

7869
2
MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
FÖLDES BÉLA

XVI.

KÖZGAZDASÁGI ÉRTEKEZÉSEK

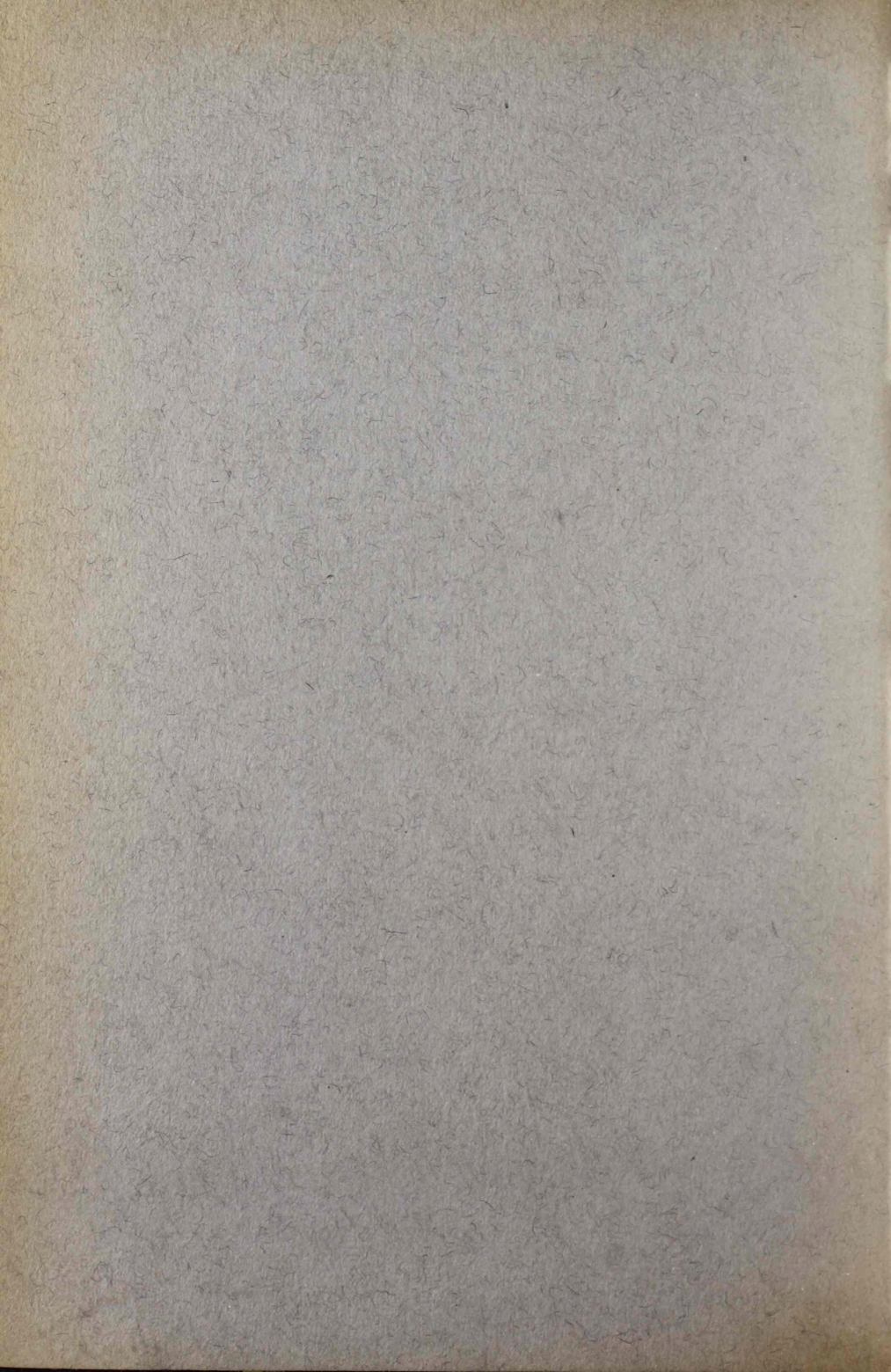
ÚJ SOROZAT

AZ ELSŐ KÉT KÖTET A MAGY. TUD. AKADEMIA ÁLTAL
A NAGY JUTALOM MARCIBÁNYI-DIJÁVAL KITÜNTETVE

IRTA:
FÖLDES BÉLA

II. KÖTET

BUDAPEST, 1914.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA
IV., VERES PÁLNE-UTCZA 3.

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

AMÉLYEK BŐVÍTÉSÉRE SZÁNDÉKOK

FÖLDES BÉLA
KÖZGAZDASÁGI ÉRTEKEZÉSEK

ÚJ SOROZAT

FÖLDES: KÖZGAZDASÁGI ÉRTEKEZÉSEK
ÚJ SOROZAT

BUDAPEST, 1911.
KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
FÖLDES BÉLA

XVI.
FÖLDES: KÖZGAZDASÁGI ÉRTEKEZÉSEK
ÚJ SZOROZAT

BUDAPEST, 1914.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA
IV., VERES PÁLNÉ-UTCZA 3.

M. Tol. O. 7869
/2.

KÖZGAZDASÁGI ÉRTEKEZÉSEK

ÚJ SOROZAT

AZ ELSŐ KÉT KÖTET A MAGY. TUD. AKADÉMIA ÁLTAL
A NAGY JUTALOM MARCIBÁNYI-DIJÁVAL KITÜNTETVE

IRTA:
FÖLDES BÉLA:

II. KÖTET

BUDAPEST, 1914.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA
IV., VERES PÁLNÉ-UTCZA 3.

162077

KÖNYVTÁRSÁGI
HATÉKONYSÁG

TANONC ÚJ

...
...
...

...

...

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1935. évi 1331. sz.

...

...

A NAP nyomdája (Mérei Jenő és társai bt.)

I. RÉSZ.

A KAPITALIZMUS JELLEGE, ELŐNYEI, KINÖVÉSEI¹

I.

Megvallom, úgy érzem magamat, mint valaki, akivel váltót iratnak alá, amelynek honorálása nagy nehézségekkel fog járni, mert a rendelkezésemre álló idő oly rövid, hogy a programmon levő nagy témát részletesen, behatóan tárgyalni és bemutatni alig lehetséges. Én ebből azonban legalább arra nézve veszek magamnak bátorságot, hogy minden bevezetés nélkül, egyenesen a tárgyra, in medias res térjek, amelyet a szociális kurzus szervező-bizottsága akként ír körül: „A kapitalizmus jellege, előnyei, kinövésai.“

Ami a kapitalizmus fogalmát illeti, azt nem olyan könnyű meghatározni s tényleg látjuk is, hogy a meghatározás tekintetében jelentékeny eltérések léteznek. Én eltekintek a szocialista irodalom fogalom meghatározásától s azt a fogalmát adom, amely a tudomány igényeinek és álláspontjának minden tekintetben megfelel. A kapitalizmus alatt azt a gazdasági állapotot értem, amely az utolsó két század gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődése következtében kialakult és amelynek jellegét akképpen lehet meghatározni, hogy ebben a gazdasági rendszerben a tőke az, amelytől az egész termelési rendszernek a szervezése függ. Az alatt, hogy a kapitalizmus mellett a tőke viszi a vezetőserepet, — ami képlet — azt értem, hogy a termelés a dolgok fejlődése következtében úgy van berendezve, hogy az elsősorban a tőke ér-

¹ Megjelent a Gazdaszövetség előadásáiban 1909.

dekeinek feleljen meg, ellenben a többi termelési tényező, különösen a munka érdekei, létföltételei el vannak hanyagolva. Amint ez a rendszer kialakul, ennek saját-sága abban van, — nem lehet azt rövidebben és határozottabban megjelölni — hogy ilyen termelési állapot, organizáció mellett, amelyet élünk s amely a XIX. század második felében alakult ki, a tőke élettörvénye az, amely a termelésre nézve irányadó.

Az ellentét mutatja legjobban azt, hogy mi az, ami a kapitalisztikus rendszer sajátosságát jellemzi.

Ha visszamegyünk a középkorba, azaz azon időre, amelyet gazdaságilag középkornak szoktunk nevezni, arra a tapasztalatra jutunk, hogy a termelési eszközöknek, amelyeknek legkiválóbbika a tőke, működése sok tekintetben korlátolva volt részint testületek, társulatok, részint törvényes intézkedések által. Annak a tőkének, mely a XIV—XV. században létezett, törvényei tulajdonképpen ugyanazok voltak, mint a XIX—XX. században; azonban nem engedték meg, hogy az saját természetének megfelelőleg szabadon fejlődjék, működjék, érvényesüljön és bizonyos tekintetben garázdálkodjék, hanem a társadalom és annak hivatott közegei állapították meg, hogy milyen keretben szabad a tőkének érvényesülnie.

Tőke régebben is létezett; de nem létezett kapitalizmus, mert a tőke működése szabályok által korlátozott és különösen nem létezett kapitalisztikus termelés, mert nem létezett még nagyban való termelés. A tőke előbb a kistermelést tönkreteszi, melyhez azelőtt mint uzsoratóke tapadt — mint Marx mondja — és csak a kistermelés tönkretétele után következik be a kapitalisztikus termelés, midőn a tőke a termelési eszközöktől megfosztott munkásokat magának aláveti, maga kormányozván közvetlenül a termelést, holott azelőtt csak közvetve tributóriusává tette.

A tőke, vagy a termelés terén tőkeként jelentkező gazdasági erők természetesen minden időben léteztek. Voltak munkásemberek, akiknek, mint a sors kegyeltjeinek, avagy munkásságuk következtében sokkal na-

gyobb gazdasági javakat, jószágokat, a vagyonnak jóval nagyobb tömegét sikerült összehordaniok, mint amennyi más embernek jutott osztályrészül. Ebben a vagyonban természetesen meg van a törekvés az érvényesülésre, érvényesülni tud a fogyasztás terén, de tud és akar a termelés útján is. Ez a törekvés, ezen élettörekvés tehát inhaerens, bennrejlő volt a tőke természetében, amely éppugy vezette *Fuggert*, mint *Thurzót*, Északmagyarországon, szóval mindenkinek a törekvése ide irányult, de a társadalom ennek határt szabott, amidőn meghatározta, hogy pl. ki lehet mester, hány munkás s miképpen alkalmazható stb. Az a Fugger, Bardi, Perozzi stb., akár milyen óriási vagyona volt, csupán a társadalom által szabott eme határon belül tudta azt érvényesíteni s ha ezzel nem akart megelégedni, voltak azon korszaknak más érvényesülési módjai is, amelyek — fájdalom — ma is léteznek: pl. a politika terén, ahol legjobban tudták fruktifikálni azt, mint pl. a német császárválasztások alkalmával; a termelés terén azonban nem tudott érvényesülni.

Már most a gazdasági fejlődés következtében — mint látni fogjuk — a természettudományok, a társadalom haladása, a szükségletek szaporodása magával hozta azt, hogy a termelési berendezésnél a termelési költség lett az irányadó. Addig, míg a piacok korlátozottak voltak, míg a kassai iparosnak rendes körülmények között, a vásár idejétől eltekintve, semmiféle idegen iparos versenyt nem támaszthatott, valóságos monopoliumot élveztek azok az iparosok, akik ott letelepedtek, Annak viszont az volt a következménye, hogy azideig, ameddig a termelőre nézve a piac biztosítva volt, a termelési költség tulajdonképpen alárendelt szerepet játszott. Az iparos jól tudta, hogy ennyi meg ennyi fogyasztót elégít ki, ezek kénytelenek az iparczikket tőle megvenni s ha a termelési költség emelkedik, az iparczikk ára lesz drágább, amely nagyobb árt a fogyasztó kénytelen megadni. A termelő tehát bizonyos egyedárusággal rendelkezik s ez a körülmény — legalább a czéhrendszer és kisipar

egészséges állapota mellett — azt is előmozdította, hogy a fogyasztókat jól elégtessék ki, mert a termelési költség folytonos csökkenése természetesen azt is előmozdította, hogy a fogyasztókat jól elégtessék ki, mert a termelési költség folytonos csökkenése természetesen azt is eredményezheti, hogy olcsón, de rosszul dolgoznak, ami, fájdalom, igen gyakran tapasztalható. Az iparos nem volt kénytelen az olcsóságra pályázni, hanem arra törekedett, hogy megfelelő munkát létesítsen, mint czipész, lakatos, egyszóval mindenki a saját tevékenységi körében és a piacnak monopolizálása következtében föl volt szabadítva azon nyűg alól, hogy folytonosan azt vizsgálja, mi módon lehet olcsóbban termelni? Beállott azonban olyan világtörténeti átalakulás, mely részint Amerika fölfedezésével, részint egyéb jelenségekkel függ össze, röviden kifejezve bekövetkezett a piac kiterjesztése, a lokális, helyi piac megszűnése. Minden piacon konkurálhatott mindenki többé-kevésbé, ami a cseh-szabályok enyhítése következtében állott be s a gazdasági szabadság létesítése folytán az egész világ tulajdonképpen egy piac lett, aminek az lett a következménye, hogy egyetlen termelő sem érezhette magát teljes biztonságban, mert az a veszély állott elő, hogy pl. az az amerikai czipész az ő termelvényeivel, iparezikkével leveri a magyar czipészt, ha az a versenyt kiállani nem képes. Ezzel a veszedelemmel szemben a termelőnek más fegyvere nem volt, mint az, hogy a termelési költségeket derűre-borúra le akarja szállítani s itt veszi kezdetét az a beteges hajsza, mely azt hangoztatta, hogy olcsón kell termelni, mert a termelő másképp nem érzi magát biztonságban. Ha az iparos arra törekszik, hogy a lehető legolcsóbban termeljen, ha abban a tudatban van, hogy a termelési költségeket nem lehet tovább leszállítani, jöhet amerikai, angol, francia vagy bármilyen iparos, czélt nem fog érni, tudatában lévén a mi iparosunk, hogy a versenyt kiállani képes. Előáll tehát a helyzet, hogy a termelőnek mindenképen a termelési költségek leszállítására kell törekednie.

Fölmerül most az a kérdés, hogyan lehet a termelési költségeket leszállítani? Ez különböző módon érhető el, legfontosabb azonban a termelési eszközöknek, a termelési szervezetnek átalakítása. Ebben a törekvésben, amely a XVII—XVIII. században érvényesül, segítségére jön a tőkének, amely elsősorban van hivatva ezt a tőkéletesebb szervezést és a termelési költségek leszállítását előmozdítani, a teljes munkamegosztás, a gépek alkalmazása, nyersanyagok nagyban való bevásárlása, amiket természetesen csak a nagytőkés képes megtenni. Mindez eszköz arra, hogy a termelési költség jelentékenyen leszállíttassék; a nagyban való bevásárlás, a vállalatoknak nagyobb terjedelmű berendezése, ami az ugynevezett általános költségek csökkentéséhez vezet — mert hisz, ha a vállalat nagyobbodik, ez a körülmény egyéb tényezők (helyiség stb.) hasonló nagyobbodását nem vonja maga után: mindezek következtében valamennyi darab árura a termelési költségeknek kisebb része esik. A termelési költségeknek ezen mintegy természetszerű proceszusa, amely azok leszállítását vonja maga után, találkozik egy más mozgalommal, amely végeredményképen azt idézte elő, hogy ilyen berendezésű gazdaságot, termelést csakis a tőke segítségével lehet keresztülvinni. Itt találkozunk elsősorban azzal az iránynyal, amelyet a nemzetgazdaságtan, szociológia *individualizmusnak* nevez.

Az individualizmus, amely alatt általánosságban véve azon irány értendő, mely az egyén érvényesülésének előmozdítását szolgálja, mindenesetre egyik tényezője volt a tőkeuralom nagyra való kiterjedésének. Röviden, a középkorban az egyén érvényesülhetése nem volt lehetséges; ott az egyén gazdálkodása, gondolkodása, gazdasági tevékenysége többé-kevésbé le volt nyögözve, egyáltalában nem volt szabad. Az említett új törekvést körülbelül attól az időtől kezdve számítjuk, amikor Luther a közönség kezébe adta az ő bibliafordítását. Mihelyt a vallás azt mondja az embernek: „Te magad lehetsz bírálója azoknak a tétéleknek,

amelyeket a vallás tanít: kifejlődik a vallás-, gondolat-szabadság, kritikai szellem, amikor az ember úgy érzi magát, mint szuverén, független, teljes szabadságában érvényesülő egyén. Bizonyos tekintetben azt is mondhatjuk, hogy az egyén helyébe lép az Isten fogalmának, valósággal a föld istenévé válik, mihelyt erre az álláspontra helyezkedik.

Az individualizmus következménye volt az is, hogy az egyén természetesen gazdasági tekintetben is érvényesülni kívánt, szabadulni akart azon békók alól, amelyeket a középkor rakott reá a termelés, a kereskedelem korlátozása által; teljes ipari szabadságot, a kereskedelem szabad kifejlődését, az államnak az egyén dolgaiba lehetőleg csekély mértékben való beavatkozását, a rendszabályozások eltörlését óhajtották. Az új iránynak az az előnye is volt, hogy egyszerű tételből indult ki, a tapasztalat igazolása szerint az egyszerű formulák tetszetősebbek s jobban kielégítik esztetikailag is az embert, mint valamely komplikált rendszer.

Ennek az individualizmusnak azután segítségére jön a nemzetgazdaságtan, amely e tekintetben részben jó, részben azonban rossz szolgáltatokat tett az emberiségnek. A nemzetgazdaságtan abban a stádiumban, amikor az általános világnézet az individualizmus álláspontjára helyezkedik, szintén elfogadja az individualizmust, ami viszont a tőkének nagyon kedves dolog, mert ez időben, (a XVIII-ik században), a tőke már erősnek érzi magát és feleslegesnek tartott minden szabályozást és beavatkozást. Mert minden szervezet addig, míg gyengének érzi magát, szívesen fogadja el a gyámkodást, a dédelgetést. Mihelyt azonban a szervezet annyira megerősödik, hogy saját függetlensége révén is meg tudja védeni érdekeit, akkor visszautasít minden gyámkodást, minden vezetést. Ez volt tulajdonképpen a tőkének is — hogy úgy mondjam — a drámája. Amíg a társadalom részéről a tőke a dédelgetésre reászorult, nem utasította azt vissza, nem hangoztatta az individualizmust és teljes szabadságot, a gazdasági tevékenység teljes szabadságát; amikor

azonban megnőttek szárnyai, erősnek érezte magát, kezel-lábbal azon iparkodott, hogy mindazon szabályok alól, amelyek nyugul, békoul voltak reárakva, lehetőleg szabaduljon. És e törekvésekben elősegítette a kapitalizmust a nemzetgazdaságtan is, amidőn azt az álláspontot foglalta el, hogy lehetőleg megszorítandó az állam beavatkozása, hogy az egyén teljesen szabadon érvényesüljön. Ezt fejezi ki a híres formula: *laisser faire, laisser aller!*

Mindez tehát az individualizmus erősítésére szolgált és használ a tőkének, annak a tőkének, amely különben is erőssé vált azon átalakulás következtében, amely ebben az időben a természettudomány terén bekövetkezett. A természettudománynak fontos szerep jut a kapitalizmus történetében, mert, hogy a termelés gazdasági tekintetben átalakítható legyen, az a gazdasági ismeretektől függ; de, hogy a termelést technikailag lehessen átalakítani, az a technikai ismeretek haladásával van összefüggésben.

Nagy szellemek befolyása alatt az újkorban, különösen a XVII. és XVIII-ik században a természettudomány, különösen a mechanika (Gallilei, Newton stb.) nagy haladást tett s bekövetkezett az az időszak, amely egészben véve 20—30 évig tartott, amikor a termelés nagy föltalálók (Watt, Cerkwright, Crompton, Cartwright) működése folytán nagy forradalmon megy keresztül, a tömegtermelés terén, különösen a szövő-fonó iparban valóságos forradalom állt be. Ezek az új természettudományi ismeretek szolgáltatták a technikai eszközöket arra, hogy a termelést jelentékenyen ki lehessen terjeszteni, a mely tekintetben különben a gyapot behozatala is nagy szerepet játszik. A részletekbe azonban nem bocsájtkozom s csupán végeredményként konstátálhatom, hogy a természettudományok közreműködése nagyban előmozdította azt, hogy a termelést nemcsak lehet, de át is kell alakítani.

Ezek voltak előfeltételei annak, hogy beállott csakhogyan az a rendszer, a melyet kapitalizmusnak nevezünk. Tehát az individualizmus, egy általános emberi eszme-

mozgalom, a nemzetgazdaságtan haladása és a természet-tudományok fejlődése: ennek a három tényezőnek segítségével vette be a kapitalizmus a termelés erős várát, a mely eddig inkább át volt engedve a munkának.

Már most a győztes kapitalizmus erősödik és mondjuk, első diadalai okozta ittasságában, nagyon sok mérelytet követ el. Olyan állapot áll be, a mely nemcsak gazdasági, hanem morális tekintetben is és nemcsak morális, hanem elsősorban fizikai szempontból is veszélyezteti a népesség fejlődését, sőt végeredményében a népesség teljes elsatnyulására vezetett volna. Nagy kulturális értékek, az emberiség fizikai, szellemi, gazdasági, erkölcsi érdekei forogtak veszélyben, mert a tőke ezeket nem tekintvén, csak gazdagodni, gyarapodni akart. Ezt lassanként észre is vették a mélyebben gondolkodók.

Azonban a mit a kapitalizmus ellen fölhoztak, kezdetben csak egyéni panasz maradt, amelyet még a társadalmi életnek központjai sem igen honoráltak. Idővel azonban a tapasztalatok szaporodtak s végre bekövetkezett az az idő, hogy mindenki, kinek szeme és szive volt, a társadalom egészséges továbbfejlődése tekintetében a társadalmat és államot figyelmeztették azokra az állapotokra, a melyek bekövetkeztek és a vele járó nagy veszélyekre. Természetes, hogy a kapitalizmusnak voltak erős szövetségesei magában az angol parlamentben is. Angliában korán szólaltak föl egyes kiváló emberek, filantrópok és minden erejükkel követelték az úgynevezett *gyári törvények* életbeléptetését, a melyekkel különösen a gyermekeknek, fiatal személyeknek és nőknek a gyárakban való alkalmazása szabályozandó. Az első e tekintetben életbeléptetett törvényes intézkedéseknek fogamatja nem igen volt s maguk a szegény szülők nyomorukban álltak utjába azok érvényesülhetésének. De végre is az a nagy fájdalom, a mi az egész társadalmon átrezgett, kifejezést nyert az az 1833-iki nagy ankéten, mely ankét levonta a fátyolt azon visszaélésekről, a melyeket a kapitalizmus elkövetett minden tekintetben. Ez alkalommal csak *három* irányra, körülményre kívánok rámutatni, annak

megvilágítására, milyen volt a munkásoknak a helyzete, a kapitalizmus következtében *fizikai, gazdasági és erkölcsi* tekintetben.

Az 1833-iki nagy ankét mintegy protestáció, heves tiltakozás azon rendszer, jobban mondva rendszertelenség és visszaélések ellen, a melyek a kapitalizmus következtében beállottak. Orvosok, filantrópok, kiváló tagjai a felső osztályoknak egészen nyíltan bevallották, hogy ezen az utón tovább haladva, az angol népesség a legnagyobb veszélyeknek van kitéve. Arra vonatkozólag, hogy fizikai tekintetben a kapitalizmus mennyire veszélyeztette a népesség egészségi állapotát, s hogy annak korlátlan működése következtében a népesség legszélesebb osztályai megfosztatnak az élet fizikai feltételeitől, számos példát hoztak fel ez ankéten. Méltó panaszra adott okot, hogy gyermekeket már harmadik, negyedik életévükben a legkedvezőtlenebb körülmények között alkalmazzák különféle munkákra (16—18 óra hosszat dolgoztak nagy hőség mellett, olyan körülmények között, amelyek feltétlenül az emberi organizmusnak tönkretételét vonják maguk után.) Az első törvények a munkaidőt 12 órában állapították meg s ezt nagy vívmánynak tekintették.

Az új termelési módnak hatása nemcsak fizikai tekintetben mutatkozott. Amellett, hogy a kedvezőtlen munkaviszonyok, a munkás kedvezőtlen helyzete egészségi állapotát felette veszélyeztette, veszedelemnek tette ki egyuttal a népesség normális és intellektuális állapotát is. Ami az intellektuális érdekeket illeti, nagyon természetes, hogy elhanyagolták az illető nemzedék kellő kiművelését s az eredményekre nézve az idézett ankéten a legborzasztóbb eseteket hozták fel. Igen nagy tömege a munkásoknak pl. absolute semmi ismerettel nem bírt, a legegyszerűbb, legprimitívebb számolási műveletek elvégzésére képtelen volt. Saját nevét nem ismerte sok egyén s a legtöbben arról sem bírtak fogalommal, hogy az embernek a társadalomban neve szokott lenni. A társadalmi viszonyokról, a társadalom berendezésének legismertebb részeiről a legcsekélyebb tudással sem bírtak.

Volt sok olyan gyermek, akinek a vallási ismeretei teljese-
sen hiányoztak. Szinte megdöbbenő az a felhozott eset,
hogy egy gyermek azon kérdésre, hogy ki volt Krisztus,
ezt a feleletet adta: „Ugy emlékszem, Londonban király
volt!“ Egy 11 éves leány, aki ugyan iskolába járt, soha
nem hallott mennyországról vagy tulvilági életről. Egy
17 éves fiu nem tudta, mennyi kettő és kettő. Voltak, akik
Londonról sohasem hallottak, a királyné, Wellington,
Napoleon nevét soha nem hallották. Azonban azok, kik
Mózes, Szent Pál, bölcs Salamon nevét soha nem hal-
lották, a híres rablók, tolvajok történetét igen jól ismer-
ték. Ezer és ezer gyermek nem tudta, mi a neve. Negy-
ven, ötven éves emberek egy szót sem tudtak a bibliából
és nem tudták a béröket kiszámítani. Szóval a legegyszer-
űbb ismeretek, amelyek okvetlenül szükségesek az em-
ber boldogulásához, egészen hiányoztak.

Azt talán felesleges is mondanom, hogy morális te-
kintetben is a lehető legalacsonyabb színvonalon állottak,
a morálról egyáltalán fogalmuk sem volt; erre vonatko-
zólag is a legsúlyosabb panaszok merültek fel az 1833-iki
ankétén s a felhozott konkrét esetek amellet szölkak és
azt igazolták, hogy nagyon alacsony fokon állott a né-
pesség erkölcsisége. A gyárosok háremnek tekintették a
gyárakat. Egy tanu azt mondja, hogy a 14—20 éves mun-
kásleányok háromnegyedrésze bukott, egy másik tanu
pedig azt mondja, inkább óhajtaná leányát az utcán
koldulni látni, mint a gyárban. Arra a kérdésre, mikor
mosakodott utoljára, egy munkás azt felelte, mikor utol-
jára a börtönben voltam. A lakásviszonyokról is a leg-
iszonyubb állapotok kerültek napfényre. Lakásokat ta-
láltak, melyekbe az eső beesik, se kályha, se bármely
szilárd tárgy, a padlón évek óta felhalmozott piszok, a
szoba sötét, egészségtelen. Műhelyeket találtak, melyek-
ben nyáron a hőség harmincz fokkal magasabb volt, mint
künn. Az emberek elájultak a hőségtől és a büztől. Talál-
tak hálólhelyeket, melyekben egymás fölött hét sorban
hét ágy volt, minden ágyban három ember aludt és a lá-

baknál még egy fiu. És daczára annak, hogy e térben negyven ember hált, nem volt semmi nyílás a rossz levegő eltávolítására. Ily hálóhelyeken oly rossz a levegő, hogy egy tanu borzasztónak találta, csak egy negyedórát ott tölteni, ehhez képest huszonnégyórai bányamunka — élvezet.

Gyermekek gyakran már 4—5 éves korban 14—16 órai munkára kényszerítették; szigoru büntetések, iszonyu kínzások nem tartoztak a ritkaságok közé. Egy skót gyáros egy megszökött munkást üldöztén, kényszerítette a lovával versenyt futni, miközben folytonosan ostorral ütlegelte.

Ami a gazdasági helyzetet illeti, nagyon természetes, hogy éppen ennek a rendszernek célja az volt, hogy a termelési költségek leszállítása által lehetőleg takarékoskodjanak és olcsó termelményeket hozzanak a világpiacra. Ebben a tekintetben különben azon veszteségekért, amelyeket intellektuális és szociális szempontból szenvedett a népesség, az sem nyujthat kárpótlást; ha egyik-másik talán kedvezőbb anyagi helyzetbe jutott volna.

Ezek voltak a tapasztalatok. Felleptek kiváló emberek, akik azt kívánták, hogy a törvényhozás gondoskodik és rendezze ezeket a viszonyokat. Meg is hozták az u. n. gyári törvényeket, amelyek közül az 1847-ben életbe léptetett törvény volt a legfontosabb, legradikálisabb, amelyben a *normalmunkanapot* mondták ki s megállapították a munkaidőt főleg a népesség azon részére nézve, amely az állam gyámkodását követelheti. Az angol törvényhozásnak ugyanis igen becses lélektani momentuma, hogy nem szokott többet tenni, mint amennyi föltétlenül szükséges, csak ott nyul bele a társadalom sebébe, ahol az operáció elmaradhatatlan volt, minden tekintetben csak a szükségesre szorítkozik s nem kockáztat nagy alkotásokat, mint azt más ország megteszi. Most is a törvény gondoskodása jóformán abból állott, hogy a nők és gyermekek védelemben részesüljenek; a férfi — így vélekedik az angol törvényhozás — elég erős ahhoz,

hogy a társadalom gyámkodását és védelmét ne kelljen igénybe vennie. Természetes azonban, hogy az egész gyári termelés úgy lévén berendezve, hogy egy egészet képez, midőn a gyermekek és nők idejét szabályozták, ez indirekt uton kihatott azokra is, akiknek ők tulajdonképpen segédjeik voltak.

Ennek az alakulásnak egyik következménye, amely különösen kiemelendő, az volt, hogy — amint majdnem klasszikus rövidséggel fejezték ki a kommunisták — a kapitalizmus magának teremtette meg a sirásóját az által, hogy csak a termelési költség csökkentésével tudott érvényesülni. Ez a körülmény a nagy organizmusokhoz, gyárakhoz vezetett s előállott az a helyzet, hogy munkások, akik eddig elszigetelve állottak, nagy tömegekké egyesítettek, melyekben csakhamar kifejlődött a tudat saját nagy társadalmi erejéről, valamint arról, hogy érdekeik lényegesen különböznek a többi osztályok érdekeitől.

Ezek után röviden érintenem kell, — amint ez különben a történelemből és irodalomból is ismeretes — hogy mindig voltak törekvések, mozgalmak, amelyek arra irányultak, hogy a társadalmi rendszert javítsák, mert a társadalom legtökéletesebb alakját az emberiség még nem találta meg. Vallási apostolok, bölcselők, tudósok s államférfiak mindannyian a társadalmi rendszer javításán fáradoztak s ezen mozgalomnak kritikáját találjuk egyeseknél, akik ebben az időben felléptek s különösen a 30-as években díszes társaságot képeztek Franciaországban. Páris akkor nemcsak a műveltség, hanem ezen törekvések központja is s ez alkalommal nagy számmal voltak ott együtt kiváló szellemek, akik azzal a problémával foglalkoztak, mi a teendője a társadalomnak a kapitalizmussal szemben, amely az emberiség legdrágább kincseit veszélyezteti?

Nagyobbára idealisták voltak, ideális szempontból eszelték ki a legtökéletesebb rendszert, eszményi fogalmakból, pl. az igazságosság eszméjéből indulván ki. Hirdették, hogy az igazságosság érdekében türehetetlen,

hogy míg egyesek a legkedvezőtlenebb helyzetben vannak, addig mások dőzsölnek s tánczot lejtene az arany borju körül. A szocializmusnak az az iránya azonban gyakorlatilag érvényesülni nem tudott, a tett kísérletek eredménytelenek maradtak. Meg kellett találni azt a pontot, ahol az embereknek élő tömege követeli ezeknek az eszméknek megvalósulását. Ez a körülmény a munkások tömörülését vonta maga után. Mikor látták, hogy külön osztályt képeznek s hogy a társadalom róluk egyáltalában nem gondoskodik — pedig a minimum, amit a társadalomtól megkövetelhetnek, hogy megélhetésüket biztosítsa — az elégtelenség kifejezésre jutott. Ahhoz azonban, hogy ezt követeljék, egy élő oknak kellett lennie, egy működő, mechanikai oknak, amely beleviszi a munkásságot a szocialisztikus irányba.

Azok azonban, akik figyelték, kutatták a társadalmi életet, azt látták, hogy mindez tulajdonképpen idiológia, amit megvalósítani nem lehet. Nem is ezen az alapon kell kiindulnia, mert végre talán nem is a földi lét feladata az igazságot megvalósítani, hanem igenis, amit lehet és kell a szocializmusból valóra váltani, arra itt van egy tömeg, amely közvetlenül érdeklődik, amely érintve érzi magát, felkarolja az eszméket s így keletkezett az a párt, amely magát *kommunistának* nevezte. Nem a mai értelemben nevezték magukat ezek kommunistáknak, nem azon irány meghatározására használták e kifejezést, amely teljesen egyenlő vagyoneelosztást követel, teljes közösséget a termelésben és fogyasztásban. A kommunista a szocializmus azon csoportját alkotta, mely a munkások segítségével akarja a társadalmat átalakítani. Szocialisták alatt pedig azokat értették, akik ideális légkörben mozognak, a filantrópokat, akik terveik keresztülvitelére a létező osztályok hozzájárulását kérték s akik e célból még nagy pénzemberek (Rothschild stb.) támogatásának megnyerését is megkísérelték, ami természetesen részükről nagy naivságra mutat. Azért vették fel a kommunista nevet, mert a kommunista irány alatt a szocializmus azon iránya értendő, amely a jövő társadalomnak

felépitését a munkások érdekének megfelelően akarja keresztülvinni; ez az osztály az, amely leginkább érdekelve van ma a szocializmus tanai körül. Egyelőre égető szükség, hogy a társadalom tegye meg mindazt, amit a kapitalizmus követel, hogy a gyári munkás a létnek magasabb fokára emelkedjék és ne sülyedjen olyan pontra, ahol még azt sem lehet mondani, hogy egészséges állati életet folytat, szóval a kommunisták azt hirdették, hogy nem szabad másra támaszkodni, mint a munkásra. Ezzel összefügg, hogy a munkásosztálynak külön érdekei vannak, amely érdekeket csak úgy lehet keresztülvinni, ha a leghevesebb és legkiméletlenebb harcba bocsájtkozik a többi osztályokkal; kifejlődött tehát az ugynevezett osztályérdek és osztályharcz. Ebből folyólag természetesen hirdették az osztályok közötti harcztot, s ebből az eszmemozgalomból keletkezett az a kiáltvány, amelyet Marx és Engels szerkesztettek, amely megmagyarázza, miképpen fejlődött a munkáskérdés, melyet magas történelmi, bölcséleti szempontból ítéltek meg, s arra az eredményre jutottak, hogy a munkások ne számítsanak senki másra, s egyedül a munkásosztály próbálkozzék ennek a kérdésnek a megoldásával, még pedig azon az alapon, hogy feltétlen küzdelmet hirdet a mai társadalom ellen. Arra a következtetésre jutottak, hogy minden osztálynak meg kell szünnie. Ha a munkásosztály törekvése megvalósul, akkor ez magába szívja, feloldja a többi társadalmi réteget, az osztálykülönbség lassankint megszűnik, vagy amint mondják, önmagától lassu halállal mulik ki, eltűnik, maga az állam is, amely szerintök szintén csak osztályérdekeket szolgál.

Ezzel kifejtettem, amit mai előadásom utolsó pontjával tűztem ki, a szociálista világnézetnek lényeges elemeit. Ha tovább megyünk, akkor láthatjuk, hogy a szociálista világnézetnek jelszava a kapitalizmus elleni harc és pedig a *kapitalizmus elleni harc az egész vonalon*, ami annyit jelent, hogy a tőke mindenféle érvényesülését le kell törni. És miután meggyőződésük és felfogásuk az, hogy a tőke csak megkezdte mű-

ködését a gazdaság terén, de más téren folytatta, hogy ma az egész politikai, családi, szellemi élet a kapitalizmus nyüge alatt szenved, ennek következtében a jelszó: harcz a *kapitalizmus ellen minden téren*. Ahol a kapitalizmus érvényesül, ott azt meg kell szüntetni, amivel mint említettem, megszűnik maga az állam is, de megszűnik az egész mai gazdasági szervezet is. Hogy csak egyet ragadjak ki, azok, akik ezen program álláspontján állanak, pl. meg akarják szüntetni a munkamegosztást is, amelyet — habár vannak kinövései, de megtámadni még sem lehet. Ha Engels szerint nem szabad különbségnek lenni, például a kubikos és egy kiváló nagy építész között, akkor felváltva a kubikos az építész, az építész a kubikos munkáját fogja végezni, aminek a megvalósítása alig képzelhető.

A szocialista világnézetéből annyira kiri az osztályharcz, hogy ezzel a társadalmi élet uralkodó csillagává a gyűlölet válik. Ennek hatása alatt a szocialisták a többi osztályok érdekeit mindenáron letaposni készek. Már pedig abban a nézetben éltem eddig és élek továbbra is, hogy a gyűlöletnek soha sincsen igaza.

II.

Első előadásomban talán sikerült némileg vázolni azt a nagy történeti proccesszust, amely bekövetkezett annak folytán, hogy a tőke nem tartotta be azon észszerű határokat, melyek megtartása a gazdasági politika érdekében áll. Ennek következménye volt az, hogy utat tört magának egy irány, amely egyenesen tagadja a kapitalizmus jogosultságát és kívánja a társadalom átalakítását abban az irányban, hogy a kapitalizmus megszűnjék. Ez a szocializmus azon iránya, melyet antikapitalizmusnak neveznek, amely először áll szemben a mult század negyvenes éveiben a kapitalizmussal. Daczára annak, hogy a két irányzat ellentétes törekvéseket jelez, tulajdonképpen egyben mégis találkozik, abban t. i., hogy mind

a két irány a társadalomnak igen fontos, s legtöbb javait veszélyezteti, úgy mint a társadalom fizikai, morális és intellektuális érdekeit. Ebből az következik, hogy egyik irány sem érvényesülhet anélkül, hogy a társadalomnak egészséges fejlődése veszélyeztetve ne volna. A helyes irány csak az lehet első sorban a közeli jövőre nézve, hogy a kapitalizmus gazdálkodásának határt szabjunk, működését ellenőrizzük és szorítsuk észszerű határok közé. Hogyha vizsgáljuk ama törekvéseket, amelyek ezt megvalósítani akarják, azt látjuk, hogy ezek három irányból indulnak ki, vagy mondjuk: három erő és három szervezet az, amely a kapitalizmusnak ezen helyes utba való szorítását akarja előmozdítani. Eme három erő, eme három közeg: az állam, a társadalom és maga azon osztály, melynek érdekei első sorban tekintetbe jönnek, t. i. a munkásosztály.

Röviden fogom vázolni azon intézkedéseket, reformokat és törekvéseket, melyek e három iránynak megfelelnek. Ha vizsgáljuk, hogy az állam mit tett e téren, legjobban tájékozódunk akkor, ha megkérdezzük, mit tehet az állam; mik a természetes határai az állami tevékenységnek? Röviden érintettem ezt már mult előadásomban; láttuk, hogy a nemzetgazdaságtanban a XVIII-ik században oly fölfogás érvényesült, amely az állami tevékenységnek, a beavatkozásnak nem volt barátja. A társadalmi súlyos bajok, melyek a XVIII. század végén és a XIX. század elején fejlődtek a nagyipar terén, azon fölfogáshoz vezettek, hogy az állam teljes tétlenségét, vagy közömbösségét nem lehetett tovább helyeselni s hogy az államnak e téren is fontos föladatai vannak. A föladatok körét a következőkben állapíthatjuk meg: Az állam tevékenységére szükség van ott, ahol az egyéni fejlődés föltételeit az egyén magának meg nem adhatja, tehát utálva van az állami tevékenységre, melyet az helyette végez. Sok oly intézmény föllállítása szükséges, amely az egyéni erőt meghaladja s ott az államnak közbe kell lépnie s létesíteni azon intézményeket, melyek az egyén érdekeinek biztosítására szolgálnak.

Ez az egyik határvonal, amely meghatározza nekünk az állami tevékenység irányát és tartalmát, a másik határt pedig ott látjuk, hol az egyéni érdekek egymással összeütköznek; itt magasabb nivóra van szükség, oly közegekre, elemre, intézményre, amely az ellentétes érdekeket egy magasabb összhangba összeolvasztja, kiegyenliti; ezt se adhatja meg magának az egyén, hanem az államtól várja ezen intézkedéseket. Ha ezt a keretet meg akarjuk tölteni, azon intézkedéseket, melyeket az állam ezen két követelmény teljesítésére tesz, akkor elsősorban találkozunk azon intézkedésekkel, melyek legsürgősebbek voltak, t. i. azon törvényes intézkedések, melyeket összefoglalunk a munkásvédő, vagy ugynevezett gyári törvények czime alatt.

Az állam ezen törvényhozással az egyéni kezdeményezést nem akarta korlátozni, csak védelmet akart nyújtani azon rétegeknek és azon osztályoknak, melyek magokat meg nem védhetik. Különösen három kategóriára: a gyermekekre, fiatal személyekre és nőkre vonatkoznak ezek a törvények.

A legfontosabb föladat volt a munkaidő meghatározása, mert ezen a téren a kapitalizmus nagyon vétkezett s mert a kapitalizmustól kellett e téren félni, mivel természete, vágya s mohósága azt követeli, — minthogy a gépnek pihenésre alig van szüksége — hogy az ember örök közreműködését biztosítsa magának; lehetőleg éjjelnappal, hétköznap és vasárnap egyaránt. Ez pedig nagy veszélylyel jár gazdasági, kulturális és intellektuális szempontból, mert a modern munkamegosztással járó hátrányokat lehet némileg ellensúlyozni akkor, hogyha az egyént nem emészti föl teljesen termelési, gazdasági tevékenysége, hanem idő marad arra, hogy magasabb társadalmi érdekekkel: felekezeti, családi, községi, állami érdekeivel is fokozzák és első sorban művelődés által erre magát képessé tegye. A munkaidő megrövidítése tehát nem pusztán gazdasági fontossággal bír.

Ami a gyári törvényeket illeti, itt is megvalósul az angolok érintett gyakorlati érzéke; ugy kezdtek a tör-

vényhozást, hogy elsősorban azon ponton segítettek, ahol erre föltétlen szükség volt s minthogy a kapitalizmus a legrohamosabban megtámadta a textilipart, elsősorban arra terjeszkedtek ki, azután a bánya és fehéritő és más iparágak munkáira, de nem hoztak általános törvényeket. A szükséghez képest aztán e törvényeket kiterjesztették; így keletkeztek az extenziv törvények; végre 1847-ben általános törvényben foglalták össze a gyárakra vonatkozó törvényeket. A műhely-törvénnyel 1857-ben foglalkoztak. Mint a statisztika igazolja, itt talán még a nagyiparnál is nagyobb bajok voltak, kivált itt volt nehéz a törvénynek érvényt szerezni, mert a műhelyek meghúzódnak egy-egy félreeső városrészben s az ellenőrzés a közigazgatásra volt bízva, amely arra képtelen volt — míg a gyárakra nézve külön intézményt állítottak föl, az úgynevezett gyári felügyelőségeket.

Ezen munkásvédő törvényeknek legfontosabb intézkedése a munkaidővel függ össze, de nem szorítkozott tisztán csak erre, hanem bizonyos tekintetben a munkabérekre is vonatkozott. Ezeknek magasságába azonban az állam nem mert beleavatkozni, hogy t. i. minimális munkabéreket állapítson meg. Ezt nem tette, az angol törvényhozás ettől tartózkodott. De igenis, megszüntetett bizonyos visszaéléseket s ezen visszaélésekhez tartozott, hogy nagyon elharapózott a munkabérnek termékekben, italokban és élelmi czikkekből való kiszolgáltatása. Itt nagy visszaélések voltak, nemcsak azért, mert a gyáros gyakran nyerészkedett s ennek folytán a munkabér meg rövidült, hanem igen sokszor ezt a jogosítványt bérbeadták. Míg az élelmiszer-ellátás a munkaadó kezében volt, míg ő érdekelve volt abban, hogy a munkás jól táplálkozzék, törekedett, hogy jó anyagot, jó élelmiszereket szerezzen be, de midőn harmadik embernek bérbe adta a jogot, ez azt arra használta ki, hogy kiszipolyozza a munkást. Megtiltották tehát ezt is, ugyszintén a hitelezést; megtiltották, hogy a munkabért a koreszmákban fizessék ki, mert a munkásnak ottan alkalmá nyílik keresete elköltésére.

Ez a lényeges tartalma ennek a törvényhozásnak, amely nagyobb haladást nem mutat, mert szigorúan meg voltak határozva a keretek, melyekben mozogni kellett. Az állam azonban más téren is intézkedett, létesítette a társadalmi igazgatás talán legfontosabb ágát, a munkásbiztosítást. A munkásbiztosításnak ugyanis igen fontos elvi oldala az, hogy ezáltal a munkásnak a szerepe a mai társadalomban bizonyos mértékben megváltozik; gondoskodás történik az aggkori, rokkantsági, esetleg özvegyi biztosításról, munkanélküliség esetére biztosítják a munkásnak a minimális jövedelem kiszolgáltatását. Tulajdonképpen sokkal helyesebb volna nézetem szerint, ha a viszonyok megengednék, a munkabér oly mértékben való fokozatos fölemelése, hogy a munka ára teljesen meg legyen fizetve; úgy kellene megállapítani, hogy a munkás saját szerű helyzetének megfelelőleg tudja kielégíteni minden szükségletét. Azt meg kellene követelni, hogy a munka teljes értékét meg kell fizetni. Ha a jövedelmi forrás természete az, hogy a munkás 60 éven túl nem dolgozhat, akkor neki, míg dolgozik, annyit kell keresnie, hogy 60 éves korában is biztosítva legyen. Ez volna az észszerű, morális alakja a munkabérnek. De arról nem szólhatunk; míg a munkás nem kapja meg ezt a munkabért, ő nem képes a biztosító-társasággal kötött szerződés alapján magát biztosítani, nem kapván meg a munka előállítási költségeit, ő joggal panaszkodhatik, hogy ennek a munkának, melyet a társadalom megbízásából teljesít, nem kapja meg a teljes értékét. Ha a munka természete az, hogy a munkás néha beteg, kell, hogy arra az időre ne szoruljon alamizsnára. Ez ma nem lehetséges. Az állam is gondoskodik arról, hogy biztosítás útján a munkás is hozzájáruljon. Itt legföljebb azt lehet megjegyezni, hogy ez a fölfogás kiegészítést követel annyiban, hogy a munkás is hozzájárul, de nem helyes, hogy a munkás hozzájárulását követeljük, mert a munkás hozzájárulása annyit jelent — amit joggal panaszkodnak — hogy tulajdonképen ez teheráthárítás a munkásra. A mai társadalomban nem vagyunk

oly kegyetlenek, hogyha valaki nem kereshet, elpusztulni hagyjuk, hanem a társadalom gondoskodik róla. Már most fölvetem a kérdést: mi a morálisabb, ha munkabérből annyit adunk, hogy ne szoruljon alamizsnára, vagy kényszerítjük ennek elfogadására? Ethikai szempontból az volna a helyes, hogy a munkás minden esélyre önmagát biztosíthassa.

Minden esetre fontos lépés volt a munkásbiztosítás létesítése. Részletekbe nem bocsátkozom, csak annyit említek meg, hogy a munkásbiztosítás egy szükséges kiegészítése magának a munkásvédelemnek, illetve azon intézkedéseknek, melyek a munkásvédő törvényhozás terén történnek, mert a munkás biztosítása által meg lévén nyugtatva, hogy a betegség esetére vagy munkanélküliség esetére stb. biztosítva lesz, ez kedvező befolyást gyakorol a munkásra. Az állam ezirányú tevékenységére szükség is volt. Az állam tevékenysége természetesen nem szorítkozik pusztán erre, az államnak vannak egyéb fontos intézkedései, egy igen fontos feladata a munkásosztály intellektuális helyzetének emelése, mert bármiképpen vélekedünk e tárgyról, kétséget nem szenved, hogy az értelmiség fejlesztésével a munka értékesebb lesz s ez is egyik módja, hogy biztosítsuk a kedvezőbb jövedelmi esélyeket.

Ide tartoznak egyéb intézkedések, melyeket itt csak röviden érintek, így a vasárnapi munkaszünet, amely ugyancsak azon eszméből származik, hogy a munkamegosztás hátrányai ellensúlyoztassanak azáltal, hogy a munkásnak alkalom nyújtatik szellemi és vallási szükségletének kielégítésére. Más kérdés természetesen az, hogy mily mértékben használja föl a munkásosztály az alkalmat erre.

Az állami tevékenység tekintetében nagy szerepet játszik a termelési, forgalmi eszközök államosítása, mely a szociálizmus legfőbb programmpontját képezi és mindenestre a magánkapitalizmus korlátolását eredményezi. E tekintetben is folytonos haladás mutatkozik. Államosítás alá kerültek több államban vasutak, szén-

bányák, jegybankok; községi tulajdonba kerültek vízvezeték, légszuszvillágítás, vízi erő, helyi közlekedés stb. A termelés igen fontos eszközei nagyobb és nagyobb mértékben a társadalom rendelkezése alá kerültek.

Attérek most a társadalmi működésre. Mi az, amit a társadalom eddig tett és jövőben mit tehet a munkásosztály emelése érdekében? Itt elsősorban látjuk azt, hogy az érdekelt osztály is törekszik a társadalmi béke biztosítására azáltal, hogy lassanként az egyoldalú és osztályérdekeket szolgáló szervezetek mellett keletkeznek közös szervezetek, mint az alliance-ok, amelyekben a munkások és munkaadók együttesen gondoskodnak közös érdekeik biztosításáról. Ennek az érintkezésnek különösen egy oldalát és eredményét emlitem csak föl, amely újabb időben nagy fontossággal bír és kedvező kilátást nyújt a jövőre nézve a munkásviszonyoknak helyes szabályozása tekintetében, t. i. a tarifa-szerződéseket. Ezek lényegükben oly intézkedések, melyek a két fél közös működéséből és egyetértéséből származnak, amely nemcsak a munkabérrre vonatkozólag tesz intézkedéseket, hanem szabályozza általában a munka összes körülményeit. A tarifaszerződések fontos eszközét képezik a társadalmi békének, amennyiben hosszabb időre sztrájkok elkerülését biztosítják. A tarifa-szerződés magában foglalja az összes munkafeltételeket, egyáltalán mindent, ami a munka gyakorlására vonatkozik. Ezek oly jelentőséggel bírnak, hogy az eredmények amellet szólnak, miszerint hosszú időre teszik lehetségessé, hogy a társadalmi béke megzavarása nélkül a működés a munkás és a munkaadó között megtörténjék. Legnevezetesebb tarifa-szerződés eddig az ugynevezett Brookland Agreement, amelyet a legjelentékenyebb iparágra, a textiliparra vonatkozólag állapítottak meg Angliában, ahol ugy tekintették, mint a munkaadó és munkás között kötött békeszerződést; oly fontos okmányoknak tartják, hogy az minden gyáros asztalán diszkötésben található.

A társadalmi működésre vonatkozólag még a követ-

kezőket emlitem föl: először azt, hogy egy igen fontos törekvés, amely ujabban nagy mértékben érvényesül, az *ipar kitelepítése a vidékre*. Ennek célja az, hogy a hátrányos, káros befolyásokat, melyek a városokban mutatkoznak, ellensúlyozza és a tulságig vitt munkamegosztást a mezőgazdasági és ipari munka egyesítése által korlátozza. Ennek az iránynak is meg vannak az igen jelentékeny eredményei, melyek biztatóak.

A társadalom működéséhez tartozik a *szövetkezeti ügy is*. Mi volt kiindulási pontja a szövetkezeti mozgalomnak? A szövetkezés nem az, amivé indult, mert a szövetkezeti mozgalom a kitűzött programnak legfontosabb részét csak csekély mértékben valósította meg. Nem azt akarom ezáltal kifejezni, hogy a szövetkezetek nálunk vagy másutt nem fejlődésképesek, de ami tulajdonképeni kiindulási pontja volt e mozgalomnak, amelyért a társadalom legelőkelőbb tagjai: költők, papok, lelkészek, tudósok tevékenykedtek, az volt, hogy ők azon reményben éltek, hogy a szövetkezeti elv meg fogja változtatni a társadalom egész szervezetét. Arra számítottak, hogy azt a gazdasági rendszert, amely a szabad verseny alapján nyugszik, és azt az elvet, amelyet a nemzetgazdaságtan is hirdetett, hogy az egymással versenyzők közül az, aki erős, aki megállja helyét, boldoguljon, a gyenge pedig pusztuljon el, elejtik és ezzel szemben azt az evangéliumból vett elvet állították föl, hogy nem egymás ellen, hanem egymással karöltve igyekezzünk a társadalmi feladatokat megoldani.

Ez volt a törekvés lényege, amely a szövetkezésben kifejezésre jutott.

Kétséget nem szenved, hogy ennek a törekvésnek a megvalósítása lényegesen enyhítette volna a bajokat, amelyeket mai társadalmunkban látunk. A szövetkezeti eszmének is volt egy mozzanata, amely a munkásosztálynak emelését leggyökeresebben akarta előmozdítani, t. i. a termelési szövetkezés. Ezek a szövetkezetek legkevésbé fejlődtek, mert nehéz a létük és boldogulásuknak a föltele. A termelési szövetkezet célja, hogy a munkás és

vállalkozó szerepe egyesíttessék és a munkás az egész jövedelemmel rendelkezze, hogy ő ne csak munkabért kapjon, de a jövedelemnek azt a részét, amelyet tőkekammatnak nevezünk s azt is, amit vállalkozói nyereségnek nevezünk. Ez lett volna ezen intézmény főadata, amelyért különösen Lassalle harczolt, aki azt hitte, hogy ezzel meg fogja oldani Németországban a munkáskérdést. Egyelőre azt tapasztaljuk, hogy a termelési szövetkezetek Angolországban sem tudtak erősebb gyökeret verni.

Ezzel kapcsolatban érintenem kell azt a törekvést is, amely az ugynevezett *patriarchalizmusban*, jobban patronageban jut kifejezésre. Ezért használom az utóbbi kifejezést, mert a patriarchalizmus más értelemben is használtatik. A patronage alatt értem azt a rendszert, hogy a munkás és munkaadó közötti viszony ne pusztán pénztári, gazdasági, hanem emberi, társadalmi viszonylat legyen. Egy nagy vállalat szervezését nemcsak termelési feladatnak kell tekinteni, hanem társadalmi feladatnak, sőt kulturális feladatnak. Aki több ezer munkást egyesít, annak az illető munkások kulturális, társadalmi viszonyainak szervezésével is kell foglalkozni. Marken, Joubert és mások a patronage fényes mintáit állították föl. Hogy miként oldják meg ezt, erre már igen szép példák vannak.

Végre a társadalmi működésnek tulajdonítom azon intézmény létesítését is, amelyet *munkakamaráknak* nevezünk. Itt is az érdekeltek gondoskodtak az intézmény létesítéséről. Mit értünk munkakamara alatt? Ujabban törekednek munkakamarák fölállítására, melyek célja, hogy abban a munkások külön képviselőt nyerjenek. A munkakamara feladata pedig más. A munkakamara azon korban keletkezett, mikor a munkások szabad egyesülése (a koalíciókról szóló törvény Angliában) folytán a sűrűn előforduló sztrájkok nagyon veszélyeztették a társadalom békéjét; iparkodtak tehát más, preventív intézkedéseket tenni; ezek közé tartoznak a munkakamarák, amelyek békéltetési és egyeztetési intézmények. A

munkakamara a munkások és munkaadók között főforgó vitás ügyekben vagy békéltet, vagy mint választott bíróság ítéletet mond. Tagjaik egyenlő részben munkások és munkaadók. Az elnökséget fölváltva munkás vagy munkaadó viseli, vagy egyik osztályhoz sem tartozó részrehajlatlan egyén. Ez intézmény jelentősége nem csak a vitás ügyek békés, a sztrájk elkerülésére való elintézése, hanem annak köszönhető, hogy a munkások és munkaadók közti érintkezés kellemesebbé vált azáltal, hogy arra fektettek súlyt, hogy kifejezésre jusson a teljes paritás a munkások és munkaadó osztály között, a munkás ugyanazon jogokat gyakorolja, mint azon munkaadó, aki 50—60 ezer munkás fölött rendelkezik s e szervezetben mindenki egyenlően érvényesüljön. Elképzelhető, hogy midőn ezt először szervezték Nottinghamben, a munkások lelkiületére mily benyomással volt, hogy fölfogásukat ugyanazon súlylyal fejezhették ki. Abban is meg van az egyenjogúság, hogy az elnökség fölváltva egy munkás és egy munkaadó által vitetik, míg a másik rendszer mellett az elnökséget sem a munkás, sem a munkaadó, hanem ugynevezett részrehajlatlan ember vezeti.

Ezen intézmény abban is nagy szerepet játszott a társadalmi béke biztosítására, hogy az érintkezés következtében meglátták, hogy nem nagy ür választja el a két osztályt, hogy van hely, ahol találkoznak és kölcsönös érdekeikről felvilágosítják egymást. Ez eredeti rendeltetésén azután tulment abban is, hogy a kamara határozatai jóformán döntvény erejével bírnak. Határozataiknak nemcsak azon egy esetre volt jelentőségük, hanem a jövőre is kihatottak és kifejlődött lassanként egy modern társadalmi jog. A gyáros vagy munkás tudván azt, hogy a kamara előző esetben mikép ítélkezett, hasonló esetben előre látta, hogyan fog ügye eldőlni és ahhoz tartja magát.

Végre a legfontosabb részhez jutok, annak ismertetéséhez, hogy a munkásosztályok ezen munkában, amely nem a gyűlöletet, osztályharcot hirdet, hanem a mai társadalmi intézmények föntartása mellett akarja a kapita-

lizmus bajainak kiirtásával kiépíteni a társadalmat — mire törekedtek.

Az itt fontossággal bíró intézmények fejlődésének első talaját Angliában találjuk, ott merült föl először a kérdés és ott szoktak megoldani hasonló kérdéseket. Más országok, mi is többnyire azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy a kész dolgokat átveszszük. Angliában a konzervativizmus, a ragaszkodás a hagyományhoz e téren is érvényesült.

Az a szervezet, amely a munkások körében keletkezett, belekapcsolódik a régi intézményekbe, melyek a czéh-rendszerrel összefüggésben állanak. Ez képezi a történelmi alapot; ott is gondoskodás volt a munkások érdekeinek külön kielégítéséről. A munkások, mihelyt a törvény az egyesülést megengedte, létesítették a *Trade Union*-t és ezek képezik ezentúl a munkások külön szervezetét. A *Trade Union* főadata tisztán csak arra szorítkozik, hogy a mai társadalmi rendszer és gazdasági, főleg termelési rendszer mellett biztosítsák a munkások jogos érdekeinek kielégítését. Ennek megfelelőleg a következő okoskodás vezette őket. A *Trade Union* alap gondolata az volt, hogy jó bért csak az érdemel, aki jó munkát végez. Ebben sok az erkölcsi tartalom. Csak az számíthat arra, hogy a társadalom őt jutalmazza, hogy szükségleteit ki tudja elégíteni, csak az bír elég erővel és hátgerincz-czel, hogy jogos érdekeiért küzdelembe mehessen.

Tudja, hogy őt egykönnyen helyettesíteni nem lehet. Ezen tételt bizony mások is megszívlelhetnék. Csak annak van joga a társadalomtól méltányos bért követelni, aki jó munkát végez; ebből következik, hogy az ugynevezett tanulatlan munkás ki van zárva, a régi unionizmus abból indul ki, hogy csak tanult munkások érvényesülhetnek.

A termelési viszonyok tanulmányozása folytán azon eredményre jutottak, hogy a munkásra nem az a fontos, hogy ő magas bért kapjon időről-időre s ha bekövetkezik a válságok, akkor lemegy a munkabér és csökken oly pontig, amely a megélhetést lehetetlenné teszi. Miután a munkás külön tartalékkal nem rendelkezik, reá nézve

fontos, hogy ő megélhessen családjával együtt, amire szükséges, hogy jövedelme, habár szerényebb, de állandó legyen. A Trade Union ezen törekvése kihat az egész termelésre, mert föltétel az, hogy a termelés ne lökészerűen menjen, nagy hullámzásokkal, hanem rendes mederben folyjon le.

A harmadik követelmény, hogy mivel a tanulatlan munkás kiképzése a tanult munkást terheli, ezt meg kell határozni; ez egy régi czéh-szabály, hogy minden tanult munkás mellett hány tanulatlan munkást lehet alkalmazni. Egy további fontos törekvése a Trade Union-nek, hogy a munkának, mint árunak, a piacját szabályozni és szervezni akarja.

Ez fontos átalakulás volt, mert arra eddig nem gondolt senki, hogy a munka árát ép úgy lehessen jegyezni, a munka piacját ép úgy lehessen szervezni, mint a búzáét vagy mint a koronajáradékot. Ezt a Trade Union keresztülvitte; szervezték a tudósítást arra nézve, hogy miként áll a kereslet és kínálat az egész országban. A munkások érdekében törekedtek a keresletre és kínálatra hatni, hogy a munkásra nézve előnyösen alakuljon. Ha egy helyen nagy munkakínálat volt, a munkásokat onnét elküldték, adtak nekik várakozási, utazási díjakat s nem engedték, hogy ott, ahol a munkabér kedvezőtlen, versengés támadjon a munkabér leszorítására; ellenben arra törekedtek, hogy a munkások azt a bért megkapják, ami őket megilleti.

Volt a Trade Union-nek még egy terve, amely utolsó fegyvernek mutatkozott. Szervezte a sztrájkokat, a munkások küzdelmét a tőke ellen. Azonban csak akkor engedték a sztrájkot, ha a körülmények ezt indokolták, ha a munkások követelései jogosak voltak és ha azok érvényesítése reménnyel kecsegtetett. Ellenben nem engedték meg a sztrájkot, ha a viszonyok olyanok voltak, hogy nem lehetett kedvező eredményre számítani. Ezt annál inkább tették, mert a sztrájk költséggel jár; hiszen voltak Angliában sztrájkok, melyek közel egy évig tartottak, melyekben 100.000-nél több munkás vett részt.

A Trade Unionnek messze kihatása volt a munkásosztály helyzetére, gondolkozására, társadalmi, gazdasági és politikai nevelésére.

Az esetelt három irányban történik főképp a kapitalizmus megszorítása a mai társadalomban. Ennek megfelelően számíthatunk arra, hogy e törekvések, melyek az állam, a társadalom és munkásosztály körében érvényesülnek, ha azok célzt érnek, egyuttal végbe fog menni az egészséges osztálymozgalom, a kiváló része a munkásosztálynak fölemelkedik, nem mondjuk más osztályba, mert az kívánatos, hogy az osztály-különbségek lehetőleg eltűnjenek, de egy magasabb standard of life felé.

Visszaemlékezvén a szocializmus programjára és azt összehasonlítván a bekövetkezett átalakulásokkal, azt láttuk, hogy az államosítás nagy lépésben halad előre; bizonyos vállalatokat ma már nem is engedünk át másnak, mint az államnak, községnek, vagy közhatóságnak, vagyis oly közegnek, amely képviseli az összes társadalmi érdekeket. Azt, hogy a tőke teljesen átmenjen köztulajdonba, azt maguk a szocziálisták sem tartják a közeli jövőben lehetségesnek.

Meg vannak győződve ők is, hogy legalább is egy hosszú átmenet lesz, amelyet 2—3 száz évre számítanak; ezen belül még ha a szocziálizmus kezébe kerülne is az államhatalom, akkor sem tudnának egyebet tenni, mint a mostani állapotot föntartani legalább nagyjában.

Azonban nem is szabad a tőke államosításánál megállani. A tőke átmehet az állam kezébe anélkül, hogy abból a munkásoknak nagyobb haszna lenne. Tehát itt még szükségesek oly intézkedések, melyek a munkások érdekeit biztosítják. Minthogy pedig maga a szocziálizmus csak messze jövőben számít gazdasági rendszerének megvalósítására: a legközelebbi jövő keretét abban látom, hogy a modern gazdálkodás terén annak káros következményeit elhárítsuk, biztosítsuk azt, hogy a munkás a mai társadalomban is az emberhez méltó életet folytathasson és befejezhessen. A szocziálistikus világnézet a tőke hatalmát kívánja megtörni olyképen, hogy sem gazdasági,

sem politikai téren ne érvényesülhessen. De más téren, így erkölcsi téren sem, mert a szoczializmus materialisztikus álláspontjának megfelelően, ma mindezek az intézmények és életkörök a kapitalizmus hatása alatt állanak.

Ezzel szemben törekedjünk más világnézetet konstruálni. E világnézet kiindulási pontját abban látom, hogy az emberi elme nagy haladása, amely az utolsó két században bekövetkezett, minden esetre arra irányít minket, hogy más alapot a társadalom berendezésénél elfogadni, mint a raczionális alapot, amelyet tudományosan megvédeni lehet, teljesen lehetetlen.

Minden oly tényezőt tehát, amely ma még a társadalom szervezésében működik és mely az észszerűség alapján nem védhető, minden babonát ki kell irtani, minden tévhitet, legyen az faji, nemzetiségi, foglalkozási vagy osztály tévhit.

Ma a társadalom, az emberi élet oda fejlődött, hogy belátta, hogy ami nem raczionális, lehetetlen azt föntartani. Ez irányban okvetlenül minden koncessziót, még ha a szocziális táborból származik is, el kell fogadnunk.

Igy a társadalmi igazgatásban más jogcímet, mint a képességet, el nem ismerünk.

Ami pedig a társadalom továbbfejlesztésének problémáját illeti, minthogy a legfontosabb törvény, melyet modern ismereteink nyújtanak, a fejlődés törvénye, a társadalom fejlődésének követelményeit a társadalom szervezetében meg kell valósítani.

Uj osztály alakulván, a munkás-osztály, melyből az egyén csak ritkán léphet ki, nem úgy, mint a középkorban, ahol a függő állapot csak átmeneti volt, szükséges, tegye a társadalom lehetővé, hogy ebben az új helyzetben a munkás is megelégedett életet élhessen, emberi föladatait és céljait megvalósíthassa. Szabad utat kell engedni a fölmenő osztálymozgalomnak, mely már ma a munkás-osztály javát a standard of life egy magasabb fokára viszi, ellenben sokat, kik magokat még az ugynevezett középosztály tagjainak tekintik, már letaszítja egy alsóbb fokra. Az élet által nyújtott előnyöket és terheket helyesebben

kell fölosztani, első sorban pedig arra kell törekedni, hogy lehetőleg csökkentessenek a munkanélküli jövedelmek esetei és minden munkaképes ember munkára köteleztessék. Mennél nagyobb lesz e tekintetben az emberek között az egyenlőség, annál nagyobb is lesz az egyetemlegesség, a szolidaritás. Való igaz a szociálizmus az a fölfogása, hogy természettörvények szerint alakul a társadalmi élet is, de a társadalmi élet természeti erői közé tartozik a szeretet is, mely az emberiség haladásának legalább is ép úgy tényezője, mint a fizikai erőnek brutális kitörése. Épen a kapitalizmus önzésének pathológiája legjobb bizonyíték arra, hogy a társadalmat nem lehet egyedül az önzésre alapítani; az önzés is egy hatalmas eszköz a természet rendjében, de még hatalmasabb eszköz az altruizmus.

Ezt kell hirdetnünk nemcsak az evangélium alapján, hanem a tudományos pozitivizmus megdönthetlen igazságaként.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK JUBILEUMA. ¹⁾

Mai felszólalásom célja nem az, hogy a divatos jubileumok számát szaporítsam. De ha oly fontos szerve az Akadémiának, mint a milyenek az állandó bizottságok, oly hosszú utat járt be, mint azt az ötvenéves cyklus jelöli, nem árt a gyorsan haladó idő kerekét egy pillanatra megállítani és visszatekinteni. Ha e visszapillantás azt mutatja, hogy eredményes, sikeres volt az ut, akkor abból megnyugvást és meglegedést, ha nem volt az, akkor is tanulságokat meritünk a jövőre, intelmeket és figyelmeztetéseket.

A nemzetgazdasági állandó bizottság — alapításánál statisztikai bizottság — 1860-ban állítottott fel. Az erre vonatkozó jegyzőkönyv következőkép szól:

„Huszonnegyedik ülés május 7-dikén 1860. A phylos., törv. és történettudományi osztályok részére Kubinyi Ferencz tiszt. tag ur elnöklete alatt. Jelen voltak az illető osztályokból: Érdy János, Pauler Tivadar, Podhraszky József, Purgstaller József, Szalay László, Tóth Lőrincz, Wenczel Gusztáv r. tagok, Bertha Sándor, Csathó Imre, Greguss Ágost, Hunfalvy János, Karvasy Ágoston, Konek Sándor, Nagy Márton, Récsy Emil l. tagok. Egyéb osztályokból: Lukács Móricz t. tag, Czuczor Gergely, Fogarassy János, Gebhard Ferencz, Győry Sándor, Hunfalvy

¹⁾ Megjelent a „Közgazdasági Szemlé”-ben 1910. decz.

Pál, Kiss Károly, Nendtvich Károly r. tagok, Gaal József, Gönczy Pál, Kovács S. Endre, Szabó József, Stoczek József I. tagok.

„140. Csengery Antal rendes tag kiemelve a történelmi bizottság sikeres működését, óhajtását fejezi ki, hogy az Akadémia ne csak hazánk multjának, hanem jelen viszonyainak nyomozására is terjessze ki munkásságát s oly súlypont is alakuljon ez intézetben, melyben hazánk népességi, ipar és gazdasági műveltségi viszonyait, pénzügyi és egyéb intézeteit, egyesületeit stb. illető adatok is egybefolyjanak, rendeztessenek s kellő bírálat után külön füzetekben közrebocsáttassanak. Nem tartá szükségesnek indítványozó bővebben magyarázni, mennyire fontos tudomány a statisztika általában, mint a politika, közigazgatás és nemzetgazdaság nélkülözhetetlen segédtudománya is: csak azon körülményre figyelmezteti az Akadémiát, hogy a hazai statisztika egybeállítását oly kevésbé végezheti idegen kéz,¹ mint hazai történetünk megírását. A számokkal még könnyebb visszaélni, mint az adatokkal s ha rosszakaratot nem teszünk is fel, a számok a helyi, hazai körülmények részletes s alapos ismerete nélkül többnyire érthetetlenek, merőben félrevezető adatok. Idejét látja ez okból indítványozó, hogy a m. tud. Akadémia a honismertetés ügyét tüzetesebben karolja fel s állandó bizottságai mellé egy statisztikai bizottságot is állítson, mely a hazai viszonyokra vonatkozó adatokat részint az Akadémia által, részint a hazában szerte lakó szakértők által gyűjtse, az egyházi és világi hatóságok s a hazai egyesületek és intézetek hozzászólását is felkérve e célra. Ezen esetre, ha az indítvány visszhangra találna: egyszersmind egy választmány kinevezését kérte indítványozó, a statisztikai bizottság programjának kidolgozása végett.

„Közhelyesléssel találkozáván ez indítvány, a külön statisztikai bizottság felállítása elvileg tüstént elhatározott, e bizottság teendőinek főbb vonalakban meghatá-

¹ Itt mindenesetre a bécsi „statistische Zentralkommission“-ra célzott.

rozása végett Korizmic László tiszteleti, Csengery Antal rendes, Galgóczy Károly, Konek Sándor és Lónyay Menyhért I. tagok küldetvén ki oly utasítással, hogy jelentésüket a folyó május 21-én tartandó osztályülésre adják be.

„Huszonharmadik ülés május 21-dikén 1860. A phylos., törvény- és történettudományi osztály részére, mélt. báró Eötvös József másodelnök ur elnöklete alatt. Jelen voltak. Az illető osztályokból: Érdy János, Podhraszky József, Szalay László, Tóth Lőrincz, Wenczel Gusztáv rendes tagok, Bertha Sándor, Csathó Imre, Greguss Ágost, Hunfalvy János, Karvasy Ágoston, Konek Sándor, Lónyay Menyhért, Nagy Márton, Récsy Emil I. tagok. Egyéb osztályokból: Lukács Móricz t. tag Ballagi Móricz, Balogh Pál, Buzát Pál, Gebhard Ferencz, Kiss Károly, Nendtvich Károly r. tagok, Egyed Antal, Gaal József, Gönczy Pál, Török János levelező tagok.

„159. Korizmic László mint elnöke és Csengery Antal mint jegyzője azon bizottságnak, mely a felállítandó statisztikai bizottság programjának körvonalozása végett volt kiküldve, előadták, hogy a bizottság úgy vélt legcélszerűbben eljárni, ha munkálatát egész általánosságban tartva, csupán a felállítandó bizottság feladatát határozza meg, s az eszközöket jelölje ki, melyek által e célzt a bizottság elérni törekszik, magára a bizottságra hagyva a működését illető részletek szabályozását. Ehhez képest a statisztikai bizottság feladatául tekinti a küldöttség: gyűjteni, rendezni, megbirálni s más államok adataival is egybevetve feldolgozni mindennemű statisztikai adatokat, melyek a magyar koronához tartozó országok közviszonyaira vonatkoznak, s az ekkép feldolgozott adatok füzetenként közrebocsátása által előkészíteni Magyarországnak lehetőleg hű statisztikájának megírását. A mi az adatok gyűjtését illeti, felhasználja ugyan a statisztikai bizottság, kellő birálat mellett, a más utakon közzétett adatokat is: főteendőjeül tekinti mindazáltal, az Akadémia tekintélye által támasztva, a m. kormány, az egyházi és világi hatóságok, testületek, egyesületek és intézetek, ugyszintén magánosok s ha szükséges, a hely-

szinre tett kiküldések útján jutni ily adatok birtokába. A mennyiben pedig hazai viszonyainknak más országok statisztikai adataival egybevetése is kívánatos, nem mulasztja el a bizottság a tekintetes Akadémiát figyelmeztetni a külföld rokon irányban működő statisztikai társulataira és intézeteire, melyekkel a kiadásokra nézve a csereviszonyt hasznosnak tartja. A bizottság munkálatai, melyekben nem akadémiai tagok részéről elfogadott értekezések és közlemények is fölvetetnek, az Értesítő alakjában, időhöz nem kötött füzetekben adatnának ki. Önként értetődik végre, hogy az Igazgatótanács meg lesz kérendő, méltóztassék a Bizottság előleges költségvetése után bizonyos évi összeget a statisztikai bizottságnak rendelkezése alá bocsájtani, vagy a mélt. Elnökséget hatalmazza fél, hogy a bizottság részéről levelezésekre, iródíjakra, szerkesztésre stb. igényelt költségeket, a mennyiben szükségesnek találja, s az Akadémia egyéb költségei engedik, koronként utalványozni.

„A küldöttségi javaslat mindenben helyeseltetvén, az állandó statisztikai bizottság tagjaiul méltóságos gróf Dessewffy Emil ur elnökle s Korizmic László tiszt. tag helyettes elnöksége alatt, Csengery Antal rendes, s Galgóczy Károly, Hunfalvy János, Konek Sándor és Lónyay Menyhért l. tagok választattak meg. Egyszersmind a mélt. Elnökség felkéretni határoztatott, hogy a statisztikai bizottság működése megindítására a szükséges költségeket addig is utalványozni méltóztassék, míg a tek. Igazgatótanács e tekintetben intézkedhetnék.“

Igy indult utnak a bizottság, mely, mint látjuk, első sorban a statisztika mívelésével volt megbizva.

1874-ben a bizottság átalakul nemzetgazdasági bizottsággá. Ezt Lónyay Menyhért, ki ezen időtől kezdve haláláig a bizottság lelke volt, a ki a bizottságot mindig tevékenységre buzdította és maga is nagy elfoglaltsága daczára a bizottság munkálkodásában tevékeny részt vett, következőképp indokolta:

„Nem kételkedem abban, hogy ha a nemzet törvényhozói és kormányférfaai azon nagy igazságok alapos ismer-

retével birnak, melyeket a nemzetgazdaság tana felállított, melyek szerint minden létesítendő intézmény halála előre megítélhető, az elmúlt hét év alatt sok másképp intéztetett volna, de a kibontakozás a mostani szükös helyzetre és csak ez igazságok czélszerű, viszonyainkhoz mért alkalmazása által lehetséges, s ezért fektetek én oly nagy súlyt ez ismeretek terjesztésére.

„A magyar tudományos Akadémia is e meggyőződés által vezéreltetett, midőn legközelebb elhatározá a nemzetgazdaság terén nagyobb tevékenységet kifejteni s e fontos tudománynak magyar nyelven is terjesztését egyik feladatává tette. Ezért változott által az előbb statisztikai bizottság nevezete alatt ismert bizottság „nemzetgazdaságivá“.

1878-ban az Akadémia a bizottságok és osztályok egymáshoz való viszonyát újból szabályozván, a bizottság akkor a „nemzetgazdasági és statisztikai bizottság“ nevét vette fel.

Miután a bizottság alapításáról és megindulásáról ezeket, mint talán kevésbé ismert adatokat, előrebocsátottuk, áttérünk most már a bizottság tevékenységének rövid ismertetésére. Az Akadémia által a nemzetgazdaságtani és statisztikai irodalomnak tett szolgálatok különösen a következő vállalatok utján teljesítettek:

1. *Tudománytár*: az Akadémia régi folyóirata, melyben több fontos nemzetgazdasági tanulmány jelent meg.

2. *Akadémiai Értesítő*, mely sok egyébként kiadásra nem került dolgot közölt, különösen abban az időben, midőn az akadémiai felolvasások közlésére egyéb közlemények nem állottak rendelkezésre.

3. *Közgazdasági Szemle*, az Akadémiának tisztán a közgazdaságtan számára létesített folyóirata.

4. *Athenaeum*, hasonlóképen az államtudományoknak szánt akadémiai folyóirat, melyben számos közgazdasági tanulmány jelent meg.

5. *Történelmi Tár*, melyben sok gazdaságtörténeti tanulmány és anyag jelent meg.

6. *Gazdaságtörténeti Szemle*, külön szakközege a gazdasági történetnek, melynek megszűnését őszintén fájlni kell.

7. *Budapesti Szemle*, melyben egész sora a kiváló tanulmányoknak jelent meg.

8. *Statisztikai (későbbben Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények)*, a bizottság első rendes közleménye.

9. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, melyek között számos nagyfontosságú tanulmány jelent meg.

10. *Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből*, melyekből azonban csak két évfolyam jelent meg.

11. *Az Akadémia könyvkiadó-vállalata*, melyben ugy fordítások, mint eredeti oly munkák jelentek meg, melyek a nemzetgazdasági irodalomban kiváló helyet foglalnak el.

12. *Remekírók Tára*, melyben a nemzetgazdaságtan classicusai, Hume, Quesnay, Turgot, Smith, Sismondí stb. munkái jelentek meg.

13. *Magyar Remekírók Tára*, eddig megjelent Berzeviczy Gergely.

14. *Statisztikai Évkönyv*, mely több éven át megjelent.

15. *Pályadíjak és megbízás folytán irt dolgozatok*, melyek között azonban számos munka nem az Akadémia által adatott ki és amennyiben nem nyertes dolgozat, az a körülmény nem említettik, hogy az Akadémia pályadíja folytán készült.

16. Az Akadémia azzal is résztvett a nemzetgazdaságtani irodalom támogatásában, hogy egyes pályadíjak utólagos jutalmazásokra használtatnak fel.

17. *Emlékszédekben* méltatott nemzetgazdák és statisztikusok, mint Rau, Roscher, Kerkápoli, Lónyay, Érkövy, Weninger, Korizmics, Konek, Keleti, Jekelfalussy, Ráth Beöthy Leo stb.

18. Az Akadémia több ízben támogatást nyújtott jelesebb dolgozatok kiadására.

19. Az Akadémia Wahrmann-díja alkalmat nyújt úgy elméleti, mint gyakorlati érdemek jutalmazására.

20. *Előadások és vitatkozások*, melyek egy időben a bizottság igen hasznos tevékenységét képezték.

Ezen száraz rövid felsorolásból is az Akadémia nemzetgazdasági bizottságának sokirányú tevékenységének körét felismerhetni, melynek fontosabb mozzanatairól most egy kissé részletesebben akarok megemlékezni.

1. *Statisztikai Közlemények.*

1861-től kezdve kiadta a statisztikai bizottság a „Statisztikai Közlemények” című folyóiratot. Célja e közleményeknek: a hazai állapotok ismeretének előmozdítása. Megelégedéssel hivatkozhatunk arra, hogy hazánk egyike volt az első nemzeteknek, mely külön szakfolyóirattal birt a statisztika művelésére. Persze ennek oka az is volt, hogy hivatalos szerve a statisztikának akkor hazánkban nem volt és mint a fentebb közölt jegyzőkönyvből látszott, a bécsi statisztikai hivatalban központosított statisztika bizalmatlanságot keltett itthon. A folyóiratból hat kötet jelent meg.

2. *Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények.*

1865-ben a Statisztikai Közlemények átalakulnak „Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények”-ké, tekintettel arra, hogy — mint az előszó mondja — a statisztikánál tekintetbe kell venni a nemzetgazdaság elveit és mivel „a nemzetgazdaság a maga tételeit statisztikai adatokkal igazolja és támogatja”. Elhatározta továbbá a bizottság, hogy ezentul a nemzetgazdaság körébe vágó kérdések megvitatásával tüzetesebben fog foglalkozni. A folyóirat szerkesztése Hunfalvy Jánosra bízott, ki már a „Statisztikai Közlemények” szerkesztője volt. A 6., 7. és 8. kötet már Keleti Károly szerkesztése mellett jelent meg. A Statisztikai és Nemzetgazdasági közleményekből nyolcz kötet jelent meg. Ezen és az előbbi Közlemények

igen gazdag tartalmuak, alapos czikkeinek egy része ma sem veszette el értékét. Itt jelentek meg Lónyay Menyhert és Weninger Vincze kitünő dolgozatai a pénzügyről és bankügyről. Azonkívül találunk itt tanulmányokat Hunfalvy Jánostól, Barsy Józseftől, Galgóczy Károlytól, Hunfalvy Jánostól, Barsy Józseftől, Galgóczy Károlytól, Tormay Károlytól, Konek Sándortól, Kautz Gyulától, Fest Vilmostól, Keleti Károlytól, Fényes Elektől, Matlekovits Sándortól, Beöthy Leótól, Dobner Rudolftól, stb.

3. Nemzetgazdasági Szemle.

A „Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények“ utolsó kötete 1871-ben jelent meg Keleti Károly szerkesztése mellett, 1874-ben a bizottság ismét elhatározta, hogy a tudomány előmozdítására folyóiratot indít. Azonban a folyóirat rövid megjelenése után ismét megszűnik és csak 1877-ben Lónyay Menyhért fáradozása és kitartása folytán éled föl ismét, most már megszakitás nélkül a mai napig, bár mindjárt az első év után és talán nem egyszer későbbben is, az olvasóközönség csekélyebb érdeklődése a folyóirat létét veszélyeztette.

A Nemzetgazdasági Szemle egyik legfontosabb kiadványa a nemzetgazdasági bizottságnak. A Nemzetgazdasági Szemle megteremtésével a nemzetgazdaságtan nálunk is, mint külföldön, egy havonként megjelenő szakközleményt nyert, mely a kérdések tudományos tárgyalásának szolgál. E folyóirat évfolyamaiban tudományunk első neveivel találkozunk, melyek a Szemlét magas színvonalra emelték. Ha a Nemzetgazdasági Szemle nem is éri utol a Conrad-féle „Jahrbücher“, a Schmoller „Jahrbuch“ és a tübingai „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft“ cz. folyóiratokat, de azért a szakfolyóiratok sorában tisztességes helyet foglal el. És míg a német irodalomban mintegy tíz nagy szakfolyóirat van, melyet a közönség tart fenn, addig ez az egy folyóiratunk csak az Akadémia támogatásával tartható fenn.

Nemzetgazdasági Szemle havi folyóirat a nemzet-

gazdaságtan, pénzügy, statisztika köréből. A Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának közreműködésével szerkeszti Halász Imre. I. kötet 1874 jul.—decz. Budapest, 1874. Az első cikkét Lónyay Menyhért írja és jellemző a tárgy: A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó kormányzatra. „Soha se téveszszük szem előtt, —mondja Lónyay e cikk végén — hogy a nemzetgazdaság állítja fel az igazságokat, melyekhez kell, hogy a népek jólétét előmozdító kormányzat alkalmazkodjék“.

Nemzetgazdasági Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti György Endre. I—IX. évfolyam 1877—1886. Dr. Heltai Ferencz. XI—XII. évfolyam. 1887—1888. Dr. Jekelfalussy József. XIII—XVI. évfolyam 1889—1892.

Közgazdasági és Közigazgatási Szemle. Előbb Nemzetgazdasági Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Jekelfalussy József. XVII—XXI. évfolyam 1893—1897.

Közgazdasági Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Jekelfalussy József. XXII—XXIII. évfolyam 1898—1899. Kiadja a M. T. Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága hozzájárulásával a Magyar Közgazdasági Társaság. Szerkesztik Hegedüs Lóránt és Mandelló Gyula. XXIV—XXXIII. évfolyam 1900—1909. (1900—1909. éveti két kötetben.)

1909-től fogva külön melléklettel: *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* I—IV. évfolyam. 1906—1909.

1909-től fogva szerkeszti Mandelló Gyula. XXXIV. évfolyam. 1910.

Melléklet. *Társadalomgazdaságtani Bibliographia.* V. évfolyam. 1910.

Egyideig a Nemzetgazdasági Szemlén kívül a Nemzetgazdasági Bizottság arról is gondoskodott, hogy a Budapesti Szemle is kellő figyelmet fordítson a nemzetgazdasági kérdések tárgyalására és legalább két ívet szenteljen minden füzetben e kérdéseknek.

4. Nemzetgazdasági Irók Tára.

A nemzetgazdasági és statisztikai bizottság egyik legfontosabb teendőjét abban látta, hogy a magyar közönségre nézve a tudomány classicusainak tanulmányozását hazai nyelvünkön lehetővé tegye. E célból alapította a fenti vállalatot. E vállalatban megjelentek: Hume, Quesnay, Turgot, Smith, Malthus, Ricardo és Sismondi alapvető munkái.

5. Magyar Közgazdasági Könyvtár.

Nagyszabású vállalatot indított a bizottság a Magyar Közgazdasági Könyvtár létesítésével. Célja: egyfelől folytatni a külföldi irodalom alapvető munkáinak kiadását, de a mellett jeles eredeti munkák kiadása által gyarapítani a magyar szakirodalmat. Mennyire felelt meg e vállalat feladatának, melyre különben csak igen szerény anyagi erő áll rendelkezésre, arra elég az eddig megjelent munkák sorozatát áttekinteni.

- I. kötet. Gaal Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei, 1902.
- II. „ Láng Lajos: A vámpolitika az utolsó 100 évben, 1904.
- III. „ Acsády Ignác: A magyar jobbagység története, 1906.
- IV. „ Pap Dezső: A törlesztéses államadóságok különféle nemei, előnyei, hátrányai, 1906.
- V. „ Fellner Frigyes: A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon, 1908.
- VI. „ Cairnes: Vezérelvek a közgazdaságtan köréből, újból kifejtve, 1908, ford. Jónás János.
- VII. „ Toynbee: Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században 1909, ford. Navratil Ákos.

- VIII. „ Malthus: Tanulmány a népesedés törvényéről, 1909, ford. György Endre.
 IX. „ Földes: Közgazdasági értekezések. Új sorozat, I. kötet, 1909.
 X. „ Webb: Munkás demokratia, I. kötet, 1909, ford. György Endre.
 XI. „ Webb: Munkás demokratia, II. kötet, 1909, ford. György Endre.

A könyvtár kiadására kezdetben a Politzer-féle cég vállalkozott, ujabban átment az a Grill-féle könyvkiadó-cég kezébe. A kiadó is elismerést érdemel, mert anyagi haszon csak nagyon szerény mértékben kínálkozik. Az Akadémia viseli az írói tiszteletdíjakat és egy szerény hozzájárulást a nyomdai költségekhez.

6. *Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.*

1883-ban megindította a bizottság az „Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből“ című sorozatot. E közleményből megjelent két kötet a következő dolgozatokkal:

I. kötet.

Földes Béla: Adalékok a papírpénz történetéhez és statisztikájához, 1882.

Konek Sándor: Bányászatunk jelen állapota és teendőink annak sikeres kifejtésére, 1882.

Jekelfalussy József: Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálás szerint, 1882.

Tisza István: Az adóáthárítás elmélete, 1882.

Jekelfalussy József: Hazánk pénzügyi statisztikája, 1873—80, 1883.

Ecséri Lajos: A munkásbiztosítás kérdése, 1883.

Láng Lajos: Minimum és homestead, 1883.

Kautz Gyula: Az államgazdaság eszméje és a szocialistikus financia helyzetei, 1883.

Fenyvessy Adolf: Az első magyar vasut története, 1883.

Jekelfalussy József: A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban, 1883.

II. kötet.

Földes Béla: Városaink és a városi lakosság életviszonyai az 1880-iki népszámlálás alapján, 1883.

Láng Lajos: Minimum és majoratus, 1883.

Fenyvessy Adolf: Adósságok konverziója, 1884.

Kerpely Antal: A vasipar jövője, 1884.

7. Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyv.

1882-ben Lónyay Menyhért gróf, a nemzetgazdasági és statisztikai bizottság elnöke, azt az indítványt tette, hogy a fejlettebb közélet igényeinek kielégítésére szükséges volna oly évkönyv kiadása, amilyen a francia Block-féle Annuaire, az angol Statesmen Yearbook stb. A bizottság az eszmét elfogadta és az elnököt, Keleti Károly, Lukács Béla és Földes Béla tagokat kiküldte a munka tervének megállapítására. A tanácskozás során különösen sulyt fektettek arra, hogy az Évkönyv azt az anyagot is dolgozza fel és tegye megközelíthetővé, mely a sokféle hivatalos közleményekben el van temetve. Az Évkönyv szerkesztése Földes Bélára lett bízva; későbbben a statisztikai hivatalra. Minthogy azonban a nemzetközi összehasonlítások mindinkább háttérbe szorultak és nagyobbára csak az az anyag talált helyet, mely a statisztikai hivatal publicatiójában ugyis feldolgoztatik, az Évkönyv külön kiadása feleslegessé vált.

8. Kereskedelmi Szótár.

A M. T. Akadémia által kiküldött szakbizottság közreműködésével szerkesztették Ballagi Mór és György Aladár, 1887.

A Magyar Keresk. Csarnok felhívására a M. T. Akadémia 1882-ben kereskedelmi műszótár kiadását határozta el s a nemzetgazdasági és statisztikai bizottság e szótár szerkesztése ügyében dr. Kautz Gyula elnöklete alatt külön bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak a bizottság részéről: dr. Földes Béla mint jegyző, Gerlóczy Gyula, Lukács Antal és Lukács Béla; az Akadémia nyelvészeti osztályából Joannovits György és Török Aurél; az Akadémia jogtudományi osztályából Apáthy István és Tóth Lőrincz. A munka elkészítésével Ballagi Mórt és György Aladárt bízta meg a bizottság. Ezen szótár hivatva volt a kereskedelem magyarosításának nagy szolgálatot tenni, amennyiben az idegen nyelvű kereskedelmi műszavak és phraseologia magyar nyelvre áttételének feladatát megoldotta.

9. Felolvasások és értekezletek.

A nyilvános értekezletek eszméje a bizottság elnöke, gróf Lónyay Menyhért által megpendítettén, a bizottság 1876 febr. 6-án tartott ülésében elhatározta, hogy havonként egyszer nyilvános értekezletet tartand. Ezen határozat fogalatba is vétetett, habár nem szószerint, amennyiben értekezletek mindannyiszor tartattak, valahányszor előadás bejelentetett. Az első nyilvános értekezletet tartotta a bizottság 1877 február 26-án, mely alkalommal Keleti Károly következő előadást tartott: A telepítés ügye Magyarországon. Aztán következtek a következő előadások:

1877 márcz. 27.: Kautz Gyula, Néhány irodalomtörténeti adat a hazai telepítés kérdéséhez.

Kőrösi József, Statisztikai irodalmi szemle.

Kautz Gyula, Bevezetés a valuta-vitához.

Ápr. 28.: Lukács Béla, Birtok- és erdőrendezés.

- Decz. 6.: Kőrösi József, A lelenzházakról.
Kautz Gyula, Berzeviczy Gergely emlékezete.
- 1878 jan. 15.: Konek Sándor, Tengeri kereskedelmünk érdekeiről.
- Ápr. 4.: Galgóczy János, Hitelviszonyaink és takarékpénztáraink.
- Decz. 13.: Kenessey Kálmán, A culturmérnökök intézményéről.
- 1879 jan. 29.: Galgóczy Károly, A telepítési ügyről.
- Ápr. 2.: Lukács Béla, A Magyarország és Horvát-Szlavonország közti pénzügyi viszony eredményeiről.
- Máj. 19.: Keleti Károly, Az 1880-ra tervezett népszámlálás, különösen a nemzetiségek megszámlálásának kérdéséről.
- 1880 márcz. 9.: György Endre, A vidéki érdekű vasutakról a törvényhozás szempontjából.
- 1881 febr. 12.: Kerkápoly Károly, Az államjavak eladása, kapcsolatban a telepítés kérdésével.
Dobner Rezső, A valutáról.
- 1882 jan. 19.: Hegedüs Sándor, A párisi valutaconferentiáról.
- Febr. 23.: Földes Béla, Egy votum az államvasutak ellen.
- Márcz. 26.: Konek Sándor, Bányászatunk jelen állásáról s teendőinkről annak sikeres kifejtésére.
- Ápr. 27.: Keleti Károly, Magyarország áruforgalmának statisztikájáról.
- Máj. 4.: Konek Sándor, Magyarország fekvő birtokáról, annak évi forgalma és megerheltetése szempontjából.

- Galgóczy Károly, A gazdasági magtár-egyletek rendszere s azok feladata a magán- és közgazdaság körül.
- Máj. 17.: Körösi József, A főváros nemzetiségi állapotáról és magyarosodásáról.
Dobránszky Péter, Magyarország forrásai és ásványvizei.
- Okt. 31.: Kautz Gyula, Az európai államok pénzügyi statisztikája összehasonlító átnézetben.
Fenyvessy Adolf, Budapest községi háztartása.
- Nov. 30.: Jekelfalussy József, Hazánk bűnügyi statisztikája.
Keleti Károly, A testi és szellemi fogyatkozásokban szenvedőkről.
- 1883 jan. 25.: Kőváry László, Az állami biztosítás rendszere.
Jan. 29.: Keleti Károly, Tengerészetünk és Fiume jövője.
- Nov. 29.: Lukács Béla, Franciaország államháztartása és adózási viszonyai.
- 1884 febr. 12.: Földes Béla és Heltai Ferencz, Az ipar-törvény revíziója.
- Márcz. 27.: Kerpely Antal, A magyar vasipar jövője.
- Ápr. 24.: Weisz Bernát Ferencz, Az iskolai takarékpénztárak.
- Okt. 23.: Fenyvessy Adolf, Az adósságok conversiója.
- 1885 márcz. 19.: Heltai Ferencz, A mezőgazdasági válság és a gabonavámok.
- Máj. 16.: Dobránszky Péter, Gazdahitel és hitel-szövetkezetek.
- 1886 márcz. 8.: Pólya Jakab, A talajjavítási bank.
- Ápr. 2.: Weszelovszky Károly, A közegészségi állapotainkról.

10. Pályadíjak.

A tudomány művelésének buzdítására kétségtelenül a pályadíjak kitűzése hasznos módszer, különösen fejlettebb irodalmi viszonyok között. Már abban is rejlik egyik hasznos hatása, hogy a tudomány művelőit figyelemztetik azon kérdésekre, melyek vagy actualitásuknál fogva kifejtésre szorulnak, vagy azért, mert e tekintetben a hazai tudomány hézagot mutat. Visszatekintvén a nemzetgazdasági bizottság ötven évi működésére, azt mondhatjuk, hogy a bizottság eljárása teljesen helyes irányban haladt és jelentékeny eredményeket ért el. Nem választott olyan kérdéseket, melyek nagyobb fontossággal nem bírnak, hanem úgy a gyakorlati, mint az elméleti igényeket szem előtt tartva, a tudományt művelőket helyes irányba terelte. Tényleg látjuk is, hogy igen jeles munkák egyenesen az Akadémia buzdítására keletkeztek. Így pl. Kautznak jóformán minden nagyobb munkája részt vett az Akadémia pályázatain.

Az Akadémiának a nemzetgazdaságtan buzdítására a következő alapítványok állanak rendelkezésére:

1. Az első m. biztosítótársaság alapítványa. Jelenleg 20.000 korona, 1860 máj. 26.

2. Dóra Szilárd alapítványa, 4000 korona, 1867 máj. 27.

3. Egyesült bp. fővárosi takarékpénztár alapítványa, 8000 korona, 1860 okt. 18.

4. A pesti hazai takarékpénztár-egyesület Fáy András nevére tett alapítványa, 40.000 korona.

5. Kautz Gyula nevére Schreiber Ignác alapítványa, 10.000 korona, 1909 máj. 3.

6. Kautz Gyula alapítványa, 4000 korona, 1909. decz.

7. A pesti magyar kereskedelmi bank alapítványa, 10.000 korona, 1892 ápr. 7.

8. A keresk. csarnok Széchenyi-alapítványa, 1000 magyar frank, 1880 máj. 17.

9. Kőrösy József alapítványa, 8000 korona, 1909 jun. 23.

10. Léway Henrik alapítványa, 20.000 korona, 1878 jun. 27.

11. Dr. Pollák Henrik alapítványa, 12.000 korona, 1894 márcz. 17.

12. Tornay-Schosberger Zsigmond alapítványa, 20.000 korona, 1890. márcz. 10.

13. Semsey Andor alapítványa, 20.000 korona, 1889 okt. 7.

14. Ullmann Károly alapítványa, 6000 korona.

Azonkívül a nagy jutalmak, a Bródy-jutalom, a Sztrokay-jutalom is adott esetben a nemzetgazdaságtani irodalom kitüntetésére fordíthatók.

Az előbbiekből látjuk, hogy a m. tud. Akadémia a nemzetgazdasági bizottság útján a nemzetgazdaságtan és statisztika művelésére minden telhető módon — természetesen anyagi eszközeihez mérten — minden eszközzel buzdított, hogy részt vett mindazon kérdések tárgyalásában, melyek időről-időre gyakorlati vagy elméleti szempontból fontossággal bírtak, úgy hogy joggal mondhatjuk, hogy alig van kérdés, melynek tisztázását a bizottság munkálkodásával elő nem mozdította volna. Lehetetlen volna e kérdéseket mind felsorolni. Elég legyen csak néhány fontosabbról említést tenni. Ilyen a valutapolitika, vámpolitika, ipartörvény, államvasuti kérdés, kartellek, progressiv adó, tőzsdeadó, szövetkezeti ügy, agrárpolitika, bank- és hitelügy, kivándorlás, telepítés, államadósággügy, az elméleti feladatok terén gazdaságtörténet, hazai és külföldi irodalomtörténet, értékproblema, a statisztika terén a népszámlálás, halandósági statisztika, pénzügyi statisztika stb. A tudomány minden részében felismerhető a nemzetgazdasági bizottság törekvése, hogy a maga részéről alkalmat és módot akar nyújtani, miként a problémák tanulmányoztassanak és tisztáztassanak. Nem is szólva az Akadémia által támogatott folyóiratokról, melyek egész repertoriumát képezik az elméleti és gyakorlati vizsgálódásoknak.

Kétséget nem szenved, hogy a m. tud. Akadémiának nagy része van a nemzetgazdasági irodalom ápolásában. A tudományos nemzetgazdaságtan — bár erős vonatkozásai vannak a gyakorlati étellel — osztja az elméleti szakmák sorsát, hogy maga a szerény kereslet nem képes annak erőteljes fejlődését biztosítani. A közönség szükségletét azonkívül e téren a napilapok nagy mértékben kielégítik. Ha mind a mellett Magyarország a nemzetgazdasági irodalom terén nem foglal el éppen rossz helyet, az mindenesetre első sorban az Akadémia fáradozásának, áldozatkészségének tulajdonítandó, mely viszont leginkább arra vezethető vissza, hogy Magyarország újjászületésének nagy vezéralakjai legnagyobb érdeklődést mutattak ezen tudomány iránt, valamint annak, hogy az Akadémia számos jóltevője jelentékeny alapítványokat tett a nemzetgazdasági tudomány előmozdítására.

Az a kérdés támadhat, irányt adott-e az Akadémia a tudománynak? Azt hiszem, a kérdésre igennel felelhetünk. Irányt adott az által, hogy tevékenységének ily tekintélyes részét e tudománynak szentelvén, kifejezésre juttatta, hogy e tudomány mily fontos hazánkra nézve és ebben egyenesen nagy alapítójának szellemében működött. Irányt adott az által, hogy a nálunk nagyon elhanyagolt politikáló hajlamokkal szemben kifejezésre juttatta, hogy a problémákhoz csak teljes szaktudással és alapossággal szabad hozzászólni, hogy továbbá csak oly munkák és dolgozatok kiadására vállalkozott, melyek a tudományosság követelményeinek megfelelnek, pedig az ő kapuit is sokszor döngették ártalmas, néha talán ártatlan népboldogítók. Irányt adott az által, hogy a tudomány művelőit figyelmeztette azon problémákra, melyek tisztázását a kor szükségletei követelik. Irányt adott végül az által, hogy kiválasztván a nemzetközi irodalom classicus műveit, azokat átültette és így a magyar közönségnek kezébe adta azokat a forrásműveket, melyekből a társadalmi gazdaságtanról a legtisztább, a legtudományosabb ismereteket merithetni.

Ha visszatekintünk az itt elmondottakra, látjuk, hogy a nemzetgazdasági bizottság és vele a M. Tud. Akadémia fáradozása a nemzetgazdaságtan előmozdítása körül nemcsak nyomot hagyott, hanem irodalmunk nagy része egyenesen ezen működésre vezethető vissza. Nem mondjuk, hogy ez irodalmunk önfejlődési képességét egészen jó világításba helyezi, de mindenesetre az Akadémia dicsérendő, hogy maga részéről mindent megtett ezen önfejlődési képesség pótlására. Ha irodalmunk méretei szerények is, de mégis egészben véve mondhatjuk, hogy minden fontosabb elméleti és gyakorlati kérdés iránt hazai irodalmunkban tájékozást találhatni. E működésben részt vettek kivétel nélkül mindazok, kik tudományunk terén számottevő jelentőséggel bírnak. Az Akadémia korán ápolta a zsenge kezdeményezéseket és lehetővé tette oly munkák megteremtését, melyek különben soha napvilágot nem láttak volna. Így aztán elérett az, hogy ezen tudomány állapota, akár összehasonlítva saját multunkkal, akár összehasonlítva a külföldi tudomány által elért színvonallal, akár más tudományágaknak hazai állapotával, nemcsak nem válik a nemzet szégyenére, hanem ellenkezőleg igen becses tudományos kvalitásaira, termőképességére, tudományos vizsgálatainak komolyságára és mélységére enged következtetni. Ha egy angol történetíró azt mondja, hogy valamely szónok nagyságát nem aszerint kell megítélni, hogy összes beszédei mily magaslaton állanak, hanem hogy egy beszéde a legnagyobb alkotások közé emelkedik-e, ugy a hazai nemzetgazdaságtanról azt mondhatjuk, hogy vannak alkotásai, mely külföldön is első díjat kapnának. Hogy ez az Akadémia fáradhatlan, kitartó működése és áldozatkészsége nélkül nem éretett volna el, azt nyugodtan állithatjuk.

Végül még egyet. Nem volna helyes a mai napon külön meg nem emlékezni gróf Lónyay Menyhértről, ki a bizottság elnöke, irányítója, lelke volt és ki jóformán utolsó órájáig a bizottság ügyeivel foglalkozott.

AKADÉMIAI KIADVÁNYOK, PÁLYÁZATOK, MEG-
BIZÁSOK STB. NYOMÁN MEGJELENT MUNKÁK.*

Acsády Ignác: A magyar jobbágnéesség száma a mohácsi vész után. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1889.

Acsády Ignác: A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. 1890.

Acsády Ignác: Régi magyar birtokviszonyok. 1894.

Acsády Ignác: A jobbágy adózás 1577—97-ben. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1896.

Acsády Ignác: A magyar adózás története 1498—1604-ben. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1906.

Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. 1888.

Acsády Ignác: A magyar jobbágyiség története. Magyar közgazdasági könyvtár. 1908.

Ballagi Aladár: Colbert. 1887—90.

Ballagi Mór és György Aladár: Kereskedelmi szótár. 1887.

Bamberger Béla: A tőzsdeadó. 1895.

Baumgarten és Meszlény: Kartellek, trustök. Kitüntetett pályamunka. 1906.

* Ez a jegyzék meglehetősen áttekintést nyújt az Akadémia közreműködésével keletkezett munkákról, bár a dolog természeténél fogva teljességre nem tarthat igényt és talán egyik-másik munka elnézésből is kimaradt. Minden közlést, mely e jegyzékből kimaradt, oly munkákra figyelmeztet, amelyek akadémiai kiadványok, pályázatok s megbízások nyomán jelentek meg, köszönettel veszek és a hézagot pótolni fogom.

Békefi Remig: A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1901.

Beöthy Leo: A társadalom keletkezéséről. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1878.

Beöthy Leo: A társadalmi fejlődés kezdetei. (Könyvkiadó vállalat.) 1882.

Beöthy Leo: A bankügy elmélete. Jutalmazott pályamunka. 1885.

Berényi Pál: A földbirtok hitellel való megterhelése. 1903.

Bernát István: Északamerikai közgazdasági és társadalmi vázlatok. 1886.

Bodnár Péter: Bodroglak a kivándorlás szempontjából.) 1901.

Borovszky Samu: A nagylaki uradalom története. 1900.

Borovszky Samu: Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1901.

Deák Farkas: A kolozsvári ötveslegények strikeja 1573-ban és 1576-ban. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1886.

Ecseri Lajos: A munkásbiztosítás kérdése. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.) 1883.

Fellner Frigyes: Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz. 1897.

Fellner Frigyes: A járadék birtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon. Az Akadémia által jutalmazott munka. 1900.

Fellner Frigyes: A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon. A M. Tud. Akadémia megbízásából. Magyar közgazdasági könyvtár. 1908.

Fellner Frigyes: A valuta rendezése Magyarországon. Különös tekintettel a készpénzfizetések megkezdésére. A M. Tud. Akadémia megbízásából. 1910.

Fenyvessy Adolf: Az első magyar vasút története. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.) 1883.

Fenyvessy Adolf: Adósságok konverziója, különös tekintettel a magyar aranyjáradék konverziójára. 1884.

- Ferenczi Imre: Strike és socialpolitika. 1907.
- Földes Béla: A nemzetgazdaságtan és módszere. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1880.
- Földes Béla: Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. Budapest, 1882.
- Földes Béla: Papirvaluta és agio. Koszoruzott pályamű. Budapest, 1883.
- Földes Béla: Adalékok a papírpénz történetéhez és statisztikájához. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Szerk. Földes Béla. Budapest, 1883.)
- Földes Béla: Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. I. évfolyam. Budapest, 1883.
- Földes Béla: Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. II. évfolyam. Budapest, 1884.
- Földes Béla: Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. III. évfolyam. Budapest, 1886.
- Földes Béla: A jegybankok nemesércz-politikája. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1895.
- Földes Béla: A társadalomerkölcsi problema. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1903.
- Földes Béla: Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1905.
- Földes Béla: Közgazdasági értekezések. Uj sorozat. I. k. Magyar közgazdasági könyvtár. 1909.
- Földes Béla: A socialismus. 2 kötet. 1910.
- Gaal Jenő: Carlyle Tamás társadalompolitikai rendszere. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1897.
- Gaal Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei. Magyar közgazdasági könyvtár. 1902.
- Gaal Jenő: Gr. Széchenyi István nemzeti politikája. 1903.
- Gaal Jenő: Gr. Széchenyi István és a pesti henger-malom-társaság. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1909.
- Galgóczy Károly: Magyarország mezőgazdasági status köréből. 1909.
- György Aladár: I. Ballagi Mór.
- György Endre: Keletre magyar! 1876.

György Endre: A különbözeti árszabályok jogosultsága és leírása. 1875.

György Endre: Emlékbeszéd Gorove István felett. 1892.

György Endre: Emlékbeszéd Beöthy Leó felett. 1892.

György Endre: Emlékbeszéd báró Kemény Gábor feletti 1894.

Halász Sándor: A cheque-rendszer és fejlesztése. Magyarországon. Kitüntetett pályamű. 1900.

Hegedüs Loránt és Fellner Frigyes: A tőzsde megadóztatása. 1895.

Hegedüs Loránt: A sociológia sarktétele. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1897.

Hegedüs Sándor: A latin államok pénzzövetsége 1865—1885. 1885.

Hegedüs Sándor: Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1894.

Heller Farkas: A határhaszon elmélete. A Magyar Tud. Akadémia által az Ullmann-díjjal jutalmazott pályamű. 1904.

Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a IX. század elejéig. Történeti pályamunkák. 1842.

Jekelfalussy József: Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálás szerint. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből, szerk. Földes Béla. Budapest, 1883.)

Jekelfalussy József: Hazánk bűnügyi statisztikája 1873—1880. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Szerk. Földes Béla. 1883.)

Jekelfalussy József: A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban. Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Szerk. Földes Béla. Budapest, 1883.)

Jekelfalussy József és Vargha Gyula: Közgazdasági és statisztikai Évkönyv. 1887, 1888, 1889/90.

Ugyanaz: 1891.

Ugyanaz: 1892—93.

Illyefalvi Vitéz Géza: Születési és termékenységi statisztika. 1906.

Katona Mór: A pénztartozások. Sztrokay-díjjal kiüntetett pályamunka. 1884.

Kautz Gyula: Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika. A M. Tud. Akadémia által koszoruzott pályamunka. 1866.

Kautz Gyula: Jogtudomány és nemzetgazdaságtan. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1868.

Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. A M. Tud. Akadémia által a Fáy-alapítványból koszoruzott pályamű. 1868.

Kautz Gyula: A társulási intézmények a nemzetgazdaságban. A Fáy-díjjal koszoruzott pályamunka. 1871.

Kautz Gyula: Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1873.

Kautz Gyula: Nemzetgazdasági remekiróink. I. Berzeviczy Gergely. 1877.

Kautz Gyula: A fémpénz- és valutaügy a törvényhozás és a tudomány jelen állása szerint. 1877.

Kautz Gyula: A nemes érczek az emberiség történetében. 1877.

Kautz Gyula: Szabadkereskedés vagy védvám? Még egyszer megokolva és megvilágítva. 1881.

Kautz Gyula: A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1880.

Kautz Gyula: Az európai államok pénzügyi statisztikája összehasonlító átnézetben. 1882.

Kautz Gyula: Az államgazdaság eszméje és a socialistikus financia képzetei. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.) 1883.

Kautz Gyula: Smith Ádám, mint a közgazdaság tudományos megalapítója. 1891.

Kautz Gyula: Roscher Vilmos és a történelmi módszer a közgazdaságtudományban. 1896.

Kautz Gyula: Kerkápoli Károly emlékezete. 1895.

Kautz Gyula: Emlékbeszéd Konek Sándor felett. 1886.

Keleti Károly: A magyar mezőgazdaság. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1867.

Keleti Károly: A statisztika hivatalos és tudományos művelése. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1868.

Keleti Károly: Mezőgazdasági statisztika a nemzetközi congressusokon. 1874. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.)

Keleti Károly: **Quetelet emlékezete.** (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1875.

Keleti Károly: Visszapillantás közgazdaságunk egy negyedszázadára. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1876.

Keleti Károly: Fényes Elek emlékezete. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1877.

Keleti Károly: Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1879.

Keleti Károly: Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1879.

Keleti Károly: A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. népszámlálás alapján. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1882.

Kerpely Antal: A vasipar jövője. 1884.

Konek Sándor: A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1868.

Konek Sándor: A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmái. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1868.

Konek Sándor: Újabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1875.

Konek Sándor: Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. (Értekezések a társ. tud. köréből.) 1877.

Konek Sándor: A statisztika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. (Érték. a társ. tud. köréből.) 1875.

Konek Sándor: Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma 1877—1879. (Értekezések a társ. tud. köréből.) 1882.

Konek Sándor: Bányászatunk jelen állapota és teendőink annak sikeresebb kifejtésére. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Szerk. Földes Béla. 1882.

Kossovich és Horváth: Az ipar és kereskedés története Magyarországon a XVI. század elején. Történelmi pályamunkák. 1842.

Kőrösi József: Az emberi élettartam és a halandóság kiszámításáról. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1874.

Kőrösi József: Demologiai tanulmányok. (Értekezések a társ. tud. köréből.) 1888.

Láng Lajos: Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig. 1880.

Láng Lajos: A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1881.

Láng Lajos: Minimum és homestead. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.) 1888.

Láng Lajos: Minimum és majoratus. 1883.

Láng Lajos: A népoktatás hazánkban 1869—1884. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1885.

Láng Lajos: A középoktatás hazánkban 1867—1886. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1883.

Láng Lajos: Magyarország népmozgalma 1880—1885-ig. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1883.

Láng Lajos: A vámpolitika az utolsó száz évben. Magyar közgazdasági könyvtár. 1904.

Lengyel János: Almássy Pál. Egy magyar nemzetgazda a XVIII. században. 1903.

Lukács Béla: Államháztartás és adózás Angliában. 1884.

Lukács Béla: Államháztartás és adózás Franciaországban. 1884.

Mandello Gyula: A valutaváltoztatás jogi jelenségéről. Felolv. a M. Tud. Akadémia II. osztályában. 1890.

Mandello Gyula: Adalék a középkori munkabérek történetéhez. (Felolv. a M. Tud. Akadémia II. osztályában.) 1902.

Matlekovits Sándor: A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1873.

Matlekovics Sándor: A vasuti különbözeti viteldijak. 1875.

Matlekovits Sándor: Báró Wüllerstorf és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1888.

Medveczky Frigyes: Társadalmi elméletek és eszmények. (Könyvkiadó vállalat.) 1887.

Milhoffer: A mezei munkásviszonyok hazánkban. A M. Tud. Akadémia által jutalmazott pályamű. 1898.

Milhoffer: Magyarország közgazdasága. Jutalmazott pályamunka. 1904.

Nádas László: A kartellek és trustök kérdése. A M. Tud. Akadémia által dicsérettel kitüntetett pályamunka. 1905.

Pap Dezső: A törlesztéses államadósságok különféle nemei, előnyei és hátrányai. A M. Tud. Akadémia által jutalmazott pályamű. Magyar közgazdasági könyvtár. 1906.

Pisztóry Mór: A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó tizenöt év alatt. 1888.

Pisztóry Mór: Az aranyvaluta behozatala Németországban. A M. T. Akadémia Lévay-alapjából megjutalmazott pályamű. 1891.

Pólya Jakab: A mezőgazdasági válság kérdése. 1885.

Pólya Jakab: Agrárpolitikai tanulmányok. 1886.

Pólya Jakab: A gazdasági válság. 1890.

Pólya Jakab: A budapesti bankok története az 1867—94-diki években. A M. Tud. Akadémia által a Beck Miksa-díjjal koszoruzott pályamű. 1895.

Rajnik Béla: Az Ausztriától való különválás nyomán

várható alakulások. Dicsérettel kitüntetett pályamű. 1909.

Ráth Zoltán: Évtizedünk egyenes adóreformjáról. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1899.

Ráth Zoltán: Népszaporodásunk kérdése a XX. század közepén. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1897.

Szádeczky Lajos: A czéhek történetéről Magyarországon. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1890.

Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak dácziái aranybányászatáról. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1889.

Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak dácziái bányászatáról. Az aranybányászat ethnographiai administrationális szervezete Dáciában. 1891.

Télfi Iván: Solon adótörvényéről. Pest, 1868.

Thirring Gusztáv: Népesedésünk kutforrásai a mult század első felében. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1897.

Tisza István: Az adóáthárítás elmélete. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.) 1883.

Tisza István: Valutánk rendezéséről. 1890.

Tóth Károly: A vasutkezelési rendszerek Magyarországon. Koszoruzott pályamű. 1879.

Trefort Ágoston: Emlékbeszédek és tanulmányok. 1881.

Vajda Zoltán: A csekk- és girorendszer fejlődése és ennek akadályai Magyarországon. 1901.

Vargha Gyula: I. Jékelfalussy József.

Vargha Gyula: A magyarság félszázados fejlődése. 1902.

Vécsey Tamás: A fogyasztási egyletek. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1870.

Wenzel Gusztáv: Nyitra vármegyének XV. századbeli vámhelyei. Tanulmány hazánk közlekedési viszonyainak történetéhez. 1872.

Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. 1880.

Wenzel Gusztáv: A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1882.

Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának

története. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. 1887.

Weszelovszky Károly: Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1875.

Wickenburg Márk gr.: A német birodalom valuta-reformja. 1891.

Fordítások.

Escott: A mai Anglia. Ford. György Endre. Könyvkiadó vállalat. 1905.

Hume Dávid: Közgazdasági tanulmányai. Ford. Körösi József. 1886.

Cairnes: Vezérelvek a közgazdaságtan köréből, újból kifejtve. Ford. Jónás János. Magyar közgazdasági könyvtár. 1908.

Kidd: Társadalmi evolutio. Ford. Geöcze Sarolta. Könyvkiadó vállalat. 1905.

Laveleye: A tulajdon és kezdetleges alakjai. 1898.

Lavergne Leonce: Az angol mezőgazdaság. 1884.

Le Play: A munkásviszonyok reformja. Ford. és bevezette Geöcze Sarolta. Könyvkiadó vállalat. 1903.

Leroy-Beaulieu Pál: Pénzügytan. Ford. Láng Lajos. 1879/80.

Leroy-Beaulieu Pál: Az új socialismus és annak bírálata 1888.

Maine Sumner: A jog őskora. Ford. Pulszky Ágost. 1875.

Malthus: Tanulmány a népesedés törvényéről. Ford. György Endre. Magyar közgazdasági könyvtár. 1909.

Mayr: A társadalmi élet törvényszerűsége. 1881.

Quesnay és Turgot munkáiból. Ford. Fenyvessy Adolf. 1887.

Ricardo Dávid: A közgazdaság és adózás alapelvei. Ford. Láng Lajos. 1891.

Sismondí: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Ford. Enyedi Lukács. 1893.

Smith Ádám. Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól. Ford. Enyedi Lukács és Pólya Jakab. 1891.

Toynbee: Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században. Ford. Navratil Ákos. Magyar közgazdasági könyvtár. 1909.

Webb: Munkás demokratia. Két köt. Ford. György Endre. Magyar közgazdasági könyvtár. 1909.

EMLEKBESZÉD KAUTZ GYULA FÖLÖTT.*

Kautz Gyula emlékét ünnepli ma a M. T. Akadémia és nekem jutott a megtisztelő feladat, egyéniségének maradandó vonásait szemünk elé állítani. Régi emlékek, szoros kötelékek fűztek engemet Kautz Gyulához. Előbb tanulni vágyó hallgatója, később kartársa voltam, végül utódja lettem a tanszéken. Mint gymnasia ellátogatván az akadémia üléseire, hazairt leveleim egyikében egy ülést ismerttettem, melyen Kautz Gyula lelkesen szólalt fel az iparszabadság mellett. Évtizedeken át élveztem rokonszenvét, barátságát.

És midőn ma itt állok a m. tud. Akadémia színe előtt, hogy elmondjam Kautz Gyula életpályáját, a magyar tudomány és közélet körül szerzett érdemeit, érzem a nagy weimari költő-philosophus szavainak igazságát, mikép ha az életünk csak abból állana, mit az életrajz rendesen elmondhat, bizony kevés volna az! Ha valaki a psalmista szerinti élethatárt is meghaladó kort élt végig, reggeltől estig jóformán mindig munkában, a közélet legkülönbözőbb terein, egy olyan eredménydus században, mint a lefolyt század, a magyar történelem oly nevezetes korszakában, mely — az elhunyt tagtársunk szerint is — a magyar nemzet törté-

* Olyastatott a M. Tud. Akadémia 1911. évi április hó 30-án tartott ünnepélyes közgyűlésen, megjelent Akadémiai Emlékbeszédek.

nelmének legjelentékenyebb és legérdekesebb korszaka: akkor alig sikerülhet az emlékbészédnek ily termékeny életképét tökéletesen megrajzolni, legfelebb csak az, néhány adattal bebizonyítani, hogy az élet gazdag tartalmu, nemes irányu volt, értékes volt a közélet és a tudomány szempontjából és hogy a még teljes szellemi erőben levőnek letünése pedig súlyos veszteség volt a magyar tudományra nézve.

Egy simán lefolyó, a tudomány és a közélet magaslatán mozgó élet volt az, melyet Kautz Gyula élt. Egy jól felhasznált élet, a legnemesebb munkának szentelve, a tudománynak és a közérdeknek. Elismerés és jólét kísérte munkáját. És bár nem vagyunk még elég kulturnép, hogy a tudós neve könnyen népszerűvé váljék, de Kautz Gyula neve széles rétegekben ismeretes és tisztelt volt.

A 60-as években és a 70-es évek elején a jog- és államtudományok terén Pauler és Kautz volt az a két csillag, mely a magyar jog- és államtudomány egén leg-erősebb fényvel tündökölt. Későbbben jött Kerkápoly Károly, Szilágyi Dezső és mások. Pauler és Kautz, mindegyik a maga tudományában, a magyar tudás mértékét egyszerre kibővítette és az egyetemi oktatást európai színvonalra emelte. Mert bizony szegényes volt a 48 előtti időben a tudományos élet a pesti egyetemen! Összesen hét tanár működött a jog- és államtudományi karon. Három évfolyamból állott a jogtanulás. Tizenkét előadás volt hirdetve. Csak 8—10-ig és 2—4-ig tartattak előadások. A kameraliákat (scientiae politico-camerales) a második évben adták elő, két féléven keresztül, hetenként 8—9-ig és 3—4-ig; de a második félévben ehhez még a váltó- és kereskedelmi jog járult. A tárgyat előadták „secundum Sonnenfels“. Tipula volt az ordinarius. Az előadási nyelv a latin volt. A statistikát előadták az első évben mindkét félévben 9—10-ig és délután 3—4-ig, a nyári félévben 4—5-ig. Előadó tanár Jurjevich. Első félévben: *Statistica theoretica, item Generalis imperii Austriaci tum*

specialis regni Hungariae; második félév: Statistica aliorum statuum Europaeorum: deinde jus metallicum. Így olvassuk azt az 1837/8-iki tanrendből. Így van ez 1848-ig, kivételével annak, hogy 1846 óta az előadás, a közlemények magyar nyelven szólnak. De az előadások kerete, száma változatlan. A statisztika „álladalomtan“, a kameraliák „kormánytudomány“. Még az 1847/48-ra szóló tanrend szerint is „Sonnenfels után“ előadja Tipula jogtudor, hites ügyvéd, a kormánytani tudományok s váltójog ny. r. tanára, Arad, Bács és Esztergom vármegyék táblabírája.

Megváltozik a kép az önkényuralom idejében. Így pl. az 1854/5-diki évben van kilencz rendes tanár, egy rendkívüli és két magántanár, az előadások száma emelkedik 32-re. A tanrend ismét latinul szól. Az előadások részint magyar, részint német és latin nyelven tartatnak. Vizkelety, Henfner német és latin nyelven adtak elő, Wenzel, Karvasy német és magyar nyelven, későbbben csak magyar nyelven, Harum, Schuster német nyelven, Récsi, Pauler magyar nyelven. Az 1855/6-diki tanévben a nemzetgazdaságtan a pénzügytannal önállóan szerepel hetenként öt órával. Most már van a nemzetgazdaságtannak egy magántanára is, az első Bidermann Hermann, előadja hetenként öt órában a pénzügytant és egy special-collegiumot a hitel- és bankügyről két órában. 1860-tól kezdve a tanrend ismét magyar nyelven szól. Egy-két előadás kivételével az összes előadások magyar nyelven tartatnak.

Ilyen állapotok uralkodtak az egyetemi oktatás téren, mikor Kautz megkezdte működését: 1860-ban hirdeti a budapesti egyetemen első előadásait, még pedig:

Nyári félév. A pénz-, hitel- és banküzlet kapcsolatban az államadósság elméletével, tekintettel fenforgó viszonyainkra, magyar nyelven csütörtökön 8—9-ig, dr. Kautz Gyula műegyetemi tanár és magánoktató által.

A socialismus és communismus rendszerének története és czáfolata, különös tekintettel a politikai és nem-

zetgazdászati érdekekre, magyar nyelven csütörtökön 9—10-ig.

A mezőgazdasági politika tüzetes figyelemmel hazai viszonyainkra és törvényhozásunkra; magyar nyelven szombaton délután 3—4-ig.

Aztán jönnek előadások Széchenyiről, a socialis kérdésről, 1863/4-ében már mint rendes tanár magyar közjogból. 1867/68-ban először szerepel a nemzetgazdaságtan főcollegiuma naponként, csütörtök kivételével délután 4—5-ig.

Mielőtt már most Kautz Gyula tudományos munkásságát és közérdekű működését vizsgálónk, álljunk meg egy kissé életének nevezetesebb mozzanatainál.

Kautz Gyula 1829 november 5-ikén született Győrött, hol atyja, Kautz Ignác, gyógyszerész volt; anyja Kletzár Alojzia, vagyonos posztó- és gyapjúkereskedő leánya volt Győrött. Neveltetése a szülői házban szigoru és vallásos irányu volt. Már kora gyermekségében igen szorgalmas volt és jeles képességeket árult el. A gymnasialis és jogi tanulmányait Győrött végezte; 1850-ben tette le Pesten szigorlatait. Tanári pályára Maar Bonifác és Sztanka Leander benzés tanárok buzdították. Első szándéka az volt, hogy a történelmet választja tárgyául. Atyja gyermekkorában gyógyszerésznek, később hadbíróságra szánta. Az 1848/49-iki szabadságharczban részben ifjusága, részben testalkatának gyengesége, részben contemplativ irányát fogva, csak rövid ideig szolgált, még pedig mint győri önkéntes nemzetőr és a párendorfi, mannswürthi és schwechati csatákban részt vett. Már 15 éves korában kezdett irodalmilag foglalkozni és egyelőre csak saját czéljaira történeti munkákat bonczolgatni és kivonatolni. Első olvasmányai voltak Jósika Miklós regényei, Vörösmarty hőskölteményei, Schiller drámái, Sue és Bulwer regényei. Az 1850/51. tanév legnagyobb részét külföldön töltötte, a berlini, heidelbergi és a lipcsei egyetemeken. Lipcsében különösen Roscher Vilmost, a történeti iskola nagyhirű mesterét hallgatta, kinek tanai

legnagyobb hatást tettek rá és közgazdasági gondolkozását mindvégig legerősebben befolyásolták. Már itt két irányban szilárdul tudományos hitvallása, amennyiben a Krause-féle idealis-realis világszemlélet és az erkölcsi világrendben való hit tudományos meggyőződésének alapjává válik.

1851-ben Lipcsében az egyetemet látogatván, egy ízben a rendőrségi elnök által a szász kir. kormány nevében felkérte, hogy egy akkor Lipcsében megjelent magyar *Hangok a multból* című költeménygyűjteményt, mely Petőfi, Czuczor stb. szabadságverseit is tartalmazta, a rendőrfőnökségnek fordítsa németre, hogy e könyvnek az osztrák kormány által való üzöbvétele bir-e belső indoklottsággal? Kautz a felhívást indignatioval visszautasította, s csak Roscher tanárnak tulajdonítandó, hogy szigorú intézkedések Kautz ellen nem alkalmaztattak, főleg mert a lipcsei liberális lapok (a Deutsche Allgemeine Zeitung és mások) a dolgot megtudván, Kautzot a rendőrséggel szemben fennen dicsérték és jellemes magyarként méltatták.

Szorgalmas tanulás mellett is a közviszonyok körán vonják magukra figyelmét. Széchenyi tevékenysége nagy benyomást tett fiatal lelkére, de hódolt Kossuth Lajos szellemi nagyságának is. Több alkalommal találkozik történetünk ezen két nagy alakjával.

Találkozásáról Széchenyivel következőket jegyezte fel:

1843 vagy 1844-ben Balatonfüreden a kútnál találkoztam Széchenyivel, ahol miután ivott és a poharat a hajdunak visszaadta, én azt elkaptam a hajdu kezéből és kiittam. Ugyanakkor öregatyám (aki néha Széchenyi gyapját megvette), Kletzár nagykereskedő, neki bemutatott, amire Széchenyi hallván, hogy kitűnő tanuló vagyok, további buzgó tanulásra felhívott. 1844-ben egy alkalommal atyám patikájában Széchenyi megfordulván, látva, hogy 1842-iki akadémiai beszédét forgatom, azt kérdé tőlem: értem-e a könyvet? Legnevezetesebb azonban a következő feljegyzés: „1848 szept-

temberben Győrött átszállítatván Bécsbe (miután Esztergomnál a gőzhajóról a Dunába ugrott, de kimentetett volt), Ujvárosban az atyám patikája közelében a Bárány-vendéglőben kíséreléssel, Balogh orvossal megszál-
lott és ekkor a hotelcselédség, mely csitító orvossze-
rekért jött hozzánk, de meg a hotelbirtokos (Marcher)
állítására szerint is Széchenyi folyton örületi rohamokat
szenvedett, úgy hogy az ágyhoz kellett egy ideig kö-
tözni.“

Gondosan jegyzi fel, hányszor találkozott Kossuth Lajossal: 1844-ben Kossuth Győrött, amint az iparkial-
lításon láttam és figyeltem meg.

1848 szeptemberben Győrött, amint a nemzetörö-
ket buzdító nagy szónoklatot tartott.

1848 októberben (gondolom 31-ikén) a schwechati
csata alkalmából kocsiján menekülni láttam a csata
vége felé, amelyhez közvetlen közelében a csataláncz-
ban állottam.

1849 nyarán láttam Laczházán (Pest közelében)
egy, gondolom Egressy nevű földbirtokos barátja látó-
gatásánál.

Külföldről hazatérve, nemsokára kathedrára lép,
mint a pozsonyi jogakadémia segédtanára 1851-ben.
1853 febr. 26-án kapja kinevezését a nagyváradi jog-
akadémiára az osztrák pénzügyi jog rendkívüli taná-
rává. A fizetés 900 forint conventiós pénzben és 50 forint
tanpénzátalány. A kinevezési okmányból érdekes a kö-
vetkező passzust kiemelni: Es gereicht mir zum Vergnü-
gen, Sie von dieser allerhöchsten Entschliessung in
Kenntniss zu setzen und ich erwarte, dass Sie Ihrem
neuen Lehrberufe mit Eifer und Hingebung sich wid-
men und zur Verbreitung und zum Verständniss der
österreichischen Gesetzgebung in Ungarn pflichtmässig
beitragen werden. Utasítatik azonnal rendeltetési he-
lyére menni, az előadásokat a nyári félévben megkez-
deni, még pedig legalább öt órát hetenként „in magya-
rischer Sprache“, „ein vollständiges System der öster-
reichischen Finanzgesetzgebung mit steter besonderer

Berücksichtigung der neuesten diesfälligen Gesetzgebung für Ungarn“ . . . „Nach dem Eintreffen in Grosswardein werden Sie sich der dortigen Distriktsregierung zur vorschriftsmässigen Eidesablegung unterweilt vorzustellen haben. Aláírás: Thun. — 1856 július 5-én kapja a végleges kinevezést, mint rendes tanár. Most már tárgyaul megjelöltetik a politikai ökonomia és az osztrák pénzügyi jog.

Nagyváradon csak 1858-ig maradt. 1858-ban a műegyetemre helyeztetett át és itt működött 1863-ig. Akkor nevezték ki a budapesti egyetemre a magyar közjog és közigazgatás rendes tanárává, mely tanszéket 1868-ban felcserélte a nemzetgazdaság- és pénzügytan tanszékével. Itt kezdődik életének legtermékenyebb, legmaradandóbb emlékű működése, melyet a pesti egyetemen nemzetgazdaságtani tanszékén kifejtett. Feltárta hallgatói előtt az európai tudomány gazdag kincseit, élénk, meggyőző és a tudomány új vívmányait figyelemmel kíséző, formailag is előkelő előadásával felkeltette az érdeklődést a nálunk még elhanyagolt államtudományi s különösen nemzetgazdasági problémák iránt és tanítványokat nevelt, kik későbbben a tudomány és közélet legelőkelőbb helyein a nemzetgazdasági haladásnak elméletben és gyakorlatban apostolai lettek.

1864-ben Schmerling osztrák államministerelnök és a közoktatási ministerium vezetésével megbízott minister Hasner Lipótnak — a későbbi ministernek a polgárministeriumban, a prágai egyetemi tanárnak — Bécsben a közoktatási tanács elnökévé való kinevezetése után, Kautzot Indernauer miniszteri tanácsos (vagy titkár) által felkérte, hajlandó volna-e a prágai egyetemen Hasner megüresedett cathedróját a szabályszerűnél magasabb fizetéssel elfogadni, kilátás nyujtatván udvari tanácsosságra való előléptetésre. Kautz e fényes ajánlatot, mely pesti szűkebb anyagi viszonyai között igazán kecsesgató volt; udvariisan, de utalással magyar honfűségára és hazája iránti kötelességeire, megköszönte és visszautasította.

Az 1865-diki választások alkalmával szülőföldjén megindult a mozgalom, hogy Kautzot képviselőül válasszák. Lónyay Menyhért is egy levélben kifejezést adott annak, hogy sulyt fektet arra, hogy Kautz mandátumot vállaljon. Némelyek megtámadták Kautzot, hogy e levéllel korteskedett, mire Lónyay 1865 okt. 4-dikén a „Pesti Napló“-ban egy levelet tett közzé, melyből néhány tételt idézünk:

„. . . Nekünk is, kik oly szerencsések valánk, már közel negyedévszázadon át jó és balsors között honfiaink bizalma által a törvényhozás terére állíttatva, lehetőségünk szerint működni, nem kisebb kötelességünk honfitársaink közül azokat, kik meggyőződésünk szerint velünk vállvetve és kezet fogva a közérdeket előmozdítják, a törvényhozásban való részvételre felhívni.

„Ne csodálkozzék tehát a „Hon“ győri tisztelt levelezője azon, hogy én, aki szerencsés voltam az 1843-diki országgyűléstől fogva hazánk nemzetgazdászati érdekeiben közreműködhetni s annyiszor érezvén annak szükségét, miszerint minél több képviselőtársammal e nehéz feladás terhét megosztva, egyesült erővel ezen, eddig annyira elhanyagolt érdekek mellett, kedves hazánk anyagi felvirágozásáért is, minden tőlünk telhetőt megtehessünk; különösen tekintve azon sok teendőket, melyek most — ha közjogi kérdéseink szerencsésen megoldatnak — ezen irányban a jövő országgyűléseken ránk várnak, Dr. Kautz Gyulát egy magánlevélben arra kérttem fel, miszerint ne utasítsa magától el a bizalmat, ha képviselőnek megválasztani akarják, sőt lépjen fel egyenesen és tegyen meg mindent megválasztatása érdekében.

„. . . Most érintett magánlevelemre — mely nem a nyilvánosságnak volt szánva — a „Hon“ győri levelezője a szept. 27-diki számban nyilvánosan hivatkozván, most a nyilvánosság előtt is ezennel felkérem Dr. Kautz Gyula urat azon fontos hazai érdekek nevében, melyeket ő a tudományosság terén oly szép sikerrel képviselt: vállalja el a képviseletet. Ha szülővárosa — mit alig merek

hinni — nem választaná e kitünő íróját, fog talán találkozni választókerület, mely megtisztelendi bizalmával hazánk ezen egyik legtudományosabb férfiát, kinek nemzetgazdászati és politikai munkája a külföldi tudományos világ előtt is kellő méltánylásra talált.

„A nemzetgazdászati kifejlődéséről 1860-ban két kötetben megjelent nagy munkáját Némethon első tekintélyei dicsérettel említik és hivatkoznak reá, mert valóban ezen mű az összes nemzetgazdászati irodalomban egy hézagot pótol. Hazai közönségünk előtt eléggé ismeretesek lesznek többi művei: Nemzetgazdaság és pénzügytan két kötetben. — Statisztikája az ausztriai birodalomnak. — Jelentése az 1862-diki londoni világkiállításról „Értekezései“ a Budapesti Szemlében.

„Az Országos magyar gazdasági egyesület közgazdászati szakosztályának tagjai tanuságot tehetnek velem együtt azon független és mindenkor a szabad előhaladás eszméi mellett emelt alapos tudományu felszólalásairól, melyeket nyíltan kimondott s a melyekben nem akadályozta őt — miként a győri levélből látszanék — az, hogy az egyetemnek tanára; emlékezni fogunk közelebb azon emlékiratról, melyet a közgazdászati szakosztály megbízásából, az akkori kormány nézeteivel ellentétben, a szabad kereskedés érdekében szerkesztett.

„Ne csodálkozzék a „Hon“ győri tisztelt levelezője azon, hogy ennyire melegen felszólalok Kautz Gyula ur megválasztatása mellett; tanulmányaink egy szakba váganak, munkáit nagy élvezettel és sok tanulsággal olvastam; több éven át az országos magyar gazdasági egyesület közgazdászati szakosztályában együtt működünk; természetes tehát, midőn óhajtom, hogy a szerencsés gondviselés végre megengedné, mikép a hazai törvényhozás az anyagilag is annyira elmaradt szegény hazánk érdekében nagy és üdvös művet alkothasson, egyszersmind azt is óhajtom, hogy Kautz Gyula ur is, mint szerény napszámos, velünk és társaink között e nagy munkában együtt működhessék.“

Kautz Gyula a politikai téren is gazdag tevékenysé-

get fejtett ki. Tagja volt a kiegyezést előkészítő bizottságnak, első előadója volt a pénzügyi bizottságnak és ezzel az első költségvetésnek, előadója a quóta-bizottságnak; több ízben jegyzője volt a közoktatásügyi bizottságnak, sok ízben előadó. Parlamenti beszédjei többnyire polemikus természetűek voltak. A kiegyezés nagy művének létrehozatala körül ő is érdemeket szerzett. Komolyan vette politikai tevékenységét és azért érdekes, milyennek minősíti az államférfiu művészetét.

Miben áll az igazi államférfiu művészség? Abban, hogy az országos vezető emberek, éles megfigyelésével a tényleges állapotoknak és az uralkodó iránylatoknak felismerni és megítélni képesek: vajjon a fennálló intézmények és életformák a társadalmi állapotok tartalmával és a közélet szükségével megegyezők-e, valódi kifejezése-e még a mindenkori idői fejlődésfoknak!? Abban, hogy a statusférfiu tapintattal, eszélyesség és gyakorlati ösztönrel a kor szükségait, eszméit és aspiratióit helyesen fogja fel; és azt, ami ebből életrevaló és általánosán értett és szükségelt; a rendelkezésre levő segítő erők megnyerésével s minden eszköznek és minden kínálkozó alkalomnak fölhasználásával s a teendők sorozatának cél tudatos megállapításával, az életbe átvinni és megvalósítani tudja . . . Az igazi nagy államférfiak nagyok az ő felfogásukban; nagyok az ő, a jövőnek előkészítésére irányzott conceptióikban és perspectiváikban; nagyok az által, hogy erélylyel és bátorsággal a viszonyokat, sőt még a vonakodó erőket és ellentétes irányzatokat is a maguk eszméinek szolgálatába hajtják; s nagy célok megvalósítására nagy eszközöket, népöknek legjobb erőit mozgásba hozni képesek.*)

Annak a nemzedéknek, melyhez Kautz tartozott, a kiegyezés egy messziről fénylő, de sötét felhőktől elborított cél volt, nem csoda, ha a cél elérése teljes megelégedéssel töltötte el. A következő nemzedék egy részének a kiegyezés kiindulási pont volt, melyről különben idő-

* Kerkápoly Károly emlékezete (Budapest, 1895.), 42. l.

közben kiderült, hogy Bécsben nem teljes őszinteséggel akarják végrehajtani, ennek a nemzedéknek tehát tovább kellett küzdeni. A mivel az 50-es években agyoncsigázott hazafiság megelégedett, és amit a viszonyok kényszerítő hatása alatt Deák „elérhetőnek“ mondott, az a kiegyezés védőszárnyai alatt felnőtt nemzedéknek, az erőben és önértelben megerősödött, előretörékvő nemzetnek nem lehetett a végső pont. Másképp kellett tehát a kiegyezésnek festeni, annak, ki azt 1867 előtti álláspontból nézi, tehát akinek szemhatára előtt fénylett, mint annak, ki arra visszafelé tekintett, mint meghaladt álláspontra. Mert hiába, a hogy időben, életben haladunk, a dolgok, mint a hegyek, mint a tájkép, mindig más és más benyomást tesznek. Jól mondja Goethe, hogy minden ötven évben a dolgok egészen másképen néznek ki.

Kautz különben soha sem hagyta figyelmen kívül, hogy a kiegyezésnek egyik főfeltétele, hogy azt Ausztria is komolyan vegye és respektálja.

„Magától értetődik azonban, hogy arra a célra, hogy Deák műve egész sikerrel érvényesüljön, szükséges, hogy Ausztria is megemberelje magát; Magyarország jogos érdekeit és törekvéseit tekintetbe vegye s mindent elkövessen a maga részéről is arra nézve, hogy a nagy szervezet minden irányban hibátlanul és eredményesen működhessék“.*)

Behatóan tanulmányozta a horvát kérdést is. A horvátokkal való kiegyezéssel szemben Kautz az az álláspontja, hogy az azoknak nyújtott engedmények túlságosak. Deák Ferencz megtudván, hogy a klubban a tárgy megvitatásánál Kautz egy-két pont ellen szándékozik felszólalni, Paulert küldte hozzá és kérette, hogy ne csináljon nehézségeket.

A kiegyezés alkalmával rendezendő kérdések között a közgazdasági és pénzügyi kérdések okozták a legnagyobb nehézségeket, így főleg a quota és az osztrák államadóssághoz való hozzájárulás kérdése. Hiszen ezek

* Magyar imperialismus és hegemonia (Bp. Szemle 1907.), 129 k. 185. l.

a kérdések már 1848-ban elháríthatatlan akadályként szerepeltek és a későbbi szomorú fejlemények okai között első helyen állanak. Az államadóssági járulék tekintetében Lónyay, Deák azon az állásponton voltak, hogy Magyarország semmiesetre a tőkéből nem vállal, egyéb okokat nem tekintve azért sem, mert ez elismerése volna a két állam e tekintetben való szolidaritásának. Ezzel szemben az ellenzéken sokan voltak, elsősorban Tisza, Ghyczy, kik a tőke megosztását kívánták. Hogy a tőkekamatnak az utolsó korszakban beállott természetes csökkenése folytán az állandó járulék a tőke növekedését jelentette és így Magyarországra kedvezőtlen volt, azt ma már mindenki tudja. Kautz az állandó járulék mellett foglalt állást. A hatvanhetes bizottságban azt mondta: „Az államadósságoknak tőke szerint megosztását először nem lehet keresztülvinni, a gyakorlati nehézségeknél fogva . . . Másodszor a tőkemegosztási elv ellenkezik magával a jelen nemzetközi pénz- és jogviszonyok állásával, ennél fogva az egységes és oszthatatlan államhiteles és államadósságok természetével. Az államadósság, valamint az államhiteles abstracte véve tagadhatatlan csak egy lehet: államadósságot és államhitelet ketté metszeni, szétdarabolni, két, három vagy tudja Isten hány részre osztani, szemben azokkal a belőle folyó egyéb nehézségekkel is, én részemről legalább alig tartanám keresztülvihetőnek. De tegyük fel azt, hogy ez argumentum alytalan, nyerene-e Magyarország, ha a tőkék megosztatnának? Én részemről nem hiszem: irigylem mindenki hitét s reményét e tekintetben, de nem osztom.“ *) A képviselőházi tárgyalás alkalmával még a következő érvekkel harcol a tőkemegosztás ellen: 1. ez szolidaritást jelentene; 2. nem képzelhető el, hogy akadna egy osztrák miniszter, aki merné a kamatot reducálni; 3. a járulék egy aversionális összegnek tekintendő, melyet alább szállítani ugyan nem lehet, de feljebb sem emelhetni.**)

*) A bekövetkezett tények Kautzot megzáfolták.

* Hatvanhetes bizottság tárgyalásai (V. bizottsági ülés 90. l.)

** Napló V(, kötet 21 l.

A szabadelvü-pártban tekintélyes posztója volt és tanácsát sokszor vették igénybe. Báró Eötvös József halála után gróf Andrassy Gyula miniszterelnök Szlavay József útján Kautztól megkérdezte, kit tartana Eötvös utódlására a nevesebb magyar tudósok (akademikusok, egyetemi tanárok) közül leghivatottabbnak. Paulerre utalt. Ez helyesléssel találkozáván s Pauler Andrassy által felszólíttatván, Kautzt megkérdezte, mit tenne ő, ha felszólíttatnék a tárcza elvállalására? Kautz azt felelte: ő magát most még elégtelennek tartaná, de őt kérve-kéri az ország érdekében, a felajánlott tárcza elfogadására. Három-négy nappal később Pauler ki volt nevezve kultuszminiszterré.

1867-ben Lónyay pénzügyminiszter megbízásából kidolgozta amaz emlékiratot, melynek alapján a dohány egyedáruság bérbeadása, melyre egy nagy osztrák konzortium jelentkezett, elutasított, mi által a magyar állam sok milliót nyert.

Kineveztetett a Tisza-vasúthoz a kormány képviselőjének és e minőségben később erősen harcolt az államosítás mellett.

Ez időben megkínálta Kautzt a kétes szerepű Beke közös pénzügyminiszter az államtitkársággal, ill. osztályfőnökséggel, melyet azonban el nem fogadott.

Érdekes adatot jegyzett fel Kautz a franciánemet háborút megelőző időből Andrassy Gyuláról. Azt írja: „Mi akkor nagyrészt francia-párti felfogás mellett voltunk. Ekkor Andrassy a következő szavakat mondá hozzám és még egy más képviselőhöz, akinek nevére azonban biztosan nem emlékszem, gondolom Fest Imre államtitkárhoz: Ha a francziák valami nagy hibát nem követnek el, a porosz hadsereg egy óriási vereséget fog szenvedni. Ez két nappal volt a wörthi meg a spichereni véres ütközetek előtt, ahol a francziákat rúdul megverték, — írja Kautz — és a német hadsereg fényes diadalmenete Sedanig megindult.“

Ez adathoz megjegyezzük, hogy Andrassy nagyot tévedett, de hasonló tévedésbe estek más kiváló állam-

férfiak is, így az angol hadügyminister Cardwell, ki azt mondta, hogy hat hét alatt a francziák Berlinben lesznek.*)

1867-ben a magyar kormány kiküldte (Wodianerrel, Weningerrel, Korizmiccsal együtt) a Bécsben tartott érmeügyi értekezletre, ahol az osztrákok szivós elenzése daczára diadalra jutott főleg a magyar szakemberek erélyes fellépése mellett az aranyvaluta és a frankrendszer alapján egy nemzetközi pénzegység eszméje, melynek Kautz mindig kitartó harczosa volt. Az 1867-iki XVI. törvényczikk 12. §-a ezen vivmány szentesítése.

Több okból lényeges mozzanat volt ez Kautz életében. Akkor jutott — ezek Kautz saját szavai — a kiváló magyar származású, de Bécsben lakozó nagy bankárral és a jegybank egyik vezető emberével, báró Wodianer Móricz urral is összeköttetésbe s ez 1883-ban az osztrák-magyar bank alkormányzójává egyhangu megválasztását keresztülvitte. Másfelől megismerkedett Hock Károly államtanácsossal, az osztrák pénzügyi tudomány egyik legalaposabb képviselőjével, továbbá Moser osztályfőnökkel, későbbi bankormányzóval és elődjével.

1878-ban az Ausztriával kötendő kereskedelmi és vámszerződés megújításánál, mint Kerkápoly és mások, ellene szavazott a szerződés megújításának, mert az inaugurált protektionistikus „vámpolitikát sem a monarchia jól felfogott közérdekével, sem theoretikus meggyőződésemmel megegyeztethetőnek nem tartom.“**)) Mindenesetre, mint a szabadkereskedelmi politika híve, következetesebb volt, mint azok, kik szabadkereskedelmi hitvallásukat a protekcionizmussal össze tudták egyeztetni.

Tanári működését 1892-ig folytatta, mindig a legnagyobb buzgósággal és hallgatóinak szeretete által kísérve, kik már Kautz huszonöt évi tanári működése al-

*) Országgyűlési Napló XVI. k. 47 l.

**)) Mac Carthy, History of own times, 6. köt. 14. l.

kalmával ragaszkodásuknak, hálájuknak, tiszteletöknek ünnepélyes kifejezést adtak. 1892 elején a magyar és osztrák kormány együttes felterjesztésére a király kinevezte az osztrák-magyar bank főkormányzójává. Különösen Steinbach osztrák pénzügyminister, a kiváló jogász és nemzetgazda, kívánta kinevezését. Nagyon örült Kautz annak, hogy Kossuth Lajos is egy képviselő előtt oda nyilatkozott, hogy helyes volt őt kinevezni.

Lelépett tehát a tanári pályáról, melyre oly büszke volt, melynél magasabb czimet nem ismert. Tanári hivatása ezzel befejeződött.

Hogy miért fogadta el a bankkormányzóságot, azt következőkép indokolja: A kormányzóság elfogadásának egyik oka: „quia practice collaborator volui esse in restauratione rei nummariae et in regulatione valutae, qua maximum scopum Oeconomiae nationalis Monarchiae“.

Mint az osztrák-magyar bank kormányzója, Kautz új hatáskörbe jutott, bár a bank ügyével már mint alkormányzó megismerkedett és elméletileg többször behatóan foglalkozott bank- és valutakérdésekkel. Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy Kautz mégis ebbe a hivatásba vitt bele legtöbb erélyt és szívósságot. A banknál küzdött azon osztrák törekvés ellen, mely a magyar hiteligenyeket megszorítani akarta és többször utal a magyar kereskedelmi világ teljes megbízhatóságára. A bankjegy magyar szövegének és a magyar címernek alkalmazása az ő érdeme; egy második magyar főtitkár alkalmazása és a hírlapok részesedésének eltörlése az ő intézkedése volt. A magyar második főtitkár a magyar szempont erősebb megvédésére volt hivatva. Legfőbb céljának tekintette, amennyire csak lehet, Magyarország érdekeit megvédeni, a valutarendezés büszke művét megszilárdítani és a magyar kormány által követelt paritást az osztrák érdekkörök, az osztrák sajtó, az osztrák politikusok és publiczisták elég szenvedélyes ellenzése és támadásai daczára keresztülvinni, mi a magyar kormány és különösen az akkori pénzügyminister szívóssága mellett sikerült is.

Éles harcok folytak a magyar álláspont elismerése végett és a feszültség a két kormány között néha oly nagy volt, hogy p. gr. Thun Kautznak egy kihallgatása alkalmával azt mondotta: „Es wäre beinahe zum Schiessen gekommen“. Továbbá azt mondta Thun, hogy minden jel arra mutat, hogy a magyarok a separatio felé mennek és hogy Széll a chauvinistáknak tulságosan engedett. Az ujjászervezés befejezésével, mint valaki, aki hiven teljesítette kötelességét, a kormányzói állást, a magyar pénzügyminister marasztalása daczára, letette és ettőlfogva visszatérve Budapestre, itt élt, nemes otiumát a tudomány és a politikai élet között megosztván. Életének ezen utolsó szakában különösen az akadémia ügyei kötötték le figyelmét és utolsó, halála előtti napon hozzám irt levelét is akadémiai ügy iránti érdeklődés sugalta.

Érdemeit a bank körül elismerte a király is.

Az 1899 január 4-iki kihallgatáson a többek között ezt mondta Kautznak: Ich weiss übrigens, dass dieses Resultat hauptsächlich Ihr Verdienst ist, wofür ich Ihnen volle Anerkennung zolle.

Kautz nagyszabásu tevékenysége elismerést talált minden körben, egészen a trónig.

1860-ban akadémiai levelező taggá választatott. Széket foglalt értékes tanulmányával: Az állameszme történeti fejlődésében.

1865-ben akadémiai rendes taggá választatott. (Deák Ferencz és Pauler Tivadar ajánlatára.) Székfoglalója: az államadósságügy elmélete.

1873/74-ben az egyetem rektorává választatott.

1875-ben a Lipót-renddel diszittetett fel.

1885-ben a nemzetközi statisztikai intézet tiszteleti tagjává választatott.

1886-ban az ujonnan szervezett főrendiház tagjává neveztetett ki.

1893-ban valóságos belső titkos tanácsossá neveztetett ki.

1898-ban lett a Ferencz József-rend nagykeresztese. 1904-ben a magyar tudományos akadémia másod-elnökévé választatott.

Az akadémiának igazgatósági tagja, a nemzetgazdasági bizottság elnöke volt.

Az akadémia két kézzel osztotta Kautzknak az elismerést. „Vámpolitika“ című munkájának adta az I. m. bizt. társ. díját; a Nemzetgazdasági Eszmék fejlődési története“ című munkája és a „Társadalmi intézményekről“ szóló munkája kapta a Fáy-díjat, a „Politika“ című munkája kapta az akadémia nagy jutalmát és a „Nemzetgazdaságtan“ című munkája a nagy jutalom Marczibányi díját.

Bár magas kort ért el, szívós egészségét a kor alig támadta meg; több nagyobb-kisebb munkán dolgozott, járt, kelt és érdeklődése a tudomány és közügy iránt nem hanyatlott. Halála, mondom, váratlanul következett be. A kritikus márczius hó csekély hülését sulyos tüdőgyulladásra fokozta, melynek néhány nap alatt áldozatul esett. 1909 márczius 29-ikén kísértük őt utolsó nyugvóhelyére.

Nyolczvanadik születési napját kartársai, tanítványai, tisztelői készültek megfelelő módon ünnepelni. Ezt a napot, igaz, nem érte el, és ha ez talán hiányzik életének külső jellemzéséhez, némileg vigasztal az, hogy ő tudta, miszerint e nap nem fog elmúlni anélkül, hogy érdemei megfelelően elismertessenek. Egyetemünk, az akadémia, a nagyobb közigazdasági társulatok és intézetek, ezek között első helyen a közigazdasági társulat, az osztrák-magyar bank, készültek homloka körül a jól és hasznosan betöltött élet koszoruját fenni. Halála ez ünnepélyt gyászünnepélylyé tette, mely hiveinek szűkebb családi körében folyt le. A Zala mester vésőjét dicsérő sikerült plakett, mely neki átadandó volt, hivei között kiosztatott és megküldetett több külföldi egyetemnek; a „Nemzetgazdasági eszméről“ szóló nagy munkája, mely már régen elfogyott, új kiadásban fog megjelenni. Készül végül nagyobb értekezéseinek gyűjteménye is.

Nem mindig halt meg az, amit eltemetünk. És így

Kautz is tovább fog élni munkáiban, eszméiben, a tudományszeretet szép és főleg nálunk ritka példájában, melyet ő adott.

Kautz ritka boldog házasságban élt feleségével, szül. Czechmeister Emiliával, ki nemesszívü, gyengéd lényével hű élettársa lett. A sors azonban atyai szívére sulyos csapást mért, amennyiben mindkét leánya az élet tavaszán sorvasztó kórnak esett áldozatul. E csapásért némi kárpótlást talált egyetlen unokája, Somssich Miklósné családi körében, mely őt szeretettel vette körül.

II.

A tudomány fejlődése a század első felében nálunk nagy akadályokba ütközött. Társadalmi életünk, gazdasági állapotaink és közállapotaink erősen egy elavult rendszer bélyegét viselték magukon. Mikor Franciaországban és Angliában már az ipari fejlődés és a parlamentáris rendszer a nemzeti életnek új structurát adott, nálunk még keservesen küzdöttek a régi rendi világ fenntartásáért. Minden újítástól, még a magyar nyelv behozatalától is, irtóztak, azt mondván, azzal vége a magyar alkotmánynak, sőt vége a vallásnak.*) Szóval, Magyarország akkor oly mértékben távolodott el a nyugati világtól, mint talán ritkán története menetében. Talán azért is szükség volt olyan rettenetes rázkódtatásra, olyan titáni harcra, oly hősök és nagy férfiak fellépésére, hogy a kapocs Európával, az európai civilizációval megint helyreállíttassék. Természetes, hogy egy holt nyelven a tudomány művelése majdnem eredménytelen maradt, főleg oly tudományok terén, melyekre a holt nyelvben a fogalmak és kifejezések is hiányoztak, mert hiszen egészen új jelenségekről volt szó. Aztán ott volt a censura, mely szintén kerékkötője volt a tudománynak. Ott volt továbbá az a körülmény, hogy felsőbb helyről befolyásolták a tanítást és még a negyvenes években is

* Akadémiai Értesítő 1910. okt. 509. l.

Sonnenfels rendszerét kellett nálunk is a nemzetgazdaságtan tanításánál követni. De azért lassanként enged a nyomás, felocsudik a tudomány a reá mért súlyos csapásoktól. Széchenyi és Kossuth hatása alatt a tudomány is új életre ébred. És némi érdeme van a kiváló német nemzetgazda, List Frigyes eszméinek, melyek hamar átültettek magyar nyelvre. Mert nincs tagadás benne a cosmopolita tanok Magyarországon soha nagyobb hatást nem tudtak tenni, mert a nemzet még mindig saját léteért volt kénytelen küzdeni. De List rendszere, mely a gazdaság „nemzeti“ politikáját hirdette, mely nem a csereértékek aequivalentiájának szürke kosmopolitikus tanából indult ki, hanem a nemzetek szunnyadozó termelő erőinek gyümölcsöztetésére figyelmeztetett, tévedései daczára hivatva volt minden népnél mély hatást tenni, ahol a nemzeti érzés erős; nálunk pedig e munka éppen egy hatalmas áramlattal találkozott, melynek célja volt a nemzetet ismét új életre szólítani és melynek ismert jelszava: Magyarország nem volt, hanem lesz. Így tehát ezen hármass csillag Széchenyi, Kossuth és List feltűnése volt az, melylyel a közgazdasági tudomány egy új korszaka kezdődik. És mivel az igazi tudomány nemcsak hazafias sóhajtásból és tanácsokból áll, mivel a céltudatos tevékenység szükségessé teszi, hogy először tudományosan ismerjük a dolgokat, mert csak azután lehet rájuk hatni, azért látjuk, hogy bár inkább gyakorlati vágyódások töltik el az emberek kedélyét és gondolkozását, mégis a komoly mélyebb szándék a viszonyok továbbfejlesztésére és egy új, boldogabb korszak létesítésére, az embereket komoly tudományos tanulmányokra is serkenti. 1841 decz. 6-án olvassa fel Trefort Ágoston a m. tud. akadémia kis gyűlésében tanulmányát a nemzeti gazdaságról vagyis List Frigyes rendszeréről, melyben találó vonásokkal ismerteti a nemzetgazdaságtan eddigi rendszereit, a mercantilizmust, a physiokratizmust, a Smithianizmust és List rendszerét és röviden érinti a socializmust is. A következő évben pedig megjelenik Karvassy „A politikai tudományok rendszere“ czimű munkája, mely szintén már az

európai irodalom elég szorgos kutatását mutatja. De nemsokára sötét éj borul a hazára, az idegen hatalom a magyar tudomány gyenge hajtásait eltiporja és az csak titokban vagy külföldön tud életjelt adni. Az abszolutizmus csődje végre is bekövetkezett. Élénk nyüzsgés mutatkozik és ott látjuk első sorban állani Kautz Gyulát is, ki a magyar közgazdasági tudományt ismét belekapcsolja az európai eszmemozgalomba, és a bekövetkező kedvező körülmények mellett az általa kifejtett nagy munkásság folytán azt attól többé elszakítani nem lehet.

Kautz oly időben kezdte a nemzetgazdaságtan művelését, midőn ezen új tudomány már igen nagy tekintélyre tett szert. A modern törvényhozás nagyobb és nagyobb mértékben követte a tudomány utasításait és életbeléptette ama nagy elveket, melyek e tudomány szerint a modern társadalmakban irányadók. Elméleti, szcientifikus tekintélye is nagy volt, miután az elszórt egyes részlettheoriákból egy nagy, logikai szükségszerűségen felépített tudományos egész vált, mit a tudomány főleg John Stuart Millnek, a nagy nemzetgazdának és még nagyobb logikusnak köszön. A nemzetgazdaságtan a nemzetek és kormányok legfőbb tanácsadója lett, tekintélye megtámadhatatlan volt, áldásai kétségbevonhatlanok és mérhetetlenek.

Kétségtelen, hogy a tudomány ily előkelő helyzete nagy hatást tett Kautzra, kit történeti tanulmányai, idealismusa, a nemzeti élet nehéz problémái is a gazdaságtan nagy fontosságára figyelmeztettek. Ő azon rendszerhez csatlakozott, mely az angol elméletet a történeti, nemzeti és ethikai követelményekkel összhangba akarta hozni, a történet-ethikai relativistikus rendszerhez, melynek élő apostolát, Roschert, nagy áhitattal hallgatta. És ha az élet folyama alatt elméleti felfogásának színjellege kissé módosult is, kétségtelen, hogy lényegében a mellett megmaradt és az egyoldalú chrematistikus manchesterismusnak soha híve nem volt. Ettől őt erkölcsi életfelfogása és magyar volta visszatartotta. Magyar volta, hangsúlyozzuk, mert a magyar tudományban soha a rideg utilitár felfo-

gás apostolokra nem talált. Hiszen már a 30-as években olvassuk egy Csató Pál nevű közgazdasági író következő szavait Sismondi ismertetése alkalmából: „Ő (Sismondi) merete legelső visszaállítani az erkölcsi közgazdaság törvényes uralkodását a puszta anyagi közgazdaság felett . . . Sismondi megrendíté az angol iskolát egész alapjáig.“*)

Az igazság megismerésére több út van; melyiken jutott az emberiség több igazsághoz, nehéz volna meghatározni. Egyet talán mégis mondhatni, t. i. azt, hogy körünkben a leghatalmasabb fegyvere a tudományos kutatásnak az inductív módszer. A tények hirdetik nekünk a legnagyobb igazságokat, a természetben épp úgy, mint a társadalomban. „Nemszükséges a tünemények mögött keresni — mondja Goethe **) — ők maguk a tudomány“. Tényeket a társadalmi életre nézve nyújt az egyszerű tapasztalat. Egy tény is hirdethet nekünk új igazságot. Sőt talán itt van a legtermékenyebb forrása az igazságnak. Tulajdonképpen semmiféle módszer, sem a deductív, sem az inductív, nem vezet igazán új ismerethez. Csak az intuitio, annak pedig nem kell semmiféle módszer, annak elég egy tény. Tényeket a társadalmi életre vonatkozólag nyújt a mindennapi élet, tehát az egyéni tapasztalat; nyújt aztán a tények systematikus összegyűjtése, így a történelem és a statistika. És itt meglepődve kell konstatálni, hogy bár Kautz híve volt a történeti iskolának, tanította a statistikát, az életben különböző körökben működött, tanítása mégis egészen elvont maradt, definitiók és a rendszerből folyó elvek körül mozgott. A tudomány jóformán redukálódik a tudósok véleményeire, melyeket persze kevés ember ismert oly teljességben mint ő.

Az ötvenes évek sok tekintetben kedveztek nálunk a gazdasági átalakulásnak, a gazdasági fejlődésnek. Maga a nemzet itt olyan tért talált, mely politikailag a hatalomnál gyanut nem kelthet. Sőt maga a hatalom az országot

* Csató Pál: Egy pillanat a közgazdaság tudományaira. (Tudomány Tár VII. kötet, 61 l.)

** Wanderjahre, Betrachtungen im Sinne der Wandernden 258. lap (Goethe's Werke VIII. k. (Leipzig), Bibliogr. Institut.)

az elvesztett politikai jogokért gazdasági és culturalis téren kárpótolni törekszik. Nagyfontosságú modern intézmények vitettek keresztül, ipar, kereskedelem, közlekedés lendületet vett. A nagy átalakulás a földbirtok terén, azaz az egész mezőgazdaság átalakulása, a hitelügy fejlődése és fontosságának növekedése a közvélemény figyelmét a közgazdasági problémák felé terelte. A vasuti hálózat közelébb hozván az európai piacokat, Magyarországnyersterméneinek ára emelkedett és vele az anyagi jólét is.

Kautz első tudományos értekezése „Smith Ádám és az ujkori nemzetgazdaságtan“ czim alatt 1854/5-ben jelent meg Török János „Kelet Népe“ czimű folyóiratában.

1856-ban egy kisebb tankönyvet adott ki: Ausztriai birodalom statistikája különös tekintettel Magyarországra.

1860/61-ben jelentek meg a Brockhaus-féle tekintélyes folyóiratban tanulmányai Gróf Széchenyi Istvánról, Deák Ferenczről és gróf Teleky Lászlóról. Ezek közül különösen a Széchenyiről szóló figyelmet keltett. Ezek a cikkek névtelenül jelentek meg s a szerző neve csak későbbben, Szily Kálmán főtitkár utánjárásával tudódott ki.

A 60-as évek elején számos kisebb értekezést és cikket irt Kervei álnév alatt, mely álnévet saját feljegyzéseiben élete végéig sokszor használt.

Ezen kisebb dolgozatok után csakhamar következnek nagy munkái, melyek mind 1860—70-ig, egy tízéves korszak alatt megjelentek, így kétkötetes nagy német munkája a nemzetgazdaságtan elméletéről és történetéről, két nagy tankönyve a politikáról és a nemzetgazdaságtan- és pénzügytanról, a vámpolitikáról, a nemzetgazdasági eszmék fejlődéséről Magyarországon, a társulási intézményekről. Nehéz elhinni, hogy ezt az óriási munkeredményt tíz év alatt lehetett elérni. Nézzük már most e munkákat kissé közelebről.

Magyar kiadó hiányában németül jelent meg: Theorie und Geschichte der Nationalökonomik. Propyläen zum volks- und staatswirtschaftlichen Studium. I.

Theil. Die Nationalökonomie als Wissenschaft, Wien, 1858. II. Theil. Literaturgeschichte der Nationalökonomik. Die geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomik und ihre Literatur. Wien 1860. Ez a második kötet alapította meg Kautz tudományos hírnevét, bár az első kötet is egy mély tudományosságra valló feldolgozása a tudományos nemzetgazdaságtannak.

„A tudomány története — mondja Kautz az előszóiban — lényének egy része, rendszerének alapja. Épen száz éve, hogy a systematikus tudományos nemzetgazdaságtant a tizennyolcadik század nagy gondolkodói, Galiani és Genovesi, Beccaria és Verry, Quesnay és Turgot, Hume és Tucker, Stewart és Adam Smith megalapították és ezáltal a modern szellem új sajtószereplőjévé fejlődésükre képzéséhez lökést adtak, mely az újabb kor minden nagy tényeivel és vívmányaival legszorosabb összefüggésben áll, az állami és társadalmi élet méretére és alakulására befolyást gyakorol és mégis eddig sem eredete és kezdete, sem belső egysége és totalitása szerint közelebb nem vizsgálta és méltatta. A cél, melyet kitűztem, tehát az volt: ama nagy eszmemozgalom teljes képét adni, melyben minden idők legnagyobb gondolkozói és társadalmi bölcselei a gazdasági népelet igazságait és törvényeit keresték, az emberi tudás birodalmát a legértékesebb és legtermékenyebb felfedezésekkel gazdagították, az anyagi jólét alapjait és feltételeit kimutatták és így a nemzetgazdaságtannak, mint az összes tudományrendszer egyik legjelentékenyebb ágának, önálló életet adtak.

„Célom az volt, a nemzetgazdaságtan történeti fejlődésében az általános állami és kulturügyi fejlődés mozzanataira figyelmeztetni; az egyes rendszerekben és irányokban az általános szellemi mozgalom nagy vezető eszméit kimutatni; a nemzetgazdasági elméleteket, mint a tényleges, praktikus fontos nép- és koralakulás kifolyását és kinyilatkoztatását, mint egy nagy organikus eszmeprocessus mozzanatait és fokozatait, összefüggésben a korbéli társadalmi, politikai és

ethikai doctrinákkal, különösen pedig nemzeti és történeti jogosultságukban és jelentősögekben bemutatni.“

Minden tudományos irányra kiterjeszti figyelmét. Igy, hogy csak a legujabb korról beszéljünk, észreveszi azokat az írókat, kik Smithel szemben állást foglalnak, kik Ricardo tanait bírálják, különösen pedig a lassan kibontakozó szocziálpolitikai iskolát, melynek fontosságát csak legujabban ismerték fel: Thompson, Gray, Bray, Edmonds, Scrope, mindenekelőtt pedig John Stuart Mill jelentősége jut kifejezésre.

Nehéz, göröngyös uton járt itt Kautz. Az irodalomban még nagyon kevés előmunkálatot talált; a források tanulmányozása pedig nagy szakkönyvtárakat tételezett fel, amilyen akkoriban különösen a hamburgi kommerzkönyvtár volt. Ennek használatát Kautznak készségesen rendelkezésre bocsátották és nem egy ilyen kincsekkel tele láda tette meg az utat Hamburgból Nagyváradra és vissza. És ezen nehézségek daczára Kautz oly munkát ad a majdnem 800 lapra terjedő művében, melyet ő a kísérlet kísérletének nevez, mely pedig messze meghaladja a létező irodalmat és nagy gazdagsága folytán máig sem avult el. Sok érdekes jelenségre is figyelmeztet a tudomány történetében, kimutatja, hogy a római császárság idejében érvényrejutott mezőgazdasági eszmeáramlat egészen megfelel a XVIII. századbeli physiokratismusnak. Kimutatja, hogy a mercantilismus mellett mindenütt antimercantilistikus felfogások érvényesülnek. Különösen bizonyítja az anyaggyűjtés nagy szorgalmát ama számos munka, mely akkor alig részesült figyelemben és melyek jelentőségét csak a későbbi kor ismerte fel és így nem csoda, hogy Kautz munkájával összehasonlítva, a legtöbb irodalomtörténeti munka szegényesnek mutatkozik. Kivételt képeznek csak egyes monografiák, mint Roscher, Hildebrand, Knies, Stein, Baumstarck, Levasseur, Reybaud, Baudrillard, Daire, Ferrera és mások tanulmányai.

Óriási nagy olvasottsága daczára és bár a tudomány történetének ismertetése mintegy életcélját képezi, sze-

rényen elhárítja magától azt a feltevést, mintha ítélőszéket akarna tartani a nagy alkotók fölött, melyeknek bírálata feltételezné, hogy a bíráló a bírálat tárgyával szellemi nagyságban versenyezhesen. És méltányosságát igazolja Kniestól kölcsönzött kijelentése, hogy a kiváló szellemi herosokat nem lehet dicséret nélkül gáncsolni, sem gáncs nélkül dicsérni *)

Kautz nagy olvasottságát és éber figyelmét az irodalmi jelenségek iránt talán legjobban illusztrálja az a tény, hogy nagy munkájában, mely 1860 elején megjelent, már tárgyalja Marxnak 1859-ben megjelent első nagy tanulmányát: Kritik der politischen Ökonomie.

Munkásságának értékére talán elég bizonyíték az, hogy az óriásilag fejlődött tudományos irodalom daczára, a munka becses voltát még ma is elismerik. Így Marshall „Principles of Economics“ című munkájában (3. kiad. 54. l.), melyben Kautz munkáját többször idézi, azt írja: „may be referred to Kautz's profound, just and suggestive work.“

Ingram (History of political economy Edinburg 1888 VII. l.) azt írja Kautz e munkájáról: „a valuable work, marked by philosophical breadth and exhibiting the results of extensive research, but too declamatory in style.“

Knies Károly, a történeti módszer mélytudományu mestere, azt írja e munkáról: **) „Aus der neuern Litteratur ist zunächst eines umfassenden Werkes von Julius Kautz zu gedenken: die Geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomie und ihrer Litteratur. Dieser Ungar hat die Leistungen der französischen Vorgänger, A. Blanqui, Villeneuve-Bargemont, sowie der Engländer Maculloch und Twiss, und der Italiäner L. Biancheri und Trinchera weit überholt und allen Nachfolgern eine sehr schätzbare Grundlage für den Weiterbau gegeben. Kautz hat grundsätzlich die jeweils mit den auf-

* Die geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomie und ihrer Litteratur 514 lap.

** Die politische Ökonomie stb. 2. kiad. 1883. 522., 524. l.

tre tenden Theorien gleichzeitigen Zustände und (mit seltener Gelehrsamkeit) solche Litteraturwerke der Geschichte und der Philosophie, u. s. w. besprochen, welche Zusammenhang mit der Nationalökonomie bezeugen und erkennen lassen. Seine Ausführungen erstrecken sich auf alle Zeiten und Völker.“

Hat évvel későbbben, mintegy kiegészítéskép az európai tudomány fejlődéstörténetéhez, megírja a nemzetgazdasági eszmék történetét Magyarországon. A könyv címe: „A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon“ (Pest, 1868). Alig hihető, hogy egy ember hordta össze ezt az óriási anyagot, melyben a legkisebb röpirat is helyet talál. Minden előmunkálat nélkül, minden tájékoztató utmutatás nélkül, nekiindul e munkának, mely míg egyfelől történetünket egy nevezetes oldalról megvilágítja, másfelől a hazai tudományosság egy fontos fejezetét nyújtja. Látjuk, ahogy lassan-lassan, nagy nehézségekkel küzdve, fejlődik egy tudományág, egyfelől az európai tudomány szárnyain, de másfelől a hazai léghőrt soha el nem hagyva, látjuk a folytonos kölcsönhatást tudomány és közélet között, mikép szólítja a közélet haladása porondra az új eszméket, az új törekvéseket, de viszont mikép termékenyítik az eszmék a közéletet, mely ez eszmék hatása alatt álmából felocsudik, új erő pezsdül ereiben, a kimúlásra szánt megizmosodik, megbirkózik nagy feladatokkal és lassanként utóléri az őt messze megelőzőt nemzeteket. És a küzdők és serény munkások sorában megjelennek mindazok, kiket történetünk feljegyzett a munkások, az uttörők, a vezérek sorában, mindnyájok élén Széchenyi István és Kossuth Lajos.

Ezen nagy munkájában Kautz, igen helyesen, nem szorítkozik tisztán csak a tudományos irodalom útján forgalomba kerülő eszmék ismertetésére, hanem kiterjeszkedik a közélet különböző terein kifejezésre jutott eszmeáramlatokra. Milyen gondos átkutatása az országgyűlési diariumoknak, aktáknak és egyéb közlemények-

nek volt szükséges, hogy ily beható, ily részletes képet nyújthasson a közélet eszmemozgalmairól. És milyen nagy tanulságot nyújt azzal, mikor egyfelől láthatjuk, hogy sok fontos és nehéz kérdésben elődjaink mennyire tiszta és egészséges nézeteket vallottak, bár mindenestre elméletileg csekélyebb ismeretekkel rendelkeztek, másfelől pedig figyelmeztet azon veszedelmekre is, melyek a közélet helytelen irányításából származnak. Így a munka csakugyan teljesítheti kettős rendeltetését, hogy egyrészt tudományos történetét adja a közgazdasági eszmemozgalmaknak, másrészt még a laikust is bevezeti a napirenden levő nagy kérdések ismeretébe. A munka nélkülözhetetlen mindenki részére, ki a hazai közgazdaság és közgazdasági elmékedések és problémák körül tájékozást keres, a historia magister igazságát igazolja, mert kiapadhatlan okulást nyújt az államférfiúnak és állambölcseelőnek. Amellett a mult feledékenységéből kiragadja azok neveit, kik e nehéz téren, göröngyös uton, fárasztó tanulmányokkal, nagy felelősséggel, utat mutattak e nemzetnek életének egyik legfontosabb sphaerájában.

Kautz ezen munkája messze meghaladja a magyar tudományosság akkori színvonalát. Ő ugyan szerénységében ezen korról, azaz a 60-as évek elejéről úgy beszél, mint amelyben már több közgazdasági írónk európai színvonalra emelkedik. De végre mégis azt látjuk, hogy másokat nem igen emlithet, mint Lónyayt, Weningert, Karvassyt, de ezeknek munkái bármilyen értékesek, tudományosság dolgában messze elmaradnak Kautz nagy tudásától. Igen van államtudósaink, állambölcseelőink között, aki megközelíthetlen magasságra emelkedett és ez Eötvös József volt, de az ő munkája, bár a socialismus és communismus kérdésére is kiterjeszkedik, mégis tisztán államtudományi munka.

A magyar közgazdasági mult tanulmányozása később is foglalkoztatta Kautzot és egy egész sorozatban óhajtotta az uttörőket és remekírókat ismertetni, így Berzeviczyt és Skerletzet. Ezen tanulmányokból csak

az első jelent meg és ha e munkát egy újabb kimerítő tanulmány túlhaladta, mégis övé az érdem, hogy ezen kiváló szellem, ki világosságot gyújt, midőn körülötte még meglehetősen sötétség uralkodott, nagy érdemeire figyelmeztetett.

A magyar közgazdaság multjának szentelte munkákban Kautz természetesen felfeji multunk minden szomorúságát, de elmaradottságunknak magyarázatát is adja.

„... Ha mindjárt irodalmunk fejletlen és aránylag szegény is, vannak törvényhozásunkban is közintézményeinkben számosnál számosb bizonyságok arra nézve, hogy csakugyan bennünk sem hiányzik egészen a teremtő ész és eredetiség, s hogy nem egy nagy politikai és nemzetgazdasági elv vagy igazság általunk a műveltségi fő népekkel egészen egykorulag, sőt azokat meg is előzve derített fel s hozatott tüzetesen kifejezésre.“*)

„Magyarország közgazdaságában a középkor lényegileg a XVIII. századig tartott s nemzeti háztartásunknak naturalgazdasági jelleme, minden hiányával és félszegségével, az ipari élet mozdulatlanságával és dermedtségével, a pénz, tőke, meg hitelüzlet fejletlenségével, a kereskedés passivitásával, az adózási képesség hiányával stb. egészen a jelen századig majdnem változatlanul fenmaradt; úgy, hogy összehasonlítva hazánkat más országokkal, meg kell vallanunk, hogy egyes fényteli, de rövid időszakok kivételével, melyekben a nemzeti erő produktívebben működött, — s közgazdaságunk egy-egy nagyobb lépést tőn előre — kevés államot mutathatni fel, melyben a nemzetgazdasági haladás oly lassu és nehézkes lett volna, mint épp Magyarországon! Tekintve e jelenségnek okait s azon körülményeket, melyek hazánk ipari kifejlődését feltartóztatták: egyfelől kedvezőtlen geographiai helyzetünk, polgári és politikai alkotmányunk, másfelől nemzeti jellemünk és világnézetünk némely tekintetbeni ferdesége, végre viszontagságteljes tör-

* Nemzetgazdasági Esmék 4. I.

ténetünk annyi baleseményei vonták maguk után hátra-
maradásunkat.¹⁾

Kautznak e munkában bőven nyilik alkalma a
Magyarország és Ausztria közti gazdasági viszony meg-
világítására.

„Hazánk a XVIII. század második felében mindin-
kább érvényre jutott szorosb kapcsolat folytán a mon-
archia örökös tartományaival, lassankint mindazon
közgazdasági válságok, de főleg pénzügyi bonyodal-
makba is belekeveredett, melyek már akkor tájban is az
osztrák birodalom politikai és államgazdasági életére oly
súlyosan nehezettek, s mindinkább meggyökeredzve és
elmérgesedve pár évtized alatt a monarchia égő sebeiként
a legvéresebb rázkódtatások és krízisek forrásaivá
váltak.“²⁾

„... Ausztriávali szorosb kapcsolatunknál fogva,
érdekeink a birodalmi kormány által nem ritkán a mon-
archia többi tartományai érdekeinek utána helyeztetek,
hazánk mint gyarmat és függő kolónia tekintetett“.^{*})

„Az összes forgalmi, közlekedési és vámi politika
oly szellemben kezdett intéztetni, hogy hazánk sok tekin-
tetben már nem mint egyenjogu fél, hanem mint pusztá
tartomány, nem akarjuk mondani gyarmat, szerepelt“.^{**)}

„Igen helyes vala azon igyekezet, hogy hazánk a fej-
lettebb s gazdagabb Németországgal minél könnyebb és
bensőbb forgalmi összeköttetésbe juthasson. Fájdalom,
ez irányban is akadályok gördítették honunk elé, a kis-
szerü, önzéstől eltelt s féltékeny örökös tartományok ál-
tal, úgy, hogy nem egyszer keserü panaszokra fakadt or-
szággyűlésünk, melyeknek azonban gyakorlati eredmé-
nye sohasem volt“.^{***)}

Az 1802-iki országgyűlés által kiküldött bizottság
munkálatában a rendek kéri, hogy „venné szivére a ki-

¹⁾ Nemzetgazdasági Esmék. 15 l.

²⁾ U. o. 80. l.

* Nemzetgazdasági Esmék. 85. l.

** U. o. 95. l.

*** U. o. 98. l.

rály az elszegényedés örvénye felé rohanó ország szomorú állapotát, engedje a magyar őstermékeknek szabad kivitelét a külföldre, s lehetségesítse életbeléptét oly intézkedéseknek, melyek a magyar föld és vasipar felvirágzására már-már nélkülözhetetleneknek bizonyulnak.“ „A királyi válasz e felterjesztésre (mint oly sok másra) — mondja Kautz — nem vala kedvező, sőt mondhatni visszautasító. A helyett ugyanis, hogy a fennálló visszásságok eltávolítására kilátás nyújtott volna, kiemeltetik, hogy a vámrendszer megváltoztatása a birodalom másik felének érdekébe ütköznék“.*)

„Az 1807-diki országgyűlés valamivel kedvezőbb választ kap. Ez a megnyugtató iránya a kormánypolitikának sem tartós, sem igazán őszinte s eléggé határozott nem vala! A kormány ugyanis csakhamar visszalért szokott nemzetérdekellenes rendszerére“.**)

„A kormányt azon hagyományos irányelv vezérlé, engedékeny hangon beszélni a nemzethez mindannyiszor, amidőn a birodalmat baj vagy veszély fenyegette s a nemzet áldozatkészségére vala szükség, de visszavonni mindent vagy legfeljebb csak félig teljesíteni azt, a mi áradó szép szavakban fogadtatott, de komolyan soha sem értetett, mihelyt alkalom nyílott“.***)

„Egy mindenesetre nagyfontosságú s összes közgazdasági legislációnkból diadalmasan kimutatható vonása törvényhozásunknak az, hogy sohasem mondott le nemzeti gazdaságunk országos önállósága és függetlensége vagy közjogi elvéről, s hogy, mint hazánk bölcse, Deák Ferencz győzedelmesen bebizonyítá, sohasem szüntek meg országgyűléseink határozottan hangsúlyozni s érvényesíteni azt, hogy Magyarország valamint politikai tekintetben, ugy közgazdaságilag is egy önálló s magában bevégzett egésznek képez, egésznek, melynek érdekei más országéinak alá nem rendeltethetnek, mely törvény- és alkotmánybiztosította azon jogát, hogy önnönügyeiről e

* Nemzetgazdasági eszmék 173. l.

** U. o. 174. l.

***) Nemzetgazdasági Eszmék 175. l.

tekintetben is önmaga határozzon, gyakorlatát sohasem adta fel, sohasem engedte kétségbe vonatni vagy szem elől tévesztetni“.**)

Kautz munkái között kiváló hely illeti „Politiká“-ját. Bár a rendszerre vonatkozólag a maga idején nagytekintélyű német Mohl Róbertet követi, mégis munkája több tekintetben magasabban áll. Kautz munkája nem racionalistikus eszélytan, hanem a történelembe való elmélyedésnek, a közgazdasági viszonyok beható ismeretének leszűrődése.

Elemző erejének mindenütt láthatók a nyomai az egyes intézmények megítélésében s ha elemzésének végkövetkezményeit megvonni elmulasztja, ennek okát historismusában, ismereteinek viszonylagos értékéről való fel fogásában és a sokat áttekintő tudós tépelődésében kell keresnünk.

Az államhatalmakat megállapító elmélete, a parlamentáris kormányzat méltatása kiváló tudományos alkotások; ám e historismus és relationismus itt is, mint egész életfelfogásában és tudományosságában bizonyos juste milieu felé hajlitja s elméletének elvi élességét elmossa.

Nagy irodalomtörténeti áttekintései által e téren is a magyar tudományos búvárlat előtt oly perspectivákat nyitott, a minőket külföldi íróknál ritkán találunk s a melyek a politikai tudomány föllendülését hazánkban iránnyitólág befolyásolták.

1863-ban jelent meg Kautz rendszeres nagy tan könyve: „Nemzetgazdaság- és pénzügytan, tekintettel a gyakorlati iparéletre, a fensőbb tanulmány szükségére, meg az államkormányzat és törvényhozás feladataira“. Ez volt a közgazdaságtannak első nagy, az európai tudomány színvonalán álló rendszere magyar nyelven. Az író nagy irodalomtörténeti tanulmányai a könyv minden lapján meglátszanak. A közgazdasági kérdések alapos tudományos tárgyalását, tekintettel az európai irodalom eszmeharczaira, először ez a munka nyújtja, különösen

* U. o. 592. l.

a német tudománynak és szellemi nagyságainak befolyása erősen érvényesül, egy Roscher, egy Hildebrand, egy Stein, egy Hermann mély hatása az íróra kétségbevonhatlan. De a mellett még sem mondhatni, hogy a munka csak szolgálai utánzás, nem egy pontnál Kautz önálló felfogását is precizirozza. Széles látkör, a politikai, társadalmi és ethikai mozzanatok hangsúlyozása, az egyes problémáknál a pro és contra gondos felsorolása, a munka maradandó sajátságát képezik; amint Kautz mondja: a „véd- és ellenokok kifejtésére“ nagy gondot fordít. Az alapvető kérdések utjából nemcsak nem tér ki, hanem mindenütt mintegy örömmel felkeresi, az egoismus, organismus, causalitás és sok más mélyen menő kérdés tárgyalásába bocsátkozik, mi munkájának erős scien-tifikus jelleget nyújt. A történeti iskola határozott befolyása mutatkozik abban, hogy a nemzetgazdaságtan leg-főbb módszerének az inductiót tekinti, a nemzetgazdaságtan törvényeinek pedig csak viszonylagos értéket tulajdo-nit, amely felfogását későbbben Roscher Vilmosról az aka-démiában tartott emlékbeszédében még határozottabban kifejtette. A német tudomány befolyása a fogalmak és de-finitiók scrupulosus, néha scholastikus megvitatásában és megállapításában is mutatkozik, a mi oly távol esik pl. az angol tudománytól, mint a hogy egy szellemes író mondta, hogy ha az angol ír a lábtörésekről, akkor nem fog előbb azzal bajlódni, hogy a lábtörés fogalmát meghatározza. A német nagy elmeéllel előbb arra törekszik, hogy a láb-törés definitióját adja. Kautz ezen legelterjedtebb mun-kája több kiadást ért, a későbbi kiadásokban az anyag három külön kötetben osztatik fel: I. kötet a nemzetgaz-daság általános része; II. kötet a nemzetgazdaságtan kü-lönös része; III. kötet államgazdaság- vagy pénzügytan. Az akadémia későbbben e munkát a Marczibányi díjjal tüntette ki.

Két tankönyvről: a nemzetgazdaságtanról és politi-káról Kautz a következőket írja: „Talán szabad kiemel-nem, hogy mindezek az említett művek oly időben láttak napvilágot, amikor hazai tudományos irodalmunk még

meglehetősen fejletlen, kezdetleges állapotban volt; a publicistica, a jog, a história szakain kívül más tudományokban, a tudomány és a szakirodalom egykori színvonalán vagy épp magaslatán álló rendszeres munkáink nem léteztek, másfelől azt, hogy mind e dolgozataim az akkori tudományos szakirodalom legkiválóbb termékeire stb. voltak alapítva s egyuttal a literaturai egész apparatussal (idézetekkel, utalásokkal stb.) ellátva.“

Bámulatot keltő volt Kautz igazán hihetetlen olvasottsága. Az egész európai irodalom teljes áttekintésével birt és ez nem terjedt csak a nagyságuknál fogva is figyelmet keltő nagyobb munkákra, hanem a legkisebb értekezésekre is; mondhatni szeretettel emlékezett meg nem egyszer — úgy munkáiban mint előadásaiban — egy-egy még kezdő írónak egy-egy sikerült értekezéséről. Egy szerény kis tanulmányomat, mely az akkori Reformban megjelent és melyben a Thünen-féle körök eszméjét Pestre alkalmaztam, melegen ajánlotta hallgatói figyelmébe és a folyóiratokban megjelent jelentékenyebb dolgozatokra számos utalás történik munkáiban. És hogy óriási terjedelmű olvasmányait milyen figyelemmel végezte, mutatja az a körülmény, hogy könyvei, saját és másoktól kölcsönzött könyvek, tele vannak megjegyzéseivel, melyekre ő külön jeleket használt. E jeleket tudtommal nem igen magyarázta meg. Hogy csak egy példával illusztráljam terjedelmes olvasottságát, mely még aggkorában sem csökkent, hivatkozom arra, hogy a nem is oly terjedelmes tanulmányában, melyet utolsó éveiben a parlamentarismusról írt, a könyvek egy egész arsenalját sorolja föl, több mint száz író és ezek között nemcsak a régieket, hanem a legeslegújabbakat, melyeknek munkáin jóformán még a nyomdafesték szaga rajta van.

A közgazdaság gyakorlati kérdései közül a pénz-, valuta- és bankkérdések legnagyobb mértékben kötötték le figyelmét. Széles irodalmi tevékenységében, a vám- és kereskedelmi ügy, a pénzügy, a társulási ügy is nagy helyet foglal el, de mégis legnagyobb érdeklődéssel fordult a bank- és valutakérdések felé. Már mint fiatal ember

részt vesz a párisi konferencián, ahol a nagy osztrák szakemberrel, Hock Károlylyal ismerkedett meg és büszkeséggel említi, hogy ő már akkor az arany valuta mellett foglalt helyet, mely az 1867: XVI. t.-cikkben elvileg és a 20 és 10 frankos érmedarabok veretése által gyakorlatilag is kifejezésre jut. Több nagyobb tanulmányban, melyet a m. tud. akadémiában felolvasott és melyek a Budapesti Szemlében napvilágot láttak, foglalkozik a 80-as években a nemesérczek történetével, statistikájával és a valutakérdéssel. Aztán következik a belépése az osztrák-magyar bank vezetőségébe előbb mint alkormányzó, később mint kormányzó, még pedig azon nevezetes korszakban, midőn a valuta rendezése bekövetkezett és elsősorban a banknak volt feladata, az új valutarendszert erős alapra fektetni. Hogy Kautz itt míg egyfelől ismereteit értékesíthette, másfelől a bankügy titkaiba mély betekintést szerzett, kétséget nem szenved és csak egyet kell sajnálni, hogy épp ezen a téren nem birunk tőle közrebocsátott dolgozatot. Az elméleti és gyakorlati tudás egyesülése bizonyára itt olyan munkát teremtett volna, mely a mellett, hogy az irodalomnak hasznára és diszére vált volna, másfelől ezen nehéz kérdések iránti tájékozást jelentékenyen előmozdította volna.

Kautz büszkeséggel említette, hogy a magyarok — ő és Weninger — határozott állásfoglalása az aranyvaluta mellett a bécsi konferenciákon az azt ellenző osztrákok felett győzött. Voltak persze nálunk is hivei a kettős valutának, így különösen Kerkápoly és némileg Lónyay. Lónyay Kautz-nak a fémvalutát tárgyaló tanulmányáról következőkép nyilatkozott: *) „Osztom ugyan értekezőnek azon nézetét, hogy a tudomány mai szempontjából tekintve, a legtöbb érv az egyes valuta mellett szól. Azonban vannak kérdések, melyeknél a gyakorlati élet és az adott viszonyok az elméletileg legjobbnak és legtökéletesebbnek létesítését meg nem engedik. Nézetem szerint ezek közé tartozik az érczvaluta kérdése is. Tekintve

* Kautz iratai között; a levél kelte: 1880. Szentlőrincz, decz. 16.

monarchiánk adott viszonyait, én nagy merészségnek tartanám, ha az aranyértéknek — mint egyes valutának — elve declaráltatván, az a tudomány elmélete szerint minden következményével érvényesíttetni rendeltetnék. Mert ily eljárás messzemenő káros megzavarását eredményezné közéletünknek — s jó darabig gátul szolgálna nemzetgazdasági fejlődésünknek.“

Kautz kisebb dolgozatai között figyelmet érdemel statistikai tanulmánya az európai államok pénzügyéről.

Érdekes Ghyczy Kálmán következő megjegyzése, melyre e dolgozat megküldése alkalmat nyújt. A levél keletje: Kis-Igmánd 1883 jan. 16. „Én felvilágosítást találtam művedben több kérdésre nézve, melyeknek megoldása eddig csak homályosan lebegett előttem: különösen megerősítettem pedig általa azon meggyőződésemben, hogy állami háztartásunknak, ha Magyarország államiságát fentartani akarjuk, okvetlenül helyreállítandó egyensulya. A hódítási vágnak, melyet a Monarchiának sem alkata, sem ereje meg nem bír, megszüntetése mellett, csak a te adataid szerint és eddig kellőleg fel nem használt indirect adók igénybevétele által érettetik el; s minthogy ezeknek kezelése Ausztriával levő, reánk nézve nézetem szerint jótékony viszonyunk, különösen vámszövetségünk miatt nehézséggel jár; minden áron módot kell találni arra, hogy ezen viszonyunk fenntartása mellett is az indirect adók forrása kellőképen kihasználthassék.“

Néhány szóval megemlékezünk Kautzknak utolsó éveiből származó néhány, a szaktudomány körén kívül álló dolgozatáról.

1905 decz. 1. kelettel a súlyos politikai helyzet nyomasztó hatása alatt ír „Egy szó a kibontakozáshoz“ című eszmefuttatást, melyről többször beszélgetéseiben is említést tesz. Vajjon e dolgozat megjelent-e, arról tudomásom nincs. Az eszme az 1848-iki legfontosabb III. törvény 19., 20. és 21. §§-okban contemplalt álladalmi tanács felállítása. A fennforgó rendkívüli viszonyokra való tekintetből eleveníttessék fel ezen alakilag még mindig létezőnek tekinthető intézmény, még pedig átmenetesen, egy bizo-

nyos időre, egy ad hoc, egy a király által Budapesten összehívandó nagy országos conferentia alakjában. Jele-sül olyképen, hogy abban az ország elsősorú politikai kitünőségei, (meg magas állású méltóságviselői) első-sorban az országgyűlés mindkét házából szabadon megválasztandó tagjai, a két ház elnökei, az életben levő volt miniszterelnökök stb., a koronának bizonyos számú megbízottjai találnának helyet; a conferentia jogi állá-sára nézve ki lenne mondandó, hogy az csak vélemé-nyező testület és határozathozatali joggal nem bír. A ki-vitel nehézségeit látja és nem kicsinyli. Azon ellenvetésre, hogy egy az országgyűlés mellett egy második ország-gyűlésféle etabliroztatnék, megjegyzi, hogy a főelem ugy is a parlamentből kerülne ki, hogy a conferentia csak szigoruan körülírt jogkörben mozoghatna és nem állandó jellegű volna. Tagjainak száma a 48-at meg nem haladná. Az itt megejtendő nagy viták, a vélemények üt-közése, az érveknek higgadt, szenvedélytelen és állam-férfiúi magaslaton maradandó mérközése igen sokat te-hetne a fogalmak tisztázásához, a függő súlyos kérdések alapos megvilágításához és a közvéleménynek helyes irányban való vezetéséhez, sőt talán még ahhoz, hogy a kiegyenlítés vagy megoldás előbbrevitelére nézve új szempontok is nyerettetnének.

Ugyanezen évben az akadémia nagygyűlésén szigorú kritikát mond a magyar tudományosság állapotáról, mely kétségtelenül sok helyen rossz vért szült; bizonyára sok jogosult érzékenységet sérteni látszott. Kautz maga e tanulmányáról a következőket jegyezte fel:

„A mi az oly sok port fölvetett, részben félreértett s félremagyarázott akadémiai másodelnöki megnyitó be-szédemet: (1905-ben) „*Tudomány és tudományosság Hazánkban*“ illeti, erre nézve azt jegyzem meg, hogy a „Beszéd“ korántsem volt (vagy akart lenni) kicsinylő le-szólása hazánk ezidőszerinti akár tudósainak, akár tudomán-yos irodalmának; hanem (általánosságban tartott) összefoglaló *kritikai jelzése: általános tudományos mű-veltségi állapotunknak, rámutatás arra, hogy összeha-*

sonlítva ezt a művelt nyugati nemzetek e részbeni tudományos állapotával: *magyar* tudományról és tudományosságról, éppugy, mint igazi socialis culturáról *még* nem szólhatni és hogy fejlődésünk színvonala és iránya (valamint, fájdalom! általános közállapotainké is!) nem *fölmeneteles*, hanem lényegileg stagnáló s magasb követeléseket ki nem elégítő. — Mihez még (egész szerénységgel) azt bátorodom csatolni, hogy ugyancsak a „Beszéd“ végén előforduló mintegy *felhívó* szavak (az akadémiai tagokhoz is intézve) oly (rövid ugyan, de beható) formulázását tartalmazzák, Akadémiánk (mint az ország legfelsőbb és legnemesb rendeltetésü intézménye) nagy feladatainak és hivatásának, a mi hazai irodalmunkban, tudomra, eddigelé hiányzott“.

Életének utolsó idejéből irodalmi szempontból egyike a fontosabb tanulmányoknak az, melyet a parlamentarismus természete fölött irt, kiterjeszkedvén arra a kérdésre is, vajjon Magyarországon a parlamentarismusnak törvényes és történeti alapja van-e. Rendkívül nagy olvasottság, az idevágó irodalom bámulatos ismerete itt is meglepi az olvasót.

1906-ban jelent meg ezen terjedelmesebb tanulmány a parlamentarismusról. Czime: A parlamentarismus és különösen a parlamentáris kormányalkat (előbb megjelent a Budapesti Szemlében, később külön lenyomatban). Ezen, az egész modern politikai irodalmat felhasználó tanulmány a parlamentáris kormányzatnak akkoriban nagyon vitatott kérdését tárgyalja, különös tekintettel hazai viszonyainkra és történetünkre. Kautz arra az eredményre jut, hogy Magyarországon nincs parlamentáris kormányzat, nem is lehet. Ezzel az eredménnyel alig áll összhangban következő két tétel: 1. A parlamentáris kormányalkat oly eszményi rendszer, amelynek megvalósítására törekedni öntudatos és politikai talentummal bíró nemzet legméltóbb feladata¹⁾ 2. A parlamentáris kor-

* Parlamentarismus 22. l.

mányt, mint jogi institutiót, törvényekkel és jogszabályokkal létrehozni nem lehet.*

Ezt a két tételt szem előtt tartva, kevesebb jelentősége van kétségkívül annak a bizonyításnak is, hogy hazai „tényies“ viszonyaink stb. között sem 1848-ban, sem azóta** ugynevezett „parlamentáris kormányunk“ nem volt. Az első helyen említett elv szerint minden nemzetnek arra kell törekednie, mert különben a parlament csak tanácsadó, egyébként csekély befolyással bíró testület lesz, minek folytán működésének inkább csak akadémikus jellege lesz és nem gyakorolhatja vitáival, küzdelmeivel azt a hatást, melynek szolgálni hivatva van, hogy t. i. a helyes politikai elvek győzelmét biztosítsa. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Kautz szerint is a parlamentáris kormányforma nem a tételes törvényeknek, hanem a tényleges működésnek eredménye; még Angliában is. Kautz az első helyen említett elvvel szemben azt is bizonyítja, hogy Magyarországon teljes parlamentarizmus, a mely alatt ő a parlamentáris kormányzatot érti, nem is lehetséges, nemzetiségi és pártviszonyaink, de különösen pedig Ausztriához való viszonyunk miatt. Némi következetlenségbe is esik, a mennyiben bár Kautz szerint nálunk parlamentáris kormányzat nincs, de annak hibáit nálunk mégis felfedezi, a mi joggal arra a következtetésre vezet, hogy ha már a parlamentáris kormányzat hátrányait szenvedjük, hadd élvezzük legalább annak előnyeit is. Ellenmondás van abban is, hogy míg egyfelől azt mondja, hogy a parlamentáris rendszer minden egyéb történetileg ismeretes és fennálló államszervezetek között a legnemesebbik, legérdekesebb, a népek szabadságának, úgy mint a rend, meg a sikeres haladás tekinteteinek legmegfelelőbb***, másfelől a sok igaz-

* Parlamentarismus 43. l.

** Ez nem igen egyezik kiválóbb államférfiaink felfogásával. Andrassy Gyula az 1866-diki tárgyalások alkalmával a kiegészítés feltételének mondja, hogy a ministerium kizárólag a többségből veendő. Még fontosabb Deák Ferencz következő nyilatkozata: „a parlamentarizmus kormány természeténél fogva (a többségi) párt vezére a miniszterelnök“, (nem pedig ő). (Ferenczi, Deák Ferencz III. köt. 178. és 401. l.)

*** Parlamentarismus 22. l.

ságot tartalmazó ötödik fejezetben kimutatja a parlamentarizmus hanyatlását, egyuttal Kossuth Lajosra való hivatkozással, ki egy látogatója előtt oda nyilatkozott, hogy nézete szerint a parlamentarizmus már nagyon lejárt a magától.* Hivatkozik a kiváló francia államtudósra és képviselőre, Benoist következő szavaira: Minthogy a parlamentarizmus, úgy látszik, sehol sem vált be az európai continensen, minthogy a helyett, hogy ott meghonosodott volna, inkább megromlott, talán helyén volna a szomorú ajándékot Angliának ismét visszaadni és egyáltalában eltörölni az egész parlamentarizmust. Tanulmánya eredményeként Kautz azt mondja: „Nekünk, magyaroknak, a parlamentáris kormányrendszer *nem való*, vagy legalább *még* nem való. Az, a mi nekünk való: jól megalapított, szabadelvű képviselői s alkotmányi rendszer.“**

Ezen értekezés nagy vihart támasztott és Kautz miatta nagy támadásoknak volt kitéve, melyeket a különlenyomat előszavában elpanaszol. Pedig a támadások okát kevésbé az képezhette, amit a tudós a kutatás világitásánál mond, hanem inkább az, amit a gyakorlati, a napi pártküzdelmekben álló, szenvedélyes pártember, *főleg pedig oly időpontban* mondott, mikor az ország politikai javai nagy veszélyben forogtak. Nyugodtabb időkben bizonyára nyugodtabb elbírálásra talált volna a nagy tudományos apparátussal készült dolgozat.

Itt csakugyan állott volna az: *Intra arma silent Musae*. De érdemileg is lehetetlen figyelmen kívül hagyni, hogy a parlamentáris kormányzat sem a törvényben, sem a szokásban nem gyökerezik, de gyökerezik a tények logikájában, mert előbb-utóbb lehetetlen, hogy a törvényhozó testület akaratával és szavazatával szemben más kormány állhassa meg helyét, mint amely a többségi akaratall összhangban áll. Látjuk is az utolsó években oly államokban, hol de jure nincs parlamentáris kormányzat, à la durée nem maradhat meg

* Parlamentarizmus 66. l.

** U. o. 78. l.

oly kormány, mely éles ellentétben áll a parlament többségével. Viszont abban kétségkívül igaza van Kautz-nak, hogy Magyarországon a parlamentáris kormányzat rendszere számos akadályba ütközik és hogy Magyarországon kívánatos, hogy a korona nemcsak egy szép mythos legyen, hanem valóság, persze magától értetődően, hogy Magyarország állami és nemzeti érdekeivel magát azonosítja.

Utolsó éveinek dolgozatai között említendőek végül az új Széchenyi-kiadáshoz írott bevezetései, melyek Széchenyinek *Hitel*, *Világ*, *Stadium*, *Kelet Népe*, politikai programtöredékek című munkáit és azok hatását méltatják.

Visszatekintvén Kautz Gyula irodalmi tevékenységére, már most állapítsuk meg tudományos hitvallását. Vannak, akik Kautz Gyula tudományos jellegét úgy akarják feltüntetni, mintha ő fiatal korában a történeti iskolának, különösen Roscher Vilmosnak híve lett volna, hogy azonban később ezen ifjúkori tévedéséből kiábrándult volna és visszatért volna az angol deductív, individualista chrematistikus iskola egyedül üdvözítő tanaihoz. De ez téves és erőszakos felfogás. Kautz, tisztelve természetesen és nagyrabecsülve az angol iskola nagy érdemeit, elismerve a deductív módszer fontos szerepét, maga részéről mindvégig hű maradt azon felfogáshoz, hogy a közgazdasági élet ethikai természetű, melyben nem az egyéni, hanem a magasabb társadalmi, nemzeti szempont irányadó és e tudomány művelése körül különösen az induktív módszernek nagy fontosságát elismerte. Hogy ez élete végeig tudományos hite volt, arra elég bizonyíték két utolsó irodalomtörténeti tanulmánya Smithről (1891) és Roscherről (1896), mely nagy gondal, nagy apparátussal, nagy szorgalommal van kidolgozva. Néhány idézet e munkából meg fog győzni arról, hogy Kautz az ethikai felfogáshoz való ragaszkodásában nem változott, habár a történeti iskola idejében még ez irány nagy horderejét és e felfogásnak nagy gyakorlati szerepét nem is ismerhették fel, mert erre előbb a kapi-

talistikus gazdaságnak teljességében kellett kibontakoznia.

„A historiai módszer . . . azzal az előnnyel bír, hogy tárgyilagos igazságot hoz létre, az elvontan generalisáló s abstract következtetésekben mozgó deductiv módszer helyébe a realis életet alapul veszi s concret formulákat konstruáló inductiv módszert állítja.”* —

„Ez új irány . . . kimutatta implicite tarthatatlanságát annak a (rég, részben ugynevezett klasszikus közgazdasági iskolai) felfogásnak, amely egynémely kevés, nagyon is egyszerű, s általánosnak vett tapasztalati tényből kiindulva, pusztá logikus következtetésekkel, majd csak hypothetikus jelleggel bíró feltevések alapján, a gazdasági élet törvényeit megállapíthatni vélte.”**

„Nem lesz nehéz belátni, hogy egy oly színezetű theoria, mely a verseny rideg mechanikájában látja a gazdasági élet és forgalom egész processusát lejátszódni, s amelyben az emberek csak mint egyesek, s csak mint privát érdekeik és ösztöneik szerint eljáró egyedek jelentkeznek, amelyben az azokon uralkodó egyéb pszichológiai tényezők: a társulási ösztön, a közérzület, a felebaráti és emberieségi hajlamok, vallás, jog és erkölcsi elvek számba nem vétetnek, s a fensőbb egész, a nép és a társadalom egészen háttérbe szorul: a népek gazdasági alakzataiba és ezek concret tényezői és föltételeibe belső betekintést, s a tudomány rendeltetésének megfelelő megismerést nem nyújthat, ez sem elméleti, sem gyakorlati tekintetben kielégítőnek nem lesz nevezhető.

Ezzel a (mondjuk régi) felfogással lépett Roscher és az általa alapított iskola ellentétbe . . . hangsúlyozva az egyoldalú individualismussal és cosmopolitismussal szemben a szociális, a nemzeti meg a politikai momentum nagy jelentőségét.”***

„A históriai iskola rendkívüli fölénye a régi iskolák felett abban áll, hogy nem elégszik meg azzal, hogy

* Roscher Vilmos emlékezete. 14. l.

** U. o. 17. l.

*** Roscher Vilmos emlékezete 19. l.

a történetnek egy bizonyos, szűkebb idői átlagát vagy átmetszetét vegye vizsgálódásai és következtetései alapjául, amint azt a régi iskola egyenes tuzásban a nyugat-európai gazdasági állapotokra szoritkozva teszi: hanem szabatosan arra törekszik, hogy a közgazdaság generell lényegét és természetét nem egyoldaluan, egy megrögzített időpontban, hanem az egész emberiség társadalmi fejlődésmenetében és ennek minden phasisai- és minden nyilvánulásaiban ismerje fel és értesse meg.“*

„A históriai iskola . . . abból az alapgondolatból indul ki, hogy a közgazdaságtudomány mint ethikai és kulturai erők és rugók által előhozott jelenségek teoriája, csak az utóbb nevezett törvények kiderítésével és konstatálásával foglalkozhatik.“**

„Mind általánosabbá kezd válni a meggyőződés, hogy a gazdasági erőknek korunkban — fájdalom! — annyira érvényre emelkedő egyenlőtlensége elég hatalmas arra, hogy az individualis *versenyszabadságot* mint *nem mindig és föltétlenül jó hatásut és áldásthozót tüntesse fel*; hogy a gazdasági küzdelmek és tusakodások károssá is válható izgalmai irányában, *az államhatalom*, egyéb fensőbb érdekek megóvása tekintetéből is, *közömbös nem maradhat* s bizonyos autoritativ rendszabályozás- és beavatkozástól el nem tiltható; a meggyőződés, hogy az ember és a társadalom természetében *nemcsak az individualismus, hanem a közületiség* (az „egészhez“ vonzódás) *is fontos psychikai tényező* és így praktikus alkotásainkban, valamint bölcseleti okoskodásainkban számbavehető mozzanat, arra a végre, hogy a magán- és közélet egyaránt igazán emberhez méltó, s magas műveltségi fejlempolczunknak megfelelő *ethikai egészszé* (Kautz által aláhuzva) emelkedhessék. Mindjobban föl kezd ismertetni az, hogy a *szabadság* (Kautz által aláhuzva) egymagában és csak magára állva, a társadalmi bajokból való menekülhetésnek elvét vagy eszközét nem képezheti, hogy az új szükségek és feladatok tekinteté-

* Roscher Vilmos emlékezete. 24. l.

** U. o. 34. l.

ből mellette és vele szoros kapcsolatban, egész sorára a pozitív rendszabályoknak s aktív intézkedéseknek van szükség; a *mindent magárahagyás és az állandó semmittevés* elve mai napság már fenn nem tartható és hogy sok tekintetben a tudománynak is új álláspontra kell helyezkednie, az új viszonyokkal meg kell alkudnia s tul és tovább menve a Smithianismuson, öntökélyesbitéséről kell gondoskodni.“*

E dolgozatokban tehát egészen ugyanaz a felfogás tükröződik vissza, melyet első nagy munkájában következőkép formulázott:

„Csak így, az összes erkölcsi és politikai, szellemi és anyagi, elméleti és gyakorlati, történeti és eszményi elvek és mozzanatok elismerésének széles alapján válik a nemzetgazdaságtan ama vizsgálati és tárgyalási módszerének iránya lehetőségessé, melyet valóban harmonikusnak és ethikai — történeti — organikusnak nevezünk és mely az egyedüli, mely által a nemzetgazdaságtan hivatásának megfelelhet.“**

Hogy soha nem tartozott a fanatikus freetraderek közé, erre csak következő két nyilatkozatát idézzük:

„Nem lehet félreismerni azt sem, hogy az államhatalom teljes közömbössége, meg a laissez-faire és laissez-passer elve még nem képezi a praktikus statusbölcseiség és törvényhozás netovábbját.“***

„A szabadkereskedési irány hívei közé tartozunk, anélkül azonban, hogy az abszolút s mindenáron „freetraderekhez“ óhajtanánk soroltatni, miután erős meggyőződésünk egyfelől, hogy a szabadkereskedés rendszerére való átmenetel csak úgy lehet igazán üdvös és eredményes, ha kellő tapintattal és kimélettel, tehát fokozatosan vétetik eszkozlóbe; másfelől az, hogy a kereskedési szabadság magában véve még nem panacea, mely minden bajt egyszerre elszüntetni, s anyagilag fejletlen

* Smith Ádám, mint a közgazdaságtudomány megalapítója, Bp. 1891. LXVIII. l. sk.

** Die geschichtliche Entwicklung st. 792. l.

*** Vámpolitika, 78. l.

országot erőteljes állammá változtatni képes, hanem hogy mellette és kivüle még egész rendszerére a közgazdasági, finánczpolitikai és kulturai reformok- és javulásoknak is van szükség, ha az anyagi virágzás, gazdagság és jólét magasabb polczára emelkedni akarunk.“

„Vannak tényleg esetek és (Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika, bevezetés) körülmények, amelyekben részint nagyfontosságú társadalmi, részint országos fensőbb tekintetekből a szabadkereskedés megszorítása, s a védvámoknak alkalmazása teljesen igazolható, jogos és czélszerű intézkedést képez.“*

Visszatekintvén az itt ismertetett munkákra, kialakul Kautz tudományos tevékenységének irodalmi képe. De még a képhez is, mely gazdag, fáradhatlan tudományos tevékenységet tükröztet vissza, tartoznak egyes vonások, melyeket csak a jövő fog nekünk nyújtani. Hátrahagyott feljegyzései között ugyanis a következőket olvassuk:

Kézirataim között különösen három terjedelmesebb dolgozat kezdetei és materialeja léteznek u. m.:

a) egy nagyobb munka a „Történet bölcselete“ czimmel;

b) a forradalmak a történetphilosophia világában;

c) az államférfiu (adalékul a kormányzás elmélete és praxisához.) Ezenkívül értekezések:

1. a jegybankról;

2. a társadalomról;

3. a népsouverenitásról;

4. a parlamentarismusról;

5. magyar közjogból (több fragmentum);

6. a sociológia nevezetü tudomány ellen kritikai észrevételek;

7. a közgazdasági helyzet.

Különösen történetbölcséleti munkájára többször tér vissza, beszélgetéseiben is többször rátért és e munkában látta ő, mint sejtem, tudományos fáradozásainak és buvárlatainak végső eredményét.

* Vámpolitika 79. l.

„Mindig lehető magasb szempontból s felsőbb irányzathból kiinduló tanulmányaim egyik legkedveltebb, egész tudományos és irodalmi, meg tanári pályámon, mondhatnám lelkesedéssel s hő buzgalommal kezelt tárgya: a „Történet-Philosophia“ ez az ugynevezett „Scienza Nuova“, általam „Historia sublimiornak“ hívott koronája a tudományoknak volt. Ennek (természetesen szoros kapcsolatban a világtörténettel) való tanulmányozása, buvárlása s ha Isten erőt és tehetséget ád: rendszeres egészbefoglalása (a mi mindakkoráig a világirodalomban, legalább oly módon, mint én képzelem, sehol se történt még eddig), ez volt tudósi, nehéz szellemmunkásági stb. törekvésemnek célja, eszménye, éjjel-nappali fáradságomnak legfőbb gondja.“

Széchenyi méltatására írott tanulmányaiban (Politikai programmtöredékek XVI. l.) e munkáról azt írja: Ezen és egyéb idevonatkozó nagy történetbölcséleti kérdésekről a jelen sorok írója nemsokára sajtó alá adandó terjedelmes munkájában: a Történetphilosophia alapvonalaiban tüzetesebben szól.

Milyen érdekes volna Kautznak, kiben határozottan történeti és filozofiai szellem lakozott, történetbölcséleti dolgozatát ismerni, melylyel a tudomány legkiválóbb szellemei felé közeledik, mint Vico, Bodin, Bossuet, Voltaire, Turgot, Condorcet, Saint-Simon, Fourier, Buchez, Comte, Cousin, Jeoffroy, Guizot, Tocqueville, Laurent, Herder, Hegel, Buckle, Lecky, Draper és mások. Reméljük, hogy Kautz dolgozata, hátrahagyott kézíratainak zárlatából mielőbb a magyar tudomány közkincsévé válik.

III.

És most foglaljuk össze egy teljes képben a tudóst, a tanárt, a buvárt, a politikust, a bankkormányzót, de különösen az embert, az egész embert, az embert viszonylatában magához, embertársaihoz, az emberiséghez, a mindenséghez!

Mint ember szeretetreméltó volt, nem minden malitia nélkül, nagy elismeréssel az általa kiválóaknak talált emberek iránt, egyszerű puritán életmódjában, a szükségletek minimumával, de azért nem cynikus, hanem inkább uri hajlammal és előkelő modorral. Otthonát legtöbbször becsülvén, a társaságot alig kereste, érintkezésben szorítkozáván néhány régi, kipróbált barátira és azok családjára. Anyyira nem lépett ki rendes köréből, hogy tudtommal aránylag keveset utazott, alig jelent meg tudományos congressusokon, hol hasontörekvésű szakemberekkel találkozott volna, itthon is az Akadémián és a közgazdasági társulaton kívül nem igen fordult meg más helyen, hol az ország anyagi kérdéseivel gyakorlatilag vagy elméletileg foglalkoztak. Szóval, inkább elszigetelte magát és visszavonult.

Büszke volt arra, hogy polgári származású, igazi selfmade man volt, aki mindazt, amit elért, magának köszönhette és soha semminemű protectiónak sem örvendett vagy járt utána; sem születési előnyben, sem klikkek támogatásában nem részesült.

„Sokat tartok arra, — írja — hogy nevelésem, életpályám, műveltségem és morálom német, angol alapú, jellegű. Az életkomolyság (nem a francia ledérség, vagy az angol nehézkesség, sem az olasz felületesség), realidealismusom stb. német gyökerű.“

„Az eszmei és lélekbeni együttélés a világ legnagyobb gondolkozói, államférfiai, socialbölcselei (s némileg költői)-vel is: utolsó életnapjaimat megédesítette.“ Egész élete, mély irodalmi törekvése mutatja vágyát: az emberiség nagy gondolkozóival együtt lenni, egy nemes hajlami, mélyről Goethe mondja: A nagy elődökkel való érintkezés szüksége bizonyítja a magasabb természetet.*)

Soha kártya nem volt a kezében, soha sorsjáték-szerű dolgokban nem vett részt, soha börzeüzelmekben nem volt érdekelve.

Utálta a strébereket, a nagyképű embereket, a nagyási hóbortban leledzőket és a népszerűség-bolondokat.

* Eckermann's Gespräche mit Goethe. III. 99. 1.

Büszke volt arra, hogy ő az első jogtudor a forradalom után, az első egyetemi tanár, aki képviselő lett, első magyar, ki bankkormányzó lett. Az első költségvetésnek, az első quota-bizottságnak ő volt az előadója. Büszke volt arra, hogy bankkormányzó lett, mint a jeles hollandi egyetemi tanár és nemzetgazda Pierson, hogy az akadémia másodelnöke lett, mint Széchenyi István.

Conservatív irányu politikai eszmefejlődésére nagy befolyással voltak a szenvedélyes ellenzéki beszédek, melyek fiatal korában az országgyűlésen elhangzottak Szentkirályi, Beöthy, Klauzál és mások részéről. „Egész életemben — írja — ennek hatása alatt állottam.“ Ezen benyomások először 1844-ben a pozsonyi országgyűlésen; hová atyja elvitte, keletkeznek; az ott hallottak és látottak nagy hatást tettek kedélyére.

A collegialis szeretetnek és tudományos tárgyilagosságnak igen szép emléke a Kerkápoly fölött tartott emlékbeszéd, mert ismeretes, hogy Kerkápoly nem nyilatkozott mindig nagyon tapintatosan Kautzról. Mindamellett Kautz egy nagy tanulmányt szentelt Kerkápoly emlékének, melyben szellemi képességéről, államférfiúi nagy tehetségéről, szónoki sikereiről a legelismerőbben nyilatkozik és őt az újkori magyar történet nagy alakjai közé besorozza.

Mint szakembert elsősorban rendkívül sokoldalúsága és nagy termékenysége jellemezte. Előadta a statisticát, a pénzügyi jogot, a magyar közjogot, a politicát, a nemzetgazdaságtant és a pénzügytant. És irodalmi tevékenysége is jóformán ezen tárgyak összeségére terjed ki. A magyar szakterminologia körül jelentékeny érdemei vannak. Mert mikor ő e tudományok mívelését megkezdte, a magyar tudományos terminologia nem volt még képes azokat az eszméket és fogalmakat kifejezni, melyek az európai tudományban már szerepeltek. Ebben persze nagy nehézségekre akadt és azért sokszor irálya nagyon nehézkesé, tulterheltté válik, mit gáncsképen gyakran hangoztattak. Mert a magyar szellem e tekintetben egészen olyan, mint a francia; amit jó francziaság-

gal nem lehet kifejezni, az a francia közönségre nézve nem létezik. Persze ennek árnyoldala is van, mert ez esetleg korlátot szab a tudományok magasabb, elvontabb tárgyalásának.

Tanításaiban egyesült a történetbölcselő a nemzetgazdával, a tudós a hazafival, a kész mester a folyton tanulni vágyó és ifju tüzzel a tudomány iránt érdeklődő adeptussal.

Előadásait élenkség és jóformán rethorikus lendület tette élvezetessé és az a hallgatókkal közölt lelkesedés, mely mutatta, hogy a tudomány művelése, előadása neki nem hivatal, hanem hivatás, életcél. Szerette hallgatóit, érintkezett velök, utbaigazitotta, bátorította és buzdította őket. Büszke volt kiválóbb hallgatóira és feljegyzéseiben többször fordul elő különböző jeles tanítványainak névsora. Bár sokféle állást foglal el, mégis elsősorban magát mindig tanárnak érezte és lakása ajtaján soha se láttam más felírást, mint Kautz professor.

Mint tanárt jellemzi Kautzot nagy európai műveltsége, tudásának erős történeti és bölcséleti alapzata és szakkörének irodalmában való bámulatos tájékozottsága. Nem volt az a szerény rostocki egyetemi magántanár, kinek dolgozatára irataiban, előadásaiiban nem hivta volna fel a figyelmet. A mellett erős polemikus, majdnem szenvedélyes volt és elfoglalt álláspontját minden fegyverrel védelmezte. Mind a mellett munkáiban inkább azt a benyomást tette, mint a juste-milieu képviselője, ki mindenüft latolgatja minden dolognak előnyeit és hátrányait.

Hogy mennyire szigoruan ragaszkodott a tudós és tanár jellegéhez, azt legjobban bizonyítja az, hogy midőn tiszteletbeli tagságra akartuk ajánlani, hozzám intézett hosszú levélben ezt magától elhárítja, mert a tiszteleti tagság nem tudományos érdemek jutalmazására való.

Az írás művészetével kevesebbet törődött. Munkái nehézkes irályban vannak tartva és telve vannak annyi meglehetősen erőszakos, a nyelv ruganyosságával ellenkező szóképzésekkel, hogy nagyon nehéz és fárasztó ol-

vasmányt képeznek, melyek aesthetikai élvezetet csak ritkán nyújtanak. Kétséget nem szenved, hogy munkáinak hatása sokkal nagyobb lett volna és azzal a magyar közönség elismerése és hálája, ha munkáit nemcsak olyanok számára írta volna, akiknek ezeket hivatásuk miatt okvetlenül olvasni kell, hanem úgy, hogy azok olvasmánya élvezetet is nyújtott volna. A mondatoknak mondatai, az attributumoknak attributumokra való halmozása, megszakitva azonfelül folytonosan zárjeles mondatokkal és a sok idegenszerű, fárasztó szóképzések, rendkívül ártottak munkái népszerűségének és azzal tulajdonkép a tudományos eszmék elterjedésének.

Bölcsészeti hitvallásának fő tételét legjobban találta kifejezve Paulsen „Kant“ című munkájának bevezetésében: * „Sokkal jobban érték egyet a Kant-féle bölcsészet tartalmával; ethikai-metafizikai ideálismusával, a megismerő szakember a valósághoz való viszonyának felfogásával, az ismeret és akaratnak az élet- és a világszemlélet tekintetében jelentőségének jellemzésével . . . Óhajtanám, hogy gyakorlati ideálismusa, emberi méltóságról, jogról és szabadságról való magasztos eszméi, a „realizmusnak“, a hatalomban és pénzben való hit mai korszakában ismét életre kelnének.“

Hogy eklektikus volt, hogy tudományos álláspontjában sem hódolt be feltétlenül, mutatja legjobban az a körülmény, hogy ámbár a történelmi iskola hívének vallotta magát, mégis a gazdasági tudás forrásának a történelem mellett az erkölcsgyakorlati emberi ész eszményeivel tekintti, mert a tudomány nemcsak egy képmás, hanem egyuttal mintát is nyújt. Roscher erre azt a megjegyzést teszi, hogy ő itt nem lát ellentétet, mert nem tekintve azt, hogy csak az erkölcs-gyakorlati emberi ész érti a történelmet, minden korszaknak eszményei a történelem legfontosabb elemeit képezik. A történelmi nemzetgazda, mint olyan, tehát nem képtelen reformterveket készíteni. Csakhogy azokat nem azzal fogja ajánlani, hogy abszolút jobbak, mint a létező, hanem kimutatja, hogy tényleg egy szük-

* Előszó VI—VII.

séglet forog fenn, mely általuk alkalmasint legjobban lesz kielégítve.*

Habár nevezetes tételek nem fűződnek nevéhez és inkább a nagy uttörők eszméinek tolmácsolására törekedett, megelégedett az ezzel járó érdemmel.

Hivatkozik Stuart Millre, ki azt mondja: eredetiség: az idegen munkák ismerete.

És mentől jobban haladunk a korban és mentől jobban látjuk az egyéni erőlködés korlátoltságát, el kell ismerni, hogy bár nagy érdem az emberiséget egy új eszmével megajándékozni, de érdem az is, habár másoknak eszméit a tudományos világ tudatában ébren tartani.

Jól mondja Goethe: Végre is mindannyian collectiv lények vagyunk, akármit teszünk. Mily kevés az, a miről tudunk és a mik vagyunk, amit a szó teljes értelmében tulajdonunknak nevezhetünk. Mindnyájan elfogadunk és tanulunk, úgy azoktól, kik előttünk voltak, mint azoktól, kik velünk vannak. A legnagyobb lángész semmire sem menne, ha mindent saját belsejének akarna köszönni . . . És alapjában véve egészen mindegy, vajjon magamtól kapom vagy másoktól; vajjon valaki maga által vagy mások által hat; a fő az, hogy legyen egy nagy akarat és képesség és kitartás azt véghezvinni... Mirabeau lángésze, eredetisége éppen abban rejlett, hogy másokkal és mások által tudott hatni.**

Mint minden mély gondolkozó és nemesebben construált egyén vezértörekvése volt a társadalomhoz, a világhoz való viszonyában tisztán látni. Ez irányban különösen a következő igazságokat hangoztatta:

Hazánk még nem kulturállam, mert önálló szellemi és műveltségi productióra még kisebb mértékben képes, csak politikai s közjogira. Még eddig csak agrárállam.

A szónoklat acrobatái nekem mindig ellenszenvesek voltak, mert rendszerint sem komoly tanulmány és tudás, még megfelelő következetesség sem rejlik bennök.

* Grundlagen der Nationalökonomie 7. kiad. (Stuttgart, 1868.) 51. l.

** Eckermann, Gespräche mit Goethe III. k. 252. l.

„Aki a köznek használni akar, annak nem szabad magára gondolnia.“ (Széchenyi.)

„Il faut dix fois plus d'efforts pour détruire une idée fausse que pour en répandre une juste.“

Elvül tartottam sehonnan sem totyakos kinézés és állapotban visszalépni, sőt inkább az erőteljesség és szellemi képesség egész mérvü birtokában. Politikai életemben is bár szerény, de nem egészen jelentéktelen szereplésemben sohase voltam ugynevezett mameluk, azaz vezért és kormányt tüskön-bokron át, vakon és meggondolás nélkül követő, mert sohases szüntem meg a magam eszével gondolkozni, úgy mint a magam szívével érezni.

Politikai carriéremben is sohase tettem valamit érdekből, előnyre vagy éppen haszonra való tekintetből.

Mikor Kautz Lónyay Menyhért pénzügyminiszter által a tiszai vasut igazgatósági tagjává kineveztetett, egy bécsi képviselő és nagy „macher“ (úgy írja Kautz) Kautzot arra akarta megnyerni, hogy birja rá Lónyayt (ki tudvalevőleg Kautz szavára sokat adott), hogy adja el egy bécsi nagy consortiumnak a magyar kormány birtokában akkor már létezett 26.500 darab tiszai vasutrészvényt. Kautz indignatióval visszautasította úgy az eszmét magát, mint a kilátásba helyezett honorariumot, mely a piszkos szolgálatért minden odaszavazandó igazgatósági tagnak juthatott volna.

Életfelfogásának mélyébe betekintést nyujtanak azok az önvallomások, melyeket leirt és aforismák, melyeket bizonyára azért jegyzett fel, nem ritkán többször is, mert kifejezést adtak saját lelki világának is. Néhányat ezekből ide jegyzünk:

Ifjúkori ugynevezett illusiókról aggkoromban letenni nem kényszerültem, mert olyanok sohase voltak.

Az életet mindig komolyan vettem, feladataimhoz sohase nyultam a könnyebb végüknél.

Nulli me mancipari, nullius nomen fero.

Unum sum secutus, recti amorem, nil avidus popularis aurae.

Mit használ lennünk, ha homály burkolja nevünket.

Otium sine litteris mors est, et hominis viri sepultura.

Weisst Du auch nicht woher Du kommst,
Und weisst Du nicht wohin Du geh'st,
Genug-genug, wenn Du nur weisst,
Dass Du am rechten Platze stehst.

(Goethe.)

Mily számos éjt virrasztott át,
Könyvekben mélyen elmerülve állott
Míg egyszer csak pihenőt parancsolt a sötétség.
A lámpa kialudt.

És minden életkedvet s minden életerőt
Od'adta szeretett tudományáért,
Most örök nyugvásra kívánczik.
A lámpa kialudt.

Nil temere, nil timide; sed omnium virtute et consilio. (Döllinger jelmondata.)

Seu vetus, seu novum est; verum diligo.

Ne prorsus inutilis olim — vixisse hinc videar, pereamque in funere totus.

In necessariis veritas
In dubiis libertas
In omnibus caritas.

(Szent Ágoston.)

Vera laus est a laudatis laudari.

Discere a peritis, sequi optimos. (Tacitus, Agricola.
V. fejt.)

Servanda patriae consumor.

Mély vallásos volt vakbuzgóság nélkül, hű fia egyházának felekezetieskedés nélkül, bensőséggel felkeresvén az Isten házáat, mi neki igazi erkölcsi szükség volt.

IV.

Minden ember előtt lebeg egy mintakép, egy vezércsillag, melyet követni óhajt és minden emberre nézve jellemző, kit választ ilyenül. Kautz vezércsillaga szaktudományában Roscher volt, a politikában Széchenyi István. A tudományban Roscher iránya volt az, mely az uralkodó irányok között legjobban felelt meg egyéni meggyőződésének. Ép úgy Széchenyi István felfogása leg-

jobban felelt meg politikai, nemzeti hitvallásának. Széchenyi István volt mindenestre a legnagyobbak, az utánzásra és követésre legméltóbbak egyike. Kautz tanulmányozza iratait, életbölcseletét, viszonyát más államférfiakhoz, helyét a történelemben. Jóformán külön kis irodalmat képeznek tanulmányai Széchenyiről, kezdve első dolgozatától, mely az ötvenes években Lipszében Brockhausnál, mint a Lexicon folytatása megjelenő „Unsere Zeit“ cz. folyóiratban napvilágot látott és elég figyelmet keltett. Utolsó irodalmi munkássága is Széchenyi munkáinak commentálása volt és egy párhuzam Széchenyi és Kossuth között. Kedvencz irányeszméit és jeligéit is előszeretettel Széchenyiből veszi. Örömmel jegyzi föl, hogy Széchenyi is, úgy mint ő, másodelnöke volt a magyar tudományos akadémiának. A legtöbb dolgozatában hivatkozás történik Széchenyire. Gondosan feljegyzi találkozásait Széchenyivel. Bámulatát átviszi Széchenyi kiváló követőire: Lónyay Menyhéltre, Dessewffy Emilre stb. „Széchenyi István tanítványának (és epigonjának) tekintetem magamat“, írja jegyzetei között.

Kautz utolsó lehelletéig Széchenyi hagyományaihoz hű maradt és gondolatai mindig visszatérnek hozzá, mint az életét vezető nemtőhöz. Ezt magyarázza részben azon általános nagy hatás, melyet Széchenyi korára és korán tul minden hazafira mindenkoron gyakorolt. Bizonyára az első nagy ifjúsági benyomás volt, melyet Kautz nyert, hiszen éppen abba az időbe esik a döntő benyomásokra fogékony gyermek- és fiatal kora, mikor egész Magyarország visszhangzott Széchenyi dicsőségétől. Azonban mindezekről eltekintve, e hű követésre különleges okai is voltak, még pedig a következők:

1. Széchenyi egész politikáját jellemzi a szélsőségek kerülése, az arany középut betartása, a „helyes középut“ már Aristoteles által hangoztatott elve. Ez a középuti elv nem jelent ugrándozást, határozatlanságot, elvtelenséget, hanem bölcs mérsékletet; kerülni a zátonyokat és szirteket, mint a hajó kormányosa. Erről a középuti elvről azt írja Kautz: A középuti elvüség hálátlan és ne-

héz, de egyedül megfelelő álláspontját mindig a legjobbnak s az ellentétek kibékítésére czélzó törekvést mindig a legüdvösebbnek tartottam. Gróf Széchenyit követve: A józan és igazságos középut az egyedüli ösvénye a nemeslelkűeknek.

2. Széchenyit egész tevékenységében irányította az a felfogás, — melyben, mellékesen megjegyezve, már a marxismus felcsillámlását láthatni — hogy a gazdasági és társadalmi átalakulás szüli a politikai átalakulást.

3. Széchenyi mindig az összes osztályok egyetemlegességéből indult ki és az alsóbb rétegeket nem választotta el törekvéseiben a felsőbb osztályoktól.

4. Széchenyi tanításának egyik föltétele az volt, hogy nem kell mindent a kormánytól várni.

Ezek az elvek jellemzik Széchenyi nagy reformátori irányát — és ezek az elvek vonzották Kautzot. Hozzájárult, hogy érezte Széchenyi mély állambölcsészetének hatását, melynek mélységei és magaslatai minden szemlélőre föltétlenül nagy benyomást tesznek. Mint fénytengerből, úgy árad Széchenyiből az emberi mértéket jóformán meghaladó igazság és bölcsesség. Hozzájárult Széchenyi nagy erkölcsi pathosa, mely Kautzra szintén nagy benyomást tett, mert mindenké föltt és elsősorban mély erkölcsös és vallásos ember volt. Kautz csendes, békés lelkületének Széchenyi békeműve rokonszenvesebb volt, mint a lázas agitatio, mely lényének jellemével nem állott összhangban. Benyomást tett rá Széchenyi látnoki, a jövőbe látás képessége, melyet Kemény Zsigmonddal együtt felső sugallatnak, mély sejtelemnek és a felizgatott idegrendszer clairvoyance-ának tulajdonított, részint egy uralkodó, kifejtett és szigoruan következetes ész analysisének, mely lélektani és politikai ponton haladva mindig előbbre, a távoli eszményeket az alapokkal összekötni és a tévedések természetéből a nemesis alakját megismerni inkább volt alkalmas, mint a többi kortársak ünnepelt bölcsésége.

Ezekben találok annak a döntő, irányító befolyásnak magyarázatát, melyet Széchenyi Kautzra gyakorolt,

nem tekintve azt, hogy Széchenyi munkái, tevékenysége, politikája, egész életfölképe annak a tudománynak dicsőítése, annak a tudománynak folytonos előtérbe állítása, melyet Kautz művelt, a nemzetgazdaságtannak. Voltak Széchenyi előtt is jeles magyar államférfiak, kiváló hazafiak, akik a nemzetgazdaságtan és a nemzet gazdasági haladásának nagy fontosságát felismerték, de Széchenyi valóságos kultuszszá emelte ezen tudomány iránti nagy tiszteletét és a nemzet haladását főleg gazdasági haladásának funkciójaként állította oda.

Kautz utolsó nagyobb tanulmányát is Széchenyinek szentelte. Kommentálja a legnagyobb magyar alapvető munkáit, kiemeli élet- és világbölcsességének örök igazságait, védi támadóival szemben, rajzolja az általa megindított nagy belső nemzeti forrongást, aztán a feltartóztathatlan áradatot, mely abból kiindult, míg végre feje fölött összecsapnak a hullámok. Oly áhitattal szól itt nagy mintaképéről, hogy Széchenyi „Hitel”-ének címét nem is ejti ki, hanem csak a „Könyv”-nek nevezi és nagybetűvel írja.

A magyar nemzet élete, társadalma, államszerkezete, műveltsége a kelet és nyugat találkozásának eredménye. Ennek köszöni felvételi képességét a nyugat nagy eszméi iránt, melyeket a keleti faj lelkesedésével és rajongásával beleültet hazája talajába. Talán ez képezi a nemzet élettörvényét, a milyennel, mint Treitschke mondja, minden nemzet bír és minden nemzetnek kell, hogy azt felismerje. Keleti melegséggel, lelkesedéssel felvenni és felszívni a nyugati kultúra alkotásait, de olyképpen, hogy azok itt a magyar genius önálló nemzeti jellegét viseljék, ebben rejlik a nemzet jövőjének is kulcsa. Ennek a szellemnek egyik buzgó képviselője Kautz Gyula volt, ki maga is saját legnagyobb érdemét abban találta, hogy az európai tudományt bevezette hozzánk. Így olvad bele Kautz Gyula élete a nemzet magasabb élettörvényébe, így vált ő magasabb értelemben a nemzet fiává, a nemzet érdemekben

gazdag és áldásos emlékü munkásává, kinek emléke a magyar tudomány történetében soha nem mehet feledésbe. Remélte és joggal remélhette: Non omnis moriar!

FÜGGELÉK.

KAUTZ GYULA MUNKÁINAK ÁTTEKINTÉSE.

Smith Ádám és az újkori nemzetgazdaságtan (Kelet Népe) 1854—5.

Ausztriai birodalom statistikája, különös tekintettel Magyarországra. I. kötet. Pest, 1855.

Theorie u. Geschichte der Nationalökonomik I. Theil: Theorie der Nationalökonomie als Wissenschaft. Bécs, 1858. II. Theil: Geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomik u. ihrer Literatur. Bécs, 1860.

Graf Stephan Széchenyi (Unsere Zeit Lipse). — Franz Deák, ungarischer Staatsmann (Unsere Zeit). — Graf Ladislaus Teleki (Unsere Zeit). IV. és V. kötet. 1860—61.

A nemzetgazdasági eszmék története (Budapesti Szemle, 1860).

A budai kir. műegyetem történeti és statisztikai szempontból. (Statisztikai közlemények. 1862).

A socialismus és communismus rendszerei (Budapesti Szemle. 1861).

Politika vagy országásztan. Tekintettel a két művelt világrész államintézményeire és törvényhozására. Az akadémiai nagy díjjal kitüntetve. Pest, 1861. Több kiadásban.

Nemzetgazdaság- és pénzügytan. Tekintettel a gyakorlati iparéltre, a fensőbb tanulmány szükségére, meg az államkormányzat és törvényhozás feladataira. Marczibányi-díjjal kitüntetve. Pest, 1863. Több kiadásban, később három kötetben.

Jelentés a londoni világiállításról. Buda, 1863.

A gépüzem nemzetgazdaságunk újabb fejlődési szakában. (Statisztikai közlemények. 1864).

Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika. A magyar tud. akadémia az I. m. ált. biztosító társaság díjával koszorúzott pályamunka. 1866.

Az államadósságügy elmélete. 1867.

A képviselői állam. (Budapesti Szemle 1867.)

A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. A Fáy-díjjal kitüntetve. Pest, 1868.

Jogtudomány és nemzetgazdaságtan. Pest, 1868.

A társadalmi intézmények a nemzetgazdaságban. A Fáy-jutalommal kitüntetve. Pest, 1871.

Az egyetemek hivatása. Rectori beszéd. 1873.

Emlékbeszéd Rau Károly Henrik fölött. 1873.

Az újkori állam mint szabadság-, kötelesség- és munkaszervezet. Rectori beszéd. 1874.

Néhány irodalomtörténeti adat a hazai telepítés kérdéséhez. 1877.

A képviselői állam az újabb politikai elméletek szerint. 1877.

A nemesércek az emberiség történetében. 1877.

Nemzetgazdasági remekíróink. Berzeviczy emlékezete (külön lenyomat).

1877.

A fémpénz- és valutaügy a törvényhozás és a tudomány jelen állása szerint. 1877.

A pénzegység és a világérme kérdése. 1879.

Az angol alkotmány elemezése. 1880.

A fémvaluta kérdése és a nemesércek a tudomány jelen állása szerint. 1880.

Szabadkereskedés vagy védvám, még egyszer megokolva és megvilágítva. 1881.

A városok keletkezése és alakulásának törvényei. 1882.

Az európai államok pénzügyi statistikája összehasonlító átnézetben. 1882.

Az államgazdaság eszméje és a socialistikus financia kezdetei. 1883.

Emlékbeszéd Konek Sándor fölött. 1886.

Emlékbeszéd Pauler Tivadar fölött. 1887.

Smith Ádám mint a közgazdaság tudományos megalapítója. 1891.

Kerkápoly Károly emlékezete. 1895.

Roscher Vilmos és a történelmi módszer a közgazdasági tudományban. Emlékbeszéd. 1896.

Emlékbeszéd Deák Ferencz fölött. Születésének századik évfordulója alkalmából. 1903. okt. 16. Budapest, 1903.

Tudomány és tudományosság hazánkban. Elnöki megnyitó beszéd a m. tud. akadémia 1905. máj. 14-én tartott közülésén. 1905. Külön lenyomat az Akadémiai Értesítő-ből.

Széchenyi és Kossuth. 1905. Külön lenyomat a Budapesti Szemléből.

A parlamentarismus és különösen a parlamentáris kormányelvek. 1906. Külön lenyomat a Budapesti Szemléből.

Magyar imperialismus és hegemonia. Budapesti Szemle 1907.

AZ 1911-DIKI NAGY ANGOL STRIKE-OK.*

Az Angliában augusztus hóban lefolyt strike-ok a nagyközönség figyelmét főleg az előfordult utczei harcok, a társadalmi rend közegei és a nép között előfordult aggasztó összetűzéseknél fogva, melyek teljesen forradalmi jellegűek voltak, izgatták. Pedig, bár csak rövid ideig tartottak, inkább azért nevezetesek, mert rendkívül nagy, súlyos problémákat vetettek fel. Felhangzott a vasutak államosításának követelménye a mindeddig elég szívósan a non interference elvéhez ragaszkodó Albionban. Sőt mi több: felhangzott a termelés militarizálásának a követelménye, azaz az a követelmény, hogy a termelésnek strike által való megzavarását, legalább a hadsereg és a tengerészet érdekeit közel érintő iparágakban, az állam a katonai erő rendelkezésre bocsátásával háritsa el. Felhangzott a békéltető kamrák kötelező behozatalának s az állam birói és békéltető közreműködésének követelménye is.

De nevezetesek voltak e munkaszünetések a munkásosztály és a munkásmozgalom szervezete és lélektana szempontjából is. A chartismus lezajlása után az angol munkásosztály főszerve a Trade-Union, a szakszervezet, melynek mintaképe az 1851-ben alapított „Amalgamated Society of engineering“ volt. A Trades-Unions egész helyesen fogták fel feladatukat. Nem utopistikus eszmék megvalósítására, hanem a bérrendszer tökéletesítésére törekedtek. Először konstatálták azt a tényt, hogy ma-

* Budapesti Szemle, 1911. október.

gasabb bérrre csak a kvalifikáltabb munkásnak lehet igénye, a tanult munkásnak (skilled labourer.) Azért egész politikájukat a tanult munkásra alapították, már azért is, mert helyes érzékük arra tanította őket, hogy a tőke és munka közötti harcban csak a tanult munkásból álló hadsereg nyerhet csatákat, a tanulatlan munkás igen hamar kénytelen derekát beadni, mert könnyen pótolható. A Trade-Union tehát bizonyos mértékben a munkások arisztokrátiáját foglalta magában, melynek viszonyai már közel állanak a középosztály alsóbb rétegének viszonyaihoz, itt-ott még jobbak. Továbbá zsinórmértékül tartatták azt, hogy a munkásnak, kinek vagy nincsenek tartalékai, vagy csak kis mennyiségben, nem annyira béremelésre kell törekedni, hanem egy állandó, kielégítő, minimális bérrre. Ezen eszmék által vezérelve, a Trade-Union már most megállapította munkásügyi politikáját, melynek főcélja a munkapiac szabályozása, a kereslet és kínálat olyképp való irányítása, hogy az a munkásokra nézve lehetőleg kedvezően alakuljon. Szükség esetében a munkaszüntetés is fegyverei közé tartozott. A Trade-Unionban való szervezés egyttal megkönnyítette a tőke és munka között felmerült vitás kérdések elintézését, melyekre a munkakamarák alakultak. A Trade-Union a bérmegállapítás tekintetében a véletlentől és egyéni körülményektől befolyásolt bérszerződések helyébe a kollektív bérszerződést állította, ami végül a tarifa egyezményekhez vezetett, mintegy hosszabb időre kötött békeszerződések a tőke és munka között, melyeknek egyik legnevezetesebbike a híres Brookland agreement, mely Anglia legnagyobb iparágában hosszú időre a munkamegszüntetéseknek véget vetett.

Azonban a Trade-Union fénykora is mintha lejárt volna. A forradalom, az általános munkaszüntetés lép mindinkább előtérbe, a tanult munkások mellett mindinkább a tanulatlan munkások szerepelnek, a kiváló, kipróbált vezérek, kiknek oly nagy érdemeik voltak a munkásosztály irányítása körül, elvesztették tekintélyüket és a tömegek maguk szabják meg az osztályharc

czéljait és eszközeit. A múlt évi congressuson már kimondták azt, hogy az összes tarifaszerzéseknek egy napon kell lejárniok és egyáltalában már elavult dolognak tekintik a tarifaszerzéseket is.

Egyéb bajok is érték a Trade-Unionokat. Az ugynevezett Taff Vale vasut esetében a bíróság felelőssé tette a Trade-Uniont a munka-szüntetés által okozott károkért, ami majdnem halálos ítéletként lebegett a Trade-Union fölött, míg az utolsóelőtti választásokban nyújtott segítség jutalmául a liberalis kormány a Trade-Uniont a kártérítés kötelezettsége alól felmentette. Még súlyosabb hatással volt az Osborne ítélet, mely kimondta, hogy a Trade-Union pénzét nem szabad politikai célokra fordítani, tehát sem választási küzdelemre, sem a tiszteletdíjt nem élvező képviselők díjazására.

A munkásoknak az újabb időben a politikai küzdelemben való erős részvétele érintkezésbe hozta a munkásosztályt a népesség azon rétegével, melyet máris az ötödik rendnek lehet nevezni. Az utolsó évek nagy és mély rázkódtatásokkal járó politikai küzdelmei, melyek évszázadok intézményeit és felfogásait támadták meg, a munkásosztály lázas, izgalmas állapotában kétségtelenül szintén fontos szerepet játszottak. Hozzájárult a türhetetlen drágaság nyomasztó hatása, talán még az idei rendkívüli hőségnek az idegekre gyakorolt káros befolyása, végül az osztálymozgalom korunkban mondhatni elemi követelménye. Azonban nem szabad elfelejteni Tom Mann erős agitációját, ki a dockmunkások 1889-iki nagy és győzelmes strike-ja alkalmával a munkások egyik nagytekintélyű vezére volt és aki újabban áttért a syndicalismusra. Így előkészítve látjuk a talajt azokra a megdőbbentő összeütközésekre, melyek Anglia egyes helyein a társadalmi rend teljes felbontásával fenyegettek, ami az angol munkásmozgalom eddigi, erősen conservatív, mérsékelt, a bérharcz keretei között mozgó természetével teljes ellentétben állt.

Angliában az utolsó korszakban a munkaharczok száma csökkent, habár a munkások számát tekintve, az

utolsó években a harcok nagyobb terjedelmet mutatnak. Általában volt munkaharcz:

1890	1040
1895	876
1900	648
1905	358
1909	436

Szüntető és kizárt munkás volt:

1890	393.245
1895	263.758
1900	188.538
1905	93.503
1910	300.818

1905 óta a munkaharcok száma ismét emelkedik, emelkedik a szüntető munkások száma és az elvesztett munkaidő nagysága. Mig 1904-ben az elvesztett munkaidő 1,316.686 nap, addig 1908-ban 10,632.638, 1909-ben ismét csak 2,560.425. Nagy ingadozások mellett mégis 1905 óta ismét zavarosabb a helyzet, sűrűbbek és intenzívebbek a harcok.

A folyó évben egyáltalában a munkások között lázább izgatottságot lehetett észrevenni. Már az év első szakában a walesi bányákban egy jelenségeiben elég aggályos mozgalom tört ki, mely a rend fenntartása érdekében igen komoly intézkedéseket követelt. Utána következtek azok a tüntetések, melyek a hajósok, aztán a kikötői és rakodó munkások között kitörték. Elsők voltak a hajósok, kik több kikötőben beszüntették a munkát és úgy a béremelés, mint a munkaidő megrövidítése tekintetében jelentékeny eredményeket értek el. Utánuk következtek a dockmunkások Londonban július végén, állítólag 30.000, tehát jóval kevesebben, mint a hányan a híres 1889-iki dockmunkás-strike-ban résztvettek. Azonnal közbelépett a belügyminister és tényleg már augusztus 7-ikén a munkások javára jelentékeny előnyök biztosítottak. Azonban a strike egyelőre még terjedt, mig végre 100.000 ember otthagya a munkát. Londonnak a legfon-

tosabb élelmicikkekkel való ellátása veszélyeztetve volt: hiányzott a vaj, a tojás, a tej, a hus, a szén, a petroleum, a jég, az árak gyorsan emelkedtek. Kisebb kihágások is előfordultak, a kormány jelentékeny katonai erőt tartott készenlétben és kijelentette, hogy minden eszközzel fenn fogja tartani a közrendet. Ben Tillett, a nagytekintélyű munkásvezér, intette a munkásokat nyugalomra. Végre augusztus 11-én létrejött a megegyezés a munkások egy részével és néhány napra rá a többiekkel.

Azonban még mielőtt ezen és több hasonló munka-szüntetés más kikötőkben befejeződött volna, kitört a vasúti munkások szüntetése. Ezekben az első szerepet a tanulatlan munkások játszották, kik aztán a Trade-Unionban szervezett tanult munkásokra gyakoroltak nyomást. Az egész északi és nyugati hálózaton a viszonyok hamar igen válságos képet mutatnak. Liverpoolban augusztus 10-én és a következő napokon veszélyes zavargások és utcai harcok törtek ki a munkások és rendőrök, illetőleg katonák között. Augusztus 13-án a harcok ismét kitörnek és éjjelig folynak. Augusztus 14-én újabb csaták. Most a munkaadók 30.000 dockmunkást kizárnak. Erre a strikevezetőség kimondja az általános munkabeszüntetést és minthogy közben más helyeken, így Manchesterben is stb., a vasúti munkások mozgalmá ki-tört, az általános munka-szüntetés veszélye csakugyan mindinkább közeledett. És midőn a kormány nyal folytatólt tárgyalások eredményhez nem vezettek, Liverpoolból 1500 távirat ment szét augusztus 17-én, mely az általános munkaszüntetésre izgatott. Ennek a felszólításnak állítólag 200.000 munkás engedelmeskedett. Mindamellett általános strike nem volt. Körülbelül kétharmada a vasúti munkásoknak munkában maradt; délen és keleten, Skócziában, Irhonban a forgalom akadálytalanul fenntartatott. De azért így is súlyosan nehezedett a helyzet az egész közgazdaságra, az összes ipari vállalatokra, a bányászatra, a fémiparra, a szövőiparra. Amellett a földalatti és közúti vasutak személyzete is lázas tüneteket mutatott.

Azonban a harc nem tart soká. Az összes érdekeltek, elsősorban a kormánynak, különösen a miniszterelnöknek, a pénzügyministernek és kereskedelmi miniszternek s a munkáspárt parlamenti képviselőinek vállalt működése, augusztus 19-én éjjel létesíti az egyezséget a vasutak és a munkások között.

A vasuti munkások főpanasza, bizonyos béremelésen és munkaidő-rövidítésen kívül, különösen az volt, hogy a munkaadók az 1907-ben létesített békéltető-bizottságokban csak saját munkásaik képviselőit fogadták el, kizárván a Trade-Uniont. Minthogy a munkások mint alárendeltek ebben jogos érdekeik erélyes képviselésének akadályát látták, követelték a Trade-Unionok elismerését, mi persze ismét a nem szervezett munkásokra nézve hátrányos és azokat a szervezetbe bekényszeríti. A békekötésben most kimondták, hogy egy királyi vizsgálóbizottság fog kiküldetni ezen és egyéb panaszok megvizsgálására. A bizottság tartozik munkáit mielőbb befejezni. Viszont a vasutaknak a kormány ígéretet tett oly törvényjavaslatnak benyújtására, mely az emelkedett önköltségeknek megfelelően, a viteldíjak felemelését megengedi.

A munkásvezérek most már kiadták az utasítást a strike befejezésére és augusztus 20. és 21-ikén a rend tényleg helyreállott. De még nem egészen; Liverpoolban még néhány napig tartott az izgalom, mert a közuti vállalat néhány száz munkást nem akart visszafogadni, mire Mann Tamás általános szüntetéssel fenyegetődött; végre ez is sikerült és augusztus 25-ikén végleg megszűnt a strike.

A kormány viselkedése a strike alkalmából a parlamentben is szövé tétetett. Különösen kifogásolták a munkáspárt képviselői a katonai erő igénybevételét és a kormány késői közbelépését a béke érdekében. Churchill kifejtette, hogy a kormány kötelessége a közrend és az élelmiszerekkel való ellátás érdekében esetleg még a katonai erőt is felhasználni. Különben összeütközések munkásokkal nem fordultak elő, csak a csöcseléssel.

A kormány beavatkozása és erélyes fellépése megóvta az országot a strike olynemű elfajulásától, mely már nagyon közel áll a részleges polgárháborúhoz. Az erőszakban és lázongó magaviseletben a munkásoknak és különösen a szervezett munkásoknak kevesebb részük volt, mint a nép legalsóbb rétegének, mi mellett bizonyítanak éppen a liverpooli sajnós események, mely városban igen sok a csőcselék, melyet még erős vallási ellentétek is izgatnak és mely minden alkalommal nagyon hajlandó czivódásait erőszakkal elintézni.

Az utolsó forradalmi strikeokban mindenesetre a szervezeten munkások nagy tömege játszott a főszerepet: amellett azok a Trade-Unionok, melyek a régi conservatív módszert elhagyva, erősen radicalis, sőt forradalmi irányzatúak, azok a Trade-Unionok, melyek a socialistikus eszméknek utat engedtek. Azonkívül nagy befolyást gyakorolt Tom Mann izgatása, ki a francia syndicalismussal rokon, intransigens tanokat hirdet. Oly mozgalom, mely nem forradalmi, hirdeti Mann, a munkásoknak nem használhat.* Állítása szerint nincs Amerikában oly néger nép, mely oly alacsony standardon élne, mint az angol munkások széles rétegei. Kétségtelen, hogy nagyok a bajok, Rowntree szerint egy család fenntartásának költsége csak oly standardon, melyet élelmezés tekintetében a szegényházak nyújtanak, heti 21 shillingnél több és mégis az angol munkások milliói nem keresnek többet, mint 14—15 shillinget, 13—14 órás munka mellett, de vannak, akik csak 9 shillinget keresnek egy egész héten át. A vasuti munkások bérei az utolsó tíz évben alig emelkedtek, ellenben emelkedett rendkívül módon az élelmiszerek ára.

Egyelőre a láz lecsillapodott. De azért a jövő homályos, részben sötét.** Valószínű, hogy már október havában foglalkozni fog a parlament Crook képviselő azon tervével, mely kötelezőleg akarja kimondani

* Mann ellen bünyenyítő pert indítottak.

** Már e sorok közzététele előtt újból kitört a strike-mozgalom, főleg Irthonban.

a békéltetést. Strike és lock-out előtt az érdekeltek kötelesek a választott bíróságot igénybe venni. Csak ha a békéltetés eredmény nélkül megkíséreltetett, vagy a választott bíróság ítélete kimondatott, anélkül, hogy azt a felek hajlandók elfogadni, szabad a strikenak vagy a lock-outnak bekövetkeznie. Hasonló törvény áll fenn Franciaországban. Azonban sem ez a törvény, sőt még a newzealandi törvény sem, mely a feleket aláveti a bírósági ítéletnek, nem volt képes a társadalmi békét végleg biztosítani. Természetes is, mivel a társadalmi jog és egyáltalában a társadalom még nem nyugszik oly alapokon, melyek az igazságosságnak vagy a méltányosságnak megfelelnek. Anglia volt az, mely legkorábban hatályos módon karolta fel a békéltetés eszméjét és annak gyakorlati alakot adott a Mundella- és Kettle-féle kamarákban. És ime újból előtte áll a problema, újból keresni kell az eszközöket a társadalmi rend fenntartására. Minthogy az önkormányzatilag, kölcsönös egytértéssel létesített szervek gyengéknek bizonyultak, az államhoz fordulnak segítségért, amint tényleg az utolsó években nem egyszer a kormány okos, tapintatos és részrehajlatlan beavatkozása a nagyobb bajok és komplikációk elhárítója volt; az utolsó strikeban is. De az állam is csak akkor teljesítheti működését, ha a munkások már a szervezetekben hozzászoktak a nyers erő szabályozásához és erejüknek szabályszerű, a társadalmi békével megférő alkalmazásához. E tekintetben még Angliában sincs a szervezés munkája befejezve.

Vannak, akik még egyéb fontos változásokat jeleznek. A *Nineteenth Century* szerint Anglia egy oly mozgalom elején áll, mely alapjában megingatja mostani termelési rendszerét. Angliában a munkabéreket e szerint az egész termelés terén emelni kell, mert a nagy tömeg oly béreket kap, melyek a megélhetésre nem elegendők. De hogy ezeket a magasabb béreket fizethessék és hogy a munkaidőt leszállíthassák, minthogy ezzel a termelési költségek emelkednek, át kell menni a véd-

vámrendszerre. A szabadkereskedelmet — mondja — nem kell sajnálni, mert lefokozta a nemzetet, aláásta a nép egészségét és megengedte az oly tökéletlen termelési eljárásokat, melyeket Északamerika régen elhagyott. Sok iparágban Angliában három ember vétetik igénybe oly munkára, melyet a tökéletesebb gépezettel Amerikában egy ember végez. A magas bérek kényszeríteni fogják a termelőket, tökéletesebb termelési eljárásokra való áttérésre. Szabadkereskedelem mellett a bérek emelése az országot tönk szélére juttatná. A jelen lázadás — mondja a *Nineteenth Century* — nem lázadás a tőke ellen, hanem lázadás a munka olcsósága és kizsákmányolása ellen szabadkereskedelem mellett... Mann — a munkaszünetelés nagy szószólója — anélkül, hogy tudta volna, agyonütötte a szabadkereskedelmet. A munkabéreket fel kellene emelni és ezzel a fogyasztás és a nép nevelése érdekében több történt, mint minden más eszközzel. Nem vizsgáljuk, nem tuzottak-e a tekintélyes lap fejtegetései, de annyi bizonyos, hogy a nagy gazdasági problémák újból megoldást követelnek.

Fontos gyakorlati tanulsága az utolsó angol strike-oknak továbbá az, hogy ilyen, az egész termelést és fogyasztást veszélyeztető és erőszakos kitörésekhez vezető strikenak lehetőleg gyorsan véget kell vetni és hogy e tekintetben minden kormánynak sürgős feladata a kezdeményezést kezébe venni. *)

Az angol közgazdaság új korszak előtt áll, melynek nagy szociálpolitikai alkotások fogják a jellegzetes vonását tenni. A nagy gazdasági fellendülés után következik észszerűleg annak helyes megosztása és így Anglia tovább is fontos tanulságokat nyújtó laboratóriuma marad a társadalmi tudománynak.

* Ezt a tételt újból megerősítették az 1912-ben kitört nagy strikeok.

AZ UZSORA VALÓDI LÉNYEGE.*

Alig van fogalom, mely úgy a jogászt, mint a társadalmi gazdát egyaránt érdekelné, mint az uzsora fogalma, az uzsora elmélete és története. Ez elmélet kifejtéséhez tényleg épügy hozzájárultak kiváló jogászok, mint elsőrendű nemzetgazdák. Együttal konstatálhatjuk azt is, hogy alig van társadalmi jelenség, mely az évszázadok hosszú láncolatán keresztül majdnem mindig annyira a történelem tényezője volt, mint az uzsora. Végül pedig azt mondhatjuk, hogy az uzsora bűnét kevés kivétellel a változó korszakok elítélték, még olyan társadalmi bölcselek is, kik a repressiv jogi eszközökkel való küzdelemtől eredményt nem vártak; még ez utóbbiak is elismerték a bajt, csak más gyógykezelést ajánlottak. Hiszen még az egyébként olyan liberális Sonnenfels szomoruan konstatálja a bajt, mondván koráról: Az uzsorások nagyok, a nagyok uzsorások lesznek.

Az uzsora lényegét, mint tudva van, nehezen tudták felismerni. Kezdetben egyformán természetellenesnek, az isteni törvénnyel ellenkezőnek találták. Segíteni úgy vélték ellene, hogy egyszerűen eltiltották a kamatvételt, mert csak a kölcsönszerződésnél fedezték fel. Ez volt az egyház álláspontja is, bár a római szentszék maga gyakran kénytelen volt uzsorás kölcsönöket felvenni, sőt egyes országokban épen a pápai pénzbeszedők honosították meg az uzsoraügyleteket. Végül maga is meggyőződött az általa az uzsora ellen felállított monti di pieta-

* Megjelent a „Jogállam“ jubiláris számában.

ban, hogy a tilalomnak nincs ésszerű alapja, de azért erkölcsi alapon a kamatvételnek ellensége volt. Egyes esetekben a kamatvételt meg is engedték, bizonyos jogi formákba öntötték, de még többször kijátszották. Lassan kibontakozik egy másik felfogás, mely a kamat törvényes szabályozását követelte. Végül pedig a gazdasági szabadság erős szele elfujta ezeket a törvényeket is. A kamatvétel szabadsága nyomán azonban sokféle kóros tünet mutatkozott, melyekből azt a következtetést kellett szükségkép levezetni, hogy a törvényhozók a kamatvétel szabadságának feltételei tekintetében sokban tévedtek. Tévedtek abban, hogy mindent a szabad versenyre akartak bízni, mert sok téren, így különösen a fogyasztási hitel terén, a szabad verseny kevésbé működött, maga a fogyasztási hitel pedig nehezen szerveződött. Tévedtek abban, mintha mai napság a hitel csak termelési célokra vétetnék fel. Tévedtek tehát abban is, hogy csak termelési célokra vétetvén fel, az ígért kamat mindig kisebb lesz, mint az elért haszon, mi különösen a mezőgazdaság sokféle, egymással szorosan összefüggő termelési ágainál szerzett tapasztalatokban csattanós és lesújtó czáfolatot nyert.

Az újabb törvényhozások tehát más álláspontra helyezkedtek. Mélyebben keresték az uzsora okát. Azt találták, hogy annak igazi ismertető jele az a körülmény, hogy az ellenszolgáltatás jelentékenyen meghaladja a szolgáltatást, az aránytalanság oka pedig az adós tudatlansága, szorult helyzete, könnyelműsége. A magyar törvény is (1883: XXV.) uzsorásnak tekinti: aki másnak a szorultságát, könnyelműségét vagy tapasztalatlanságát felhasználva, olyan kikötések mellett hitelez vagy ad fizetési halasztást, melyek a neki vagy egy harmadiknak engedett tulságos mérvű vagyoni előnyök által az adós-
nak, vagy a kezesnek anyagi romlását előidézni vagy fokozni alkalmasak, vagy oly mérvűek, hogy az eset körülményeihez képest, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közt szembeötlő aránytalanság mutatkozik stb. Kétség-

telen, hogy ez a meghatározás sokkal mélyebben tekint a dolog lényegébe, de azért teljes megoldásnak nem fogadom el. Elfogadom annyiban, amennyiben kétségtelen, hogy a bírót nem szabad megoldhatatlan vagy nehezen megoldható rejtvények elé állítani, neki többé-kevésbbé kézzelfogható támpontokat kell nyújtani, tisztán lélekbuvárrá nem tehetjük, mert akkor a magánjogi bírászkodás sorsa még problematikusabbá válik, mint a büntetőjogi bírászkodásé. Itt pedig az adott meghatározásban kézzelfogható különösen az, hogy a bíró nézi, nagy-e az aránytalanság a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között? Ha nagy, akkor uzsora forog fenn. Ily esetben az állam védelmet nyújt azoknak, kik bizonyos egyéni körülmények folytán olyanoknak tekinthetők, mint akik az állam gyámkodására, a törvény oltalmára rászorulnak, mert magukat megvédeni képtelenek. De mihelyt egy lépéssel tovább megyünk, mihelyt nem az igazságszolgáltatási mechanizmus érdekei által engedjük magunkat befolyásoltatni, azonnal észre kell venni, hogy az adott meghatározás az uzsora lényegét nem ragadja meg, sőt magával bizonyos mértékben ellentmondásos. Mert amennyiben a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalansága, különösen az adós könnyelműségére és anyagi szorultságára vezethetők vissza, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalansága meg van magyarázva, sőt meg van indokolva. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalansága tehát csak látszólagos. Mert ha valaki egy könnyelmű eladósodott katonatisztnak, ki csak nagyon kevés kilátást nyújt arra, hogy fizetni fog, kölcsönt ad sulyosabb feltételek mellett, nem lehet szó arról, hogy itt aránytalanság van szolgáltatás és ellenszolgáltatás között, sőt csakis így van arányosság, ha a nagyon kétes ellenszolgáltatás igen magasra tétetik. Tehát más megoldást keresni, mert még ez a — mindenesetre a régi, a törvényes maximum alapján álló felfogásnál helyesebb felfogás nem találja el a dolog lényegét. A dolog lényege szerintem a következőben rejlik.

A mai társadalomnak és egyáltalában a munkameg-

osztásos társadalomnak természete magával hozza, hogy többé-kevésbé az összes javak forgalomba kerülnek, mindenki a forgalomból szerzi be a reá nézve szükséges javakat. A vevőre nézve a javak használati értékkel bírnak, az eladóra nézve csereértékkel bírnak. A vevő azt nézi, mennyi hasznot nyújt neki az áru, az eladó pedig azt nézi, mennyi áldozattal, költséggel termelte ő azt az árut. Mihelyt a társadalom hallgatag azt a szerződést kötötte, hogy mindenki a forgalom számára dolgozik, mely az összes javak közös medenczéjét képezi, azt az elvet is proklamálja, hogy mindenki mintegy a társadalom megbízottja, hivatalnoka, mindenki egy tisztség viselője, mely őt kötelezi a társadalmi munkának bizonyos részét elvállalni. Együttal a társadalom kötelez mindenkit, hogy a forgalomban végbemenő liquidatio alkalmával a javak árát saját költségei arányában, nem pedig a vevő által nekik a szükségletkielégítés szempontjából tulajdonítandó használati értéke arányában fogja megállapítani, és ez áron átengedni. Ez hallgatag feltétele a forgalomnak. Aki ezt a feltételt nem tartja magára nézve kötelezőnek, aki ezt a társadalmi összerződést megsérti, aki nem az általa teljesítendő szolgálatok elvállalásával neki okozott fáradság, életben, munkában tőle kívánt áldozat mennyisége szerint kívánja magát jutalmaztatni, hanem a szerint, milyen fontos a vevőre nézve az általa nyújtott szolgálat, az lehetetlenné teszi a társadalmi kapocs fenntartását, mert kényszeritené a többieket is, hogy ugyanarra az álláspontra helyezkedjenek. Ezzel a munkamegosztás a társadalomra nézve lehetetlenné tétetnék.

Az uzsora tehát lázadást jelent a társadalom alapstrukturája, e strukturának egyik leglényegesebb törvénye ellen. Azért valóban bűn az uzsora. És azért érezzük ma mindinkább, hogy az uzsora nem szorítkozik csak a kölcsönszerződésre, hanem jóformán a forgalom minden rétegében előfordulhat. Azért érezzük ma, hogy uzsorás az az orvos, aki tanácsáért és gyógykezeléseért olyan díjat követel, mely szolgálata teljes értékének felel

meg; uzsorás az az ügyvéd, aki hasonlókép szabja meg díjának magasságát. Uzsorás lehet a munkaadó a munkással szemben, uzsorás lehet a gazda a cseléddel szemben, uzsorás lehet a háztulajdonos a lakóval szemben, uzsorás lehet a gabonakereskedő a paraszttal szemben, egyáltalában minden adás-vétel lehet az uzsora rejtek-helye. Hogy soká az uzsora tényét csakis a pénzkölcsön-nél ismerték fel, annak különleges okai vannak, melyeknek fejtegetésébe ezuttal nem bocsájtkozom. Elég a következő megjegyzés. A társadalom tüрте az uzsora bizonyos megnyilvánulásait, melyeken jogilag nem tudott segíteni és csak ott lépett közbe, ahol segíteni vélt. A társadalom az uzsorának bizonyos nemeit korábban ismerte fel, míg másoknak felismerése csak a nemzetgazda éles szemének sikerült.

Az uzsora tehát egy általános társadalmi törvény sérelmét jelenti, annak a törvénynek sérelmét, mely erős biztosítéka a társadalmi egyetemlegességnek, mely egyuttal az önérdek kielégítésére irányuló gazdasági tevékenységnek igen erős féke a közérdek szempontjából. Mindenki fáradsága arányában jutalmaztatik; hogy milyen fontossággal, milyen értékkel bír a szolgálat ember-társainkra nézve, az közömbös, hiszen az nem is a termelő érdeme; nem az ügyvéd érdeme a jogrend, nem az ő érdeme, hogy vannak társadalmi intézmények, melyek a jogot védik, az sem az érdeme, hogy a tudomány világossága őt a jog védelmére képesíti, sőt az sem az érdeme, hogy tehetsége, tudása őt e funkcióra képesíti; az ügyvéd és minden termelő érdeme csak a fáradsága, az, hogy életének, idejének, javainak bizonyos részét mások javára rendelkezésre bocsátja. Különben mindenki úgy járna el, mint az a fogorvos, aki nekem elmondta, hogy egy vidéki család leánytagja fogainak rendbehozataláért 1000 koronát számított, mert tudta, hogy a leány igen jó házasságot készül kötni és igen fontos volt reá nézve, hogy szép fogsora legyen. Mi történnék a társadalommal, ha mindenki erre az uzsorás álláspontra helyezkednék?

Ezekben röviden kifejtettem, mit kell közgazdasági

értelemben uzsora alatt érteni. Vajon ezt jogi formába is lehet-e önteni? Erre illetékesnek nem tartom magamat, de tudom, hogy a római jogban több intézmény hasonló czélnek szolgál.

Az uzsora lényegéről ez a kifejtett elmélet is jubileumot ül. Harmincz éve, hogy tanítom, de néhány kiválóbb hallgatónon kívül tudtommal alig vettek róla tudomást. Kivánom, hogy a *Jogállam* jubileuma kedvezőbb mérleget tüntessen fel.

AZ ELLENTÉTEK TÖRVÉNYE.*

A tudományos megismerés két fokozatot mutat. Az első fokozatot képezi a szabályszerűségek, törvényszerűségek felismerése. Így a statisztika számos esetben megállapít szabályszerűségeket, törvényszerűségeket, bizonyos jelenségek állandó ismétlődését. Megállapítja p. a fi- és nőnemű születések arányának szabályosságát. De ezzel még nem ismertük meg e szabályosságok okát. A tudományos megismerés második fokozata a szabályszerűségek okainak felfedezése, az oki összefüggés felfejtése. Általában azt mondhatni, hogy az oki törvény megállapítása a szabályszerűségek megállapítása által rendkívül meg van könnyítve. Ezért a tudomány haladása követeli, hogy a gazdasági életben előforduló szabályszerűségek tudomására jussunk. Azért a gazdasági jelenségek tudományos fänomenológiáját rendkívül hasznosnak tartjuk a mélyebben fekvő okok, vagy Machhal szólva, a funkciók felismerésére.

A következőkben a gazdasági fänomenológia néhány törvényét akarjuk magyarázni, melyek szerintünk alkalmasak, hogy a gazdasági jelenségek természetéről nekünk tisztább ismeretet nyújtanak.

„I. Emerson a „Kiegészítések“ czimű szellemes essay-jében a következőket mondja: Az egész természet egy elkerülhetetlen dualismus metszi át, úgy hogy minden dolog csak az egyik felet képezi és kiegészítésé-

* Megjelent „Jahrbücher f. Nö. u. Stat.“ Jena 1911.

hez egy másik dolgot tételez fel. Valamint a világ, úgy annak minden része is ezt a dualismust mutatja . . . Ugyanezen dualismusként hódol az ember természete. Minden tulás hiányt okoz és megfordítva . . . Ahol a jó van, ott a rossz is van; ahol rokonság van, ott az idegenkedés is van, és ahol az erő van, ott a korlát is van

Ellentétek végighuzódnak az egész természetben, a szellemin és testin, és a népek fejlődési menetében a fejlődési menet egyes korszakait képezik. Ezt lehetetlen tagadni annak, aki az említett törvény hatását gazdasági téren figyelmes szemmel kíséri; ott, ahol a népek gazdasági alakulásában és felfogásában oly meglepő változásokat alkalmunk van észrevenni. Elég néhány példát szemünk elé idézni.

A gazdasági politika orthodox rendszerében uralkodó individualizmusra következett napjainkban az etatizmus és kollektivismus a gazdasági szervezet társadalmi oldalának erősebb elismerését követelve: a szabadkereskedelmi rendszer kozmopolitizmusa helyet engedett a nemzeti érvényesülés, esetleg az egyes gazdasági területek elkülönítése iránti törekvésnek. A szabad verseny rendszere kénytelen volt helyet engedni olyan gazdasági rendszernek, amelyben eddig nem ismert módon és egészen új formákban a monopolistikus szervezkedés érvényre jut. A be nem avatkozás elméletére hivatkozik egy korszak, mely minden téren az állami beavatkozást követeli egészen azon határig, ahol a magánjog jóformán közigazgatási joggá válik. Az érdekek összhangjának régén hirdetett tanával szemben az osztályharcz elmélete lép, a merkantilizmus-industrializmus helyébe az agrarizmus; az egoizmus elvével szemben hangsúlyozzák az altruizmus elvét.

Az első tekintetre ily alapos változás mindenestre nagyon meglepő. mennyi szépet hallottunk annak idején a szabadkereskedelemtől, a szabad versenyről, az egoizmus önszabályozásáról, most pedig más jelszavakat hallunk, sőt ellenkező jelszavakat. Csak néhány évtizeddel előbb senki sem hitt volna a gyakorlati, sőt a tudomá-

nyos meggyőződések ily alapos megváltozásában. Mert a régi tanok emberei elszigetelten állanak, amint néhány évtized előtt azokat félreértették, azokat nem hallgatták, kik a ma elterjedt felfogásokat képviselték.

Bármennyire meglepők ezek a jelenségek, még sem nehéz azok számára kielégítő magyarázatot találni. A magyarázat ugyanis első sorban abban rejlik, hogy minden politikai, társadalmi, gazdasági rendszer bizonyos ellentétes érdekek, bizonyos ellentétes vagy kiegészítő feladatok elhanyagolását jelenti. Minden rendszerben, minden elvben, a dolog természeténél fogva bizonyos egyoldalúság, bizonyos színvakság is rejlik. Bizonyos rendszabályok életbe lépnek, midőn a viszonyok azok hasznosságát, szükségszerűségét eléggé kimutatták. Így p. az individualizmus életbe lép, midőn megsokalják a gyámkodást és midőn különösen bizonyos érdekek elég erőseknek érzik magukat, hogy saját erejükből felveszék az érdekharcot. Amint ez következménye az egyén hosszantartó elnyomásának, úgy természetesen annak felszabadításával az egész erkölcsi erő, mely ezekben lappang, érvényre jut. Az individualizmus mindinkább győz és mindjobban diadalmaskodik. De míg ez vége meggy, egy másik elv, a társadalmi, melynek feladata a társadalom egyetemlegességének szolgálni, elhanyagolják, kezdetben ezt persze észre sem veszik, hiszen örülnek, hogy a beavatkozás elvétől szabadultak, mert természetesen, a multban szenvedett bajok neki tulajdonítatnak. Mindenütt csak az individualizmus dicséretét hallani. De idővel az individualizmus tullépi természet-szabta határait, féktelen, szemérmetlen lesz, lassanként felhalmozódnak a bajok, melyek egyoldalú alkalmazásának nyomában járnak, míg az ellenkező elvet teljesen elnémitották. Ki nem venné észre, hogy nemsokára az individualizmus órája ütni fog? És így történik az minden elvvel. Minden egyes elv alkalmazása más hasonlóan fontos elv elhanyagolását jelenti, melyek végre követhetőleg fellépnek.

Ehhez járul még az a lélektani mozzanat, hogy az

emberi intézmények tökéletlensége folytán minden rendszer szükségszerűleg azt az érzést ébreszti, hogy az ellenkező rendszer megvalósításával a jelenkor érzett szenvedései és hiányai meg fognak szünni, amit nem is lehet tagadni, csak azzal a hozzáadással, hogy az új rendszerrel új hiányok, új bajok, új érdeksérelmek fognak fellépni.

Az ellenkező elv állandó elhanyagolásában rejlik ama jelenség oka, hogy a történeti fejlődés menetében mindig érvényesül az a törvény, melyet *Wundt* az ellentétek törvényének nevez. Már *Ranke* utal ezen törvényre, ama jelenség magyarázatául, mely szerint ugyanazon kultúrkörben ellentétes világnézetek, irányok és érdekek felváltva egymást legyőzik, úgy hogy majd az egyik, majd a másik irány uralkodóvá válik és a kor jellegét meghatározza. Ezen elv legnagyobb jelentősége abban rejlik — mondja *Wundt* —, hogy mindazon történeti változásokon uralkodik, melyek nem bizonyos irányu továbbfejlődésben vagy továbbhaladó differenciálódásban, hanem minőségileg új jelenségek kiegészítésében állanak. Lélektani megokolásában a törvény viszszavezet az érzelmi és akarati irányoknak ellentétökké való átmenetében, az örömmek bűba, a vágyódásnak az ellenszenvbe, egy tulajdonság, mely nélkül semmi szellemi fejlődés nem léteznék. Továbbá támaszkodik e törvény a kontrast-erősítés elvére, amint ezt már a régi közmondás kifejezi: *Contraria juxta se posita magis elucescunt*. Az ellentétek erősítik egymást és mennél erősebben érvényesül valamely elv, annál erősebben jelentkezik az ellentéte is.

Talán szabad itt azon ingerre is figyelmeztetni, melyet a változás előidéz. Valamely gazdasági rendszernek alkalmazása már azért is bizonyos idő múlva az ellenkező rendszer utáni vágyat fogja ébreszteni, mivel a régi rendszert megunták és a változástól, az újtól, az ismeretlentől különös előnyöket remélnek, előnyöket, melyek az uralkodó rendszernél hiányoznak. Egyáltalában annak, amit az uralkodó rendszer nyújt, kevesebb érté-

ket fognak tulajdonítani, mint az ellenkezőnek, mit nélkülöznek. Talán ezt a veszélyt is legjobban fejezte ki Goethe:

Ich stürze von Begierde zum Genuss
Und im Genuss verschmacht ich vor Begierde.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a kontraszt-jelenségek gyakran az akció és reakció természetének felelnek meg. Így Hillebrand azt mondja: a történelem lökésből és ellenlökésből áll. Így a XIX. század elején Franciaországból indul ki a lökés, melyet a racionalizmus Németországban gyakorol és ott a régi rendszert halomra dönti. Viszont Németországból kapja az ellenlökést, melyet a történelmi fejlődés gyakorol. Így mutatja a mi történelmünk, hogy a nem-magyarok által üzött iparunknak Ausztria részéről való elnyomása vezet a mezőgazdaság fellendüléséhez, mely főleg a magyar faj foglalkozása, ami végül a magyar állameszme győzelmét elősegíti. Ugyanazon pillanatban jóformán, hogy az az abszolút királyság keletkezik, az annak korlátozására irányuló tevékenység is megindul. Hobbes előhírnöke Rousseau-nak. Alig keletkezik a szétszaggatott középkori államból a centralizált államhatalom (XIV. Lajos) és máris követelik a legszélsőbb decentralizációit, a kommunet (d'Argenson, Turgot) és alig valósítja meg a forradalom ezt az eszményt, napokra ismét helyébe teszi a merev centralizációt.*

A kontraszt törvénye visszavezet az összefüggés törvényére; minthogy a világegyetemben és az emberi életben minden összefügg, minden mindent tartalmaz, tehát ellentétét is tartalmazza: a szeretet a gyűlöletet, a vonzódás a taszítást, az altruizmus az egoizmust. Michelangelo elfordul az élettől, elnyomja a szenvedélyeket, az életvágyat és épp azáltal meghosszabbítja életét. Azáltal, hogy a javakat megvetem, nem használok, épp azáltal szaporítom azokat.

A kontraszt törvénye tulajdonkép nem új. Lényegben benne van már Empedektos törvényében a cyclusokról.

* Geschichte Frankreichs (Gotha 1879.) II. rész 32. l.

Ép úgy Heraklitnál. Goethe azt mondja: a természetben rejlik a változás nagy törvénye és ezen törvénytől függ az egész élete és az élet minden öröme. Ugyanezt az eszmét találjuk Coleridgenél és Stuart Millnél. Gomperz (Griechische Denker, II. 394. l.) azt mondja: A természetet és az emberi életet átfogó alaptörvény, hogy az ellentétek egymást kiegészítik. Különösen történetirók sokszor jutottak abba a helyzetbe, hogy ezen törvény hatását konstatálják. Így Mac Carthy azt mondja (History of our own Times, vol. IV. 45. l.): We cannot study English politics even in the most superficial way, without being struck by the singular regularity with which they are governed by the law of action and reaction. The success of ebb and flow is not more regular and more certain. Bodnár Zsigmond az idealizmus és realizmus váltakozására vezeti vissza a történet lefolyását. Marx szerint is a kontrast törvénye, a negáció negációja, a történelem dialektikájának alaptétele.

Igy tehát a közgazdasági elveknek gyakran szeszélyesnek látszó változását egy társadalom-lélektani törvény szükségszerű következményének ismerjük fel, mely a dolgok és elvek korlátoltságán és az ellentéteknek ebből fakadó szükségszerűségén alapszik. A közgazdasági elmélet és gyakorlat, a közgazdasági politika sok okulást merithetnek, ha hajlandók e törvényt szem előtt tartani és elismerni.

II. A gazdasági fänomenologia egy másik törvénye a *korrelativitás törvénye*. A korrelativitás törvénye mindenekelőtt azt jelenti, hogy a gazdasági téren ugyanazon viszonyok érvényesülnek, mint a társadalmi élet szomszédos terein. Ha bizonyos korszakban a politikai élet intézményében a gazdaság szelleme uralkodik, úgy ez a szellem a gazdasági téren is uralkodóvá válik, a politikai szabadsághoz csatlakozik a gazdasági szabadság. A politikai szabadságot, a vallásszabadságot, a letelepedési szabadságot stb. szükségképpen követi a gazdasági tevékenység szabadsága. Nem is tekinthetni a gazdasági szabadságot teljesnek, ha a politikai, vallási szabadság is

uralkodik, mert ha az egyén csak egyetlenegy ponton szabadságában korlátoltatik, a gazdasági szabadságot sem tekinthetni teljesnek. Ha valamely nemzet géniusza a közigazgatási téren a decentralizáció elvének hódol, akkor bizonyára a gazdasági téren sem fog a koncentráció helyét találni. Ha az irodalom, a művészet, az állami intézmények terén az individualizmus uralkodik, ugy bizonyára a gazdasági életnek is ugyanez a jellege lesz, míg ellenkezőleg a társadalmi felfogás terjedése az emberek gondolkozásában a gazdasági rendszerre rányomja bélyegét. Ugyanez a szellem végighúzódik minden téren és ezen korrelativitás meg nem figyelése csak félsikert vonhat maga után.

Továbbá azt jelenti a korrelativitás törvénye, hogyha a gazdasági élet valamely téren bizonyos elv uralkodik, ez az elv a többi téren is érvényre fog jutni. Ha a nemzetközi kereskedelem terén a szabadság elve elismertetik, ugy az a belső gazdaságban is keresztülhat, mint iparszabadság, munkaszabadság, kamatszabadság stb. Ha ellenben a termelés terén a gyámkodás elve uralkodik, ugy az érvényre fog jutni nemsokára a forgalomban, a jövedelemelosztásban és a fogyasztásban.

Végül érvényesül a korrelativitás törvénye minden egyes gazdasági körön belül is. Ha p. az iparfejlesztés érdekében elismerik a védelem elvét, ugy a védelem nemcsak a védelemre szoruló iparágaknak nyújtatik, hanem lassanként kiterjed az összes iparágakra, bár a védelem általánosítása annak hatását természetesen gyengíti. Sőt a védelem nem fog az iparra szoritkozni. Idővel a termelés többi ágai is követelik a védelmet, a mezőgazdaság, az állattenyésztés, a bányászat stb. Sőt bármilyen különösen látszik, a védelem nem is fog az anyagi termelés ágainál megállani, hanem lassanként a szellemi termelés terén is — a maga módja szerint — érvényesül. Idővel az állam kénytelen lesz mindent védelmezni, az orvost, az ügyvédet (numerus clausus), a hivatalnokot, szóval mindenkit, hogy végre senkit se védelmezzen,

mert senkinek nem nyújt előnyt. Ennyire követeli a korrelativitás törvénye elismerését.

Tehát először az összes életkörök korrelativitása, azután a gazdasági életfunkciók korrelativitása, végül a gazdasági organizáció minden egyes részén belül érvényesülő korrelativitás, megvalósul ez az elv, mely bizonyos értelemben az egyensulynak, a népélet egységes jellegének követelése bizonyos korszakban. Nem szükséges megjegyezni, hogy ezen elv alól vannak kivételek is, kivételek, melyek viszont a kontraszt-törvényre vezetendők vissza, amely nemcsak az időbeli egymásutánban, hanem a térbeli egymásmellettségben is érvényesülni törekszik.

III. A gazdasági fänomenologia egy harmadik törvénye a proportionalitás vagy szimmetria törvénye. Ha a növény- vagy állattanra, az emberi testre vonatkozólag kifejtenők, hogy minden szervezet egyes részeinek bizonyos szimmetriával kell birniok, ugy ezt bizonyosan közhelynek tekintenék. Igen jól tudjuk, hogy az emberi test egyes szervei bizonyos szigoru arányban állanak egymás hoz, melyet magyarázni nem szabad. Egy ember nem élhet telnagy vagy tulkis fejjel, telnagy vagy tulkis tüdővel. A határok tullépése nem vonja mindig a halált maga után, de az egyén beteg lesz, rokkant, idomtalan. Ugyancsak a szimmetria törvénye, mely a szervekre nézve áll, áll a funkciókra nézve is. Tulerős vagy tulgyenge funkciók zavarják vagy megölik az életet. Az ember nem élhet táplálék nélkül, de nem is szabad a táplálkozást tulhajtani; az ember nem vonhatja meg magától teljesen az álmot, de nem is alhatik folytonosan.

A szimmetria ezen törvényét, melyet a növény- és állatvilágra vonatkozólag olyan jól ismernek, kevés figyelemre méltatják a gazdasági világban. Az egyik gazdaságpolitikus akarja az ipart, a másik a kereskedelmet, a harmadik a mezőgazdaságot végtelenig fejleszteni; az egyik pénzplethorat kíván, a mások emberplethorat. Pedig a gazdasági élet alaptörvényei itt helyesen párhuzamosan haladnak a szerves világ törvényeivel és ezért a

proportionalitás, a szimmetria törvényét a socio-ökonomikus szervezetek alaptörvényének kell tekinteni. Így tehát el kell ismerni, hogy egy nép, egy történeti korszak gazdasági egészsége ezen törvény követésétől függ. Veszélyben forog egy nép gazdasági egészsége, ha a szervek és funkciók ezen törvény követelményeinek nem felelnek meg. Minden megsértése súlyos bajokat idéz föl. Termelés, forgalom, jövedelemeloszlás, fogyasztás engedelmességgel tartoznak ezen törvény iránt.

E törvény követeli továbbá az észszerű arányt a termelés egyes ágai között; a jövedelem egyes részei között, az egyén, a társadalom, az állam tevékenysége között, múlt, jelen és jövő között, áldozat és előny között, munka és nyugalom között, haladás és megállapodás között.

A viszonylagosság törvényének követelményei közül csak egy talált már régebben elismerést: a jövedelem-megoszlás arányossága. Minden nagy nemzetgazda, államférfi, sociálpolitikus elismerte annak fontosságát és tettek javaslatokat azon esetre, ha az arányosság meg van zavarva. Sőt Aristoteles szerint ez az állam legfőbb feladata. Azonban míg a jövedelem arányosságának követelményeit felismerték, a proportionalitás egy másik követelményét figyelmen kívül hagyták. Nemzetgazdák és államférfiak gyakran végcélnak tekintik a gazdaság háttértalan felhalmozását. Pedig ez is a proportionalitás törvényét sérti meg. Ami fent az organikus funkciók hatásairól megjegyeztetett, a gazdasági életre is érvényes. A gazdaság csak relatív jelentőséggel bír, annak meg vannak a maga határai. Ha a gazdaság ezen határt túllépi, elveszíti értékét, sőt minusz értékűvé válik. A hypertrophia éppoly noxum, mint az atrophia.*

Azt hiszem, az itt röviden ismertetett törvények segítségével nem egy gazdasági jelenség könnyen megmagyarázható, mely különben érthetetlen és hogy általában a jelenségek egész soráról, mely most csak talányokat, megmagyarázhatatlan zürzavart képez, a fátyol leesik.

* A proportionalitás fontosságát már Malthus érinti. (Principles sect. VII. ch. 1.)

A SZOCIÁLPOLITIKA.*

140 éve annak, hogy az a férfi született, aki tulajdonképpeni úttörője volt a szociálpolitikának: angol ember, Owen Róbert, aki a szociálpolitika jóformán minden téren dolgozott, annak jelentőségét felfogta és az angol társadalomban igen heves küzdelmet folytatott eszméiért. Ő volt az első, aki azzal a követeléssel lépett fel, hogy nőket, fiatal gyermekeket csak korlátolt számban alkalmazzanak a gyárakban, és ő volt az első, aki saját gyárában ezt keresztül is vitte. Ő volt az, aki annak a mozgalomnak állott az élén, amelynek eredménye az angol szakszervezetek létesítése. Ő volt az első, aki saját gyárában a jóléti intézményeket meghonosította. Ő volt az, aki a szociálpolitika legnehezebb és mindeddig meg nem oldott kérdésével, a munkanélküliség kérdésével legelőször foglalkozott, igen helyesen megjelölván azt az utat, amely a munkanélküliség megszüntetésére vezet és rámutatván arra, hogy annak megszüntetése egyuttal a legbiztosabb mód arra, hogy a társadalmat megszabadítsuk mindenféle büntettől. Azt vallotta: ha minden ember alkalmazást találna és így keresethez is jutna, akkor büntetteket nem követnének el.

Ő volt az, aki ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban megjelölte azt az utat, amelyet a társadalomtudományoknak követni kell: ismerni kell elsősorban magát a társadalmat, össze kell gyűjteni az adatokat, meg kell állapi-

* Bevezető előadás a „Népnevelési Társaság” által rendezett szociálpolitikai tanfolyamon. (Megjelent a „Munkásügyi Szemlé”-ben III. évf. 6. szám).

tani a törvényszerűségeket és csak akkor lehet a gyógykezelés iránt tájékozódni.

Ez volt ennek a férfinak jelentősége és különösen Anglia nagy hálával tartozik neki, mert ő e propagandájával megmentette Angliát a társadalmi forradalomtól, amely Franciaországot feldulta.

Azért hivatkozom erre a férfira, mert ennek törekvéseiben látom képviselve azokat az irányelveket, amelyek ma a szociálpolitika legfontosabb tételeit képezik.

Hogy a szociálpolitikának oly nagy fontossága van, az sok körülménynek tulajdonítható. Első sorban egy világtörténeti törvény hatásának. Ezt a világtörténeti törvényt az ellentét törvényének nevezem. Ezen törvény ugyanis azt mutatja, hogy a népek mindig valamely elv megvalósítására vágyódnak és ha ennek érvényt szereztek, bizonyos idő múlva éppen az ellenkező elv érvényesülésére törekszenek.

Ilyen évszázadokon keresztül uralkodó elv volt az, amely arra tanította a népeket, társadalmakat, hogy e földön az élvezkről lemondva, vágyaikat lehetőleg korlátozzák: a kereszténység által hirdetett asketismus elve. Ebben a korban az emberek figyelme inkább a mennyei életre irányult, a tulvilági élettől várták a földi nélkülözésekért és csalódásokért a kárpótlást. Ez a felfogás lényeges változást szenved az ujkor kezdetével. Sőt már előbb is látjuk a régi felfogásnak lezorulását, még pedig éppen ott, ahol a középkori felfogás gyupontja volt, Rómában. Hiszen II. Gyula és X. Leó római pápák felkarolták a világi művészetet és az emberi élet örömeinek és diszitésének fejlesztése érdekében igen sokat tettek.

Innen kezdve új korszak bontakozik ki: az emberek szívében az a vágy kezd belopózni, hogy már ezen a földön is előmozdithassák saját boldogságukat és nem elégszenek meg a másvilágra kiállított utalvánnyal. Ennek a felfogásnak igen mély hatása volt a társadalomra; az emberek ezzel együtt a földi lét jelenségeit kezdik tanulmányozni és ez előfeltétele minden haladásnak, minden tudománynak. Szóval a világfelfogás elfordul a trans-

eedentalismustól, a földi dolgokat kerülő, lenéző, a földöntuli felfogástól és az emberek ezen a földön keresik vágyaik teljeseését. Ennek az új világnézetnek legtisztább tükrö a Faust-monda. Faust is megsokalja a földöntuli élet kutatását és a földi élet örömeit is akarja ismerni. A földi örömök utáni váagnak pedig ama kor más magyarázatot nem tud adni, mint az ördöggel való szövetkezés. Az akkori felfogás szerint csak az ördöggel való cimborálásnak lehetett betudni, midőn Faust azt mondja: „e földből fakadnak örömeim”; nem törődve azzal, mi lesz vele a tulvilágon.

Az új világnézettel párhuzamosan és vele szoros összefüggésben egy másik felfogás is kezd kibontakozni. Az emberek egyénileg is akarnak érvényesülni, függetlenül a tekintélyektől, szabadulva a középkorban az egyént korlátozó számos bilincstől. Ez első sorban vallási téren nyilvánul meg és oda irányul, hogy tekintélyektől függetlenül magából a bibliából keresik a hitelveket, Róma közvetítése nélkül. Az emberi ész szabadságát azonban nemcsak ezen a téren követelik, nemcsak ezen a téren kívánják az ember saját belátásának, saját itéletének elismerését, hanem minden téren érvényre jut az a felfogás, hogy az ember saját akarata, saját belátása, saját felfogása szerint akar boldogulni. Ez az irány, amelyet individualizmusnak neveznek, lényeges befolyást gyakorolt a társadalmi téren kialakuló eszmékre.

Egy további irány, amely szorosan összefügg a szociálpolitikával és amely az individualizmushoz kapcsolódik, azt hirdeti, hogy az ember tulajdonképpen akkor teljesíti legjobban kötelességét a társadalommal szemben, ha saját érdekeit kielégíti. Ez az egoizmus elmélete. Ez az irány is befolyással volt azokra a lassan fejlődő eszmékre, amelyek oda irányultak, hogy a társadalmi berendezések átalakuljanak. Ennek az egoizmusnak hive volt Goethe is, aki azt mondja, hogy a legtöbb ember többet használ a társadalomnak azzal, ha csak a saját dolgával törődik és azokat tisztességesen elvégzi. Termé-

szetesen csak olyan ember tesz szolgálatot a saját érdekeinek kielégítésével az államnak, aki azt kellő belátással, felvilágosodottsággal teszi és tudja, hogy magának is csak úgy használ, ha a társadalomnak jó szolgálatot tesz.

És most megint megfigyelhetjük az ellentét törvényének hatását, mert az előbbi irány után épen az ellenkezője kezd érvényre jutni. Kiváló írók rámutatnak arra, mekkora hátránnyal jár a társadalom fejlődésére a rideg egoizmus érvényesítése. Carlyle elpanaszolja, hogy az emberek már nem olvassák a bibliát, hanem csak a főkönyvvel törődnek. A társadalom egészséges fejlődését abban látják, hogy az ember működését a társadalom összessége érdekében fejtse ki. Ezt a társadalmi irányzatot altruizmusnak nevezzük.

Az emberiség az individualizmussal szemben lassankint rátér arra a felfogásra, hogy az egyéni egoizmust fékezni, zabolázni kell és addig, míg erre más szervek nincsenek, az államnak kell ezt teljesítenie. Ez az irány a gubernamentalizmus vagy etatizmus, amely az individualizmus visszafordításával a társadalmi egyetemlegesnek iparkodik érvényt szerezni, amely a gyengék védelmére vállalkozik és nem szolgáltatja ki azokat az egyéni verseny kimélettenségének.

Mindezek a tényezők nagyban hozzájárultak az európai társadalom átalakulásához. Mindezeknek a tényezőknek összetalálkozása azt a felfogást teremtették meg, hogy a gazdasági érdekek kielégítésére kell törekedni, arra kell törekedni, hogy az ember anyagi szükségleteit lehetőleg tökéletesen elégítse ki. Midőn az európai társadalom ehhez a fordulóponthoz eljutott, akkor kezdi megismerni, milyen fontos a munka. A munka tontosságának fölismerése pedig azért is nagy jelentőségű, mert most többé az emberi méltóságot senkitől sem lehetett megtagadni, aki a társadalmat munkájával gazdagítja. A nemzetgazdaság is ehhez az elvhez csatlakozott, a munka jelentőségét elismerte, sőt azt a tételt állította fel: „hogy minden értéket a munkára kell

visszavezetni.⁹ A nemzetgazdaságtan azonban ebből a tételből nem vonta le a konkluziót, mert egyrészt elismerte, hogy minden érték a munkából származik, de azért másrészt mégis inkább a tőkével azonosította magát.

Ha a nemzeti javak legnagyobb része a munkából származik, akkor nem lehet fentartani olyan intézményeket, amelyek az emberi méltósággal ellentétben állnak. Nem lehet a rabszolgaságot, jobbágyságot és hasonló intézményeket fentartani. Ha tehát az emberiség átmegy arra a felfogásra, hogy az egyén értéke az általa a társadalom és a nemzet érdekében teljesített munkán alapszik, akkor az embert is emeli, mert anélkül az emberi méltóság nincs elismerve. Ez a felfogás kifejezésre is jut a francia forradalomban; két intézményt töröl el, amely ellenkezik a munka méltóságával: a céhrendszert és a jobbágyságot. Ezek is akadályai voltak az emberi méltóság elismerésének. Már most azt hihetnők, ha az ember erre az álláspontra eljutott, akkor minden érdeklődés és törekvés a munka helyes berendezésére fog irányulni. Nem úgy történt.

A nemzetgazdaságtan a XVIII. század végén az individualizmus, a laissez-faire álláspontján állott. Csak az erőre volt tekintettel és ennek érdekében hirdette a szabad verseny elvét. A nemzetgazdaságtan ezen állásfoglalása egyideig megakasztotta a társadalomnak a munka érdekében való berendezése felé megindult proceszszusát. De hozzájárult a technikának nagy haladása, amely főleg a következő módon vezetett a tőkének a munka fölötti tulsúlyához. A nagy fölfedezések következtében az eddigi szűk, helyi piacok lassanként hanyatlottak és kialakul a világpiac. Ez pedig a gazdasági helyzetet teljesen megváltoztatta, első sorban azért, hogy az áruk kelendősége jelentékenyen kiterjeszkedett és pedig a tengeren túli országokra is. Ennek következménye az volt, hogy a termelőnek főleg arra kellett szult fektetni, hogy alacsony költségekkel tudja termékeit előállítani. A termelés terén a termelési költség alakulása válik

irányadóvá. Azelőtt a termelő minden törekvése odairányult, hogy jó munkát készítsen. Ezt előmozdította az egészséges czéhrendszer, amíg el nem fajult; hiszen Angliában mindenkinek 7 évig kellett tanulni és minden eszközt megragadtak, hogy a mester kiváló ember legyen. Ezért ma is örömmel nézzük a középkor alkotásait, amelyek talán nem felelnek meg mai fejlettebb izlésünknek, de látszik rajtuk, hogy a munka, amelylyel előállították, becsületes, jó munka volt. Ez azért volt lehetséges, mert a termelő ismerte a piacot, rendes körülmények között biztosították, hogy oda idegen nem jöhet be, tehát nincs verseny, bizonyos mértékben monopóliuma volt és így nem kell a termelési költségek csökkentésére törekedni, mert hiszen egyedüli elárusítók lévén, meg kell adni a termelő által megállapított árat. Kassa, Temesvár, Kolozsvár, Arad mindegyik külön piac volt, ahová idegen csak vásár idején jöhetett árusítani.

Amerika felfedezése és a tökéletesebb közlekedési eszközök feltalálása után már a legutolsó falusi mesternek is számítani kell a konkurrencziával és arra kellett törekednie, hogy olyan olcsón tudja előállítani termékeit, mint más. A termelés elve tehát az lett, hogy mentől olcsóbban termeljenek, a jóság az mellékes volt.

Ennek a törekvésnek segítségével jött a természet-tudomány, különösen a mechanika haladása is. A technika hatalmas gépei támogatják a termelőnek a termelési költségek lenyomására irányuló törekvését. De arra, hogy gépeket lehessen venni, hogy 2—3 munkás helyett a munkások százait lehessen alkalmazni, ahhoz nagy vagyoni erő kellett: a tőke. A tőke pedig lassanként átalakítja az egész termelést saját érdekének megfelelően, a munka, vagy jobban mondva a munkás igényeit teljesen elhanyagolta. Kifejlődik a kapitalizmus, amely más törvényt nem ismert el, mint a tőke saját korlátlan érdekét.

Amint láttuk, ezt az alakulást az angol nemzetgazdaságtan szentesítette. Az államnak a gyengék érdekében kifejtendő tevékenységét elítélte, az erős szolgálatába lé-

peft, az erős pedig a tőke volt, amelynek jogában áll a gyengét eltiporni.

Addig, míg a tőke gyengébb volt, persze jól esett neki is az állam beavatkozása és támogatása, de most, hogy megerősödött, elfogadta a nemzetgazdaságtan jelszavát, hogy minden korlátot töröljenek el, hogy szabad verseny legyen. Ezekből az irányokból megerősödik a tőke és a társadalom berendezésének kérdésénél döntő szót nyer, a nemzetgazdaságtan ekkor a tőke mellett foglalt állást. Ezt különösen az akkori nemzetgazdaságtan jövedelemeloszlási elmélete is mutatja. Eszerint a földbirtokos csak a létesített nemzeti jövedelem egy részét teszi magáévá; ami a munkást illeti, az csak éppen annyit tud keresni, amennyi fentartására kell. Az állami, az eszményi feladatok teljesítését főleg a tőke teszi lehetővé, a középosztály és főleg az ő működése eredményeképpen jelentkezik a nemzeti vagyonosodás.

A kapitalizmus azonban csakhamar elfajult és a társadalom fejlődését veszélyeztette. A munkás kizsákmányolásával, életigényeinek elhanyagolásával, a nők és gyermekek alkalmazásával az egészséget veszélyeztette, a családi kötelet felbontotta, a műveletlenség és erkölcstelenség melegágyait teremtette. A tőke túllépte azokat a határokat, amelyeket a társadalom érdeke, a kultúra és az emberiség haladása neki szabnak. Ezeket a tulkapásokat lassan észre is vették, sűrűbben és sűrűbben felszólaltak kiváló emberek, mint Owen, Ashley, akik figyelmeztették a társadalmat, hogy a tőke hatalmát meg kell szorítani. Így Carlyle Tamás is hadat üzent a tőke kíméletlen garázdálkodásának. Carlyle Tamás különösen azt hirdette, mily szomorú tudomány „dismal science“ a nemzetgazdaságtan; csak azt tudja mondani: tessék egymásnak neki menni és tessék megnyugodni abban, hogy a népesség legnagyobb része nyomoruságra van ítélve, mert hiszen a földön ugyis több ember születik mindig, mint ahányat fenn lehet tartani.

Azonban lesújtó tények nemsokára a törvényhozás figyelmét magukra vonták. Az első nagy gyári ankéten

(1833.) kitünt, hogy mik történnek a „vidám“, a gazdag Albionban. Gyermeket árucikkékként áruba bocsájtottak. Csódtömegekben gyermekek szerepeltek. Történetek oly eladások, hogy vettek gyereket azzal a kikötéssel, hogy minden 20-ik hülye lehet. Főképen a községek iparkodtak megszabadulni a gondjaikra bízott gyerekektől.

Az első munkásvédelmi törvény 1802-ben hozatott. De akkor még nem tudták, hogy ezek a viszonyok hová fognak fejlődni és inkább közegészségügyi és közerkölcsiségi szempontból hozták ezt a törvényt, amely törvény csakis a községek által fentartott gyermekeket tiltotta el a gyári munkától. Később az angol gyári ipar fejlődése folytán a gyári telepek a völgyekbe húzódtak; ahol, minthogy a gőz erejét még nem alkalmazták, olcsó vízi erővel rendelkeztek és olcsó gyermek-munkaerőket vihettek. Azután a városokba vonultak, ahol a szegény városrészekben kaptak elég gyermeket; ezekre a régi törvények nem vonatkoztak.

Az angol törvényhozás sajátága, hogy mindig csak azt a bajt igyekszik orvosolni, amelyet épen felismer és ritkán alkot általános törvényt. Minthogy az előbb említett törvény csak a községi gyermekekre vonatkozott, a szülők saját gyermekeiket továbbra is eladták. Ennek következménye az volt, hogy a népesség testileg és szellemileg elsatnyult. Kezdetben fokozta a bajt, hogy eleintén gyári munkát nem a legjobb elemek vállaltak. A munkások szellemi és erkölcsi tekintetben nagyon alacsony fokon állottak. Egy gyári munkástól pl. megkérdezték, hogy tudja-e, ki volt Krisztus? Azt felelte rá, hogy biztosan nem tudja, de úgy hallotta, hogy polgármester volt Londonban. Azt pl., hogy ki volt Nelson, Newton, Napoleon, egyik sem tudta. Nem tudták, hogy a társadalomban az embernek neve van. Számolni egyáltalában nem tudtak s így a gyárosok fizetésükkel megkárosíthatták őket. Egész erkölcsi nevelésük elmaradt. Olvasni nem tudtak, ellenben szerették a rablómeséket, azokról tudtak

regélni. Lakásuk egészségtelen, tullakott, fülledt volt, családi életük elcsenevésedett.

Mínt hogy a kapitalizmus ilyen tulkapásai folytán nagy emberi érdekek voltak veszélyeztetve, lassankint kifejlődik az a tudat, hogy a tőkét korlátozni kell. Amint ez már a középkorban is volt. Akkor is volt tőke, voltak tőkésék, de a termelési rendszer nem engedte kinövéseit. Meg volt határozva, hogy ki mikor, mennyit dolgozhatott, hány munkással dolgozhatott és hogy mely piacon értékesíthette termékeit. A nagy tőkét igénylő vállalkozásokat, berendezéseket részint maguk a városok látták el. Így felállították a városok az árucsarnokokat, mérlegeket stb. Ilyen nagy árucsarnok (Lauben) sok régi városban látható.

Belátták tehát, hogy a társadalom gazdasági berendezésén változtatni kell és most már az a kérdés nyomult előtérbe, hogy mily irányban. Azokkal a gyökeres változásokkal, amelyeken a társadalom át fog menni és amelynek során a ma fennálló intézmények egész sora, mint pl. a tulhajtott magántulajdon, módosulni fog, a munkáson segíteni akarnak, hogy úgy fejezzem ki magam, a *munkás életviszonyai és érdekei szerint* akarják a munkaviszonyt és egyáltalán a társadalmat berendezni. Eddig csak a tőke jutott érvényre. Át kell alakítani a létező társadalmi intézményeket olykép, hogy a munka érdeke épügy érvényesüljön, mint a tőké érdeke. Erre annál is inkább törekedni kell, mert a munkás helyzete a mai társadalomban egészen más, mint volt a kisipar idején, mint volt szűkebb termelési viszonyok között. Régen a csehrendszer és kisipar idejében is kedvezőtlen lehetett a munkás helyzete, de tudta, idővel ő is mester lesz. A kisiparban csak átmenetileg volt munkás. A munkás ugyanazon osztályhoz tartozott, mint a mester, csak fiatalabb volt, még nem volt kiképezve. Tudta, hogy ő is idővel a magasabb társadalmi osztályhoz fog tartozni, amint még ma is az ügyvédjelölt tudja, hogy rendes körülmények között önálló ügyvéd lesz.

De a nagyipari, a gépipari termelés mellett lehetet-

len, hogy a munkás önálló vállalkozó legyen. Állandóan munkás marad, tehát oly helyzetet kell számára teremteni, hogy mint munkás is emberséges és emberhez méltó életet élhessen, a társadalmi intézményeket tehát úgy kell átalakítani, hogy a munka életkövetelményeinek is megfeleljenek.

Ezek alapján a szociálpolitika tartalmát úgy határozhatjuk meg, hogy feladata a társadalmi viszonyok tanulmányozása, a tények megismerése és ennek alapján annak megállapítása, milyen irányban kell a társadalmat átalakítani, hogy a munkások is kulturális emberhez méltó életet élhessenek.

Ez lévén a szociálpolitika feladata, természetes, hogy nemcsak a jövedelem igazságos és arányos eloszlásával, a termelés helyes berendezésével foglalkozik, hanem a közigazgatás minden ágába kell behatolnia, a közoktatással, a közegészségüggyel szemben vannak követelésesei stb. Sőt hat a szociálpolitika a művészetre is. Walter Crane, aki nálunk is volt, kiadta a jelszót, hogy a művészetnek is hozzá kell járulni a szociális kérdések megoldásához.

A szociálpolitika csak akkor oldja meg feladatát, ha meg tudja mutatni az irányt a társadalom átalakulására. Arra kell törekedni, hogy a legközelebbi jövőben a társadalmi és gazdasági intézmények ne csak a tőkének, hanem a munkásnak is megfeleljenek. Különösen azért, mert a munkásnak nem lehet reménye, hogy munkabérét annyira tudja emelni, hogy abból minden szükségletét kielégíthesse. Így például a társadalomnak a beteg és balesetet szenvedett, a rokkant és elaggott munkásokról szóló gondoskodást is ki kell tűznie feladatául, nehogy koldulni legyen kénytelen az a beteg vagy rokkant, vagy elaggott munkás. A munkást a társadalom hivatalnokának kell tekinteni, mert hisz ő is hivatalt tölt be és ezért úgy kell róla gondoskodni, mint más hivatalnokról. A munkás a társadalom szolgálatában munkái végez és minden munka, minden hivatás kell, hogy em-

berét megfelelő módon ellássa az élethez szükséges anyagi és kulturális javakkal.

Hogy a szociálpolitika az irányelveket megjelölhesse, arra első sorban szükséges, hogy a tényeket ismerje. Ebben a tekintetben pedig még igen nagy feladat vár reá. Igyekeznünk kell előbb megismerni a társadalmat, csak akkor lehet megjelölni a módokat, amelyekkel eltüntethetők a társadalom félszégei.

A szociálpolitika helyébe lép annak a nagy eszményi mozgalomnak, amely e három jelszót írta zászlájára: szabadság, egyenlőség és testvériség, amelyeknek teljes megvalósíthatása azonban alig remélhető, amelyeket csak megközelíteni lehet.

A mai állam az egyéni szabadságot — beavatkozása által — száz ponton megszorítja, amelyek azelőtt az egyéni elhatározás körébe estek. Hogy nincs egyenlőség és hogy nem is lehet, nem is szükséges bizonyítani. Testvériség sincs, bár talán lehetne és talán lesz egy késő ábrándozott jövőben.

Tehát a három eszmény egyikét sem lehetett elérni. Azért a jelenkor egy új eszményt állít fel, a gazdasági függetlenség eszményét. Arra törekszik, hogy a munkaviszony ne idézze elő a munkás anyagi függőségét, arra törekszik, hogy a munkaviszony ne legyen uralmi viszony.

Végeredményben arra kell törekedni, hogy, amint Kant mondta, egyik ember ne tekinthesse a másikat eszközhöz. Hisz a társadalomban mindenkinek munkája úgy jelentkezik, hogy ez összefüggésben van az összességgel.

A munkaszerződésnek tehát oly tartalmat kell adni, hogy azáltal a munkás ne kerüljön függő viszonyba, hanem alkalmaztatása körülbelül olyan természetű legyen, mint a hivatalnoké, vagy pedig arra kell törekedni, hogy a munkások a termeléshez szükséges eszközöket szövetkezés útján, vagy másképp szerezzék meg.

A szociálpolitika mindezek szerint tehát a munkaviszonyj és a modern gazdasági társadalom észszerű szervezésének a tudománya.

INDIVIDUÁLIS ÉS KOLLEKTIV IRÁNY A ZENÉBEN.*

Az olvasó talán mosolyogni fog azon, hogy a zenében is keresem ama nagy eszmeáramlat hullámain, melynek kontrasztja az individualizmusban és kollektivismusban mutatkozik a jelenkorban, még pedig főleg gazdasági berendezkedéseinkben. És mégis, a társadalmi összeműködés ezen alapformái megjelennek minden téren, kimutathatók minden téren, elismerendők minden téren, még akkor is, ha nem vagyunk az ökonomiai monizmus vagy ugynevezett materialisztikus történefffelfogás túlzó hívei. Minden téren látjuk, hogy a középkorban az egyén alá van rendelve a társadalmi tagozatnak, a csoportnak, a rendnek, a czéhnek, melyhez tartozik. A leg-egyénibb téren, a művészet terén is nagy alkotások jönnek létre, de a mestereket nem ismerjük. Ezen bilincseket az individualizmus végre áttöri, áttöri a művészet terén, áttöri a társadalmi szervezkedés terén, a vallás és gondolkodás terén. Mindenki egyénileg akar boldogulni, felszabadítva a társadalmi bilincsek nyüge alól, felszabadítva hagyományok alól; mindenki maga akarja keresni a lét titkait, a vallás és tudomány igazságát. Az egyéniség, az egyéni szabadság, a szabad verseny, az állami gyámkodástól való iszonyat a kor jellemző vonása. E kor teremti a legkülönösebb különzőket még a trónon is, sőt a trón birlalói mintegy ezen individualizmus legfeltűnőbb képviselői.

* Megjelent az „Uj Élet”-ben (1912. I. köt.)

Ez a szellem érvényesült a művészet terén is. Érvényesült, mint látom, a zene terén. Az egyéni dal, az egyéni öröm és fájdalom kifejezője, az akkori zene alapformája, kar és zenekar inkább kísérői a melódiának. Jól mondja Kacsóh Pongrácz az Uj Élet első számában: A renaissance egyén szabadtó eszmei megjárta az utat a filozófusok munkáitól kezdve a gazdasági és politikai életen át az egyéb művészetekig.

Valamint annak idején az individualizmus hatását lehetett érezni a zenében is, ugy viszont a legújabb kor kollektivistikus iránya visszatükröződik a zeneirodalomban is. A zene alkotásában mindinkább elnémul az egyén és uralkodik a zenét tökéletesbitő kollektív erő megnyilvánulása.

A kollektív irányelv jellemzi korunk zenei alkotásait. Apponyi Albert a filharmonikusok ötvenéves jubileuma alkalmával mondott beszédében igen szépen kifejtette, hogy a filharmonikus zenének egyik fontos következménye, hogy az egyén magát az egésznek tanulja alárendelni, az egészben érvényesülő individualizmusáról lemond. Apponyi ezen megjegyzéssel helyesen jellemezte korunk zenéjét és a zenének összefüggését korunk uralkodó eszméjével, úgy állítván be a zenét nagy törekvéseink közéjébe, mint az talán eddig oly világosan nem történt.

Kétségtelen, hogy korunk a társadalmi elv, a helyes értelemben vett kollektívizmus kora, melylyel szemben az egyéni elv, az individualizmus elve túlzásai lassanként eltűnnek. Hiába Spencer, hiába Nietzsche! Ők a dolgok egyik oldalát látták csak, az emberi haladás csak egy fontos elemét és felfogásuknak oly szint adtak, hogyha ők maguk talán az emberiség haladását irányító elvet kellően felismerték is, de mindenesetre sok követőjüket és tanítványukat tévedésbe ejtették. Ma mindenképp oda kell hatni, hogy az egyén összefüggését a társadalommal jobban ismerje fel, a kölcsönhatást helyesebben érezze.

Szociális törekvéseink ezen irányát a zene hogyan érezne, midőn sehol eszme és anyag oly misztikus módon

nem egyesül, midőn a zene kedélyvilágunkkal való szoros összefüggésénél fogva a leghatalmasabb eszköz fájdalomaink és örömeink kifejezésére. Legerősebben jut a zene e társadalmi jellege a szimfóniában érvényre, mely már nevével is tiltakozást képez az egyéni elv egyoldalúsága ellen és talán szimbolikusan tekinthetjük álláspontunkra nézve azt, hogy Bakunin, midőn kimondja, hogy a mostani individualizmuson alapuló civilizáció minden alkotását meg kell semmisíteni, ezen ítélet alól csak egyet akar kivenni: Beethoven kilencedik szimfóniáját!

A társadalmi elv győzelmét a zene terén és azzal a zenének összefüggését az emberiség legnagyobb törekvéseivel, már sejtik a mult század elején és ma talán nosolylyal halljuk, hogy képviselőjeként Heine Meyerbeert üdvözi, kit különben — mint tudjuk — gúnyának maró erejével nem egyszer marczangolt, mint többé-kevésbé mindenkit. Heine azt írja: a harmónikus tömegek áradatában elhangzanak, sőt elmerülnek a melódiák, mint az egyes ember külön érzelmei egy egész nép összérzületében és ezen harmónikus áramlatokban lelkünk szeret elmerülni, midőn az egész emberiség öröme és bubánata megragadja és állást foglal a társadalom nagy kérdésével szemben. Meyerbeer zenéje inkább társadalmi mint egyéni; a hálás jelenkor, mely belső és külső küzdelmeit, zilált kedélyállapotát és akarátának viaskodását, nyomoruságát és reményét zenéjében megtalálja, saját szenvedélyét és lelkesedését ünnepli, midőn a nagy Meyerbeerek tapsol.*

Pedig hová jutottunk Meyerbeer óta! Wagner, Liszt, Brahms, főleg e három névben fejeződik ki a társadalmi elv győzelme az individualisztikus elv fölött. A szimfónia és a szimfonizált opera, — ezekben kapitulált az egyéni elv a társadalmi elv előtt. Wagner az, ki ezt tudományosan is formulázza, midőn a „Die Kunst u. die Revolution“ és a „Kunstwerk der Zukunft“ czimű értekezéseiben lélektanilag és etikailag indokolja a zene szociális

* Heine's sämtl. Werke, X. kötet. Französische Zustände 2., 269. l.

jellegét. Egyenesen kijelenti, hogy ő Carlyle és Feuerbach tanítványa, kik az individualizmussal szembeszálltak. Kijelenti, hogy ő a művészet terén ugyanazt akarja keresztülvinni, amit Carlyle a politikai téren hirdet. És Feuerbachot is a zenére akarja alkalmazni. „Az egyes nem szabad, csak a közösségben élő szabad . . . Valamint a fizikai emberi élet föltételei az alárendelt természeti erők egyesülésében rejlenek, . . . úgy az ember megértését, felszabadulását és kielégítését szintén csak valami magasabban találja, a magasabb fok: az emberi faj, az emberek közössége . . . Szerelmi szükségletének kielégítését pedig az ember csak adás által nyeri, még pedig más embereknek való odaadás által. Az abszolút egoistában a borzasztó az, hogy ő más emberben is csak létének föltételeit látja, és azt — habár különös barbár kulturális módon — felfalja, mint a természet gyümölcseit és állatait.“ * Ime a kollektív elv formulája, melyet a modern zene technikailag tartozik megvalósítani.

Az a nemzet, mely legmagasabbra vitte a kötelesség elvét, melynek filozófiája utolsó és végső következményeiben a kategórikus imperatívus elvéhez jutott, melynek modern állami élete ezen elv lassan ért gyümölcse, ez a nemzet szellemileg és erkölcsileg preparálva volt arra, hogy a zenében is a kollektív elvet juttassa győzelemre és azzal tanítója legyen a többi nemzeteknek. Ez titka annak, miért hódított korunkban Wagner, miért terjedt el az ő zenéje az egész világon, legnehezebben Franciaországban, mely sokáig a tudományban, a politikában is végvára volt az individualizmusnak, melylyel szemben a társadalmat a laissez-faire atonisztikus elvére utasította. Németországban a zene ezen kollektív jellegének történeti előzményeit is legjobban lehet kimutatni, mely a történeti szükségszerűség törvényét épügy dokumentálja, mint történeti fejlődésében általában a társadalmi elem erősödését.

Azonban ezzel szemben még arra is kell figyelmeztetnünk,

* Wagner, Gesammelte Schriften, III. k., 83. és 84. l.

tetni, hogy ép a zene legjobban mutatja úgy az egyéni, mint a társadalmi elv, ha nem is kizárólagos, de viszonylagos fontosságát, egymást kiegészítő voltát, összetartozását. A zenében nem kell tartani attól, hogy kizárólag az egyéni, vagy kizárólag a társadalmi elv fog alkalmazást találni. A zenei hullámok kontinuitása, a hangulatok változatossága, a szenvedély legmagasabb kitörésének, az öröm és bú legmagasabb skálájának kifejezése követeli az ember kettős természetét kifejező két elv alkalmazását a zenében. És ennek ismét egyik bizonyítékát a vezérmotívumok szerepében Wagner operáiban láthatjuk. Legtökéletesebb kifejezése pedig az individualizmust és kollektívizmust összefoglaló szolidarizmusnak a fugás zenemondat, melyben a hangszerek individuális fellépése után azok összeolvadása következik. A zenének a társadalmi elv által való áthatása a zenét igen fontos nemzetpolitikai eszközzé teheti, főleg oly nemzetnél, mely napjainkban a legkülönbözőbb törekvések befolyása alatt az összetartozásnak lazulását mutatja.

Mert az összekapcsolás ténye emeli a zenét a művészet legmagasabb fokára és követeli az egyéntől, hogy a magasabb egésznek magát alárendelje. És így ép a zenei érzék, a zenei nevelés terjesztése által terjeszthetjük annak tudatát, hogy a nemzet öntudatos összekapcsolása a magasabb nemzeti eszményekért a nemzetet is a lét magasabb fokára emeli, háttérbe szorítja az önző egyéni ösztönöket és belefoglalja az egyént az egésznek, a nemzetnek hatalmas, világraszóló szimfóniájába. Amit a zene kíván: az egyénnek beleolvadását az összeségbe, az a nevelés által széthintve, a társadalom minden egyes tagját arra fogja képessé tenni, hogy az összekapcsolás, az összeműködés elvét a társadalmi, állami, nemzeti létben is érvényesítse.

A zene legmeggyőzőbben tanítja, hogy individualizmus és kollektívizmus nem két egymást kizáró elv, hanem két elv, mely összekapcsolandó, mint két összefüggő oldala a művészetnek. Soha a zene nem volt tiszt-

tán individuális, soha nem volt tisztán polifon; különböző korszakokban túlsúlyban volt az egyik vagy a másik irány, de kizárólagosan egy irány sem uralkodott. És ugyanezt látjuk a társadalmi életben. Teljesen kizárt dolog, hogy a társadalom csak az egyik elv alapján épüljön fel és a másikat teljesen kizárja. Individualizmus és kollektívizmus együtt alkotja a társadalom legegészségesebb alapját, épúgy, mint a zene legtökéletesebb standardműveit, amint azt oly hatalmasan a kilenczedik szimfónia megvalósította.

AZ IPARI BÉKÉLTETÉSRŐL.

Az ipari békéltetés gyökerét visszakisérhetni előbbi századokba. Franciaországban a Conseil des Prud'hommes I. Napoleon által szervezve, gyökerét a régi czéh-szabályokban találja. Angliában a békéltetés szisztematikus szervezése, tehát 1860 előtt is, nem egy iparágban szokásos volt a békéltetés. Az agyagiparban például a munkaszerződés a következő záradékot tartalmazta: Ha viszály támad az árak vagy bérek iránt, a vitás kérdés választott bíróság elé terjesztendő, mely hat tagból áll; három mesterből, választva a mesterek által, és három munkásból, választva a munkások által. És ez iparágban tényleg évtizedeken át nem fordult elő sztrájk.

Kettle szerint a munkások és munkaadók közötti viszályok három okra vezetendők vissza:

1. Személyi harczok, melyek többnyire egyik vagy másik fél érzelmének, önérzetének, stb. sérelmére vezetendők vissza. Ezek Angliában leginkább a békebíró hatáskörébe tartoznak.

2. Személyi harczok, melyek a munka-szerződés eltérő magyarázatából származnak. Ezek a rendes bíró elé tartoznak.

3. tulajdonképeni társadalmi osztály-érdekharcok munka és tőke között, melyek a munkaszerződés jövőbeli alakulására vonatkoznak. A fejlődésben levő jog felkutatása itt a feladat. Ezek képezik a békéltető-bizottságok terrenumát.

Angliában a békéltetés paritásos keresztülvitelének

* Wright, Industrial conciliation and arbitration (Boston, 1881), 10. l.

nyomai visszavezetnek a XIX. század, sőt részben a XVIII. században fellépő társadalmi harcokra, de döntő esemény az 1860-ban Mundella nagygyáros által Nottinghamban életbeléptetett békéltető intézmény volt, miután már három sztrájk pusztított és egy negyedik kitörése fenyegetett. A Mundella-féle munkakamráknak az osztályharcz szempontjából legfőbb jelentősége abban rejlett, hogy a vállalkozók egyenrangú tényezőknek ismerték el a munkások képviselőit. A kamrában egyenlő számban foglaltak helyet munkaadók és munkások, az elnöklést pedig felváltva egy munkás és egy munkaadó vitte. A bizottság csak békéltetésre volt hivatva és azzal befejezte működését, akár sikerült az, akár nem. A Mundella-féle kamrák sikere utánzásra talált számos más iparágban.

Más fejlődést vett a békéltetés Wolverhamptonban Kettle grófsági bíró vezetése alatt, kinek közbenjárását egy hosszantartó sztrájk után az építőipar terén igénybe vették. A Kettle-féle kamara tulajdonképeni választott bíróság. A bíró mindig egy részrehajlatlan („ampire“) egyén, azaz olyan egyén, mely sem a munkások, sem a munkaadók osztályához nem tartozik. Az ítélet végrehajtható, amennyiben a felek már előzetesen a munkaszerződésben kijelentik, hogy a választott bíróság ítéletébe belenyúgnak.

A Kettle-féle kamara is számos helyen utánoztatott és így keletkezett az angol ipar két terén a békéltetés két típusa, a Mundella és a Kettle-féle kamara, mely két típus egymáshoz közeledett is, amennyiben a Mundella rendszerű kamarák ott, hol a békéltetés nem sikerült, ítéletet mondtak, viszont a Kettle-féle kamarák, mielőtt ítéletet mondtak volna, megkísérelték a békéltetést.

Ezen szervezetektől némileg eltérők a kőszénbányaipar terén különösen szervezett bizottságok (Standing joint comittee) az összes vitás kérdések eldöntésére. Itt is a fő a békéltetés.

Míg ezen szervezetek iparágak szerint elkülönültek, keletkeztek későbbben olyan békéltető bizottságok, me-

lyek az egy területen működő összes iparágakra terjesztették ki működésüket. Ilyen p. a londoni kereskedelmi kamra által 1889-ben létesített békéltető bizottság, későbbben Manchesterben, Birminghamban, Bristolban, Ledsben stb.

A törvényhozás is elég korán kezdett Angliában a békéltetés kérdésével foglalkozni. E tekintetben legfontosabb volt az 1869-diki ugynevezett Leonards Act békéltető intézmények létesítéséről, azonban az összes e tekintetben tett kísérletek, úgy az 1889-diki törvény is kevés eredményt nyújtott, mert a törvények nem igen alkalmazkodtak a tényleges viszonyokhoz, a gyakorlati élet tényleges fejleményeihez. Ezen segített az 1896-diki Conciliation Act, melynek lényeges intézkedései a következők: A Board of Trade (kereskedelmi miniszterium) ipari harcok fenyegetésekor a vitás kérdéseket vizsgálja meg, törekedjék arra, hogy a két párt egy közösen választandó vagy a miniszterium által javaslatba hozott egyén elnöklete alatt a vitás kérdéseket beszélje meg, egy párt felszólítására békéltetőt küldjön ki vagy egy békéltető-bizottság alakítását mozdítsa elő vagy mindkét párt ajánlatára választott bírót nevezzen ki. Általában a Board of Trade feladatává tétetik, a békéltető-bizottságok szervezését az egész országban előmozdítani. Egyuttal a törvény elrendeli, hogy minden létező és létesítendő békéltető-hivatal lajstromoztassék, és jelentéseinek valamint tárgyalási jegyzőkönyveinek beküldésére köteleztessék, különös jogi hatáskörrel, mint ahogy azt több oldalról óhajtották, azonban nem ruháztattak fel.

Angliában a békéltetés számos iparágban működik, ahol azonban állandó szervek nem létesítettek. A békéltető-bizottságok ítéletei, — még a Board of Trade közvetítésével hozottak sem hajthatók végre kényszereszközökkel. Bár a regisztrált békéltető-hivatalok szerződéseiben előforduló záradék, hogy a legfelsőbb fórum döntvényei véglegesek és kötelezők mindkét pártra

nözve, maga a Board of Trade ezt nem erőszakolja, mert a kényszervégrehajtástól eredményt nem remél.

Az angol békéltetés eredményeiről, melyeket statisztikai számadatokban összefoglalni igen nehéz, talán legjobb képet nyújt, ha szem előtt tartjuk azt, hogy 1895—1904-ig sztrájk nélkül érte el a munkaviszonyok javulását 953.500, sztrájjal 37.800 munkás.

A békéltetési ügynek egyik legfontosabb fázisa a szövő-fonó-ipar terén elért eredmény, mely a híres „Brookland Agreement“-ben jutott kifejezésre, amely, mint mondják, a „sztrájk barbárságának“ véget vetett, talán a legfinomabb szerződés, mely munkaadók és munkások között kötött (possibly the finest treaty ever concluded between employers and workingpeople), mely minden brit fonógyáros íróasztalán finom bőrkötésben, arany metszéssel található. Már a 80-as években békésebb szellem kezd helyet foglalni, mióta belátták, hogy a Trades-Unionok titkári állásaira nem a legharcziasabb, hanem a legokosabb embereket kell alkalmazni. Azóta a Trades-Unionok alapszabályai mindinkább hangsúlyozzák, hogy a Trades-Unions főfeladata a munkások és munkaadók közti egyetértés biztosítása és a fennforgó viták elintézése sztrájkok nélkül (to endeavour to settle disputes amicably without strikes). A híres Brookland Agreement főelvei a következők: Mindkét párt képviselői kijelentik, hogy viszályok és harcok mindkét párt érdekeivel ellenkeznek és azért intézkedéseket kívánnak azoknak gyors és békés elintézésére és sztrájkok és lockouts elkerülésére. Tiltatik a két párt között oly egyezség, mely a standardbért egy éven belül 5%-nál nagyobb mértékben megváltoztatná. Minden indítványt béremelés vagy csökkentés iránt egy hónappal előbb a két kötelék titkárai írásban közölnek egymással. Sem sztrájk, sem lockout el nem határozható, mielőtt az eset az egyik titkár által a másik kötelék titkárával közöltetett volna, kik azt két napon belül lehetőleg elintézik. Esetleg az ügy a központi bizottság elé vitetik. Ha egy gyár oly változtatásokat tesz, melyek a munka-

bért kedvezőtlenül befolyásolják, az ügy elintézése a títkárra bízatik és csak ha az nem sikerülne, szabad a munkásoknak a munkát felmondani. Ezen egyezménynek az volt a hatása, hogy általános sztrájkok egyáltalában nem fordultak elő azóta, a kisebb sztrájkok is nagyon ritkultak.

A Brookland Agreement-nek felel meg a mindinkább terjedő szokás a tarifaszervezetekben is egy békéltető ill. választott bíróságról gondoskodni, mely hivatva van a vitás kérdéseket egészen autonóm alapon eldönteni és melytől esetleges felebbezések az ugynevezett tarifahivatalhoz intézettek. Ilyen szervezetek főleg Németországban működtek, melyeknek mintaképét a német könyvnyomdászok tarifaszervezete nyújtja.

Franciaországban az 1892. decz. 27. törvény szabályozza a békéltetési ügyet. Ezen törvény lényege abban áll, hogy a békebíró, ha egyik fél által felszólítottatik, hogy a békéltetést megindítsa, huszonnégy óra alatt köteles a másik felet értesíteni. Ha a békéltetés nem sikerül, akkor a felek választanak egy bírót, avagy ilyen a törvényszék által kineveztetik, ki ítéletet mond. Munkaszünetelés esetében a békebíró hivatalból javasol egy választott bíróságot és a felek tartoznak három nap alatt kijelenteni, hogy azt elfogadják-e vagy nem.

Németországban az 1890. jul. 29-iki törvény alapján a munkások és munkaadók közötti vitás jogkérdések az iparbiróságok elé tartoznak. Az iparbiróság áll négy tagból és az elnökből. Két tag a munkaadók, két tag a munkások köréből; az elnök sem munkaadó, sem munkás nem lehet. Az iparbiróság első kötelessége a felek békés megegyezésére törekedni és csak ha ez nem sikerül, akkor az ügy ítélet tárgyává tétetik. Az ipari biróságon kívül azonban van még ipartestületi és községi bíraskodás. Egészben véve Németországban ezen szervezet működésével meg vannak elégedve. Az iparbiróságokról szóló német törvény a bíróságokat békéltetéssel is megbizta, amennyiben erre a felek által felszólítottatnak. Azonban ez iránt az eredmény meglehetősen csekély.

Uj Dél-Walesban a régi törvény hatálya megszűnt, helyébe lépett az Industrál Disputes Act. Ezen törvény két rendbeli törvényszéket állít fel a vitás munkásügyek elintézésére: a Wages Boardot és az Industrial Courtot. Az Industrial Court áll egy bíróból, kit a kormányzó kinevez. A Wages Boardok állanak elnökből és 2—10 tagból, fele munkás, fele munkaadó. A tagokat az Industrial Court javaslatára a kormányzó nevezi ki; csak olyanok lehetnek, kik abban az iparágban tevékenyek vagy tevékenykedtek. A vitás ügy tárgyalása az érdekeltek indítványára vagy az Industrial Court javaslatára történik. A régi törvénnyel szemben uj különösen az, hogy a Wages Boardok iparágak szerint szerveztetnek és hogy a szakszervezet felelős tagjaiért.

Északamerikában több állam szervezett állami békéltető hivatalokat, egészben véve azonban az eredmény eddig csekély.

Kanadában 1907-ben hoztak egy törvényt, márcz. 22., mely azáltal akarja a sztrájkot megelőzni a közszükségleti tárgyak előállításával foglalkozó ágakban, mint bányászat, forgalom, légszesz-, víz- és erőellátás (public service utilities), hogy vitás kérdésekben mindegyik félnek joga van a minisztertől egy vizsgálati bizottság kiküldését kérni. A bizottság három tagból áll; a bizottság ugy működik, mint egy felsőbb bíróság. Minden fél legfeljebb három taggal képviseltetheti magát. A félnek ki kell jelenteni, hogy meggyőződése szerint a harcz elkerülhetlen, ha megegyezés nem jön létre. Az eredményt kedvezőnek mondják. A bizottság pusztá léte már sokszor elhárítja a sztrájkot, mivel a felek már a bizottság igénybevételénél megegyeznek, hogy nyilvános tárgyalás ne legyen. Ha a bizottság működése nyomán megegyezés nem jön létre, ugy a bizottság a vita elintézésére vonatkozólag a miniszternek javaslatot tesz, mely hivatalosan közzététetik, hogy a felek a közvélemény nyomását érezzék. A harczal való fenyegetés vagy annak megkezdése a bizottság működésének befejezése előtt szigoruan büntettetik. Csak ha megegyezés nem jön létre, megindítható a harcz.

VASUTI POLITIKÁNK KÉRDÉSEI.*

A magyar közgazdasági politikának kétségtelenül egyik legfényesebb lapja a magyar államvasutak megteremtése. Korán érvényre jutott az a felfogás, hogy a vasut csak úgy teljesítheti nagy közgazdasági funkcióját zavartalanul, ha az állam veszi azt kezébe. Ennek a felfogásnak adtak kifejezést kiváló államférfiak mindjárt a vasuti közlekedés kérdésének első tárgyalásánál az országgyűlésen. Az 1867-ben megalakult magyar kormánynak első teendői közé tartozott nagyobb kölcsönnel biztosítani a magyar állam befolyását, illetőleg államvasutvonalak létesítését. Szaktestületek, így az 1869-ben tartott közgazdasági congressus sürgették a magánvasuti rendszer helyébe az államvasuti rendszer elfogadását. Korábban, mint a legtöbb állam, tért át Magyarország az államvasuti rendszerre, mely az önálló közgazdasági politikának egyik legfontosabb biztosítója. Hogy a közgazdasági fejlődés, mely hazánkban bekövetkezett, az államvasuti rendszerben hatalmas emeltyüre támaszkodik, azt kétségbevonni nem lehet. Mégis évek óta e hatalmas szervezet is számos kóros tünetet mutat fel. Pénzügyi, de főleg közgazdasági tekintetben sok jogos panasz merül fel, mely különösen a forgalmi igények hiányos kielégítésében találja okát. A közgazdasági funkcióinak tökéletlensége okozza a pénzügyi eredmények soványosságát, a pénzügyi bajok viszont előidézik a forgalom által követelt intézkedések hiányosságát. A főhiba pedig az, amit már itt megjegyezhetünk, hogy a vasut szoros kapcsolatát a gazdasági élet alakulásával figyelmen kívül hagyván, olyan mechanizmusnak tekintették, mely minden ruganyosság nélkül, bizonyos intézményekben és berendezésekben megmerevedik, holott a forgalom természetes, sőt néha ugrásszerű fejlődésével a vasutnak is folytonos átalakulásban, folytonos növekedésben, folytonos alkalmazkodásban kell lennie. Valamint napjainkban még az annyira conservatív mező-

* Megjelent a Budapesti Szemlé-ben (1912. márczius).

gazdaságban is kereskedelmi szellemnek kell uralkodnia, folytonos alkalmazkodás szükséges az üzleti conjuncturához, a piac kívánságaihoz, valamint ugyanez szükséges az ipar terén, ép úgy a vasutnál a technikai, az adminisztratív szellem fölött kell lebegnie a kereskedelmi szellemnek, mely ettől a milliókaru apparátustól is alkalmazkodást követel. A vasutnak nem szabad magát czélnak tekinteni, az csak eszköz, melynek természetét, terjedelmét, berendezését, alakulását a forgalom határozza meg. A forgalom legtökéletesebb kielégítése a vasuti közlekedés élettörvénye.

Ennek a szempontnak elhanyagolása az alapoka azoknak a forgalmi zavaroknak és általában azon válságos helyzetnek, melybe vasuti közlekedésünk került. Azt olvassuk, hogy a magyar államvasutak ellen milliókra menő kártérítési pörök indítottak. Pedig valóban a bajoknak legkisebb részét tárja ez szemünk elé, mert kiszámíthatlan a rossz közlekedésnek káros visszahatása. Hogy csak egy mozzanatot említsek; a millióknál is többre tesszük a kereskedelmi élet biztos lebonyolításának hiányából és az ebből eredő bizalmatlanságból, a kedvező conjuncturák elmulasztásából származó kárt. A magyar mezőgazdaságnak tudvalevőleg sok versenytársával szemben egyik nagy előnye, hogy terményeivel néhány héttel előbb jelenhet meg a világpiaczon. Ha ezen előnytől elesik, óriási veszteség éri. A magyar gazdaság újabbán több romlékony áruval, így gyümölcsessel, keresi fel a világpiacot; a forgalmi zavarok ezt a forgalmat tönkreteszik. De tönkreteszik főleg a külföld bizalmát és elszakítanak összeköttetéseket, melyek a magyar gazdaság általános mérlegében és az ország fizetési mérlegében nagy tételeket alkotnak.

Fontos életérdekek kívánják ezért, hogy minden erővel törekedjünk arra, hogy a magyar államvasutak a magyar gazdaság jogos igényeit kielégítsék. Minthogy ez első sorban nagy pénzügyi áldozatokat követel, mindennek előtt szükségesnek tartjuk, hogy a magyar államvasutak pénzügyi helyzetével foglalkozunk.

A magyar államvasutak pénzügyi eredményei — az 1912. költségvetés szerint — következőkép alakultak, a tényleges eredményeket tartva szem előtt:

	Bevételek millió korona	Kiadások millió korona
1904	241.2	153.1
1905	257.4	166.0
1906	284.2	179.4
1907	306.7	217.7
1908	314.7	244.7
1909	334.9	270.0
1910	370.9	277.7

Látjuk e számokból, hogy a magyar államvasutaknál ezen években a bevételek és a kiadások egyaránt jelentékenyen emelkedtek. Azonban az emelkedés rhythmusa igen különböző volt; míg a bevételek ezen idő alatt 52.7%-al emelkedtek, addig a kiadásoknál az emelkedés 81.3%. Ennek szükségszerű következménye, hogy az üzleti fölösleg, melyből első sorban a befektetett tőke kamatozása teljesítendő, hasonló arányban csökkent. Tett ugyanis az üzleti fölösleg:

1904	88.1 millió koronát
1905	91.3 „ „
1906	104.7 „ „
1907	88.9 „ „
1908	69.9 „ „
1909	64.9 „ „
1910	93.2 „ „

Megdöbentő a sülyedés, mely az 1907—9-diki korszakot jellemzi. Minthogy az államvasutakba befektetett tőkének 4%-os kamatozása, a szerint, amint a névleges vagy tényleges tőkét vesszük számításunk alapjául, 96.4 illetőleg 112.7 milliót vesz igénybe, az 1909-iki üzleti fölösleg felhasználása mellett még 31.5 illetőleg 47.8 millió hiány tátong. Az árak emelkedése, első sorban azonban a vasuti alkalmazottak fizetésrendezése, mely magában véve mintegy 20 millióval szerepel, ezen kedvezőtlen pénzügyi eredmények főbb okai.

Teljesen jogosult az a törekvés, hogy a vasut bevételei legalább az önköltségeket fedezzék, az önköltségekhez pedig a befektetett tőke kamatját is hozzá kell számítani. De a magyar államvasutak jövedelmezősége így sem

mondható egészen kedvezőtlennek. A kereskedelmi miniszterium költségvetésének indokolása szerint (131. l.) az 1911. év végével a magyar kir. államvasutak hálózatába befektetett tényleges tőke, mely kereken 2410.6 millió koronával vehető számba, 5.02%-ot, a névleges tőke pedig (kereken 2817.9 millió korona) 4.29%-al kamatozott. Ha már rendes körülmények között az 5%-nyi kamatozás — mert csak a tényleg befektetett tőkét szabad számítani — kielégítőnek mondható, itt még a következő mozzanatokat kell szem előtt tartani:

1. a tőkének jelentékeny részét már törleszteni kellett volna, mert a körülbelül negyven év alatt természetesen nagy értékcsökkenés következett be a leltárban, építményekben stb.; így a kimustrált kocsik stb. helyébe beszerzettek költségét az üzemi számla terhére kellene írni, sőt jól vezetett vasutaknál az ujonnan beszerzett forgalmi eszközök költsége legalább részben ugyancsak az üzemi számlára kerül;

2. vagy pedig a törlesztés helyett az üzleti bevételekből kellett volna a hálózatnak a természetes értékcsökkenés és elhasználás folytán szükséges új felszerelését, stb. eszközölni;

3. a befektetett tőke kamatozásánál tekintetbe kell venni továbbá, hogy egyes vasutaink tulságosan drágán épültek, mások helytelen irányt nyertek (családi vasutak); ezeknél és a stratégiai vasutaknál teljes kamatra számítani nem szabad;

4. mint minden nagy állami érdekért, közegészségügy, közművelődés javáért, joggal kívánhatni, hogy a közgazdasági érdekért is az állam áldozatot hozzon.

Ha ezeket a körülményeket szem előtt tartjuk, az 1911. évben elért 5%-ot * többé-kevésbé kielégítőnek tarthatjuk.

Tett ugyanis a befektetett tőke kamatja vagyis a tőkejáradék (1908):

* A 70-es évek elején a Pester Lloyd-ban közölt cikkeimben kiszámítván, hogy mikor érik el majd a magyar vasutak a rendes kamatozást, a huszadik század elejét jelöltem meg ez időpontul.

Poroszországban	5.11
Badenben	1.82
Bajorországban	3.38
Szászországban	3.84
Württembergben	2.26
Ausztriában (1909)	1.65

E számok mutatják, hogy a Magyarországon elért eredményt csak kevés országban érik el.

A kedvezőtlen pénzügyi eredmények különösen a kilométernyi bevételeknél jutnak kifejezésre. Egy üzleti kilométerre* esik bevétel:

Badenben	56.326	márka
Poroszországban	54.973	márka
Szászországban	50.041	márka
Svájcban	44.735	fr.
Olaszországban	33.846	lira
Franciaországban	42.540	fr.
Württembergában	37.863	márka
Ausztriában	34.479	kor.
Bajorországban	33.319	márka
Magyarországon	21.195	kor. (1910 : 22,696)

Ezen kedvezőtlen alakulásnak pedig főoka a forgalomnak még elég szerény kifejlődése, amint ezt a következő számok illusztrálják:

Egy kilométerre esik:

	személy- forgalom	teher- forgalom
Magyarország	7530**	4524 tonna
Ausztria	8380	5633 „
Poroszország	29107	8880 „
Belgium	37067	12522 „
Szászország	29846	10045 „

Forgalmunk fejletlenségét még jobban mutatják a következő számok: Jut egy lakosra:

	szállított	
	utas	teher
Magyarország	5.5	3.5 tonna
Ausztria	8.1	5.5 „
Belgium	23.2	7.7 „
Poroszország	30.2	10.4 „

* A következőkben közölt nemzetközi adatok többnyire az 1909-iki évre, itt-ott 1908-ra vonatkoznak, az összehasonlítás okából azért nálunk is ez évek adatait használom, bár közlöm az 1910-iki adatokat is.

** 1910 : 8184 illetőleg 4684.

A vasuti üzem pénzügyi eredményeinek magyarázata e számok elég érthető nyelven szólnak.

A pénzügyi eredmények szempontjából igen fontos a személy- és áruforgalom viszonylagos alakulása. Gazdag országokban a személyforgalom által nyújtott bevétel nem marad el jelentékenyen az áruforgalom által nyújtott bevételtől. Így esik az összbevételből:

	személy- forgalom	teher- forgalom
Nagybritanniában	42.9 %	49.7 %
Franciaországban	44.8 „	53.4 „
Svájcban	46.5 „	48.8 „
Württembergben	34.8 „	56.4 „
Belgiumban	33.6 „	65.3 „
Szászországban	31.6 „	59.9 „
Poroszországban	28.4 „	66.6 „
Ausztria	23.4 „	70.0 „
Magyarország	24.9 „	71.3 „
Oroszország (1905)	14.2 „	85.1 „

Látjuk ez adatokból, hogy Magyarországon ma a személyforgalom a bevételekben ugyan nagyobb tétellel szerepel, mint Ausztriában, mégis fejlődésének még alacsony pontján áll.

Fontos körülmény a pénzügyi helyzet jövőbeli alakulása szempontjából az a tény, hogy a forgalom óriási emelkedést tanusít. Magában véve pedig a forgalom jelentékeny emelkedése elég biztató jelenség, mely újabb díjemelések nélkül is remélhetőleg a pénzügyi helyzet javításához vezet. Az emelkedést a következő számokból ítélhetjük meg, melyek az utolsó év alakulását tükröztetik vissza:

	Személy	Személy klm	Átlag üzleti klm szernt
1905	43.8 millió	2.0 ezer millió	260.265
1909	60.7 „	2.7 „ „	341.685
1910	67.3 „	2.9 „ „	361.727
	tonna	tonna kil.	átlag km.-ként
1905	28.5 millió	4.8 ezer millió	608.369
1909	37.8 „	6.0 „ „	743.318
1910	38.9 „	6.6 „ „	795.175

Míg ez adatok szerint a személyforgalom ezen öt év alatt felével, a teherforgalom egy harmadával emelkedett, az üzleti coefficiens emelkedése 29%.

Rendkívül fontos jelensége a vasuti pénzügynek az úgynevezett üzleti coefficiens alakulása. Mennél magasabb az üzleti coefficiens, annál kevesebb jut a vasutakba befektetett óriási tőkék törlesztésére. Az üzleti coefficiens alakulására viszont egyik legfontosabb kiható tényező az alaptőke helyes felhasználása, illetőleg aránya. Mennél kevesebb a befektetés, mennél hiányosabb a hálózat, annál nagyobb lesz az üzleti coefficiens. Mihelyt a pályatest által követelt befektetések megtétnek, az üzleti coefficiens azonnal csökken. Az üzleti coefficiens alakulását a következő számokból láthatjuk:

Svájcz	63.1
Olaszország	77.3
Poroszország	59.8
Nagybritannia	61.7
Franciaország	56.2
Belgium	67.7
Norvégia	73.9
Magyarország	73.8 (1910:68.33)*

Megjegyzendő különben, hogy minden fontossága mellett sem szabad az üzleti coefficiensre tulságos súlyt fektetni. Lehetséges, hogy az üzleti coefficiens emelkedik, azaz rosszabbodik, de a mellett a bevételek is jelentékenyen emelkednek és így a tőke által szolgáltatott kamatozás kedvező. Különben az üzleti coefficiens nagy hullámzásokat mutat és különösen az üzleti conjuncturák hatása alatt áll. Így volt pl. Poroszországban az üzleti coefficiens 1908: 71.29, 1903: 59.75, 1896: 54.17 stb.** Badenben volt az üzleti coefficiens 1908: 84.96, 1904 : 67.32, Württembergben volt az üzleti coefficiens 1908 : 77.37, 1895 : 58.3 stb. Nálunk is az üzleti coefficiens emelkedése részben az üzleti conjuncturával kapcsolatos, részben a fizetésrendezés, áremelkedés eredménye.

Az üzleti költségek felosztása tekintetében feltünőbb

* A magyar államvasutak üzleti coefficiensét a kereskedelmi minisztérium költségvetése és a statisztikai évkönyv eltérőleg mutatja ki. Így tesz e coefficiens 1910-ben

a költségvetés szerint	74.89
a statisztikai évkönyv szerint	68.33

** Lásd Teklenburg: Der Betriebskoeffizient der Eisenbahnen (Archiv f. Eisenbahnwesen 1911. 6. füzet 1408. 1.)

tüneteket nem találunk. Így az üzleti kiadások főbb tételei a magyar és az osztrák államvasuti hálózaton következőkép alakulnak:

általános igazgatás	4.04	1.62
pályafentartás és felügyelet	19.65	20.82
forgalmi és vonatszolgálat	36.54	37.70
vonatmozgósítás	37.10	39.80

Nagyobb eltérés az első és utolsó tételnél mutatkozik: ez utóbbi azonban onnan származik, hogy a műhelyszolgálat Ausztriában ezen tételhez van számítva, Magyarországon pedig külön van elszámolva. Nagy különbség mutatkozik az általános igazgatás tételénél, mely nálunk igen magas.

Az államvasutak kedvezőtlen pénzügyi helyzetének egyik okaként szerepel az államvasutak kezelésében levő helyi érdekű vasutak üzletvitele körül felmerülő költségeknek hiányos visszatérítése. Mig ugyanis ezen költségek az 1912-iki költségvetésben 56.5 millió koronával szerepelnek, addig ebből csak 30.7 korona térül meg, tehát az államháztartás terhére marad 25.8, illetve 25.0 millió, amennyiben még 800,000 korona járműhasználati díj fejében befolyik.

Az azonban itt tekintetbe kell venni, hogy az államvasut az átmeneti forgalom révén jelentékeny jövedelemhez jut, melyet szakemberek 10 millió koronánál jóval többre becsülnék és hogy közgazdasági szempontból az üzem egyöntetű kezeléseért is indokolt némi áldozat. Ezért az államvasutak mindenesetre némi áldozatot hozhatnak, de a 25 millió teher egészen az államvasutakra át nem hárítható. Itt okvetlenül törekedni kell az államvasutak tehermentesítésére. A helyi érdekű vasutak üzemének költségeit csökkenteni kell gazdaságosabb eljárás által.

A kormány legújabb elhatározása tudvalevőleg a személy- és teher-tarifa emelésével az államvasutak pénzügyi helyzetének javítása. Majd alább kifejtjük a tarifa-emelés aggályos voltát forgalmi és különösen közgazdasági szempontból. E helyen csak arra akarok utalni, hogy pénzügyileg alig indokolt. A pénzügyminiszter 1911 októ-

ber 12-ikén tartott beszédében kijelentette: arra kell törekedni, hogy az 1906-ki állapot éressék el (és ezenkívül arra, hogy az azóta történt befektetéseknek kamatai törlesztessenek); akkor az üzleti felesleg 104.7 millió koronát tett. Ha már most a tarifabizottság elé terjesztett pénzügyi tervezetet nézzük, azt látjuk, hogy ott a bevételek természetes fejlődéséből a személyszállításnál 11.6 millió többletbevételre lehet számítani, az áruforgalomnál 13.6 millió koronára, ez együttvéve tehát 25.2 millió koronát tesz. Ez hozzá adva az 1910-iki 93.2 milliót tevő üzleti felesleghez, 1912-ben tarifaemelés nélkül — bátran mondhatjuk: minimumkép — 118.4 millió koronát eredményez. Ez majdnem tizennégy millióval többet tesz ki, mint a pénzügyminiszter által contemplált 1906-iki állapot. A természetes növekedés magától vezet a kívánt eredményhez, tarifaemelés nélkül, különösen ha a hálózat megfelelő reorganisatiója bekövetkezik.

A magyar államvasutak pénzügyi helyzetét tulajdonképpen csak úgy lehet helyesen megítélni, ha a magyar államvasutakról tisztán üzleti mérleg állítatik fel és nagyon kívánatos, hogy az mielőbb megtörténjék. E mérlegben ugyanis mindazon tételeket fel kellene a bevételek közé venni, melyekről az államvasutak magasabb állami érdekből lemondanak, illetve amit ingyen teljesítenek. Ide tartozik elsősorban a postakincstár számára teljesített szolgálat, mely milliókat tesz ki. Ide tartozik a hadügyi kormányzat számára teljesített szolgálat, katonák olcsóbb szállítása stb. Ide tartozik az ipar fejlesztése érdekében teljesített szolgálat. Ide tartoznak végre a rengeteg számú mérsékelt áru és ingyen jegyek. Ha mind ezen tételeket beszámítjuk, a magyar államvasutak pénzügyi képe jelentékenyen javul. Sőt kérdés, vajon nem kellene-e Poroszország példáját követni és az állam különböző ágai számára teljesített munkákat ezen ügységaknál teherként, a vasutnál bevételként elszámoltatni?

Legyen szabad példakép csak arra utalni, hogy míg nálunk a díjmentes áruk az egész forgalomnak közel

egy ötödét teszik — 19.82% 1902-ben, újabb adattal nem rendelkezünk, de 1894-ben : 39.38 (!) — addig a porosz államvasutakon a díjmentes áruk az egész teherforgalomnak csak 7.61% -át teszik.

Pénzügyi tekintetben a magyar államvasutaknak legnagyobb hibáját abban találom, hogy a bevételeknek az üzem érdekében való felhasználására, — a vasutakba befektetett tőkének kamatozására és törlesztésére, a vasutak karbantartására, folytonos restructiójára, a szükségessé vált befektetések, építkezések megtételére — megfelelő berendezések, ugynevezett intézményes biztosítékok nincsenek. Sőt bizonyos mértékben a vasuti bevételeket amolyan Csáky-szalmájának nézték, amennyiben ezeket nagyon kétes természetű szükségletek fedezésére igénybe lehet venni. Első sorban itt kell sürgősen segíteni. Elv legyen, hogy a vasut bevételei csak a vasuti üzemre fordíttassanak. Még pedig megállapítandó az is, mennyi fordítandó évenként tőketörlesztésre, mennyi befektetésekre, új objectumok létesítésére, a kocsipark kiegészítésére stb.

Igen figyelemreméltó az olasz államvasutak költségvetési rendszere, mely a rendes kiadásokon kívül megkülönbözteti a kiegészítő, pótló és rendkívüli kiadásokat.* A kiegészítő kiadásokhoz tartoznak: 1. rendkívüli pályafenntartás vis major következtében; évenként legalább 270 lira üzleti kilométer szerint; 2. a felépítmény fémrészeinek megújítására és újbóli előállítására; átlag évenként legalább 240 lira minden üzleti kilométer után, vagyis a forgalmi bevételek 0.8% -a; 3. a forgalmi eszközök kiegészítésére, 2.5% -a az összes forgalmi bevételeknek. A pótlókiadásokhoz (spese accessorie) tartoznak a törlesztésre és kamatozásra, forgalmi eszközök kibérlésére fordított kiadások stb. A rendkívüli kiadások: kiadások új építkezésekre, kettős vágányokra, új forgalmi pályákra stb. Ezen kiadások a forgalmi bevételek évi szaporodásának ötszörösével előirányoztatnak.

A kormány — mint említettem — újabb előterjesz-

* Archiv für Eisenbahnreform. 1911., 6. füzet 1533. l.

lésében és intézkedéseiben arra a lépésre határozta el magát, hogy be nem várva a vasuti bevételek emelkedését, mely már 1910-ben bekövetkezett, részint a forgalom természetes fejlődése, részint az 1910 január 1-én életbeléptetett tarifaemelés folytán, újabb tarifaemelést léptet életbe, még pedig a személy- és az áruforgalomnál egyaránt. A személyszállításnál elérendő bevétel, mely az 1911-iki költségvetés szerint 83 millió koronát tett, felemeltetik 106.0 millióra, ami 27%-os emelkedésnek felel meg; ebből esik a forgalom természetes növekedésére 11.6, a tarifa-emelésre 11.4 millió,*) a tarifaemelés tehát 13.7%-kal szerepel. Az áruforgalomnál az előirányzott bevétel 25.5 millióval haladja meg az előbbi év előirányzatát, ami 10.8%-ny emelkedésnek felel meg. Ebből a tarifafelemelésre esik 11.9 millió korona. Ennek elérésére a gyorsárú díjtétele 7, a közönséges teherárúké 5%-kal felemeltetnék. A kormány pénzügyi tervezete 23.3 millió korona új terhet jelent. Ez az összeg körülbelül a fele annak, ami 1910-ben az egész kereseti adóra elő volt irányozva. Ez tehát éppen nem csekély megterhelése a forgalomnak.

Ami mindenekelőtt a személyviteldijak felemelését illeti, azt aggályosnak tartom azért, mert itt nagyobb eredményt csak nagyon gyökeres eljárással lehetne elérni, ami viszont sok fontos közgazdasági érdeket sértene. Ha ugyanis személyforgalmunk tagosulását vizsgáljuk, a következőket találjuk (1910:)

a szomszédos forgalom teszi az egész forgalomnak	52.06 %-át
az I—V. zóna teszi az egész forgalomnak	37.30 %-át
együtt	89.36 %.

Ezen majdnem kilencztizedrésze a forgalomnak azonban a bevételeknél csak 40.08%-al szerepel. Ellenben a legtávolabbi négy zóna (XIII—XIV), mely az egész forgalomnak csak 4.76%-ával szerepel, a bevételek 38.58%-át szolgáltatja.

* Sőt tulajdonképp oly emelés tervezetetik, mely 18 milliós többletet ad egész évre, hogy ekkép a tarifának május 1-én való életbeléptetése a hátralevő $\frac{3}{4}$ -ed évre 11.4 milliót eredményezzen.

Ha az abszolút számokat vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a szomszédos forgalom és az I—V. zóna utasainak száma 58.6 millió, az utánuk eső bevételei 40.4 millió korona; ellenben a XIII—XVI. zóna utasainak száma 3.1 millió, az utánuk befolyó bevétel 38.9. E számokból világosan látszik, hogy a viteldijak felemelése akkor vezetne nagyobb eredményre, ha a szomszédos forgalom és az öleső zónák, melyek a forgalom tulnyomó részét adják, tetemesen megdrágulnak. Tényleg a tervezetben itt igen nagy, 100%-ig felmenő emelkedéseket találunk, ami azonban feltétlenül igen aggályos, mert egyfelől drágítja a városok fogyasztását és termelését, másfelől megnehezíti a városi lakosok kitelepítését, egészségügyi, kulturális, lakási szükségleteik teljesebb kielégítését. Tekintettel a szomszédos forgalomnak költségemelő és a forgalmat nagyon bonyolító, zavaró hatására, némi szerény felemelése a viteldijaknak ezen relációkban, továbbá az I. és II. osztálynál, valamint általában a gyorsvonaloknál, elfogadható. Pénzügyi tekintetben különben már a zónatarifa hibáinak kiküszöbölése a díjak emelése nélkül is kilátást nyújtana a helyzet javítására, mint azt kiváló szakemberek is konstatálják.*

Ha egészben véve a tarifa felemelését indokoltnak nem tartom, azzal nem akarnék elzárkózni a tapasztalat által javasolt reformok előtt. A „végtelen“ zóna felbontása indokolt, mert alig lehet sok érvet a mellett felhozni, hogy egy bizonyos távolságon túl száz meg száz kilométernyi ut ingyen tétessék meg. A vasutnak a távolságot megszüntető czélzata ezt nem követeli, sem az utazási kedv fejlesztésének szempontja. Ellenben a szomszédos forgalom nagy közgazdasági és kulturális fontossága, főleg a városi élet folytonos drágulása mellett, teljes méltánylást követel és munkásvonalok beállítása nem nyújtana kárpótlást a tarifa felemeléseért. Az I. és II. osztály tarifája mérsékelt emelést engedne meg különösen a rövidebb vo-

* Lásd Szabó Jenő: Baross műveinek és rendszerének utóhatásai. (Budapesti Szemle, 1912. január.)

nalakon, ahol főleg az I. osztály használata igazán fényűzés, mely nálunk tulságosan elharapódzott.

A tervezett kilométrikus rendszernek a zónarendszer helyébe való elfogadása kérdésével ez alkalommal foglalkozni nem óhajtok. Bizonyos, hogy a zónarendszer mellett sok hibás alakulás fejlődött ki. Furcsa azonban a kormány által felhozott majdnem cynikus érv: a zónarendszer fejlesztette az utazási kedvet, most ezt szépen meg lehet adóztatni; a mór megtette kötelességét, a mór mehet. Nem kifogásolom azt, ha oly módosítások történnek, melyek a nagyobb fizetőképességű utast jobban terhelik, azonban nagy bajnak tartanám, ha kellő gond nem fordíthatnák arra, hogy a kevésbbé fizetőképes utasok tovább is kellő kiméletben részesüljenek, különösen pedig, hogy a munkások szállítása minden megengedhető kedvezményvel megkönnyíttessék. Itt a közgazdasági érdekeken kívül még fontos kulturális és társadalmi érdekek szabnak határt a fiscalitás törekvéseinek.

A zónatarifa ellen hivatalos oldalról felhozott kifogások nem mind helytállóak. Hogy a zónatarifa mellett megtörténik az, hogy 99 kilométer távolság mellett a díj egy marad, az tulajdonképp csak részleges következménye a vasutat létesítő és nagy hatását magyarázó elvnek, hogy a távolságokat mintegy eltünteti. Ha azt a körülményt, hogy az, aki 101 kilométernyi utat tesz, ugyanannyit fizet, mint aki 200 kilométernyi utat tesz, abszurdnak mondjuk, abból legfeljebb az következik, hogy még egy fokozatot kell közbe létesíteni. Mert hiszen a kilométer okvetlenül tulságosan kis egység és szigoruan keresztülvitt kilométrikus tarifa határozottan abszurdabb volna, mint a zónatarifa. Ha aztán a kormány arra hivatkozik, hogy a zónatarifa alól 2000 kivételt kellett tenni, akkor talán abban volt a hiba, hogy ezt a 2000-féle kivételt engedték. Mert hisz a zónatarifa rendszere épen azon alapszik, amin, mint mondom, a vasuti közlekedés egyáltalában alapszik, hogy a távolság hatásait lehetőleg reducáljuk és régi dolog, hogy minden rendszert hibáival együtt kell elfogadni. Persze a zónarendszernek is vannak határai,

mint a kilométrikus rendszernek és ha a tapasztalatok arra vezetnek, hogy olyasvalamit kell létesíteni, a mi a két jogos elvet valahogy összeegyezteti, az ellen kifogást nem óhajtok tenni.

Arra nézve, hogy jogosult-e a tarifa felemelése, nem érdektelen vizsgálat tárgyává tenni a személy-kilométernyi bevételeket. E tekintetben a következő adatok érdekelnek figyelmet. Tesz a bevétel:

	személy-kilo- méter szerint
Svájcz, cent.	4.28
Poroszország, fillér	2.32
Franciaország, cent.	3.57
Belgium, cent.	2.33
Hollandia, cent.	2.70
Ausztria, fillér	2.79
Magyarország, fillér	2.84
Oroszország (1905), kop.	1.90
Baden, fillér	2.52
Bajorország, fillér	2.55
Szászország, fillér	2.65
Württemberg, fillér	2.20

Látni, hogy csak néhány államban haladja meg a személy-kilométerenként elért bevétel a magyarországi számokat.

A személyszállítás viteldijának megállapításánál két-ségkívül nagyfontosságú azon körülmény, vajjon az illető ország sűrűn vagy gyéren van-e lakva? A gyérebben lakott országokban — a milyen Magyarország — nagyobb utak tétetnek meg, az utazás már ezen körülménynél fogva, éjjelezés folytán stb., nagyobb költséget okoz. Ilyen országokban rendszerint a népesség szegényebb is. A viteldijoknak ez okoknál fogva egység szerint alacsonyabbnak kell lenni, mint gazdagabb és sűrűbben lakott országokban, hol aránylag rövidebb utak tétetnek meg. E tekintetben a következőket találjuk. Az egy utas által átlagban megtett út:

	kilométer
Svájczban	19.86
Poroszországban	23.19
Belgiumban	23.75
Hollandiában	28.8
Franciaországban	32.2
Ausztriában	44.54
Magyarországon	45.35 (1910 : 44.23)

A legnagyobb utak tételnek Magyarországon, a hol a fontosabb gócpontok egymástól távolabb fekszenek, miért is az ilyen utazásokkal járó egyéb jelentékeny kiadások mellett a viteldíjak mérséklése az utazás érdekében szükséges.

Hogy nálunk az első osztály aránylag nagyobb arányban kerestetik fel, az kétségtelen és különösen itt némi emelése a tarifának jogosult, különösen a rövidebb utakon, mert hosszabb útra nem pusztá fényűzés ez osztály felkeresése. Míg Magyarországon az államvasutaknál az első osztályú utasok az összes utasok 1.21, (1910 : 1.24) %-át teszik, addig

	százalék
Szászországban —————	0.14
Poroszországban —————	0.24
Ausztriában —————	0.30
Svájcban —————	0.61
Belgiumban —————	0.88
Angliában —————	2.65
Franciaországban —————	4.27

A harmadik osztályon utaznak:

	százalék
Svájcban —————	64.23
Belgiumban —————	88.17
Szászországban (3. és 4.) —————	93.35
Ausztriában —————	93.85
Magyarországon —————	79.62

Látszik e számokból, hogy Magyarországon csakugyan az első osztály igénybevétele igen nagy és az aránynak a viteldíjak mérsékelt felemelése által való lenyomása nem indokolatlan, különösen, ha szem előtt tartjuk, hogy főleg ez osztály okoz a vasútnak nagy kiadásokat és így erősen hozzájárul a személyforgalom passivitásához.

Áttérve az árútarifa emelésére, ezt még súlyosabbnak tartom. Nem tekintve azt, hogy az 1910-diki tarifa-emelés alkalmával a kormány megígérte, hogy további emelések nem fognak bekövetkezni, hogy tehát itt a kereskedelmi, ipari és gazdasági körök nagy előzékenysége rítul viszonztatik, a mai nehéz versenyviszonyok között az árúszállítás megdrágítása súlyos nehézséget jelenthet

számos üzletágra. Mert hiszen tudva van, hogy a gazdasági életben sokszor egy cikk versenyképessége az adott körülmények között még nagy nehezen fentartható, de ha annak árát csak néhány fillérrel emelni kell, a versenyképességnek vége. Már most szem előtt kell tartani, hogy egy tarifaemelés sok árúnál többszörösen érvényesül, a nyersanyagnál, a segédanyagoknál, fűtő-világító szereknél, gépeknél stb. úgy hogy az az 5%-os emelkedés többször szerepei és lesz belőle 5—10—20%-os megdrágulása a szállítás költségeinek. Azonkívül olyan vállalatoknál, melyek nagy tömegek számára veszik igénybe a szállítást, a szállítási díjak összegének emelkedése is számottevő tényező, mely az egyes termelési ágak egymásközi viszonyát is megváltoztatja. Az egyforma 5%-nyi emelkedés tehát nem jelent egyenlőséget, hanem nagy egyenlőtlenséget idéz elő, különösen a kivitel érdekei könnyen sérelmet szenvedhetnek.

Ezeket szem előtt tartva, nagyon tudom méltányolni azon vasúti szakemberek álláspontját, kik elegendőnek tartanak a kezelési, be- és kirakási illetékek és podgyász díjtételek mérsékelt felemelését, mely körülbelül 7 millió korona többletbevételt nyújtana.

Tekintetbe veendő e kérdésnél az, hogy ép úgy, mint a személyforgalomnál, az áruforgalomnál is az a körülmény szerepel, hogy szállításaink átlag nagyobb utat tesznek meg, továbbá, hogy nagy része az árúknak kevesebb értékű is. Ezt szem előtt tartva, forgalmunk máris eléggé meg van terhelve, a mint azt a következő számok mutatják. A vasút bevétele tesz egy tonnakilométer után:

Poroszországban	— — — — —	3.54 fillér
Ausztriában	— — — — —	3.89 „
Bádenben	— — — — —	3.98 „
Bajorországban	— — — — —	3.79 „
Hollandiában	— — — — —	2.1 cent.
Franciaországban	— — — — —	4.37 „
Magyarországon	— — — — —	4.20 fillér.

E számoknál még azonkívül tekintetbe kell venni, hogy a külföldi áruforgalom statisztikája szerint túl-

nyomó nagy része a forgalomnak kivételes tarifák mellett bonyolították le.

Nagyon kedvezőtlenül alakul nálunk a gyorsárúforgalom. Ezt a következő számokból látjuk. Az árúforgalomból származó bevételből esik a gyorsárúk utáni bevételre:

	százalék
Magyarországon (1910)	1.2
Ausztriában (1909)	5.2
Poroszországban (1908)	4.1

A magyar államvasutak forgalmi viszonyainak megítélésénél a hazai vasutak különleges jellegéről nem szabad megfeledkezni, mely különleges jelleg az ország sajátlagos gazdasági viszonyaiban rejlik. A magyar államvasutak az ugynevezett leadási vasutakhoz tartoznak, azaz a kivitel sokkal nagyobb, mint a behozatal. Ennek folyamánya, hogy kocsijai erősen forognak idegen pályákon és nagy távolságokban, minek következtében a kocsik visszatérése nagyon lassu. Ehhez járul, hogy a gabonaszállítás erősen függ az árkonjunkturáktól és így lökészerű alakulást mutat, minek következménye, hogy a kocsipark bizonyos időpontokban erősen igénybevételik, már pedig a kocsiparkot még sem lehet ezen maximalis igénybevétel szerint berendezni.

A forgalom nagy hátrányára szolgál természetesen a vízi utak versenyének hiánya. Ha megfelelő vízi uthálózatunk volna, akkor a teherforgalom terén helyes munkamegosztás érvényesülne, amennyiben a kevésbbé értékes, nagyobb súlyú és terjedelmű és ezért kevésbbé forgalomképes áruk, valamint mindazon szállítmányok, melyek kevésbbé gyors továbbítást is tűrnek, a vízi utakat keresnék fel, míg most ezen áruknak nagy része valóságos csapássá válik a vasutakra nézve.

A közlekedési nehézségek megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni a forgalom nagy fejlődését. Milyen hatalmas arányokban fejlődött a magyar vasutforgalom, azt legjobban a következő számok mutatják:

a) Személyforgalom:

1850	---	---	---	---	---	210.103
1860	---	---	---	---	---	1,947.896
1870	---	---	---	---	---	4,941.650
1880	---	---	---	---	---	9,660.563
1890	---	---	---	---	---	29,161.272 *
1900	---	---	---	---	---	64,412.447
1910	---	---	---	---	---	140,002.000

b) Teherforgalom:

	tonna					
1850	---	---	---	---	---	629.987
1860	---	---	---	---	---	1,799.339
1870	---	---	---	---	---	5,434.593
1880	---	---	---	---	---	10,981.453
1890	---	---	---	---	---	25,688.274
1900	---	---	---	---	---	37,512.109
1910	---	---	---	---	---	68,806.000

Kilométerenként tett a forgalom:

	személy		áru (tonna)	
1850	---	---	933	283
1910	---	---	6783	3302

Különösen néhány év óta a gazdasági élet és ezzel a forgalom rendkívüli lendületet vett. A magyar vasúton tett:

	személyforgalom		teherforgalom	
1904	---	---	78.4 millió	52.6 millió tonnát
1909	---	---	124.2 „	66.8 „
1909	---	---	140.0 „	66.8 „

A személyforgalom tehát hat év alatt 78.5%-al emelkedett, a teherforgalom 30.8%-al emelkedett. Ugyanazt látjuk más államokban is. A porosz államvasúton 1908-ról 1909-re a személyforgalom 84 millióval, vagyis 8.82%-al emelkedett, a személyforgalom 39 millió többletbevételt eredményezett. Az áruforgalomnál ugyanezen idő alatt, tehát egy év alatt, emelkedett a szállított mennyiség 21 millió tonnával, vagyis 6.98%-al, a bevétel 76.2 millió márkával. Ausztriában 1911 december 1-én az északi vasúton a rendes átlagon felül 93 vonatot indítottak. Ilyen körülmények mellett nem csodálható, ha az óriásilag emelkedő forgalom lebonyolítása nagy nehézségeket okoz s csak bámulni és irigyelni tudunk oly orszá-

* A zónatarifa első teljes éve.

got, mint Poroszország, hol e hatalmasan növekedő forgalom minden zavar nélkül bonyolítottatik le.

Az 1911 végén bekövetkezett nagy zavarokat még fokozta mindenesetre az a körülmény, hogy a tarifaemlések közeledése folytán a szállítók még az alacsonyabb tarifákat akarták élvezni és így a szállítmányok mennyisége még emelkedett.

Ily állapotok mellett az, hogy a vasut a gyors szállítás eszköze, igazán csak mesebeszéd, főleg az évnek azon szakában, mikor nálunk a szállítások összetorlódnak. Ilyen viszonyok között a vasuti szállítás gyorsasága csak virtuális, de nem tényleges. Mit használ a kereskedőnek, a termelőnek az, hogy ha az áru berakatszik a vasuti kocsiba és az megindulna, akkor a szállítás gyorsan történne, de nem rakják be és nem indítják a kocsikat. Eszünkbe jut Weber, a kiváló vasuti szakember mondása, aki azt mondta, hogy ott, hol öszvérek is elegendők a forgalom szállítására, ott a vasut felesleges. Nálunk néha még a vasuton a forgalom tényleg úgy bonyolítottatik le, mintha azt öszvérek hátán eszközölnék.

A teherforgalom lebonyolítása szempontjából kétségtelenül legnagyobb fontosságú a teherkocsi száma. E tekintetben a következő összehasonlítások nyújtanak némi felvilágosítást. A teherkocsi száma tesz:

		üzleti klm. szerint
Irországbán	— — — — —	17.495 3.81
Olaszországbán	— — — — —	86.340 6.07
Ausztriában	— — — — —	83.057 5.33
Poroszországbán	— — — — —	405.900* 10.9
Nagybritanniában	— — — — —	? 20.83
Franciaországban	— — — — —	303.950 7.5
Belgiumban	— — — — —	81.506 18.86
Magyarországbán	— — — — —	90.953** 4.46

Magyarország ellátása kocsikkal eléggé gyenge, különösen, ha szem előtt tartjuk, hogy Magyarország forgalmának nagy része hosszú utakat jár be és túlnyomóan nagy térfogatu árukból áll. Ausztria kocsikkal jobban el

* Szolgálati és munkakocsival együtt.

** 1910 : 93.080.

van látva és mégis ott is nagy kocsihányról panaszkodnak. A fő baj azonban a kocsik csekélyebb kihasználása. Így jut átlagban egy kocsira:

Magyarországban — — — —	54.000	tonna kilométer
Franziaországban — — — —	65.000	„ „
Ausztriában (államvasutak) —	115.000*	„ „

Poroszországra nézve a megfelelő adatokat nem tudtam megszerezni. Azonban itt viszont igen fontos utmutatás rejlik abban a tényben, hogy az egész befektetési tőkének 25.69%-a a kocsiparkra esik.

A kocsihány a többi kiadások fokozását idézi elő. A raktározó munkások a rendes munkaidőben esetleg nincsenek elfoglalva, ha aztán kocsi van, rendkívüli munkaerőt kell igénybe venni és megfelelően fizetni, nem számítva az óriási kártérítési összegeket.

Azonban természetes, hogy egyedül a kocsik szaporodása nem szüntetné meg a bajokat, sőt addig, míg a vasut tökéletlen berendezései, kettős és rendező vágányok hiánya, szűk pályaudvarok és raktárak stb. megmaradnak, inkább még fokozhatja a bajokat. Az üres kocsik gyors felhasználása főleg helyes adminisztratív berendezéstől függ és a személyzet jutalmazása által előmozdítható. Mozdonyok megfelelő száma is segíthet. E tekintetben sem állunk épen jól. Jut 100 üzleti kilométerre mozdony:

Belgiumban — — — — —	83
Poroszországban — — — — —	51
Olaszországban — — — — —	38
Ausztriában — — — — —	30
Magyarországon — — — — —	19

Nincsen kizárva, hogy a vasuti szolgálat hiányos ellátása a személyzet kérdésével is kapcsolatos. Nem tartom lehetetlennek, hogy míg a központban a személyzet tulsá-

* Itt a podgyászt elválasztani nem tudtam, de ez lényegesen nem változtatja az eredményt.

gosan nagy, * ami általánosan elismert tény, addig a tulajdonképeni vasuti személyzet nem elegendő és így nincsen kizárva, hogy az alkalmazott személyzet túlterhelése a bajoknak egyik oka. Tényleg azt látjuk, hogy Magyarország jóformán a legkisebb személyzettel dolgozik. Így jut egy üzleti kilométerre személyzet:

Irország	8.8
Olaszország	9.9
Ausztria	11.4
Belgium	15.6
Magyarország	6.2
Poroszország	13.5
Baden	16.0
Bajorország	8.5
Szászország	13.9
Württemberg	10.5

A személyzet megfelelő száma mellett arra kell törekedni, hogy az feladataira kellően ki legyen képezve és hogy munkakedve fokoztassék; e tekintetben sok kívánnivaló van. Jutalmak kiválóbb munkáért, elért megtakarításokért mindenesetre helyesek. De ez csak egyik eszköz. Az államvasutaknál a munkássereg nagy elégtelenségének és azzal munkateljesítésének oka mélyebben fekszik. A pályafenntartásnál, a fűtőházakban és raktárakban alkalmazott munkások részben nehéz, részben felelősségteljes munkája megfelelő díjazást követel.

A vasuti forgalom gyors lebonyolítása szempontjából szemügyre kellene venni a pálya berendezésének minden fontosabb tárgyát. Itt csak a következőket akarjuk még megemlíteni. Kevésnek látszik a vasuti műhelyek száma, mely összesen 177 (közte tiz 300-nál több munkással.) A porosz—hessen—badeni vasutak, melyeknek hossza a mellékvasutakkal együtt nem több mint 37,162.43 klm., 621 műhelylyel rendelkeznek, ezek között hetvenegy 300 és több munkással.

Szaporítani kell az állomások számát, megálló helye-

* Felülő az 1912-iki költségvetésben (kereskedelmi tárca 148. l.) egy új kiadási tételének azon indokolása, hogy 60.000-el több arcképes igazolványt kell kiállítani, továbbá más kedvezményes jegyeket nagyobb számban kiállítani. Az államvasutaknak tehát nemcsak bevételei csökkennek, hanem a mellett még kiadásai megnövekednek a kedvezmények literjesztése által.

ket, továbbá a rendező vágányokat, különösen pedig a raktárakat. Nálunk egy állomás (a megállóhelyeket nem számítva) jut 9.1 kilométerre, Ausztriában 6.7 kilométerre, Poroszországban 5.7 kilométerre, az összes német államvasutaknál 5.9 kilométerre, a szász államvasutaknál 4.9 kilométerre, sőt a német magánvasutaknál 3.7 kilométerre.

Súlyosan érezni, főleg a nagy kiviteli vonalakon, a kettős vágányok hiányát. E tekintetben is vasuti hálózatunk nagy hátrányban van, mint azt a következő számok mutatják; kettős, illetve többes vágánnyal el volt látva a hálózatnak:

Nagybritanniában	55.6	%-a
Belgiumban	47.3	„
Hollandiában	46.4	„
Poroszországban	38.9	„
Ausztriában	15.4	„
Magyarországon	5.6	„

Összehasonlítás kedvéért végül még a következő adatokat említjük (1910):

Üzleti hányad	68.3	59.6	73.2
	magyar	déli	kassa-oderbergi
	államvasut	vasut	vasut
Kilométernyi bevétel	22.696	67.035	60.549
„ személyforg.	6.783	15.519	9.431
„ áruforg. t.	3.302	5.875	13.708
100 kil. mozdony	19	39.5	36.5
Egy kilom. teherkocsi	4.69	8.08	11.3
Személyzeti üzlet kil.	6.2	8.2	?

E számok szerint majdnem minden egyes mozzanat kedvezőtlenebb a magyar államvasutaknál, mint a két közös vasutnál.

Ha visszatekintünk az itt kifejtettekre, lehetetlen elzárkózni azon meggyőződés elől, hogy államvasutaink nem felelnek meg a mai forgalom igényeinek. A gazdasági élet intensivebbé alakulásával a forgalom a vasuttól is intensivebb szolgálatot követel; a forgalmi egységeknek, a forgalmi szolgáltatásoknak emelkedniök kell, ez azonban csak úgy lehetséges, ha a vasuti hálózat extensiv jellege megváltozik. Ennek az átalakulásnak igen sok feltétele van technikai, gazdasági szempontból. E dolgozatban csak néhány mozzanatra akartam utalni, anélkül,

hogy a kérdést egész complexumában felfejtsem. Kétségtelenül a vasuti forgalom és a vasuti administratio decentralisatiója, pályaudvarok, raktárak, rendező vágányok építése nagy fontosságúak; az egész kocsiadministratio helyes berendezése, abból a célból, hogy a kocsik rakodóképessége lehetőleg kihasználtsassék, hogy a rendelkezésre álló kocsi-park lehetőleg gyorsan felhasználtsassék. Igen fontos az, hogy a vasut a közönség, első sorban a nagyforgalom igényei iránt lehetőleg korán tájékozva legyen és hogy minden eszközzel oda hasson, hogy a vasutnak a termelők által való nagy igénybevétele idején, így különösen őszkor, más szállítmányokra (kezelési javak, hadgyakorlatok stb.) a vasut lehetőleg igénybe ne vétessék. Mindezen okokból nagy fontosságú az egész üzemnek kereskedelmi alapra való helyezése. A burokratikus szellem helyébe a kereskedelmi szellemnek kell bevonulnia. Mert habár ilyen nagyterjedelmű vállalatok, mint amilyen a vasut is, a burokratikus jellegtől egészen szabadulni nem tudnak, mégis az intézkedés és vezetés főpontján a kereskedelmi szellemnek kell uralkodnia. Hogy ez lehetséges, mutatják a nagy részvénytársulati vállalatok, trösztök stb. A technikailag és kereskedelmileg megfelelő vasut képes lesz a közgazdasági élet igényeit kielégíteni, fontos tényezőjévé válik a gazdasági haladásnak, a nemzetnek életharczában erős fegyver lesz és pénzügyi tekintetben sem fog az államháztartás terhére lenni, sőt azt feleslegével táplálni fogja.

A KVÓTAÜGY NEGYVENÉVES TÖRTÉNETÉNEK FŐ MOZZANATAI.

Az 1867. XII. czikk 18. §. és 19. §-a a következő rendelkezéseket tartalmazza: kölcsönös alku által előre kell meghatározni azon arányt, mely szerint a magyar korona országai s a sanctio pragmatica folytán közösöknek elismert ügyek terheit és költségeit viselendik. Ezen alku s megállapítás oly módon történik, hogy egyrésről a magyar korona országainak gyűlése, másfelől öfelsége többi országainak gyűlése, mindenik a maga részéről egy hasonló számú küldöttséget választ. E két küldöttség, az illető felelős minisztériumok befolyásával részletes adatokkal támogatott javaslatot fog kidolgozni az említett arányra nézve. A 21. §., ill. 22. §§. továbbá így intézkedik: Ha a két küldöttség a javaslatra nézve nem tudna egymással megegyezni, mindenik félnek véleménye mind a két országgyűlés elébe terjesztetik. Ha pedig a két országgyűlés nem tudna egymással kiegyezni: akkor a kérdést, az előterjesztett adatok alapján, ő felsége fogja eldönteni. Az arányra kötendő egyezkedés csak határozott időre terjedhet; annak elteltével ismét ugyanazon módon új egyezkedésnek leendő helye.

A quotaügy negyven éves multra tekint vissza. 1867-ben a kiküldött országos bizottságok abból indultak ki, hogy a quota megállapításánál a két állam teherviselési képességét kell alapul venni, ezt pedig legjobban az állami bevételekben lehet felismerni, melyek akkor mindkét államban nagyjából egyforma adó- és állam-

háztartási rendszeren alapultak. Az osztrák bizottság ez alap ellen is azzal az alig jóhiszemű kifogással élt, — mert hiszen későbbben ismét a fogyasztási adók netto bevételeit tartotta megbízható tünetnek — hogy a fizetési képesség kiszámítására csak az egyenes adók választandók. Elismerték azonban, hogy az egyenes adók kizárólagos tekintetbevételével Magyarország nagyobb terhet vállalna, ezt azzal vélték ellensúlyozhatni, hogy bizonyos fogyasztási adók, valamint a vámbevétel is, közös bevételé tétesenek. Az osztrák bizottság azért is tett nehézségeket, mert nemcsak a közös kiadások kulcsának meghatározását akarta a bizottság feladatának körébe bevonni, hanem egyuttal Magyarország hozzájárulási arányát az osztrák államadóssághoz megállapítani óhajtotta. E nehézségek legyőzése után a tárgyalás a quota kiszámítására szorítottatott. A számítás alapjául szolgált egy a legfelsőbb számszék által megállapított és az állami zárszámadásokon nyugvó kimutatás, mely a két államnak a központi kiadásokhoz való hozzájárulását az 1860–65-diki korszakban feltünteti. E kimutatás alapján a quota $25.052 : 74.948$ -ban számítottatott ki. A magyar quotabizottság — mely mindig az engedékenység erejében tündökölt — késznek nyilatkozott e kimutatást alapul venni, bár kétséget nem szenvedhetett, hogy azon korszakban az abszolút hatalom, az ország tényleges fizetési képességével nem törődve, annak terheit a végsőig *szaporította*. Ezt mutatják a következő tények. Behajtás útján folyt be (Lónyay szerint 1859-ben) 31.7 millió, ebből Magyarországra esik 20.6 millió. A behajtásra alkalmaztatott az egész monarchiában 147.640 katona, ebből Magyarországon 120.473. Adóhátralék volt (1858) az egész monarchiában 8.3 millió, ebből Magyarországon 4.9 millió. Dacára annak, hogy a kiszámított quota tehát az említett körülmények bizonyítéka szerint az ország adózási képességénél nagyobb volt, az osztrák quota-bizottság az arányt következőkép számította ki: $27.064 : 72.936$. Azonban az osztrák bizottság ezt sem tartotta elég nagy quotának, hanem bizonyos fogyasztási

adók kihagyásával a quota-arányt következőkép állapítja meg: 31.04:68.96, vagyis kerek összegben 31:69. A bizottság csak a két kormány közbelépése után tudott megegyezésre jutni, melynek javaslata 30 : 70 volt. Ezt a magyar bizottság végül elfogadja, csak hogy egy közös javaslat létrejöhessen, bár, mint mondja, az ország ezáltal nagyobb terhet vállal, mint az volt, mely az eddigi hozzájárulásból származott. Hozzátételek továbbá, hogy a magyar quota-bizottság azt annak reményében teszi, hogy a tíz év folyama alatt, melyre a quota megállapították, az ország anyagi ereje és jóléte a visszanyert önkormányzat következtében gyarapodni fog.

1877-ben a magyar országos bizottság Magyarország arányát 29.008%-al állapította meg az adóbevételek alapján. Az osztrák országos bizottság „az adóbevételekből kihagyván mindazokat, — miként a hivatalos jelentés mondja — melyek az arányt Ausztriára nézve kedvezőtlennek teszik“, 31.4%-al állapítja meg Magyarország arányát. *A magyar bizottság hajlandó volt az eddigi 30%-ot fenntartani, ha a visszatérítésekből származó hátrány megszűnik.* Viszont az osztrák bizottság most hajlandónak mutatkozik 30%-al megelégedni, ha ellenkezőleg *a visszatérítések eddigi rendszere fenntartatik.* Megegyezés *nem is jött létre*; a magyar országos bizottság jelentésében az országgyűlésnek a 29%-nyi quótát ajánlja. *A birodalmi tanács a status quo* fenntartását szavazza meg, a magyar kormány által benyújtott törvényjavaslat, mely törvényté vált, *szintén a status quo fenntartását* mondja ki. Nem hagyhatjuk említés nélkül Kerkápoli Károly és társai által benyújtott különvéleményt, mely a 29%-os quótát javasolja. A többiek között azt mondják: „Nem szenved kétséget, hogy az adóképeségnek helyes meghatározása nehéz feladat. Nehéz megtalálni azokat az alapokat, melyek hiven feltüntessék a két államnak adóképeségét egymáshoz viszonyítva. Nem biztosak azon alapok, melyeken ezen adóképeség 1867-ben, és azok sem, melyeken 1877-ben kiszámított, s melyek a quota-bizottság javaslatában részletezve van-

nak. És mindaddig, míg az adóképesség meghatározására egy biztosabb, pozitívabb kulcs nem találtatik, a közösügyi költségek fedezési aránya egy *nehezen megoldható kérdés marad*, mely a monarchia két állama közt a jövőben is sok vizályt és kellemetlenséget fog okozni. — Nincs indokolva a 30%, mert még azon adatokhoz is, melyek alapján a 29% a magyar quota-bizottság által kiszámított, igen sok alapos kifogás fér. Ezen kiszámítás már ugyis szerfelett terhes Magyarországra nézve, mert a kiszámításban alapul vétettek az egyenes adók is, pedig ezek az adóképesség ismérveit csakis az adóforrásoknak egyenlő alapokon való kimunkálása és egyenlő adótételek mellett képezik. Nagyságuk a törvényhozó tetszésétől függ s az ezen alapon induló számítás azon képtelen eredményre kell hogy jusson, hogy minél inkább van megterhelve a föld, a tőke és a kereset, annál nagyobb az illető állam adóképessége. És nem hagyhatjuk figyelmen kívül az országos pótlékok kérdését sem, melyek a tartományi kiadások fedezésére kivettnek. Midőn saját miniszteriumunk vette át az ország kormányzatát, a magyar korona országaiban addig létezett országos pótlékok 1868-ban egyesítették az állami adóval és a magyar állami költségvetésbe vétettek fel. Ausztriában ez nem történt, ott az országos és tartományi pótlékok most is külön kezeltetnek és sem az állami budgetben, sem a zárszámadásban kifejezést nem nyernek. Ennek következménye az, hogy az országos pótlék befoglaltatik Magyarországnak azon bevételei között, melyek alapján a 29%-nyi teher kiszámított; de az örökös tartományok bevételei között ugyanezen országos pótlékok nem szerepelnek. Ezen körülmény is kedvezőtlenebbé teszi az arányt Magyarországra nézve. Mindezekből kitűnik, hogy azon számítás, mely 29%-ot hoz ki Magyarországra nézve, azon kulcs, melyet a magyar regnikoláris bizottság alapul vett, egyáltalán nem kedvező Magyarországra nézve, s hogy Magyarország már akkor is nagy áldozatokat hoz, midőn ezen 29%-ot elfogadja. Ezen túlmenni egyáltalán nem lenne indo-

kolt, nemcsak azért, mert hiányzik azon nagy érdek, mely 1867-ben nagyobb teher elvállalását indokolta, *de azért is, mert az ugynevezett közgazdasági kiegyezésnek egyéb részei sem nyujtanak Magyarországnak oly compensatiót, hogy indokolná a javasolt nagyobb quota elvállalását* (Irományok, 1875., XXV. köt. 226. o.)“. — A *pénzügyi bizottság* is kimondja, hogy a nagyobb quotával Magyarország áldozatof hoz a monarchia kapcsolatának, különösen pedig rábirta a bizottságot a 30% arány elfogadására, hogy az adóvisszatérítés igazságos és méltányos megoldási módjának elfogadására felkeltse a méltányossági indokokat a monarchia másik felében is.“ (Ugyanott 224. l.)

1887-ben a magyar országos bizottság a praecipuum elejtésével a 30%-nyi arányt ajánlotta, pedig pontos számítások szerint az csak 28.6% lett volna. Az osztrák bizottság a praecipuum fentartását és 34%-nyi arányt követelt, ami együtt 35½%-nak felel meg. A szóbeli tárgyalás nyomán az osztrák bizottság hajlandó volt 32.5%-ot elfogadni. Hajlandó volt későbbben 31.4%-ot is elfogadni, ha Magyarország részéről biztosítékot nyerne, hogy a 31.4% mindenkor minimumát foyja képezni annak, a mivel a magyar korona országai a közösügyi költségekhez hozzájárulnak. Midőn föltételeinek teljesítését lehetlennék látta, a praecipuummal együtt 32.2%-ot ajánlott. Végül megegyezés jött létre a *status quo fenntartása* iránt. A vita főleg a praecipuum körül forgott, melynek eltörlését a magyar bizottság követelte.

1897-ben a magyar bizottság szigoruan ragaszkodott a 31.4%-nyi quotához és a tárgyalások *eredménytelenül végződtek*. Az utolsó ülésben báró Bánffy Dezső miniszterelnök a bizottságnak köszönetet mond azon erélyért, melylyel Magyarország érdekeit védelmezte és kifejezést ad annak, hogy a kormány föltétlenül helyesli a magyar bizottságnak az ország érdekeinek megvédését célzó iránzatát.

1898-ban sem jött létre egyezés. Egészen önkényes számítások, egyes állami jövedelmek tetszés szerinti fölvé-

tele és kihagyása segítségével az osztrák bizottság praecipuum nélkül 38.579%-nyi quotát számított ki Magyarországra részére. Az osztrák bizottság egyáltalában az alkalmazott kulcs ellen nyilatkozik. A magyar bizottság a 31.4 helyett újabb számítások alapján 31.997%-ot ajánl, ami ellen Horánszky Nándor különvéleményt nyújtott be. A tárgyalások eredményhez nem vezettek.

1899-ben nagy fordulat áll be. A bizottság eredetileg a 31.4%-nyi quota álláspontjára helyezkedett, az osztrák ajánlat 38 volt. Hogy a magyar bizottság álláspontját elhagyta, azzal indokolja, hogy 1887-ben az akkori magyar országos bizottság részéről a legnagyobb részletességgel meg lett jelölve oly számítási alap, mely a magyar felfogás szerint aránylag legjobban felel meg mindkét állam teherviselési képességének. Ezen számítási alap akkoriban az osztrák bizottság részéről el nem fogadtatott ugyan, de el sem vettetett, hogy „minden részletes számítástól eltekintve és a jövőre nézve minden praepjudicium nélkül a legközelebbi tíz év tartamára a törvényesen fennálló állapot fenntartandó.“ Ennek daczára a magyar bizottság saját maga quotáját az osztrákok ellenére fölfelé lícitálta, ezt azzal indokolván, hogy a „magyar országos bizottságnak el kellett készülnie arra, hogy az osztrák bizottság ezen számítási módra viszonyul“ (1896—901. irományok XXVI. 202. l.) Bizony gyenge érvelés, midőn az osztrákok az egész számítási alapot elvetették és különben is minden quotabizottság kijelentette, hogy az általa tett ajánlatok praepjudiciumot nem képeznek, sőt magát a bizottságot is csak az esetben kötik, ha az összes javaslatok elfogadtatnak. Mármost a bizottság ez alapon a quotát 33.84%-ra teszi, de az osztrák bizottság makacssága folytán felemeli tovább 34.2%-ra; mintnogy az osztrák bizottság 34.5%-on alul nem akart leszállani, a tárgyalás sikertelenségét kellett konstatálni. Most a két kormány lépett előtérbe, minek — mint a jelentés mondja, — azon örvendetes eredménye volt, hogy az osztrák bizottság a tárgyalások fonalát ismét felvette.

Végül az osztrák bizottság ajánlja a 34.4%-nyi quotát, a magyar bizottság ezt *elfogadja*. Gróf Apponyi Albert és Horánszky Nándor különvéleményt jelentettek be.

1901-ben (Irományok, 1896—1901. XXVI., 18. l.) Zichy János gróf a következő kijelentését kéri jegyzőkönyvbe vétetni:

A mennyiben a párt, melyhez tartozom, 1899-ben és 1900-ban is az 1896-iki quotabizottság álláspontjára helyezkedett, mely azt mondta ki, hogy nemcsak az akkori quotát tartja magasnak, de méltányos arány még az akkorinál is alacsonyabb volna és mivel azóta a viszonyok lényegesen nem változtak, részemről még ma is ezen állásponton állok és mert nem találom helyesnek, hogy a bizottság a mostani alapot elhagyja akkor, midőn még a múlt évi quotabizottság is osztotta az osztrák bizottság azon óhaját, hogy valahányszor a quota újbóli megállapítása szóba kerül, utasíttassék a két kormány, hogy a két parlament elé oly előterjesztést tegyen, melyben szabatosan meg vannak jelölve azon adatok, melyek a jövőben a quota megállapításánál irányadók legyenek, végre, mivel az eddigi politikai és czélszerűségi okokból tett koncessziók és engedmények azt, a mit céloztak, hogy ugyanis a quota megállapítása parlamenti uton történhetnék, nem érték el és erre jelenleg még kevesebb a kilátás, azért fentartom a régi álláspontot és kérem a tisztelt országos bizottságot, hogy ezt tudomásul venni méltóztassék.

Az ügy így lejtőre jutott. 1902-ben a magyar országos bizottság a 34.4%-nyi quotát *elfogadja*, bár az 1899-ben tett számítások csak 33.84-et, 1900-ra az adatok nem lévén előterjeszthetők, 1901-ben 33.73, 1902-ben 33.63%-ot, tehát folyton csökkenő arányt eredményeznek. Megjegyzi azonban a magyar bizottság, hogy „tagjai még most is ugyan meg vannak győződve arról, hogy a jelenleg érvényben álló quota *jelentékenyen* túlhaladja a magyar korona országainak teherviselési képességét“ (1901—6. irományok, IV. köt. 126. l.) Az osztrák

bizottság azon követelése is teljesítettik, hogy az egyezés ne tíz évre, hanem csak 1909. végéig köttetik.

A pénzügyi bizottság jelentése pedig így szól: (Irományok, 1901—6., VI. köt. 77. l.) „E zárószámadások a pénzügyi bizottság meggyőződése szerint is teljességgel igazolják a quota-bizottság 1902. május 31-éről kelt jelentésében foglalt azt a nyilatkozatot, mely szerint a jelenleg érvényben levő arányszám már jelentékenyen túlhaladja a magyar korona országainak teherviselési képességét.“

1903-ban és 1904-ben a két bizottság a 34.4%-nyi arány alapján *megegyezésre jutott*. Még az újabb számítások alapján ugyan Magyarország quotája 1903-ban csak 33.49, tehát majdnem egy százalékkal kevesebb lett volna, 1904-ben csak 33.25, azaz 1.15%-al kevesebb. A bizottság már most óvást sem tesz. Fatalismussal beleenyugszik a túlszigázott quotába. Csak egy platonikus nyilatkozat történik 1904-ben, az utolsó tárgyalások fonalán. A magyar bizottság kijelenti: (Irományok 13. l.) Azon számbeli adatok azonban, melyek a kormányok részéről jelenleg elő lettek terjesztve, a helyzetnek oly változásáról tesznek tanuságot, mely voltaképen a magyar quota leszállítását igazolná. Ezzel szemben Buzáth Ferenc a régi quota föntartása mellett foglal állást és különvéleményt ad.

Az 1906-ban lefolyt tárgyalások ép úgy mint az előbbieket, nem vezettek eredményhez. Magyarország viszonylagos állambevételei ismét némi csökkenést mutattak, mindamelllett az osztrák bizottság nemcsak ragaszkodott a népességi kulcs elfogadásához, hanem a vámjövedelemnek a behozatali arány vagy a fogyasztás szerinti megosztását követelte és az egyezséget csak az év végéig óhajtotta megkötni. Ezzel szemben a magyar országos bizottság ragaszkodott régi álláspontjához, sőt egy kisebbség a régi 30%-os kvótára óhajtott visszatérni.

1907-ben az álláspontok nem közeledtek egymáshoz, az osztrák bizottság csak annyiban engedékenyebb, amennyiben a vámjövedelem felosztására nézve addig,

míg a vámügy közössége fennáll, a mai állapot fentartását nem ellenzi. A bizottságok ismét nem tudtak meg egyezni.

1908-ban ismét nevezetes fordulat következett be. A magyar bizottság „politikai okokból” ismét a quóta felemeléséhez hozzájárul, bár a 67-diki törvény szerint a bizottság „részletes adatokkal támogatott javaslat alapján” tesz előterjesztést a quótára vonatkozólag. A statisztikai adatok ellene szóltak a quóta felemelésének, pa bizottságra pedig a politikai okok nem tartoznak. A kormány részéről is ugy látszott, hogy megnyugodtak volna abban, ha a bizottság kijelenti, hogy az általa átvizsgált adatokból alapot a quóta emelésére nem talált, a mennyiben pedig ezt politikai okok talán javalják, ezt megítélni nem a bizottság feladata. Mindamellett a bizottság maga is a 36.4%-nyi quótában megállapodott. A quóta felemelésére csak egy képviselő tagja a bizottságnak szavazott; a többi szavazat a bizottság főrendi tagjaiból került ki. A bizottság előadója nem szavazta meg a felemelt quótát és nem is vállalkozott annak a Házban való előterjesztésére. A Házban a bizottság más tagja terjesztette elő a javaslatot. A két bizottság egymással megegyezvén, ez alkalommal a királyi döntés szüksége elesett. A megegyezés tiz évre kötöttet, 1917 december 17-dikéig.

Visszatekintvén azt látjuk, hogy a kvótaügy nehézségei nemcsak a kulcs megállapításánál mutatkoztak, hanem Ausztria más tekintetben is mindig újabb követelésekkel nehezítette meg a megkötendő egyezséget. Így az első tárgyalások alkalmával csak az egyenes adókat kívánta alapul vétetni és összekötni óhajtotta a quótaügyet az osztrák államadósság ügyével. Más alkalmakkor pedig az igazságtalan és Magyarországot károsító adó-visszatérítési eljárást szabta az alku létrejöttének feltételül. Ismét más alkalommal azt óhajtotta kikötni, hogy a vámok emelése esetére új egyezkedésnek kell történnie. Idő tekintetében ellenezte a tiz évre való megállapítást. Ujabbban pedig a vámjövedelem tulnyomó részét saját

kinestára számára óhajtja lefoglalni, elfelejtván azt, hogy a vám azt az országot illeti, hol az illető cikk fogyasztatik és még az itt leginkább tekintetbe veendő cikknél, a kávénál, Magyarország fogyasztása sokkal nagyobb, mint ezt az osztrákok rendszeren állítják. De elfelejtik azt, hogy a nagyobb vámjövedelem szorosán összefügg az erősen kiélesített ipari védelemmel, mely pedig az osztrák ipar jövedelmét jelentékenyen emeli a magyar fogyasztók terhére, egy teher, mely csak egy cikknél, a szőtt áruknál, számos milliót tesz ki.

Jelentékeny károsodást szenvedett az ország a praecipium révén is. A kormány által annak idején előterjesztett adatok szerint ugyanis tett 1872., 1873., 1874. és 1875-ben a határőrvidék

egyenes adója	8.823,911 frtot,
közvetett adója	1.799,405 frtot,
összesen	10.623,316 frtot,
évi átlag	2.655,829 frtot,

Tett Magyarország egyenes és közvetett adóinak évi bevétele ugyanezen években	112.502,318 frtot
ehhez Ausztria egyenes és közvetett adóinak évi bevétele ugyanezen években	275.332,603 frtot
összesen	390.493,750 frtot

A 390.493,760 frtnak a határőrvidék bevétele csak 0.68%-át teszi és így Magyarország quótáját csak ennyivel kellett volna emelni, minek következtében az 30.4, nem pedig 31.4%-ot tett volna. A magasra tett praecipium következtében Magyarország a pénzügyminiszterium legujabb kimutatása szerint 1886 óta 18.2 százalékkal többet fizetett a közös költségek fedezésére, mint joggal tehetett volna.

KISEBB DOLGOZATOK.

A THÜNEN-FÉLE KÖRÖK ÉS PEST. *)

Nem egyszer lehet tapasztalni, hogy eszmék csak lassan, gyakran évszázadok után jutnak érvényre és értetnek meg teljes horderejükben. Mondják, hogy már Archimedes csinált gőzhajót; de bizonyos, hogy már Papin a Rajnát gőzhajóval akarta bejárni és mégis csak korunknak sikerült ezen nagy találmányt megvalósítani. Már a régi Göröghonban voltak valószínűleg vasutak és mégis csak annyi ezer év után vált a vasut a világkereskedelemnek és a világforgalomnak olyan nagy-szerű eszközévé, olyan hatalmas varázsvesszejévé a civilizációnak. És hogy még egy példával éljünk, már Aristoteles mondá, hogy csak akkor fog a rabszolgaság intézménye megszűnni, ha az orsó önmagától mozog, s mégis csak Arkwright a mult században volt az, ki az önmozgó orsó föltalálásával a nagy görög bölcs nagy-szerű sejtelmét teljesítette. Lassan küzd minden új eszme, lassan erősödik, míg végre meglepetéssel látjuk, hogy az, mi kezdetben jelentéktelen, kisszerű volt, nagy-szerű élet erejét rejti magában és nagy változásoknak lesz forrásává.

Ilyen eszmét fejtett ki a jeles nemzetgazda Thünen. Thünen ugyanis vizsgálni óhajtotta, miképpen alakulnak bizonyos gazdasági viszonyok legegyszerűbb feltételek mellett és e célból egy elszigetelt államot képzelt magának, melyben a talaj minősége mindenütt

*) Megjelent a „Reform“-ban 1872.

egyenlő, melyben semmi vízi út nincs, hanem minden közlekedés szekérrel történik és melyben csak egy város, mint a gazdasági termények vevője és az ipari czikkek gyártója van és mely a területnek középpontjában fekszik. Mellőzvéen itten minden mást, csak annyit szükséges megemlíteni, miszerint Thünen azon eredményre jutott, hogy ilyen államban a gazdasági termelés bizonyos körök szerint fog alakulni; hogy a városhoz legközelebbi körben szükségképpen kerti növények fognak termeltetni, mint amelyek legkevésbé birják el a szállítás költségeit; hogy a második körben az erdőmivelés fog szükségképpen alkalmaztatni, hogy a harmadikban, negyedikben és ötödikben a szemes élet fog termeltetni és végre a hatodikban a baromtenyésztés foglal helyet. Thünen éles észszel és szigoru matematikai levezetéssel mutatja ennek kétségbevonhatlan igazságát. Természetes azonban, hogy ez csak elvont állapot; mert talán sehol az említett föltételek nincsenek meg és így a körök helyett görbe vonalakat fogunk nyerni, melyek az egyes termelési ágak valódi álláshelyét fogják megjelölni.

Tudjuk, hogy ennek analogiája a földrajzban is tapasztalható és hogy először is ezt a nagy Humboldt Sándor fejtette ki bővebben. Mig tudniillik a föld és nap közti viszonyból minden más tényező kizárásával az következnek, hogy azon körök, melyek az egyenlő hősséggel bíró helyeket összekötik, egyenes vonalak legyenek, addig a levegő, a víz, a hegyek, a vegetáció és talán más még ismeretlenebb tényezők befolyásánál fogva ezen vonalak görbe vonalakká alakulnak és többnyire nagyon is eltérnek a rendes egyenes vonaltól. És ha Humboldt ezeket az egyenlő hősséggel bíró vonalakat izothermáknak nevezte, akkor a Thünen-féle köröket egyenlő gazdasági ágakat vagy állapotokat jelölő vonalakat izökonomikus vonaloknak, izökonomáknak lehetne nevezni. Ha ezeket a vonalakat az egész földgömbön megjelölve gondoljuk, elképzelhetjük, hogy azok a gazdasági élet egészen új és mindenesetre alaposabb ismeretéhez vezetnének.

De kisebb gazdasági rendszerekre is lehet a Thünnen-féle köröket alkalmazni. Nem fog senkit meglepni, ha azt mondjuk, hogy nagy városokban is a különféle termelési ágak és alakzatok bizonyos elv szerint csoportosulnak. És habár Pest leginkább a Duna felé irányította gazdasági életét, mégis könnyen lehet itt is határozott csoportosulást észrevenni. És akkor a következő kép tűnik fel előttünk:

Valamint a Thünnen-féle államban a középpontban a város mint legnagyobb gazdasági szervezet van, ugy Pesten, mely félkört képez, a középpontban van a nagyszerű lánchíd. A lánchíd képezi gazdasági össz-szervezetünk legnagyobb szerű szervét, mely egész architektúrájában épp úgy képezi a gyupontot, mint Bécsben a sz. István tornya. De a lánchíd csakugyan lüktető ere is a fővárosi közlekedésnek és mintegy kiinduló pontja az utolsó évtizedek gazdasági történetének. A lánchíd alatt terül el közlekedésünk nagy ütereje, a Duna, itt járnak hajóink, itt vannak a nagy rakpartok, itt lesz a nagy összekötő hid, mely a déli vaspályát egyesíti többi vaspályáinkkal, mely tehát az egész vasuti hálózatunkat összeköti. Ez képezi a főváros gazdaságának tropikus égalját.

A lánchiddal szemközt, de nem annyira kör, mint ellipszis alakjában van az első gazdasági kör. Itt emelkednek a kereskedők nagy palotái, itt vannak a gazdaságnak legnagyobb intézetei, itt a nagykereskedők, a nagyipar, itt van a tőzsde, a nagy bankok, — anglo-hungarian-bank, — itt lesz a nagy földhitelbank, itten látjuk a nagy magyar biztosító-intézet palotáját, itt vannak a nagy vasuti társulatok — az erdélyi, a tiszai, a keleti vasul — palotái és helyiségei, a Dunagőzhajózási társaság palotája, itt van a kereskedelem és a tőzsde hatalmas eszköze, a távirtda, itt vannak a nagy szállodák, fényes kávéházak, itt van — the last but not the least — a kereskedelmi miniszterium, a gazdasági életnek legmagasabb közege, itt lesz elvégre az új nagyszerű vámhivatal. Ez az első kör, magában foglalván az ujkori gaz-

daság legmagasabb szerveit, leghatalmasabb közegeit, ez a gazdaság déli égalját képviseli.

A második kör, a Nádor-utczával, Dorottya-utczával és Váczi-utczával egész a Váczi-utig, ez képezi fővárosunk gazdaságának mérsékelt égalját. Itt már csak ritkábban, mint exotikus növények fordulnak elő ilyen nagyszerű tűnemények, mint az első körben. De ebben a körben mozog a tulajdonképpeni üzleti élet. Itt vannak a nagy raktárak fényes kirakatokkal, a nagykereskedők és bankárok, itt jár-ke-l a nagy tömeg, itt találjuk a provinciális kereskedőt, ki szükséges rendeléseket tesz, itt a külföldi ágensek seregét, kik gyakran kiállhatatlan toladással végzik teendőiket, itt látjuk a nagy szállító kocsikat nehéz lovaikkal, melyek a vasutról hozták a különféle szállítmányokat: itt a kis üzleti tulajdonosokat, itt a hordárok tömegét, szóval itt a gazdaság nincs ugyan képviselve fényes intézetekkel, mint amelyek az első körben előfordulnak, de itt gyorsabb és közvetlenebb a gazdasági áramlat. Ebben a körben találunk már itt-ott egyes alakzatokat, melyek inkább a harmadik körbe valók, egyes közintézetekkel, de a kör jellegét képezik a nagykereskedők, szállítók, bizományosok, a fényes üzletek, nagy kirakatok, melyek este tündéries fénytengerben usznak.

A Váczi-uton túl belépünk a harmadik körbe. Itt vannak a kis szatócsok, melyek már a nagykereskedés speciális hajlamával ellentétben legkülönbélebb árut árulnak, itt vannak a vegyes üzletek, melyek a posztó és vászon mellett még czukrot és kávé-t, sőt még némelykor lisztet és szeszes italt is árulnak. Itt vannak továbbá a kézművek legkülönbélebb ágazatainak telepjei; a kávéház helyett a demokratikusabb és olcsóbb kávéház, áll a közönség rendelkezésére, a szálloda helyett kocsmák, melyben az alsóbb nép keresi kényelmét s élvezetét: itt gyakrabban tűnik föl már a paraszt szekér, mely a kocsnak udvarán álldogál, míg a kocsi a régi jó idők módjára a kocsis hosszában hasal és patriárhális álmát aluszsza. Itt az utcák már sok helyütt nélkülözik a kö-

vezetet, a házak kisebbek, az udvarok nagyobbak lesznek, a vízvezeték helyét még a régi kut foglalja el, itt minden a gazdaság alsóbb fokára mutat. Gyárak és nagyobb műhelyek, melyek az első és második körből ki vannak tiltva, itten találják helyüket és fekete kémények nyújtózkodnak ég felé, a pályaudvarok itten terjednek el, hol nem annyira veszélyesek és akadályt okozók és hol az extenzivebb gazdálkodási módnál fogva olcsó földterületet is kaphatnak. Különben e körben minden arra mutat, hogy a gazdaság nem legmagasabb polczán áll.

A kis piszkos bolt gyakran nélkülözi a szép légszeszvilágítást, a kis tanonc még more patrio czipeli a mester vagy a princípális legifjabb sarjadékát, a segéd előzékenységgel öleli az egy szál gyertyát vásárló szomszédos szobaleányt, a nagy mázsá helyett kis tizedes mázsá, a nagy Wertheimer helyett egy kis fiók, szóval ezen harmadik kör jellegét a kis üzlet és kézmű, a kis tőkének sajátosságos működése határozza meg.

Ezen körből kilépve, már mindinkább bucsut veszünk a városi élettől, mert ezen kívül már gyakran találkozzunk mezőgazdasági foglalkozással; itten kezdődnek a kertek, melyek a város lakóinak a zöltséget szolgáltatják, itt vannak kisebb tejgazdaságok, melyek reggelinről gondoskodnak és melyekkel a város végéig jutottunk. Azontul mező, rét, liget, melyek nyáron kirándulások czélpontjai, azonban a városi gazdálkodásnak semmi nyomát sem mutatják.

Ez nagyjában fővárosunk képe, ha azt a Thünen-féle körök példájára fölosztjuk. Látjuk, hogy itt is határozott fokozást lehet észrevenni a külső majortól egész a láncz-hid remek építményeig, mely hazánk fővárosa gazdasági és architektonikus fénypontját jogosan képezheti, hogy itt is a véletlenben a rendező ész működését észrevehetjük.

A JÓTÉKONYSÁGÜGY TÖRTÉNETÉHEZ.*

A gazdasági életnek egyetlen oldalát sem hanyagolta el a nemzetgazdaságtan oly mértékben, mint a jótékonyosság ügyét. Pedig még a legmesszebbmenő egoizmus alapjára helyezkedő gazdaság szempontjából az nagyon fontos, minthogy minden tartós gazdasági szervezetnek kell, hogy a jótékonyosság egyik alapelve legyen. Egyikét képezi azon pontoknak, melyeken a gazdaság bekapcsolódik az etikába és egyike azon területeknek, melyeken a gazdagság magasabb célok szolgálatába kerül. A jótékonyosság elve által fölösleges vagyongészletek levezettetvén, azoknak gazdasági ereje fentartatik, más tápláléknélküli területek megtermékenyíttetnek és így a gazdaság szolgálatának megnyeretnek. Habár az újabb időben a jótékonyosság gazdasági jelentőségének méltatása emelkedik, mégis csak a kezdet kezdetén vagyunk. És már ezen elméleti szempontból fontos, hogy a jótékonyosság történetével bővebben foglalkozzunk, mert ez szolgáltatja a legfontosabb anyagot a karitatív elv elméletéhez. De talán tágabb körökben is érdekel a gazdaságtörténet ez a része.

Ha eltekintünk a keleti világtól, mely az izlam tanításában kimerithetetlen ösztönt nyert a jótékonyosságra, úgy az európai kultúra körében kétségtelenül Itáliában kell a kiterjedt jótékonyosság gyakorlásának legrégebb házáját keresni. Itt, ahol a kereszténység legkorábban lete-

* Megjelent „Das Ausland” czimű folyóiratban (Stuttgart, 1876.).

lepedett, itt találjuk a legrégibb jótékony alapítványokat, a legrégibb jótékonyági intézeteket, a keresztény szellem legnemesebb alkotásait. A stoikus bölcséletnek a római császárság utolsó századaiban növekedő terjedése összeköttetésbe lépett az első sorban a szegények közötti propagandára utalt kereszténységgel, hogy a jóttevés ama szellemét terjeszsze, mely a korai középkor egyik legszebb jellemvonása volt. Tényleg a fiatal egyház jótékony intézetei a római corporationeshez kapcsolódnak, melyek gazdasági feladataikon kívül a jótékonytságot és kölcsönös segílyt ápolták. Az egyház hatalmával megerősödik a jótékonytságot ápolása is; ama hitelv által, hogy minden bűn, minden betegség, minden sorscsapás jóttevés és adományok által kiengesztelhetők, a jótékonytságot földjére egy óriási pénzfolyam vezetett, mely a legkülönbözőbb alakban fellépő rengeteg sok nyomort enyhített, igaz, másfelől új bajokat is felidézett. A szegényt az Isten által kedvelt lénynek tekintették, mely a gazdag által kiszolgálható és sokan inkább a jótékonytságot ölébe vágyódtak, mint az izzadsággal járó munka után.

A jótékonytságot igen fontos funkciója, amely azonban eddig még kevés figyelembe részesült, annak közigazgatás-rendészeti oldala. Ugyanis azt látjuk, hogy a jótékonytságot átveszi a legfontosabb közigazgatási funkciókat, melyeknek azokban az időkben szervök nem voltak. Ha valahol utat kellett vezetni, hidat kellett építeni, révet kellett föntartania, úgy kéznél volt a zárda, a szerzetes, az alapítvány, ott találjuk a közegészségügy terén, a szellemi és számos gazdasági érdek igazgatásánál és természetesen az egész szegényügy körében. *Ezt az időt tehát annak a korszaknak tekinthetjük, melyben a nyilvános igazgatás tulnyomóan karitatív elveken nyugodott.*

A karitatív elvnek itt kiemelt fontosságánál fogva érdekes lesz tudomást venni egy munkáról, mely tudtommal a legterjedelmesebb, mely e tárgyról megjelent. Igénytelen címe „Opere pie“, a nagy stílusban dolgozó olasz statisztikai hivatal közleménye. Tizenhárom folió-

kötetben tárgyalja a jótékony intézményeket egyes tartományok szerint, Liguria és Róma kivételével. Minden kötet kezdődik egy történeti bevezetéssel, mely a jótékony intézetek időbeli fejlődését mutatja, míg a gazdag táblák minden egyes intézményről a legbővebb adatokat tartalmazzák. Ha e munka be lesz fejezve, oly forrással fogunk rendelkezni, mely nemcsak gazdagon pótolja Cibrario „Della economia politica del medio evo“ szegényes adatait, hanem amely bizonyára a legterjedelmesebb monografia lesz, mely eddig gazdaságtörténeti tárgynak szenteltetett. Bár, mint említettük, a Rómára és Liguriára vonatkozó adatok hiányoznak, mégis tanulságos a közölt érdekes adatokat röviden összefoglalni.

Jelenleg Olaszországban 17,844 intézet és alapítvány létezik. Az egyes korszakokra alapításuk szerint következőképp oszlanak meg:

8—900 K. u.	1	1500—1600	832
900—1000 „ „	2	1600—1700	1927
1000—1100 „ „	7	1700—1800	3328
1100—1200 „ „	30	1800—1815	665
1200—1300 „ „	80	1815—1841	2423
1300—1400 „ „	140	1841—1868	933
1400—1500 „ „	281 ismeretlen időszakban		7195

Ez adatok csak azon intézetekre vonatkoznak, melyek még jelenleg is fennállanak s így tehát azokból biztos következtetést az egyes századok alapítási tevékenységére nem vonhatunk. Csak éppen a legkevesebb testületek, jogi és vagyoni személyek érnek el magas kort; sok bizonyára az idők folyama alatt elenyészett, sokat megsemmisítettek vagy elidegenítettek. De még ezen körülmény szemmeltartásával is találunk nem kevesebb mint 1373 jótékony alapítványt, mely már 1600 előtt létezett.

Ezen alapítványok célja természetesen igen különböző: „alla multiplicata dei fini corrispondente la varietà delle costituzioni“ mondja forrásunk, és tovább „in ogni modo le plebi derelitte trovano negli istituti religiosum riparo“. A legrégebbi intézetek foglalkoztak az idegenek ápolásával (heudochiák), az aggápolással (ge-

rontocomiák), árvaügygyel (orfanotrofiák), szegényügygyel (ptocotrofiák), betegápolással (nosocomiák), szegény gyermekek ápolásával (brefotrofiák), rabszolgák kiszabadításával stb. Későbbben hozzájárultak a szülőházak (ospizi di maternità), tébolydák (manicomi), siketnémák intézetei (istituti dei sordomuti), gyermekmenházak, iskolák és iskolai ösztöndíjak, gabonapénztárak (monti frumentari), zálogházak (monti di pietá), kiházasítási pénztárak (monti di marilaggi), alamizsna-pénztárak (monti in danaro), soccorsi in derrate, soccorsi agl' infermi) stb. Legkorábban találjuk a kórházakat. Így Santo Spirito-Mompellieriben, az érdekes Bigallo Florenzbén, ugyanött Santa Maria nuova (alapítva Beatrice atyja által), Pietro Orseolo doge alapítványa a San Marco templom régi kampanileje mellett Velenczében. Valamivel későbbben találkozunk tébolydákkal, bár már régebben voltak osztályok elmebetegek számára a kórházakban. A legrégebb tébolyda ugylátszik Feltreben volt, melynek keletkezését a tizenharmadik századba teszik. Eszerint kiigazítandó a k. porosz statisztikai hivatal folyóiratában (1874. az elmebetegek a tébolydákban, bevezetés) foglalt állítás, mely szerint az első tulajdonképpeni tébolyda Spanyolországban, Valenciában 1409-ben állítottott volna fel. 1410-ben már Páduában is találunk egy casa de maniaci. Ugyancsak régiebb időkbe tartoznak a scuoli grandi e piccoli érdekes testületei Velenczében és a mindenütt elterjedt compagnie della misericordia. Amazok kezdeiben egyházi gyakorlatokkal foglalkoztak, későbbben azonban tagjaik segélyezésével is. Némely scuola kényszeregyesület volt, így a San Nicolo-féle, melybe minden matrónak be kellett iratkoznia. A misericordianusok azt a testületet képezték, melynek tagjait ma is az idegen olyan gyakran lát Olaszországban, fekete álarczczal, mely csak a két szem számára nyílással bír, hátul lelógó széles kalappal, akik szegény halottakat temetnek és a szegényápolással foglalkoznak. A 14. században a jótékonyág már minden ponton található, melyet általában elfoglalt. Ezen időben már

találkozunk tizenkét monti di pietával, melyek a tizenhatodik századig százhuszra szaporodtak. Ezen montik tevékenysége főleg az első időben nagyon üdvös volt. Az alapszabályok és az igazgatás gondoskodtak rendeltetésök szigorú betartásáról: a megszorultaknak csekély kamat mellett pénzt kölcsönözni. Hogy e cél minden irányban biztosítsák, csak csekély összegeket volt szabad kölcsönözni és azokat sem a kereskedelemre, sem a játékokra nem volt szabad fordítani. Később persze itt is visszaélések fordultak elő, úgy hogy a montik is mindinkább a gazdagok és fejedelmek hitelintézetévé váltak; így a florenczi monte adósaik között szerepel II. Ferdinand és más uralkodók; az igazgatásba is behatoltak visszaélések. Velenczében, ahol emiatt a sconsadorik hatóságát állították fel a monti di pietá a természetes átmenetet képezik az önálló banküzlet felé, amint a mi forrásunk is mondja: dai depositi di robai depositi di danaro facile era il trapasso.

Sajátságos jelenségét képezték a corpi di barmelli Sardiniában, egy önbiztosítási egyesület féle erőszakos károk, mint rablás, lopás, valamint elemi károk ellen. Már igen korán fordulnak elő.

A jótékony alapítványok eloszlása az egyes tartományok szerint igen különböző. Legsűrűbbek Felső- és Közép-Olaszországban, bizonyítékul annak, hogy a jótékonyosság bizonyos összefüggésben áll a vagyonossággal. Kevésbé sűrűn fordulnak elő Alsó-Olaszországban — Sicilia kivételével — továbbá Sardiniában, mi ismét az angol nemzetgazdaságtan által elfogadott azon tétel általánossága ellen szól, hogy minden szükséglet megteremti a megfelelő organumot. Egy további földrajzi különbség abban mutatható ki, hogy Felső- és Közép-Olaszország a tulajdonképpeni jótékony, Alsó-Olaszországban a vallási alapítványok tulsúlyban vannak. Milyen érdekes e jelenség is az ethnologusra nézve!

Az alapítványok kezelése tulnyomóan az egyház kezében volt, mely esetleg az alapítók által meghatározott szabályokhoz volt kötve. Mindamellet korán mutatkoz-

tak bajok, visszaélések, melyek végre oly hangos panaszokhoz vezettek, hogy már a vienne-i zsinatnak az alapítványok szabályozásával kellett foglalkoznia. Később is többször állott a kérdés a zsinatok napirendjén, különösen a tridenti zsinaton (Bulla „de reformatione“), mely az alapítványokkal való visszaélést egyházi átokkal sújtotta.

A történeti tények egész sorozatának befolyására vezetendő vissza, hogy a jótékonyosságügy jelentősége napjainkban legalább viszonylag a gazdaság mai szervezési elveivel szemben csökkent. Amennyiben azonban a *causa efficiens*, annak keletkezési oka, a földi javakban való részesedés egyenlőtlensége megmaradt, a középkor jótékonyossági ügye mindig különös érdekléssel fog birni, mint egyike azon alakzatoknak, melyekkel egy gazdaságilag fejletlen kor amaz egyenlőtlenség kiegészítésére törekedett. Magában véve pedig a kulturtörténet ezen része ama nagy bájjal bir, melylyel minden eszményi áramlat és minden a tulajdonon szűk körefőlé való nemes emelkedés az emberi kedélyre nézve bir.

A monti di piétra alapiñási ideje.

	8-900	9	1000	1-1100	11	1201-12	1300	13	1400	14-1500	15	1600	16-1700	17	1800	18	1815-1-1	1-18	18-51	1-51	1-51
Ospedali degli infermi	—	1	1	12	32	55	61	88	83	83	129	40	119	40	190	1300	1815-1-1	1-18	18-51	1-51	1-51
Ospizi di maternità	—	—	—	3	1	2	1	3	2	2	4	3	3	1	6	—	—	—	—	—	—
Manicomii	—	—	—	3	2	2	2	2	3	3	7	2	3	2	6	—	—	—	—	—	—
Istituti dei sordomuti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ospizi degli esposti	1	—	—	2	9	14	10	5	1	1	6	6	15	—	—	—	—	—	—	—	—
Orfanotrofi	—	—	—	—	2	—	5	49	62	70	37	27	67	27	31	—	—	—	—	—	—
Ospizi e ricoveri di mendicizia	—	1	—	1	10	11	6	7	11	37	26	71	71	35	29	—	—	—	—	—	—
Conservatori, convitti e rifugi	—	—	—	2	2	3	9	26	81	109	109	20	61	26	33	—	—	—	—	—	—
Asili infantili	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	10	46	76	3	—	—	—	—	—	—	—
Senoli, posti di studio sussidi scolari	—	—	—	—	1	1	2	14	51	130	19	110	110	30	34	—	—	—	—	—	—
Monti frumentari	—	—	—	—	—	1	3	33	109	135	43	298	158	885	—	—	—	—	—	—	—
Monti di pietà	—	—	—	—	—	12	55	120	63	62	14	73	60	97	—	—	—	—	—	—	—
Monti dei paschi	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Monti di marilaggio e sussidi dotati	—	—	—	—	2	17	87	988	321	61	245	56	79	—	—	—	—	—	—	—	—
Monti di elemosine	—	1	1	1	2	4	5	35	53	134	45	168	67	141	—	—	—	—	—	—	—
Soccorsi in danaro	—	—	—	1	5	4	21	95	334	74	354	101	470	—	—	—	—	—	—	—	—
Soccorsi agli infermi	—	—	—	—	4	5	9	19	75	238	64	218	74	279	—	—	—	—	—	—	—
Soccorsi in derrati	—	—	—	—	1	6	8	29	55	112	19	114	50	170	—	—	—	—	—	—	—
Culto	—	—	3	4	3	7	35	177	480	466	66	111	19	2486	—	—	—	—	—	—	—
Culto e beneficenza	—	—	—	—	2	10	21	50	355	905	93	237	70	2145	—	—	—	—	—	—	—
Beneficenze diverse	—	—	1	1	4	1	11	37	59	124	34	95	33	73	—	—	—	—	—	—	—
Ballatici e soccorsi per l'allattamento	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ospizi di giovani disoli o usati del arere	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Istituto pei ciechi	1	2	7	30	80	140	281	832	1927	3328	665	2423	933	7195	—	—	—	—	—	—	—

ÁRHULLÁMZÁSOK.*)

Amint a légtenger változásai nagyobb-kisebb hullámzásokat okoznak, úgy a gazdasági életnek minden fontosabb átalakulását kíséri az árak hullámzása. A termelés emelkedése és csökkenése, a fogyasztás emelkedése és csökkenése soha az árakra nem marad befolyás nélkül, hacsak ellenkező tényezők nem gyakorolnak ellensúlyt.

A gazdasági szervezet nagyobb tökélye, szabályossága, egyenletessége, egyetemlegessége és kontinuitása az újabb időben azzal az eredménnyel járt, hogy az árak biztosabb és pontosabb megállapítása, de egyuttal szabályosabb alakulása, legalább igen sok esetben, bekövetkezett. A kereslet és kínálat nagyobb összhangja, az újkor tökéletes közlekedési eszközeivel lehetővé vált nagyobb könnyűsége a gazdasági élet ezen két alaptényezőiben mutatkozó feszültség kiegyenlítésének, az árak nagyobb állandóságában is jutott kifejezésre.

Bármennyire hajlandók vagyunk tehát ezt elismerni, mégis az utolsó években alkalmunk volt észlelni, hogy az áraknak ezen stabilitása és kiegyenlítése tulbecsültetett. Különböző tényezők jutottak korunkban, érvényre, melyeknek lénye éppenséggel nem az állandóság. Ama számos tényezővel szemben, mely gazdaságunknak a nagyobb törvényszerűség, szabályosság, ön-szabályozás jellegét adja, másfelől olyanok is érvényesül-

*) Allgemeine Zeitung (München, 1880. febr. 5.) Handelsbeilage.

tek, melyek e jelleget gyengítik. Uj, nagyszabásu találmányok mindmegannyi tényezője ugy az érték keletkezésének, mint megsemmisülésének. Féktelen üzérkedés többször okozott nagy áreltolódásokat és sok más mozzanatot emeli egyáltalában a gazdasági üzem mozgékonyosságát. Ha a gazdaságot, mint egészet, áttekinjük, bizonyára igazat adnak nekünk, ha mondjuk, hogy gazdasági rendszerünk mozgékonyságban, változékonyságban növekedett, nem esökkent, az áramlatok belsejében nem csökkentek, hanem legfeljebb jellegökben változtak. Ehhez járul még következő körülmény. Korunkban a gazdasági rendszer nagy kifejlődése, az anyagi érdekek nagy fontossága a gazdasági viszonyok változása miatti érzékenységet is növelte. Minthogy a gazdasági érdekek idegzete mélyen beleágazik a társadalmi élet egész izomzatába, ugy ez okból természetes érzékenysége is sokkal nagyobb. *Minthogy az összes lélektani proceszszusoknál nem az abszolot különbség dönt az inger nagysága tekintetében, hanem a relativ, ugy kell, hogy oly korszakokban, melyekben általában az árhullámzások kisebbek, az árnak már egy kisebb változása ugyanazt az ingert okozza, mint nagyobb árhullámzásokhoz szokott időkben a nagyobb árhullámzások.*

Ezen tényezőkre vezetendők vissza a napjainkban előforduló árhullámzásoknak objektív és subjektív jelentősége. Hogy nagyobb intenzitással bíró árhullámzások napjainkban is előfordulhatnak, azt soká kétségbe vonták, de az utolsó évek eseményei, melyek mindenütt nagy árhullámzásokat idéztek elő, ezt megczáfolták. Sok vizsgálódás, mely e kérdéssel foglalkozott, kifejezésre juttatta e tényt és minden oldalról, így Giffen, Crump, Engel, konstatálták, hogy rövid négy év lefolyása alatt oly árhanyatlás következett be a legtöbb árunál, mely azzal a feltevással, hogy napjainkban az árak már csak csekély ingadozásokat mutatnak, meg nem egyezik. Főleg az 1873. év után bekövetkezett nagy gazdasági hanyatlás hozzájárulásával vagy éppen annak tartós befolyása mellett, az árak oly mértékben csökkentek, mely

az elterjedt félelmet is tulszárnyalta. Ezt néhány példán kimutatjuk.

A „Report to the Board of Trade on the prices of exports of british and irish products in the years 1861—77“ című közleményben kimutatja Giffen, az angol kereskedelmi miniszterium statisztikájának főnöke, hogy az angol kereskedelem fő cikkei, gyapot és vas 1861 óta oly árváltozást mutatnak, amely 1861-hez képest 100%-nyi különbséget jelent. Igen nagyok azok az árkülönbségek is, melyeket 1873—77. között találunk. Így volt az ár:

	1873:	1877:
Szén (tonna)	20.90 s.	10.93 s.
Cottonfonal (pound)	17.76 d.	12.85 d.
Nyersvas (tonna)	124.65 s.	57.34 s.
Sinek (tonna)	13.27 fstg	7.76 fstg

A „Times“ egy régibb számában olvassuk, hogy a szén ára tonnánként Durhamban 1873: 15 sh. 10 d., 1878. végén: 4.7. A gabonára vonatkozólag pedig Crump „A new departure in the domain of political economy“ című érdekes munkájában utal arra, hogy az árak még mindig nagy ingadozást mutatnak. Az ő számításai szerint a legmagasabb és legalacsonyabb árak közötti különbség volt:

1870: 12 sh. 7 d.	1874: 19 sh. 2 d.
1871: 7 sh. 1 d.	1875: 11 sh. 7 d.
1872: 5 sh 5 d.	1876: 6 sh. 9d.
1873: 9 sh. 4 d.	1877: 14 sh. 11 d.

Poroszországra nézve Engel a porosz vasutakra vonatkozólag a közszállítások eredményeiről igen érdekes anyagot dolgozott fel, mely kifejezésre juttatja az utolsó évek nagy árhanlyatlását. Hasonlót tudunk más államokra vonatkozólag. Egy az „Allgemeiner Zeitung“-ban (Die finanzielle Lage des schwedischen Staates 1879 június 28.) közölt cikkből tudjuk, hogy a fa ára volt Svédországban 1877: 91 öre, 1879: 55.

E szerint azt a tényt, hogy daczára tökéletesebb gazdasági rendünknek, nagy árhullámzások ellen nem va-

gyunk megvédelmezve, kétségbe vonni nem lehet és erre lehetne az utolsó napokból is érdekes adatokat felhozni (így Pesten e nyáron a buza ára emelkedett 9 forintról 12 forintra). Mennél nagyobb a különbség az árat befolyásoló tényezőkben (termelés, fogyasztás, üzérkedés), annál nagyobbak lehetnek az árhullámzások is és minél nagyobb tért engednek bizonyos áruk (gabona, tőzsdei értékek) ezen tényezőknek, annál nagyobbak az eltérések az árakban. Tehát ma sem lehet egy egészen szabályos, kevés hullámzást mutató árképződést általánosan érvényesítőnek tekinteni. Ehhez járul azon kétségbevonhatlan körülmény, hogy a mai gazdasági gépezet gyorsan végbemenő forgásában kisebb árhullámzások sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint azelőtt. Különben ezek tények, melyekre már egyébként is utaltak. Így Schebeck, a prágai kereskedelmi kamara titkára, a „Geschichte der Preise“ című munkájában: „Bár a forgalmi eszközök fejlődése, a vámsorompók lehullása, és a gabonakereskedelem fokozódó szabadsága kétségtelenül mindmegannyi tényező, melyek nivelláló hatásként a gabonaárakra el nem téveszthetik, úgy mégis, amint láthatni, nem voltak elég erősek arra, hogy azt az állandóságot, mely előbbi századokban az árviszonyokra nézve általában létezett és mely dacára a változó termési viszonyoknak kevésbé kifejtett gazdasági állapotok mellett szükségképpen mindig nagyobb befolyásának a gabonaáraknál sem hiányzott, legyőzze — egy jelenség, mely annál feltűnőbb, mert a régebbi időkben a gabonaárak alacsonysága mellett kisebb árkülönbségek is már erős százalékos eltérést okoznak.“

A gazdaság szabályszerű lefolyása mellett az egyenetesebb árképződés irányzata uralkodó. Mindamellettt új tényezők, a kereskedelem és ipar változó iránya stb. hullámzó árképződések új okaivá válnak.

ARANYTERMELES ÉS DRÁGASÁG.*)

A napjainkban fellépett nyomasztó drágaságot több oldalról első sorban az aranytermelésnek az utolsó években beállott rendkívüli emelkedésével hozták összefüggésbe, mint amely az arany vételképességének csökkenését eredményezte volna. Különösen miniszteri székekből halljuk sűrűn e felfogás kifejtését. Hiszen kényelmes dolog is ilyen általános elméleteket kéznél tartani, mivel azokkal minden felelősséget el lehet háritani, mert persze világgazdasági okokkal szemben hiábavaló minden lokális gyógykezelés.

Erre való tekintettel nem árt az aranytermelés és a drágaság közötti összefüggésnek elméletét egyszer reális, a jelenségekben kifejeződő valósági értékére vonatkozólag vizsgálat tárgyává tenni és a hypothesiseket a tényekkel szembe állítani. Ugyan mindenki előtt eléggé ismeretes, hogy gazdasági és általában társadalmi jelenségek oki összefüggésének vizsgálata rendkívüli nehézségekkel jár, már a gazdasági szövődmények rendkívüli bonyolultsága miatt, továbbá a helytelenül kölcsönhatásnak nevezett azon tünemény miatt, hogy e téren a hatások okokká válnak, minden jelenségi körnek hatásai okokként szerepelnek a következő jelenségi körben. Amint hogy például tényleg azzal az elmélettel szemben, hogy az árak magassága a forgalmi eszközök mennyiségétől függ, viszont az az elmélet áll, hogy a forgalmi eszközök mennyisége viszont az árak magasságától függ.

*) Neue Freie Presse 1912. márcz. 30.

Sok évvel ezelőtt, más kutatóktól egészen eltekintve, Michel Chevalier fáradságot vett magának kimutatni, hogy az arany is a mennyiség szaporodásából származó értékcsökkenés törvénye alól nem menekülhet. Azoknak, akik arra a körülményre utaltak, hogy az aranytermelésnek 1848 óta bekövetkezett nagy emelkedése dacára annak értéke nem csökkent, „La Monnaie“ című munkájában (a Cours d'économie politique III. kötete, 1866) azzal felelt, hogy semmi ok nincs, hogy az arany szabaduljon azon általános törvény alól, mely szerint minden áru, melyet emelkedő mennyiségben kínálnak a piacon, szükségkép az értékben, illetőleg árban csökkenni fog. Azonban hozzátette, és ez különösen fontos: kivéve, ha a kereslet is megfelelő arányban emelkedik. Sőt maga kénytelen arra utalni, hogy ugyanaz volt az eset Amerika felfedezése után, mert kereskedelem, jólét és népgazdaság nem sejtett lendületet vett, úgy hogy a hatás csak 60—70 év múlva következett be.

A problema helyes feltevése érdekében leghelyesebbnek tartom, magukat a tényeket vizsgálat tárgyává tenni és kétségtelenül feltűnő, hogy ezt elmulasztották azok, kik annak megfejtésével próbálkoztak. Elégnek tartották odaállítani azt az axiómát, hogy növekedvén az arany termelése, okvetlenül annak értékében csökkenésnek kellend beállani.

Anélkül, hogy itt elméleti fejtegetésekbe bocsátkoznánk, mégis a következőket kell kiemelni. Amennyiben a nemesérczeket értékmérőül használjuk, ez természetesen abban az értelemben történik, hogy a nemesérczek termelési költségein alapuló csereértéke a nemesércznek összehasonlítottatik a javak termelési költségeiből származó csereértékével. Ez azt jelenti, hogy nem mennyiségek hasonlítottatnak össze, hanem értékek. A jószágok értéke a mennyiségi tényező befolyása alatt is áll, de nem egyszerűen annak funkciója. Így például valamely jószágnak mennyisége szaporodhatik anélkül, hogy értéke csökken, pl. abban az esetben, ha a szükséglet is megfelelő arányban emelkedett. Ez áll a nemesérczekről

is. Az aranynak nagyobb mennyisége nem vezet feltétlenül az arany értékének csökkenéséhez, akkor nem, ha az arany iránti szükséglet párhuzamosan emelkedik. Ami pedig éppen különösen az aranyat illeti, sokszor utaltak arra a tudomány által kellően meg nem magyarázott jelenségre, hogy ezen nemesércz különböző történeti korszakokban a termelés jelentékeny emelkedése daczára értékben nem csökkent és sokkal nagyobb értékállandóságot tanusított, mint az ezüst, ami épp az aranyvaluta egyik fő előnyének tekintetett.

Áttérve már most a tények ismertetésére, az amerikai pénzverde igazgatójának elismert adatai alapján az aranytermelésre vonatkozólag mindenekelőtt a következőket konstatáljuk:

1860—1890-ig, tehát harmincz éven át, a világ aranytermelése kevés ingadozást mutat; 4—6 millió unczia között ingadozik. Ettől kezdve a termelés emelkedik és 1897-ben túlhaladja a 10 milliót, mi megközelítőleg 100 százalékos emelkedésnek felel meg. Most következik egy új hatalmas emelkedés, úgy hogy a legközelebbi tizenkét év alatt a termelés ismét 100 százalékkal emelkedik és 1909-ben eléri a 22 millió uncziát. A részletes adatok a következőket mutatják:

1880:	5.1	millió	unczia.
1890:	5.7	„	„
1897:	11.4	„	„
1901:	12.6	„	„
1905:	18.3	„	„
1909:	21.9	„	„

Ezzel szemben tesz az egész aranytermelés értéke:

1880:	106.4	millió	dollárt
1890:	118.4	„	„
1897:	236.0	„	„
1901:	260.9	„	„
1905:	380.2	„	„
1909:	454.4	„	„

Mit mutatnak ezek az adatok szemben a fentidézett, a termelést visszatükrözőtető adatokkal? 1890 és 1897 között emelkedik a termelés kétszeresére, de az érték is emelkedik kétszeresére. 1897-től 1907-ig emelkedik a termelés ismét majdnem kétszeresére, de az érték is emelkedik majdnem kétszeresére, 92.7%-al.

Egészen másképp alakulnak a dolgok az ezüstmél. 1871-től 1890-ig emelkedik az ezüst termelése 63.3 millió unciáról 126.8 millió unciára, tehát kétszeresére, de a termelt mennyiségek értéke emelkedik 83.9 millió dollárról csak 131.9 millió dollárra. 1890—1909-ig a termelt ezüst mennyisége emelkedik 126.0 millió unciáról 211.2 millió unciára, tehát 67.6%-al, de a termelvénny értéke csökken 131.9 millió dollárról 109.8 millió dollárra.

Még világosabban tükröződnek vissza ezen tények a következő számokban; az unczia arany jegyeztetett:

	London:	Newyork:
1897:	3 fstg 17 sh. 11.23 d.	18.9637 d.
1909:	3 fstg 17 sh. 9.18 d.	18.9224 d.

Az aranytermelés nagy emelkedése dacára tehát a jegyzés csak minimális csökkenést mutat.

Látjuk ez adatokból, hogy egész 1909 végéig az aranytermelés óriási emelkedése csak csekély mértékben befolyásolta az arany csereértékét és ezért konstatalhatjuk, hogy az a feltevés, mintha a napjainkban jóformán az egész kulturemberiséget sujtó drágaság főleg és tulnyomólag az aranytermelés óriási emelkedésére volna visszavezethető, nem helytálló.

Nézetünk szerint mulasztás volt a fennforgó vitás kérdésben csak a termelés adatait vizsgálni, minthogy a döntő mozzanat természetesen a sárga fém értékének alakulása. Vajjon mik e fém nagy értékállandóságának okai és melyek a drágaság tulajdonképpen döntő tényezői, ezek a kérdések mai fejtegetésünk keretét túlhaladják. Csak arra akarunk utalni, hogy több kutató, bár az arany értékalkulásának jelenségeit nem vizsgálták, mégis egészben az aranytermelés emelkedésének

kevés jelentőséget tulajdonítottak. Így az angol nemzetgazda Ashley az Angliában 1897—1909-ig bekövetkezett áremelkedést 18%-ra teszi, de szerinte abból az emelkedett aranytermelés hatására csak 5% esik.

A forgalmi eszközök mennyiségének befolyására vonatkozó kérdésben tudvalevőleg megújul egy probléma, melynek megoldásán a tudomány legkiválóbb képviselői Humetól Ricardóig, Mill, Tooke stb. fáradoztak s az annak megállapításával járó nehézség, mi ok és okozat, abban a tényben tükröződik vissza, hogy egy tekintélyes iskola, vezetve Tooke és Newmarch által, abban a nézetben volt, hogy a forgalmi eszközök mennyiségének szaporodása nem oka az áralakulásnak, hanem okozata. Akármiképp dőljön el ez a vitás kérdés, az előttünk fekvő esetben a felhozott adatok talán elegendők annak kimutatására, hogy az emelkedett aranytermelés eddig az arany értékét alig észrevehető mértékben befolyásolta.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

MÁSODIK RÉSZ.

MAZODIK RESS

A PESTI LÉGSZESZKÉRDÉS.*)

A ma előttünk fekvő kérdés, amelynek megoldása a fővárosra nézve le nem kicsinyelhető fontossággal bír, mindenekelőtt megköveteli, hogy egy pillantást vessünk a gázvilágítási társulatnak városunkhoz való viszonyára, amint az részint a fennálló szerződés folytán, részint annak ellenére kialakult. Észlelni fogjuk, hogy konok ragaszkodás a kieszközölt okirat szószerinti szövegéhez — amennyiben jogokról van szó — és folytonos iparkodás a másik szerződő fél megrövidítésére — amennyiben kötelezettségről van szó, — s végül a közhatóságnak és a közvéleménynek meddő harca a társulat szűkkeblű érdekei ellen huzódnak vörös fonálként 20 esztendő történetén keresztül.

A szerződés, melyet Pest városa a gáztársulattal kötött, 1855 május hó 20-án kelt és az 1881. évben jár le, az alábbi lényeges határozmányokat foglalja magában: A társulat kizárólagos jogot nyer Pest városa nyilvános utcáinak és tereinek gázfénnyel való ellátására 25 év tartamára. Egy fél éjjelen át égő gázláng világításáért évi 2039 égési negyedórával és óránként 5 köbláb gázfogyasztással Pest városa kötelezi magát conventionalis pénzláb szerint 30 frt 36 kr. évi összeg fizetésére, ami 3 frtnak conv. pénzláb szerint, illetve o. é. 3 frt 15 krajcárnak felel meg ezer köblábonként angol mértékben és egy egész éjjelen át égő láng után évi 3782

*) Megjelent Pester Lloyd 1874., 85—90. sz.

negyedórai égési tartammal 56 frt 42 kr. árat tesz ki conv. pénzláb szerint.

Ámbár minden helyi lakosnak szabadságában áll, saját használatára saját gázt beszerezni és alkalmazni, mégis a vállalkozóknak van fentartva a kizárólagos jog, hogy magánosok részére gázfényt szolgáltatassanak. A vállalkozóknak a szerződés időtartamára kizárólagos jog biztosítatik, hogy magánosokat gázzal elláthassanak. A magánosoknak kiszolgáltatót gáz ára semmi esetre sem lehet magasabb, mint négy és fél forint convent. pénzláb szerint, illetve 5.77^{1/20} kr. 1000 köbláb gázért angol mérték szerint. A vállalkozók nincsenek jogositva sem ezen szerződést, sem a vállalatot, beleértve a hozzátartozó épületeket, készülékeket, csöveket, lámpásokat és egyéb szerelvényeket a város hozzájárulása nélkül sem egészében, sem részben másnak átengedni, sem másra bármi címen átruházni, sem az üzemet albérletbe adni.

Ezenkívül tartalmaz még a szerződés egyéb határozatokat a gázlángok minősége s megvizsgálása, a fűgyújtás időpontja, az égési időtartam, a gáz árának a kőszénárak süllyedése esetén való mérséklése, jobb világítási módszerek feltalálása és bírságok tekintetében. A budai és óbudai szerződések csekély eltéréssel ugyan ezen lényeges határozatokat tartalmazzák.

Ezen szerződés jóváhagyása után, hozzáfogott a társulat a gázmű építéséhez s a vezeték lefektetéséhez és így 1856 december hó 23-án a gázvilágítás meg is nyílt. Ámde csakhamar panaszok merültek föl a gáznak rossz minősége miatt. Az e tárgyban kiküldött bizottság meg is állapította, hogy a gáz nem felel meg a szerződés kikötésének. Követelték a minőség szigorú felülvizsgálását és meghatározását. Ez ellen a gáztársulat makacsul harcolt és eltartott négy évig, amíg az 1861. évben megállapítást nyerhetett, hogy a gáztársulat állandóan olyan gázt köteles szolgáltatni, amelynek fényereje 5 köbláb óránkénti fogyasztás mellett 10 londoni spermacetgyertya (melyből 6 darab 25 lat súlyu) fényere-

jével egyenértékű. Egyszersmind szigorubb ellenőrzést is rendszeresítettek. Az 1869. évben újabb panaszok keltek a gáz minősége tekintetében. Megállapítást nyert, hogy a gáztársulat kisebb fogyasztásra berendezett műveivel a jelen keresletet nem tudja többé kielégíteni és ezért a gázmű kibővítését követelték. A társulat kijelentette, hogy erre nem köteles, de kész a gázmű kibővítését az esetben elvállalni, ha a szerződésnek 10 évvel való meghosszabbítása engedélyeztetik. Látjuk, hogy a társulat, amely az egyre növekvő fogyasztás révén ugysis a legnagyobb előnyökhöz jutott, minden alkalmat megragadott, hogy újabb engedményeket eszközöljön ki, mert amíg a városnak a fenti választ adta, addig ugyan ezen évről szóló üzleti jelentésében ezeket közli: Pest városának gázfogyasztása olyan óriási mérvben fokozódott, hogy intézetünk termelő képességének emelése végett tovább már nem halaszthattuk a kellő előkészületek megtételét, s minekutána a tervezett gázmű felállítására engedélyt nem nyertünk (sic!), a meglévőnek megnagyobbításába kezdtünk.

Ámde a város türelme nagy. Késznek nyilatkozik arra, hogy beleegyezik a szerződés meghosszabbításába, amennyiben a társulat elvállalja új utcáknak gázzal való ellátását és amennyiben a gáznak ára magánosok részére azonnal 5 frtra és fokozatosan 1881-ig 4 frtra szállíttatik le. A társulat erre kijelenti, hogy az árat csupán 4 frt 50 krra szállíthatja le, ellenesetben pedig lemond a szerződés meghosszabbításáról. A szerződést erre a jogügyi bizottsághoz utalták, hogy az tanulmány tárgyává tegye és derítse ki, hogy a szerződés pontozataiból milyen előnyök volnának a város javára megállapíthatók. A bizottság erre egyesegyedül a szigoruan kezelendő ellenőrzésre tudott utalni. Egy új társulatnak engedélyezését, amit némely oldalról óhajtottak, a szerződésszerűen biztosított monopóliumra való tekintettel nem találta megengedhetőnek.

Tekintélyes gázfogyasztók részéről benyújtott kérelem folytán a tárgyalásokat csakhamar újból megkezd-

ték, ezek azonban ismét meghiúsultak a társulat makacssága miatt, amely már előbb megszavazott engedményeket is ismét visszavont. Minthogy az ezen alkalmalomban vett pótegyezmény későbbi tárgyalásoknak is kiinduló pontjául szolgált, annak fontosabb határozmányait e helyt kiemelendőknek tartjuk: A szerződés 1891 december 31-ig meghosszabbíttatik. A gáztársulat a város felső részében fiókgázművet létesít s kötelezi magát, hogy a rákövetkező három év (1869—1871) folyamán a gázvilágítást további 32 utcába bevezeti és ezen 3 év elteltével évről-évre további utcákat fog összesen 1500 öl hosszban gázfénnyel ellátni. A gáznak ára leend:

1869—1873-ig 5 frt,

1874—1878-ig 4 frt 50 kr.,

1879—1891-ig 4 frt 30 kr.

A város jogositva lesz a szerződés lejártával a társulat gázműveit becsértékben magához váltani.

Gőzmalmok igazgatóságai, kávéháztulajdonosok és nagyszámu más gázfogyasztók által benyújtott kérelem szolgáltatva az indító okot arra, hogy a mindegyre meghiúsuló tárgyalásokat 1871 március havában ismét megkezdették. Az eljáró bizottság nagyjában elfogadta a fenti pótegyezmény határozatait; fontosabb módosításokat csak a következő irányban eszközöltek: a társulat a gáznak 5 frtnyi árából évenként 10 krt engedjen és 3 frtig szálljon le; a csökészletek a szerződés lejártával ingyenesen, a gyárberendezés pedig becsértékben menjen át a város tulajdonába; avagy hosszabbíttassék meg a szerződés további 10 évvel 1901-ig és akkor az összes művek ingyenesen szálljanak át a város tulajdonába.

A társulat ezen ajánlatot is visszautasítja és kijelenti, hogy csupán 4 frtos árra szállhat le, műveinek ingyenes átadásába pedig csak az esetben hajlandó beleegyezni, ha a szerződés 1911-ig nyer meghosszabbítást. A bizottság erre lemondott a további tárgyalásokról a szerződés módosítása tekintetében és csupán az ellenőrzés s a birságok tekintetében kívánt megfelelőbb el-

járást megállapítani, hogy ilyként legalább jóminőségű világitóanyagot biztosíthasson a fogyasztóknak. Csak amikor e tekintetben sem tudott eredményre jutni, szakította meg a tárgyalásokat.

Az ügy újabb stádiumba csak akkor jutott, amidőn városi tisztújítás után a tárgyalások újrafelvételét javasolták és a társulatot fölhívták, nyilatkozzék, milyen feltételek mellett volna hajlandó 1. az akkoriban még három külön várost alkotó Pest, Buda és Óbuda szerződéseinek egyesítésére; 2. műveinek ingyenes avagy ellenérték melletti tulajdoni átruházására; 3. a gázárak leszállítására. A társulat erre részletes memorandumban válaszolt, amelyet alább ismertetünk. Ámde hogy tiszta képet nyerhessünk ezen memorandumról, valamint egyáltalában az egész ügyről, szükséges, hogy a gáztársulat üzleti eredményét behatóbban szemügyre vegyük.

A pesti gáztársulat jövedelmezősége és nyereségjárdéka.

Előző cikkünkben megismertük a társulatnak a közérdek követelményeivel szemben tanúsított macskodását, amely a várossal s illetve a városi tanácsal évek hosszú során keresztül huzódó tárgyalásokban is megnyilvánult. Helyes ítéletet azonban csak akkor alkothatunk a társulat viselkedéséről, ha egy pillantást vetünk annak üzletkezelésébe és az eddig lefolyt üzleti időszak eredményeire. Tagadhatatlan, hogy napjainkban erős áramlat mutatkozik az árak folytonos leszállítására, sőt egy határozott kommunisztikus irányzat, amely az életszükségleteknek akár az állam, akár más közület által való ingyenes szolgáltatása felé törtet. Ámde az olcsó gáznak követelése minálunk nem következménye ennek a meglehetősen messzire terjedő szocialisztikus színezetű áramlatnak, amely nap-nap mellett oly változatos alakban, mindig újból és sokszor leplezve fölbukkan. Az olcsó gáznak követelése minálunk tisztára csak a gazdasági

igazságosságnak kérdése. És hogy e tekintetben az egyedül helyes elvre helyezkedhessünk, ne átaljuk az üzleti jelentések feldolgozását, s hallgassuk meg mintegy gazdasági gyóntatószékben a társulat önvallomását.

Ha a társulat rideg álláspontját figyeljük, első percben azt hihetnők, hogy nyilván a társulat helyzete nem engedi az áraknak további leszállítását. Ennek a kifogásnak éppen úgy meg volna a jogosultsága, mint a vasutaknál, amelyek elvégre is, amíg a forgalmi viszonyok annyira kedvezőtlenek, mint manapság, bizonyos fokon alul le nem szállhatnak. Ámde a társulat helyzete egész más képet mutat. Az alább következő táblázatokban a társulatnak az utolsó 10 év folyamán mutatkozó üzleti eredményeit tüntettük fel. Ezek áttekinthető képet nyújtanak az üzletkezelés eredményéről.

Ha ezen táblázatok nyomán a társulatnak 1856 végétől, vagy 17 évi üzemen keresztül folytatott üzletkezelését vizsgáljuk, következő eredményekre jutunk:

Az első tiz év után a társulat Pest-Budán 26797 lánggal szerepel; a fogyasztás 94 millió köbláb gázra rug. A tiszta nyereség kb. 10%-ot tehet ki. További 7 esztendő elteltével a lángok száma majdnem megkétszereződött, a fogyasztás és a tiszta nyereség a kétszeresnél magasabbra emelkedett, a tőkének gyümölcsözése 10%-ról 17 $\frac{3}{4}$ %-ra növekedett. A nyereség 1000 köblábonként 1867-ben 1 frt 69 krt, 1873-ban 2 frt 25 krt tett ki. A társulat a részvénytőke után, amelynek értékét a pest-budai gázmű képviseli és átlag 2 millió forintra rug, 7 éven keresztül 2,306.360 frt osztalékot fizetett ki. A részvényesek tehát ezen 7 év leforgása alatt már teljes tőkéjüket visszakapták és ezenfelül megmarad javukra még további hét évre egy járadék, amely pedig legalább is hasonmévü értéket fog képviselni.

Nyilvánvaló tehát, hogy a társaságot éppenséggel nem az üzletkezelés viszonyai gátolják meg abban, hogy az árakat leszállítsa. Azonban lehetséges volna, hogy a

társulat a fentjelzett magas nyereséget elérheti anélkül, hogy a közönséget magas árszabással zaklatná; ez esetben ezen nyereség nem szolgáltatna okot arra, hogy az árak leszállíttassanak. Hogy ezen tévhitet is eloszlassuk, alább felsoroljuk egynéhány városnak és társulatnak árszabásait, fokozatosan emelkedő sorrendben:

Bréma (városi mű) 2 frt 8 kr. o. é.; Berlin (városi művek) 1 tallér 15 gr.; Leipzig (városi művek) 1 tallér 20 gr.; Königsberg (városi művek) 1 tallér 27 gr.; Essen (városi művek) 2 tallér; Breslau (városi művek) 2 tallér; Stettin (városi művek) 2 tallér; Crefeld (társulat) 2 tallér; Glasgow (társulat) 4 sh.; Lonfeld (társulat) 4 sh. 4 D.; Wien (társulat) 3 frt; Riga (városi művek) 2 tallér 15 gr.; Brandenburg (városi művek) 2 tallér 15 gr.; Emden (városi művek) 2 tallér 15 gr.; Erfurt (társulat) 2 tallér 15 gr.; Braunschweig (városi művek) 3 tallér; Beuthen (társulat) 3 tallér; Stuttgart (társulat) 4 frt 30 kr.; Pest (társulat) 5 frt 77 kr.; Pozsony (társulat) 5 frt 77 kr.; Klagenfurt (társulat) 6 frt.

A londoni társulatok gázárjai: Gaslight and Coke Company 3 shilling 9 pence; Imperial Gaslight-Company 3 sh. 2 p.; South Metropolitan Company 3 sh. 2 p.; Commercial Company 4 sh.; Equitable Gaslight Company 3 sh. 9 p.; Independent Gas Company 3 sh. 4 p.; London Gaslight Company 3 sh. 9 p.; Phönix Gaslight and Coke Company 4 sh. — 4 sh. 6 p.; Surrey Consumers Gas Company 8 sh.

Látjuk, hogy ebben a lajstromban Pest az utolsó-előtti helyen szerepel. Kétségtelen tehát, hogy a társulatnak árai más városok gázárjaihoz viszonyítva rémesen magasak. Holott ezeknek árai sem mondhatók föltétlenül olcsóknak, ha tekintetbe vesszük, hogy a gáznak önköltsége átlagban inkább két frt 50 kr.-on alul marad, mintsem ezen összeget meghaladná. Igazolja ezt a stuttgarti gázművek részére készített üzemi költségelőirányzatnak Hack által idézett része. 80 millió köbláb előállításánál 68 millió angol köbláb fogyaszt-

tásra szánt gáznak előállításai költségei (12 millió köbláb gázveszteség levonásával) 1000 angol köblábanként 2 frt 43 krral lettek kiszámítva: ebből esik kőszénre (levonva a kokszból és kátrányból megtérülő jövedelmet) 57 kr., tisztviselői fizetésekre és munkabérekre 32 kr., kamatra és tőketörlesztésre 40 kr., építési tőkére (tartalék) 18 kr., adózásra 8 kr., fenntartási és tisztántartási költségekre 8 kr., összesen 2 frt 43 kr.

Felesleges megjegyezni, hogy nagyobb mennyiség előállításánál a költségek még lényegesen kevesbednek, amint azt a berlini és leipzig-i városi gázműveknél tényleg látni fogjuk.

Eszerint sem az üzleti eredményekben, sem az árakban nem leli igazolását a társulat makacssága. Csupán ama mentő indok marad tehát, hogy más társulatok más városokkal szemben is ugyanígy jártak el. Hogy tehát igazságosan bánjunk a társulattal és el ne hallgassunk semmi olyan mozzanatot, amely védelmére szolgál, és végül, hogy tanujelét adjuk annak, hogy ismeretes előttünk az a tendencia, amely a gázvállalatok egész génuszát irányítja, vázlatosan jellemezni kívánjuk azt a gyöngéd viszonyt, amely Bécs városa és az ottani gáztársulat között fennáll. Bécs városa 1852-ben az Osztrák Gázvilágítási Társulattal új szerződést kötött 25 év tartamára, amely eszerint 1877 nov. 1-én jár le. Minden egyéb részlettől eltekintve, megjegyezzük, hogy a város részére 3 frt 50 krrban, magánosok részére 4 frt 53 krrban lett az ár megállapítva. Mindennek dacára csakhamar panasz hangzott a fény homályossága, a fogyasztás egyenlőtlensége és különösen a gáz árának magassága miatt. Minekutána erre nézve 1864-ben már tárgyalásokat folytattak volt, most az a kívánság merült fel, hogy ezen nagyfontosságú kérdésben szakértők hallgattassanak meg. Rendeztek is erre szakértői szemlét Hlasiwetz bécsi műegyetemi tanárnak, Kühnell Rudolf, a trieszti városi gázművek vezetőjének, Schiele és Schilling németországi gázvállalatok igazgatóinak és másoknak közreműködésével. Ezek Bécs olcsó és

megfelelő gázzal való ellátásának legegyszerűbb módjával azt tartották, hogy a létező társulattal lehetőleg rövid időtartamra szóló újabb szerződés kötéssék. A világítógáznak saját üzemben gyártását csak az esetre ajánlják a városnak, ha a meglévő műveknek megszerzése, — hozzászámítva a szükséges átalakításokat és kibővítést, — vagy pedig új műveknek felállítása 1 millió évenként előállítandó köbláb gáz után 8000 frtnál kevesebbe kerülne. Az önköltséget a szakértők 1000 köblábanként 2 frt 54 kr minimumban és 2 frt 92 kr. maximumban állapították meg. Megemlítjük, hogy az egyik szakértő határozottan amellett foglalt állást, hogy Bécs városa a világítógázt maga termelje. Egyéb-ként arra való tekintettel, hogy a szakértő tanács nem állott föltétlenül részrehajlatlan tagokból — amit újabban Hirsch Gyula a „Presse“-ben igazolt, — a szakvéleménynek különös jelentőség nem tulajdonítható. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy ezen szakértők is ajánlották a városi gázmű felállítását egy feltétel mellett. Hogy pedig ezen feltétel Bécsben tényleg fennáll, azt ugyancsak az előbb említett szellemes és a gázkérdés terén fáradhatatlan ujságíró és városi bizottsági tag bizonyította be.

1869-ben az angol társulatnak megbízottja tett javaslatot a közvilágításra szánt gáz árainak mérséklése tekintetében. Eszerint a létező szerződés lényegében érvényben maradna és a szerződésnek 25 évvel való meghosszabbítása esetére kilátásba helyezik, hogy az ár egy egész éjjelen át égő láng után 63 frtról 40 frtra, egy fél éjjelen át égő láng után 26 frtra szállítatik le, — a szerződésnek 20 évvel való meghosszabbítása esetére pedig 45, illetve 29 frt 25 kr-ra száll le az ár a szerződés megkötésének napjától kezdődőleg. Ez 20 évi időszaknál egy egész éjjelen át égő láng után 21 frt 16 kr-nak, egy fél éjjelen át égő láng után 25 frt 49 kr-nak, — 25 évi időszaknál pedig 23 frt 81 kr-nak, illetve 28 frt 88 kr-nak felel meg a gáz száz köblábaként. Magánosok világításánál, — minek árát időközben

100 köblábanként $45\frac{1}{2}$ krról 40 krra és utóbb 35 krra szállították le, — a szerződés meghosszabbítása esetében az ár 1874 márc. 1-től kezdődőleg 35 krról 34 krra, azaz egy krajcárral és így tovább minden következő év márc. 1-től kezdődőleg 1878. márc. 1-ig további 1 krajcárral volt leszállítandó, úgy hogy 1878-ban 100 köbláb gáz magánvilágítás céljaira 30 krba, tehát 1000 köbláb gáz 3 frtba kerülne. (A gáztársulatnak 1870-ben közzétett hirdetménye folytán a gázfogyasztóknak még 1870 július 1-én — tekintet nélkül a várossal folytatott tárgyalásokra — 100 köblábanként 5 egymásután következő évre évenként 1—1 krajcár engedmény lett megszavazva, úgy hogy a gáznak ára 1874 július 1-től már csak 30 krt fogna kitenni és ezen mérsékelt árából még további 10%-nyi levonás engedélyeztetett.)

Látjuk tehát, hogy Bécsben a társulat egyenesen kedvez a magánosoknak, akiknek 10 év folyamán 100 köblábanként $15\frac{1}{2}$ kr., illetve 1000 köblábanként 1.55 krnyi engedményt juttatott. Ezzel szemben a város ezidőszerint még magasabb árakat kénytelen fizetni, mint a magánosok. Mindennek dacára a város visszautasította a szerződés meghosszabbítására vonatkozó ajánlatot és mivel a tárgyalások folytatása kedvező eredménnyel nem kecsegtetett, a városi tanács később azt határozta, hogy Bécs városának gázzal való ellátása végett pályázatot hirdet, anélkül azonban, hogy ez praediudiciumot képezzen a gáz városi üzemből való előállításának kérdésében. Ugy látszik, újabban határozottan javultak egy létesítendő városi gázmű kilátásai és nem lehetetlen, hogy Bécs, amelynek gázkérdése a legközelebbi hetekben döntésre kerül, e tekintetben is megelőz bennünket.

Ezen kis kitérés után térjünk vissza ismét a mi gázkérdésünkre és annak jelenlegi legújabb stádiumára.

A gáztársulat legújabb javaslatai.

A gázkérdés legújabb stádiuma azzal az ügyirattal kezdődik, amelyben a társulat képviselője a hozzá intézett felszólítás folytán a társulat álláspontját körvonalozza és szinte megjelöli az áldozatokat (!), amelyeket a társulat meghozni hajlandó, ha lehetővé tesszük neki ezen áldozatok könnyű elviselését, t. i. ha olyan engedményeket teszünk, amelyek a netalán megadott kedvezményeket messze túlhaladják. Érthető is, ha a társulat azt mondja, hogy a szerződéssel teljesen meg van elégedve, hogy nem érzi megváltoztatásának szükségét, hogy szerződéséből folyólag kitünő üzleteket csinál és a fogyasztás természetszerűleg fokozódó növekedése mellett a jövőben még jobb üzleteket remél, továbbá, hogy mint az összes gázműveknek a szerződésben elismert tulajdonosa, a szerződés lejártá után is jó üzleteket köt majd a várossal, minthogy akkor megszabadul attól a kötelezettségtől, hogy a városnak olcsó gázt szolgáltatson. Végül, hogy ezen jogáról való lemondása esetén kénytelen volna kellően kárpótolni részvényeseit, akiknek kedvező helyzete a részvények magas árfolyamában megnyilvánul. Nem vagyunk jótékonyági intézet, sem pedig közintézmény, mi üzletemberek vagyunk és pedig olyanok, akik a legmagasabb haszonra pályáznak. Egyetlen célunk: lehetőleg magas osztalék és zsiros tantiemek. Ez minden törekvésünk, ez a vágy lelkesít bennünket.

Hasonló hangon és hasonló kitételekkel rögzíti meg a társulat álláspontját memorandumának első oldalain. Annak ismételt biztosítása után, hogy csupán a város érdekében fogadja el az eredeti szerződés módosítását, megadja válaszát a feltett négy kérdésre:

1. Milyen feltételek mellett egyezik bele a Pest, Buda és Óbuda részére külön létező három szerződés módosításába, melyeknek elseje 1881 dec. 23-án, második 1898. szept. 14-én és harmadika 1904 dec. 31-én jár le?

2. Milyen feltételek mellett volna hajlandó a Pest-Budán és Óbudán létező gázműveket a város tulajdonába átadni és pedig a) vétel útján, b) ingyenesen a szerződési időtartam meghosszabbítása ellenében?

3. Milyen feltételek mellett és milyen mérvben szállítaná le a jelenlegi szerződészerű gázárakat az 1. és 2. pont esetén?

A társulat — amint az egy észszerű kereskedőtől várható — mindenre késznek nyilatkozik, amennyiben megleti az üzletnél nyereségét. Nézzük csak, minő feltételeket és határozmányokat szab.

A három különböző szerződésnek megállapítása nincs közelebbről körvonalozva, a társulat csak azt követeli, hogy a három szerződés anyagi határozmányai érvényben maradjanak. A többi pontok tekintetében következően nyilatkozik:

a) *Vétel útján való tulajdonszerzés.* A társulat ez esetre a szerződésnek 15 évre való meghosszabbítását követeli és illetve minthogy a budai és óbudai szerződés különböző lejáratának megrövidítése az egyesített szerződés 3 évének felel meg, a szerződésnek 12 évre meghosszabbítását követeli. Eszerint a szerződés 1896 dec. 3-ig lenne meghosszabbítandó. Ezen idő elteltével Pest városa becsértékben átveszi a társulat tulajdonát képező összes gázműveket minden függelékkal és tartozékkal, kivéve az anyagkészletet. A művek értékét egy becsőbizottság állapítaná meg, de azzal a feltétellel, hogy ez az eredeti beszerzési árat meg nem haladhatja. Mindez azonban csupán az 1881-ik év előtt létesített művekre vonatkozik, a később létesített és befejezett művek beszerzési áron évi 2% törlesztés levonásával veendő fel.

b) *Ingyenes tulajdonszerzés.* Ha a város ingyenesen akarja megszerezni a gázműveket, — amelyeknek értékét a memorandum ezidőszerint 4 millió forintra becsüli, holott azok a társulat saját kimutatásai szerint 2,600.000 frtot sem érnek — úgy a szerződést 35 évre vagyis 1918 dec. 23-ig tartozik meghosszabbítani. Az

egyéb határozmányok a fentebbieknek felelnek meg az-
 zal a hozzáadással, hogy a társulat csupán az 1881 előtt
 létesített műveket engedné át díjtalanul, a későbbieket
 ellenben beszerzési áron évi 2%-os törlesztési kvóta
 levonásával.

A fentebbi feltételek egyikének fennforgása esetén,
 vagyis a szerződésnek 15, illetőleg 37 évre szóló meg-
 hosszabbítása esetében hajlandó a társulat a szerződés-
 szerü árakat még a szerződés lejárta előtt mérsékelni.
 E tekintetben is kétféle javaslatot tesz: 1. Ha a város
 ezentul is kevesebbet fizet, mint a magánosok. Ez eset-
 ben a városi világítás árai 1882 január 1-én 3 frt 15
 krról 2 frt 10 krra mérsékeltetnek 1000 köblábankint.
 Magánosok részére a szerződés megkötését követő
 hónap elsejétől kezdődően a jelenlegi 5 frt 77½ krnyi
 ár 5 frtra mérsékeltetik, a következő években pedig 10
 krjával fokozatosan leszállítatik mindaddig, amig az
 ár 4 frt 10 krra csökkent. 2. Ha a város ugyanazt az
 árt hajlandó fizetni, mint a magánosok, akkor az ár
 azonnal 4 frt 75 krra szállítatik le és ezután évenként
 10 krral mérsékeltetik, amig 3 frt 75 krra csökkent.

A társulat a veszteséget, amelyet a jelenlegi gáz-
 árnak 4 frt 10 krig való leszállítása folytán szenved,
 következőként veszi számításba:

160 millió évi magánosok részérőlí gázfogyasztás
 mellett kitesz a veszteség az 1874-ik évre (különbözet
 60 kr.) = 96.000 frtot; 1875-ben (különbözet 70 kr.) =
 112.000 frtot; 1876-ban (különbözet 80 kr) = 128.000
 frtot; 1877-ben (különbözet 90 kr.) = 144.000 frtot;
 1878-ban (különbözet 1 frt) = 160.000 frtot; 1879-ben
 (különbözet 1 frt 10 kr.) = 176.000 frtot; 1880-ban
 (különbözet 1 frt 20 kr.) = 208.000 frtot, összesen
 1,216.000 frtot.

Hasonlókép mutatkozik a budai és óbudai gázmű-
 veknél 660.000 frt veszteség, az árak mérséklése folytán
 előálló veszteség eszerint 1,876.000 frtra rugna. Az ol-
 vasó megismerkedett tehát a társulat számításaival és
 javaslataival, térjünk tehát ezeknek kritikai megvilági-
 tására.

A gáztársulat legújabb javaslatai és azoknak bírálata.

A társulat képviselőjében Stephani ur által beterjesztett memorandumot Lewin ur, a kereskedelmi akadémia igazgatója beható kritika tárgyává tette. A szerző szives engedelmével a következőket közölhetjük belőle:

Ami a három szerződés egyesítését illeti, a társulatot teljesen kártalanítaná, ha a jelenlegi szerződés 3 évre meghosszabbítatik, vagyis a kötendő új szerződés lejáratát 1884 végére állapítatik meg. Mert amint az a társulat kimutatásaiból kiviláglik, Buda és Óbuda fogyasztása Pest fogyasztásához úgy aránylik, mint 1:7.1. Eszerint a Pesten elért nyereség 2 év alatt ép akkora, mint a Budán és Óbudán 21 év alatt elért nyereség. Ez a föltevés föltétlenül kedvez a társulatnak, mert hiszen a fogyasztás Pesten bizonyosan nagyobb mérvben növekedik, mint a Duna jobbpartján, továbbá, mert Pesten, ahol a művek nagyobb terjedelme következtében az üzemköltségek csekélyebbek, a nyereség bizonyára nagyobb lesz, mint Budán és Óbudán. Minthogy azonban a szerződés megrövidítése Budát illetőleg csak 14, Óbudát illetőleg csak 21 évet tenne ki, a szerződésnek további 3 évre való meghosszabbítása a társulatra határozottan előnyt jelent.

Ami a szerződésnek 37 évre szóló meghosszabbítását illeti, oly célból, hogy a gázmű tulajdona ellenérték nélkül megszereztessek, ez a megoldás nem kedvező a városra. Mit is nyerne a város 37 év letelte után? A pestbudai gázművek értéke 2,594.982 frtot tesz ki. Ezen művek értéke tehát 1881-ben semmi esetre sem fog többet kitenni, mint 2,500.000 frtot. Minthogy azonban a művek még további 37 éven át maradnak üzemben, azoknak értéke a társulat által elfogadott 2% évi törlesztési százalék mellett a jelen értéknek 26%-ára, azaz 650.000 frtra redukálódik. Ez tehát a nyereség, amelyet a város a műveknek díjtalan átengedése mellett elérne. Ha meggondoljuk ezzel szemben, hogy a fo-

gyasztás, amely jelenleg 211 millió köblábat tesz ki, az 1881. évig legalább is 300 millióra fog emelkedni és ha föltesszük, hogy ezen mérvnél meg fog állapodni, akkor a társulat nyeresége a gáz árának mérséklése mellett is még mindig 4,000.000 frtra (sőt az én számításom szerint 7,326.000 frtra) fog rugni.

Ámde ép oly kevés előnyt biztosít a városnak a szerződésnek 15 évre való meghosszabbítása, ami által nem érhető el egyéb, mint a gázművek megváltásának joga és az ár mérséklése. Mert a fent említett körülmények között a társulat még mindig 2,376.000 frt nyereséget érne el, amelylyel szemben a társulat 1,876.000 frt veszteséget mutat ki. Sőt ezen veszteséget is csak olykép tudja a társulat kieszelni, hogy a jelenlegi fogyasztást állandónak tételezi fel, holott nemcsak városunknak állandó növekedése s egész új városrészek keletkezése, hanem fővárosunk fogyasztásának más nagyvárosok jóval magasabb fogyasztásával való egybevetése is teljes joggal enged következtetést a fogyasztás megkétszereződésére.

Mindezek folytán tehát a társulat javaslatai elfogadhatatlanok. Lewin ezek után kiszámítja annak esélyeit, ha a város elhatározná, hogy 1881-ben Pesten, 1898-ban pedig Budán városi gázműveket létesít. Feltéve, hogy Budapest városa egy 6%-os, 30 év alatt törlesztendő kölcsönt venne fel és a gáz árát olyként határozná meg, hogy kiteljék a) a kamat- és tőketörlesztés; b) kárpótlás a 8 éven keresztül magasabb mérvben fizetett gázárakért; c) egy évi járadék az 1898-ban felálltandó budai gázmű építésére, — a gáznak ára az első 15 esztendő alatt mégsem emelkednék magasabbra, mint az 1000 köblábankénti 4 frtos ár, amelyre a társulat a gáz árát leszállítani hajlandó. 15 év elteltével a város anyagi helyzete évi 106 ezer forinttal kedvezőbb volna, mint a javaslatok elfogadása esetén. Mert ebben az esetben 1896-ban a gázmű megvétele céljából a városnak olyan tőkét kellene előteremítenie, amelynek törlesztése a további 15 év folyamán kétszeres kvótát igényelne. Har-

minc év leteltével a tőke törlesztve és a város abban a helyzetben van, hogy a gázt önköltségen szolgáltatathatja.

Helyénvaló lesz arra a kérdésre is válaszolnunk, mennyire rugnának egy pesti városi gázmű berendezésének költségei? Ha első sorban azon osztrák városokat vizsgáljuk, amelyekben városi gázművek léteznek, azt találjuk, hogy Prágában a berendezés költségei 1 millió köblábanként 7750 frtra rugtak. Prága az elmúlt évben 160 millió köblábat termelt. Más városokra nézve a berendezés költségeit Hirsch a következőkép számította ki:

Páris 3090 frt, London 6062 frt, Berlin 6150 frt, Hamburg 5070 frt, Dresden 5910 frt, Frankfurt 5230 frt.

Bécs tekintetében Hirsch a költségeket 7000 frtra teszi. A legmagasabb berendezési költséget, 7500 frtot, Königsbergben találjuk, olyan városban, melynek fogyasztása jóval csekélyebb, mint Budapesté. Még ezen legkedvezőtlenebb számadat alapul vétele mellett is egy budapesti gázmű berendezése 300 millió köbláb fogyasztás mellett — amelyet az 1881-ik évre vettünk számitásba — csupán 2,250.000 frt tőkét igényel, amelynek kamata és törlesztése semmi esetre sem kerül évi 225.000 frtnál föbbe. Ezzel szemben az ármérséklés révén 600.000 frtnál többet lehetne megtakarítani, ha föltesszük, hogy a pesti városi gázmű a gázt kezdetben ugyanolyan árban szállithatná, mint a prágai!

Nyilvánvaló tehát, hogy a társulat igényeit határozottan túl-magasra szabta és azokat a város el nem fogadhatja. A társulat a jogosságnak még a látszatát is kiaknázza. Ez áll például azon jogára vonatkozólag, hogy a gázművet 1881-ben a városnak eladhatja. Azt hihetnők, a társulatnak csak előnye, hogy gázműveit eladhatja, minthogy egy önköltségen versenyző városi gázműve! szemben nem boldogulhatna.

A társulat javaslataival a megállapodás lehetőségét csak tovább odázta, mert már évekkal ezelőtt követelte a város, hogy a gázárak 3 frtra szállittassanak le, a szerződésnek 10 évre szóló meghosszabbítása ellenében

és követele a műnek ingyenes átengedését a szerződésnek 20 évre szóló meghosszabbítása ellenében. A társulat most azonban 37 évre szóló meghosszabbítást és 4 frt 10 krnyi árt kíván. Ide vonatkozó ellenjavaslatában pedig a társulat már hajlandó volt az árt 4 frtra leszállítani és a gázművet 30 évre szóló meghosszabbítás ellenében ingyenesen átengedni. Ugy lát-szik, úgy vagyunk ezekkel a szerződésekkel, mint Sybilla könyveivel, minél tovább várakozunk, annál drágábban kell őket megfizetnünk.

Miként a szüntelen panaszok a gáz minősége tekintetében, s miként a városnak a társulatra kimért jelentékeny bírságai, úgy a fenti javaslat is azt bizonyítja, hogy a társulat csak új áldozatokat követel más formában, ellenben nem akar tekintettel lenni a városa és a fogyasztó közönségre, amelynek a fentebb kimutatott, számottevő nyereségeket köszönheti. Ily körülmények között a helyzet megváltoztatásának és javulásának csak egy módja van: egy városi gázmű annak idején való felállítása. A kérdés eme részének szenteljünk még egy kis figyelmet.

A városi gázművek működése.

Az utcák világítása régtől fogva a község feladata, a közigazgatás kötelessége, amit a közbiztonság érdeke ró reá. Ebből még nem következik ugyan, hogy a város a világítóanyagot is maga tartozzék termelni, ámde a fejlődés hozza magával, hogy a városok arra törekessenek, hogy lehetőleg olcsó világítást nyerjenek és hogy a város saját üzemben való termeléshez fog, ha a gáztársulatok, illetve üzleti vállalkozások a világítóanyagot túlzottan magas árban szolgáltatják. Ide jutott el jelesül Németország szoros községi szervezete és jogosult lokálpatriotizmusa mellett. A gáztársulatokat lassan-lassan vagy a szerződés lejártával békés uton, vagy hosszas elkeseredett harcok után kiküszöbölték. Ennek eredménye, hogy Németországban már

1867-ben több mint 150 városi gázmű található. Nem kívánjuk e helyt valamennyi várost felsorolni, csak a fontosabbakat említjük: Berlin, Leipzig, Dresden, Bremen, Lübeck, Stettin, Riga, Danzig, Königsberg, Mainz, Osnabrück, Posen, Würzburg, Göttingen, Düsseldorf stb. Szembeötlük, hogy a régi Hanza-városoknak majdnem mindegyike, vagyis a praktikus üzleti szellemű városok saját városi gázművek birtokában vannak.

Németország mellett főleg Svájcban találunk városi gázműveket, első sorban Bernben. Ausztriában Triesztnek és Prágának vannak városi gázművei. Milyen mérvben létesültek Angliában és Franciaországban ilyen intézmények, az nem ismeretes előttünk. Glasgowról ellenben tudjuk, hogy saját városi gázműve van. Ha a városi gázművek helyzetét és prosperálását vizsgáljuk, a következőkben összegezhethetjük az eredményeket. Kezdjük Berlinnel. A városi gázművek összes befektetett tőkéje 1870—71-ben 7,034.219 tallér 12 gr.-t tett ki, amiből 4,881.315 tallér 15 gr. a város aktív vagyonát képezi. Ebben a háború által kedvezőtlenül befolyásolt esztendőben a nyereség 557.556 tallér 25 gr.-re rugott, a törlesztési kvóta és a befektetett tőkék után fizetett kamatok levonása után. Ezek szerint a művek üzeme a befektetett tőke törlesztésének, kamatoknak és nyereségnek céljaira együttvéve az összes befektetett tőkének 14.88%-át eredményezte, ami a város aktív vagyonaként a mű értékében bennfoglalt összeg után, vagyis 4,881.315 tallér 15 gr. után 11.42%-nak felel meg. Az előző évfolyamokban a vállalat a következő eredményeket tüntette föl: 1865: 12.04%, 1866: 12.54%, 1867: 14.66%, 1868: 12.79%, 1869: 13.48%, 1870: 14.25%.

A termelés pedig 1855-től 1871-ig a következő mérvben emelkedett:

Év	Nyilvános lángok száma	Magánosok lángjainak száma	Termelt gázmennyi- ség millió köblábokban
1855.	3.704	40.410	262
1871.	10.376	320.300	1.260

Hozzá kell fűznünk, hogy ezen eredményeket nem a fogyasztók rovására érték el. A berlini gázfogyasztó 1000 köbláb gázért csupán 45 gr.-t fizetett, vagyis 5 gr.-nal többet, mint amennyi az önköltség, amely 1870-ben 39 gr. 9·44 fillérre, 1871-ben pedig 40 gr. 1·25 fillérre rugott. A berlini fogyasztó tehát ugyanazon az áron, amelyet mi fizetünk, a gázmennyiség kétszeresénél is többet kap!

Minekutána a berlini városi gázmű viszonyait részletesen méltattuk, elegendő lesz, ha a többi városi gázvállalatnak csupán legfontosabb adataira szorítkozunk. Leipzigban az 1869-iki üzemév folyamán az önköltség 1000 köblábanként 1 tallér 1 gr. 6·01 fillérre rug, beleértve a városi világítás költségeit. Ezen összeg következőleg oszlik meg:

Technikai kiadások 22 gr. 9·4 f.; ügykezelés 1 gr. 9·3 f.; városi világítás 1 gr. 8·2 f.; kamatok 4 gr. 8·3 f.; tökeleírás 0·9 f.; összesen 1 tallér 1 gr. 6·1 f.

Magánosok 1000 köbláb után 1 tallér 20 gr.-t fizettek, ami az ezüst árfolyamát 110-ben számítva, 2 frt 75 krt tesz ki. Mindennek dacára a gázvállalat 85·428 tallér 1 gr. 9 f., vagyis 20·8% nyereséget mutat fel, amiből a tartalékalapra eső részesedés levonása után tiszta nyereségtöbbletként 44,900 tallér jut a városi pénztárnak.

Königsbergben a városi gáz előállítás költsége 1 tallér 3 gr.-t tesz ki, magánosok 1 tallér 27 gr.-t fizetnek, Mainzban pedig 1 frt 7¹/₂ kr.-t. Felsoroljuk még a magánosok által fizetett következő gázárakat: Bréma 2 frt 8 kr. o. é., Breslau 2 tallér, Stettin 2 tallér, Dresden 2 tallér.

Prága 1862 nov. havában elhatározta, hogy községi gázművet épít. Ezen határozatát fenntartotta, dacára annak, hogy a belga társulat ugy az ár, mint a gáz minősége tekintetében olcsóbb ajánlatot tett és 25—30 év elteltével műveinek ingyenes átengedését is biztosította a városnak az esetre, ha a város saját gázművének

felépítésétől eláll. A város mindenáron át akarta törni a monopóliumot, polgárainak olcsó és jó világítógázt akart szerezni és a hasznot a városnak biztosítani. A prágai városi gázmű viszonyaira vonatkozólag a következő érdekes és reánk fölötte tanulságos részleteket közölhetjük: A vállalatnak, amely 1872—73-ban 160 millió köblábat termelt, tőkebefektetése 1,240.000 frtot, illetőleg 1 millió köblábankint 7750 frtot tett ki. A vállalat ebben az évben a tőkének $6\frac{1}{2}\%$ -os kamatoztatása mellett még 72.000 frt tiszta nyereséget tudott kimutatni s ennek folytán magánosok részére a gáz 1000 köblábat 3 frtjával szolgáltatni. A magánosok, akik a vállalat létesítése előtt 5 frt 75 kr.-t fizettek, a művek megnyitásokor (1867 végén) a világítóanyagot azonnal 3 frt 50 kr.-ért és már 2 év multán 3 frtért kaphatták. Az utcai világítás költségei 36 millió köbláb után 68 ezer forintra rugtak.

Végül még a trieszti városi gázvállalatot említjük föl. A „Resoconto virtuale nel triennio 1870—1873“ többek között ezeket mondja: A városi világítást 1864-ben csak 717 gázláng és 380 petróleumláng szolgáltatja. Ezeknek költségei 58.319 frtra rugtak. 1873-ban 1694 gáz és 16 petróleumláng ég s költségük csupán 61 ezer forintot, tehát csupán 3 ezer forinttal többet tesz ki, dacára annak, hogy a gázlángok száma a kétszeresnél is többre emelkedett és hogy az összes lángok száma 600-zal szaporodott. A városi vállalatnak előnyei azáltal, hogy egyrészt a fogyasztót a monopolizált társulat keze alól kiszabadítja, másrészt meg a városnak új jövedelmi forrást nyújt, annyira nyilvánvalók, hogy ezen intézmény legádázabb ellenzői is, akik a városi közüzem hátrányaitól félték, mind megtértek.

Egy trieszti levél a következőket mondja: A város saját üzemében előállított gázvilágítás a polgárság részére jobb világítóanyagot nyújt sokkal olcsóbb áron, a városi hatóság részére pedig ezenfelül kitünő mérleget teremt!

Végül megemlítjük még Glasgownak városi gázmű-

vét. A város a gázművet 1869-ben vette át s azonnal hozzáfogott annak kétszerakkora fogyasztásra való kibővítéséhez. Amikor a város a műveket átvette, az ár 4 sh. 7 d. volt; 1871-ben a város 4 sh-re mérsékelte. Ezenfelül minden 100 font sterlinget meghaladó számlából 5% jutalékot engednek; a csővezetékét is díjtalanul adják kölcsönbe. Hozzá kell fűznünk, hogy a gázvilágításra vonatkozó különböző skót Act-ok 18—20 spermacetgyertya fényerősséget állapítanak meg.

A felsorolt példák bizonyára eléggé igazolják a városi gázművek nagy előnyeit és Pettenkofer Miksának, a városi higiénia kiváló szakismerőjének szavait: „Vízet és gázt a legcélszerűbb és legmegbízhatóbb módon a városok üzemében lehet beszerezni.“ Ezek után már csak az képezheti feladatunkat, hogy röviden összefoglaljuk, ami mindezekből mireánk és a mi speciális helyzetünkre vonatkozik.

Hogyan lehetne a gázkérdést megoldani?

Elméletben és tudományosan tárgyaltuk gázkérdésünknek főbb pontjait. Közölt számításaink kimutatják a társulat javaslatainak hátrányait. A fősulyt azonban a tényleges helyzetre fektetjük, amely józan természetes észszel könnyen elbirálható. A gázmonopólium közgazdasági elmélete, amelyre ehelyütt részletesen kiterjeszkedni nem kívánunk, ugyancsak szükségszerűen arról fog meggyőzni bennünket, hogy a gázkérdés megoldása csak egy városi gázmű létesítésével érhető el. Ennek célszerűségét elegendően igazolták előttünk a városi gázművek történetéből merített fent közölt példák. A városi gázművek javára Pettenkofernek tekintélyére is joggal hivatkozhatunk, aminthogy Hack és a bécsi gázkérdés körül nagy érdemeket szerzett Hirsch Gyula is helyeslik és ajánlják ezen intézményt. Ugy hisszük, ezzel a bizonyítási eljárást berekeszthetjük és Budapestre nézve is föltétlenül állást foglalhatunk egy városi gázgyár mellett.

Ezzel összefügg a társulat által előterjesztett javaslatoknak eldöntése is. A fentebb előrebocsátottak folytán határozottan vissza kell utasítanunk ezen javaslatokat. Nem a későbbi nemzedék érdekében valljuk ezt a meggyőződést, sem pedig egy jövő érdekében, amelyet nagyrészt mindnyájan elérhetni remélünk, hanem egyesegyedül abból a célból, hogy a létező terheket ne tegyük még elviselhetetlenebbekké. Minél intenzivebb módon emelkedik a gázfogyasztás, annál nyomasztóbb a gázadó, amely ezidőszerint a társulat önköltségeinek levonása után legalább is 2 frtot tesz ki 1000 köbláb után. Már pedig, hogy a gázfogyasztás intenzíve emelkedik, igazolja egyrészt az a körülmény, hogy városunk fogyasztása évről-évre 14—16% progressziót mutat, másrészt azon tény, hogy a fogyasztás még nagyon fokozható, amennyiben Pesten ezidőszerint egy személyre 700 köbláb gáz jut, Bécsben több mint 1000, Berlinben 1400, Londonban 3100 köbláb. És ezen gázadó még arányosan emelkednék egyrészt a fokozódó kereslet miatt, másrészt a termelés olcsóbbodása miatt, amely a gyári munka minden termékével, ahol a munka és tőke tényezője fontos szerepet játszik, — s így jelesül a gázgyáraknál — állandóan bekövetkezik. Végül egy huzamosabb időn keresztül szedett gázadó már azért is nyomasztó lenne, mert a gáz, amely jelenleg még javarészt közvetlen fogyasztási cikk, később mint a termelés segédeszköze és mint a gázerőre berendezett gépek hajtóereje fontos, sőt a kisiparra nézve szinte döntő szerephez fog jutni, s illetve már jutott is. Az ipar terén mindegyre sűrűbben szerepelnek a különböző motorok és velük együtt a gépek és szerszámok egész sorozata, amelyeknek üzeme ezen motorokkal kapcsolatos. Már pedig a kisiparban eddig alkalmazott anyagok közül legjobban a gáz válik be ezen gépek hajtására. A kis- és nagyipar erős harcában, azaz helyesebben a kisiparnak újabb érvényesüléséért való küzdelmében fontos szerepet játszik a gáz és épen az óriási módon szaporodó proletársággal bíró nagyvárosok érthetnék meg ebből az

intelmet, hogy a kisember súlyos gázadóján könnyítse nek. E tekintetben ez a kérdés reánk nézve is nagy szociális horderővel bír és teljesen csatlakoznunk kell Hirsch Gyula szavaihoz: „A technika mai állása mellett nagyrészt a gázkérdés megoldásával függ össze a bécsi kisipar jövő sorsa.“ Ha a város az elvben már megszavazott városi gázműveket tényleg megvalósítja, abban a helyzetben lesz, hogy számos városi gázművel bíró németországi város példáját követve, az iparosoknak gépezet céljára a gázt az önköltséget csupán kicsiny hásszal meghaladó árban szolgáltatassa és akkor kisiparunknak egyszerre olyan motor áll majd rendelkezésére, amelynél jobb és olcsóbb nem is kívánható. Több száz németországi városban, ahol városi gázmű van, a gázüzemű gépek már minden nagyobb műhelyben meghonosodtak. Három forintot meghaladó gázár mellett — aminőt Bécsben fizetünk — ezen kiváló és olcsó motort a kisipar nem vehette igénybe mindmáig. A város a kisiparosok sorsán egy csapásra lendíthetne, ha módjában állana nekik olcsó gázt ajánlani. A berlini városi gázvállalat az utolsó évben egy félmillió tallér tiszta nyereséget ért el. Mindamellett Berlinben a gáz alig kerül többre a Bécsben fizetett ár felénél. Ha tehát a kisipart komolyan meg akarjuk menteni a tönktől és komolyan kívánjuk, hogy a polgárság ezen középosztálya ismét zöldágra vergődjék, akkor városi gázművet kell felállítanunk, ami nagyon kevésbe kerül és igen sokat jövedelmez.“

Ezért ne hosszabbítsuk meg a jelenlegi szerződést.

Ámde mit nyújthatunk ez esetben a közönségnek, amely éppen most kívánja a gázadó enyhítését.

Erre nézve következő megjegyzéseink vannak: 1855-ben a gáznak ára magánosok részére 5 frt 77½ kban lett megállapítva. Hosszabb időre szóló ármegegyezésnek az a hátránya, hogy a fölötte változó viszonyok fixirozásánál az egyik vagy másik érdekelt félle szemben könnyen igazságtalan lesz. Ez az eset tényleg beállott. Ebből okulhatunk, hogy hasonló szerző-

dést ne kössünk, annál kevésbé hosszabbítsuk meg a jelenlegit. Ellenben úgy hisszük, hogy a fogyasztóknak hathatós eszköz áll rendelkezésükre, amellyel a társulatot a szerződés módosítása nélkül is okosabb árpolitikára kényszeríthetik. Ez pedig abban áll, hogy az esetre, ha a társulat a magánosok fogyasztása részére az árat nem mérsékelné, elhatároznák, hogy a gáz helyett a jelen viszonyok között sokkal olcsóbb petróleumot alkalmazzák. Mert ha p. o. Pesten a petróleumnak a gázhoz való viszonyát kiszámítjuk, a következőre jutunk:

	Óránkénti fogyasztás	Óránkénti költség	Fényérték gyertyákban	Egy gyertyafény tehát kerül óránként
Petróleum fontja 15 kr.	15 gr.	0·4 kr.	3	0·13 kr.
Gáz 1000 köblábja 5 frt 77 kr.	5 köbláb.	3.— kr.	10	0·3 kr.

Eszerint Pesten a gáz ára közel 3-szor akkora, mint a petróleumé. Amíg azonban pusztán szavaknál tovább nem jutunk, vagy legfeljebb csak kísérletet teszünk, hogy a magunk terhét az amugy is roskadozó adófizető kispolgárra hárítsuk át, addig a társulat teljes biztonságban érezheti magát.

Hasonló jelenségek légiószámra mutatkoznak a közgazdaság történetében. Példaként hivatkozunk a Schaffhausen kantonban 1872. őszén kitört tejháborúságra, amelyben főleg a háziasszonyok nagyon hevesen védelmezték álláspontjukat a túlzott tejárak ellenében. Tejfogyasztásellenes szövetséget alkottak (mért nem lehetne szintugy gázfogyasztásellenes szövetség?) és körleveleket intéztek a háztartásokhoz, amelyeknek az volt az eredményük, hogy Schaffhausenben 1005 háztartás írásban arra kötelezte magát, hogy nem vesz többé tejet a szállítóktól, ha 1872 nov. 1-től 24 centimenál többet követelnek másfél literért. Böhmert Viktor ezen jelentéséhez még hozzáfűzi: „A fenti svájci eset bizonyítja, hogy az önsegélyhez és szövetkezeti fellépéshez szokott közönség nagyon is képes arra, hogy a fogyasztók egyetértése révén védekezzen a termelők ellen és a túlzott árakat helyes mértékre szorítsa vissza.“

A szerződés lejártá előtt nem várhatunk a várostól kezdeti lépést. Egynémely oldalról ugyan azt hangoztatják, hogy a város a magánosok javára egyezzen bele saját gázárainak emelésébe, de ezen óhaj teljesítését pénzügyi viszonyaink súlyos helyzete bizonyára meg fogja gátolni.

Nincsen más hozzáfűzni valónk a mondottakhoz. Befejezésül csak azt óhajtjuk, hogy a gázkérdés a város fejlődésére legkedvezőbb módon nyerjen megoldást. Ez pedig csakis egy városi gázmű annak idején való felállításával állhat be és éppen ennek érdekében szó sem lehet a gáztársulattal kötött szerződés meghosszabbításáról.

Még egyszer a gázkérdés.)*

Abban az időben, amikor módosításokat terveztek a gázárak, Pest és Buda városai szerződéseinek egyesítése és egyáltalában a gáztársulat jogai és köteleiségei tekintetében, a „Pester Lloyd“ (1874. 85—90. sz.) behatóan foglalkozott a főváros gázkérdésével. Ugy halljuk, újabban újra megkezdődtek a tárgyalások a társulattal, és minthogy ilyen fontos kérdések megoldása manapság a külföld hasonló viszonyainak és alakulatainak figyelembevétele nélkül nem lehetséges, azt hisszük, fel kell hívunk olvasóink figyelmét egynémely adatra, amely a közelmúltban az angol főváros gázvilágításáról közzététetett. (Journal of statistical society. 1876.)

A közélet általános irányzatát követve, London gázzal való ellátását kezdetben a szabad versenyre bízták. Ezzel az elvvel összhangban magántársulatoknak egész sora nyert bejegyzést, az első 1810-ben hosszú harc után, minthogy olyan tekintély is, mint Humphrey Davy, a gázvilágítás ellen foglalt állást. *) Az első társaságot, a Chartered Gaslight and coke Companyt 1817-ben a City of London Gas Company, 1821-ben az Imperial Company és 1854 végéig további 10 társaság követte.

*) Pester Lloyd, 1877. 90. sz.

Mivel ezen összesen 13 társulatnak nem volt kizárólagos jogosultsága, csakhamar kemény harc fejlődött közöttük, amelynek következményei úgy a vállalkozókra, mint a fogyasztókra fölötte károsak voltak. Bár már 1822-ben egy parlamenti bizottságra bízta az ügy tanulmányozását, ennek eredménye egyelőre még sem volt egyéb, mint a korlátlan verseny elismerése és a közönségnek önségélyre való utasítása. Ezen rendszer uralkodott 1857-ig. Egy és ugyanazon utcában 3, sőt több társulatnak csövei voltak lefektetve, sőt az egyes társulatok csőhálózatát sem lehetett egymástól megkülönböztetni. Ez fölösleges tőkebefektetésekre, a csőhálózat elhanyagolására s gázömlések okozta nagy veszteségekre vezetett és a teljes szervezetlenség természetesen a közönségnek is hátrányára szolgált. De amint minden téren, ahol a termelők megegyezése lehetséges, a verseny együttműködésre, vagy legalább kombinációra vezet, úgy itt is azt látjuk, hogy a gáztársulatok 1857-ben abban hagyják a „mindenek harcát mindenek ellen“ és kerületek szerint osztozkodnak Londonnak gázzal való ellátásában. A hatás jótékony volt és csakhamar a gázárak mérséklése is beállott. Ámde a közönség ellenszenvét ezen „egyedáruság“ ellen leküzdeni nem sikerült s így élénk agitáció keletkezett, amely végül az 1860-ban meghozott „Metropolis Gas Act“-törvényt eredményezte. Ezen törvény a kerületek szerinti elosztás helyes elvét ismeri el, egyuttal azonban szigorú ellenőrzés alá helyezi a társulatokat a következő főelvek szerint: A társulatok kötelessége a kerületek kellő ellátásáról állandóan gondoskodni; a gáznak a maximális ára 1000 angol köblábonként (10, majd 16 spermacet-gyertya fényerővel) 4 shilling 6 penceben (=2.30 ezüst forint) állapittatik meg és csak kivételes esetekben és a belügyi államtitkár hozzájárulásával emelhető fel 5 shilling 6 pence-re (=2.80 ezüst forint); az évi üzleti jelentések meghatározott minta szerint közzéteendők. Az osztalék 10%-ot meg nem haladhat; az ezt meghaladó nyereség, amely ezen törvényes osztalék biztosítását célzó tartalék-

tőke megalkotása után még fönmarad, az ár mérséklésének céljára fordítandó. A fogyasztóknak jogukban áll vizsgálatot tartaniok, ha a társulat a feltételek fennforgása dacára az árakat nem mérsékelné. Végül szigoru büntetőhatározatok vannak megállapítva ezen törvényes intézkedések be nem tartása esetére.

Kevéssel ezen törvény megalkotása után, amely a „districting“ elvének elismerése által a társulatok helyzetén lényegesen javított, újabb veszély származik ezekre, amennyiben a londoni City testülete, majd a hozzája csatlakozó Board of Works, harcra kelnek a társulatok ellen és azt kérelmezik a parlamenttől, hogy a magántársulatokkal versenyző saját gázműveket állíthassanak fel, amilyenek Angolország számos városában, jelesül Manchesterben sikeresen beváltak. Az 1874—75-iki parlamenti ülészakban ezen testületek állást is foglaltak azon törvényjavaslatok mellett, amelyek szerint: 1. ezen testületek jogositva lesznek saját üzemükben 10 millió font tőkével gázműveket létesíteni, 2. jogositva lesznek a gáztársulatokat műveik átadására kényszeríteni, 3. a főváros gázzal való ellátása törvényesen szabályozandó.

Az ülészak berekesztése miatt ezen törvényjavaslat nem volt elintézhető. De nem is valószínű, hogy elfogadták volna, mert a szakbizottság egy mozgó skálát ajánlott és ezzel remélte a közönség igényeit kielégíteni. Az említett testületek azonban nem tértek el a magántársulatokkal való általános elégedetlenség keltette elhatározásuktól és ismételten a parlamenthez fordultak hasonló kérelemmel. Ha mindamellert a magántársulatok javára történnék a döntés, úgy ez elsősorban annak lesz tulajdonítandó, hogy a főváros közigazgatási testületének teljes szervezetlensége mellett az egységes üzletvezetés szinte lehetetlen volna.

Egyelőre mind előbbre halad a vállalatok egyesítése és 1875-ben is 3 társulat olvadt össze, aminek folytán jelenleg London egész területét 6 társulat látja el gázzal; ezeknek tőkéje 11 millió fontot tesz ki, fekvő csőhálózatuk

1000 angol mértföld. A fogyasztás 1875-ben 13 milliárd angol köblábra rugott. Megemlítjük végül, hogy kétségkívül Londonban legolcsóbb a gáz, amit a következő adatok igazolnak: 1000 köbláb gáznak ára Londonban 3 shilling 9 pence, Párisban 6 shilling 7³/₄ pence, Amsterdamban 5 shilling, New-Yorkban 10 shilling, Berlinben 4 shilling 6 pence.

A GABONAÁRAK BEFOLYÁSA A MUNKABÉREKRE ÉS NÉMELY FONTOSABB ÉLELMI CZIKK ÁRÁRA.*)

Ha a statisztikai kutatások bizonyítják, hogy magas és alacsony gabonaárak oly mély hatást gyakorolnak, hogy az még a halandóságban is visszatükröződik,**) ugy kell, hogy annak hatása a gazdasági élet fontosabb mozzanataiban is észrevehető legyen. Ilyen mozzanatot képeznek a *munkabérek*. Deduktíve ugyanis azon eredményhez kell jutnunk, hogy a gabonaárak emelkedése — caeteris paribus — a munkabérek emelkedését is kell maga után vonnia, minthogy annak meghatározó tényezői között fontos szerepet játszanak. Igaz, hogy a gazdasági élet zavaros szövevényeiben nem mindig azonos előzményekkel találkozunk. Milyen különbözőképp kell a gabonaárak emelkedésének a munkabérekre hatni, a szerint, amint az tényleges hiányból vagy talán a külföld nagy keresletéből származik, aszerint, amint az hanyatló vagy emelkedő gazdasági irányzattal találkozik. A gabonaárak emelkedése, mint a munkakinálat megdrágítása, a munkabér emelkedését követeli, még pedig egyenlő arányban, ha a kereslet változatlan marad; de még nagyobb lesz a bérek emelkedése, ha a kereslet is emelkedik. Ellenben a munkabér változatlan maradhat a gabonaárak emelkedése daczára, sőt csökkenhet, ha egyidejűleg, talán az ipari tevékenység vagy a fogyasztóképesség csökkenése miatt, a kereslet csökken.

*) Megjelent: Statistische Monatschrift (Bécs) 1880.

***) Lásd: Der Einfluss von theueren u. billigen Zeiten auf die Sterblichkeit (Jena 1880) című dolgozatomat.

Már az a tény, melyet előbbi dolgozataimban kimutattam, hogy magas gabonaárak következtében a házasságkötések csökkennek, a halálesetek szaporodnak, közvetve utmutatást nyújt a munkabérek irányzatára nézve. Ha ugyanis a gabonaárak minden emelkedése a munkabérek emelkedését maga után vonná, akkor egészben véve a munkások gazdasági helyzete nem rosszabbodnék és így a magasabb halandóság nem volna érthető. A halandóság emelkedése magas gabonaárak következtében a mellett szól, hogy a munkából élő alsóbb osztályok nem képesek az emelkedő gabonaárakat a munkabérek emelkedése által ellensúlyozni, tehát kénytelenek fogyasztásukat megszorítani, amiből a nagyobb halandóságot előidéző életerő gyengülése folyik. Persze az az eset is állhat be, hogy a munkabér ugyan némileg emelkedik, de ennek daczára a halandóság emelkedik, ami akkép magyarázandó, hogy a munkabér nem kellő mértékben emelkedett, hogy a nagyobb élelmiszerárakat ellensúlyozza.

Az újabb vizsgálódások eredménye a társadalmi jelenségek terén, hogy jobb betekintést szereztünk azok természetébe és szövevényességébe. Oly jelenség, mint a munkabéré, számos közelebbi és távolabbi tényezőtől, hagyománytól, politikai és társadalmi mozzanatoktól függően, nem vezethető vissza a termelési költségek egyszerű képletére, melylyel *Ricardo* az árak bonyolult jelenségeit magyarázni akarja. A gyakorlati jelenségek magyarázatára az nagyon keveset mond, de keveset az alapjelenségek elméletére nézve is. Korunk gazdaságának egyik jellemző vonása kétségtelenül az, hogy a gazdasági élet alakulására a forgalo megyes mozzanatai: piac, üzérkedés, pénzforgalom, hitel rendkívül nagy befolyást nyertek. Mindennemű áruk árára ezen tényezők oly befolyást nyertek, mely a termelési költségeket jelentékenyen elhomályosíthatja. Ez áll a munkabérről is. Ehhez járul még valami. A munka, mint áru, egészen más természetű, mint a legtöbb tulajdonképpen értelemben vett áru. Mindenekelőtt nem nagyon forgalomképes, forgalma nem egyedül gazdasági szempontok szerint igazodik,

piacza nincs úgy szervezve, mint az áru piac. Ezért az árképződés eltérő. Azonkívül tekintetbe veendő a munka jellege, mint jövedelemforrás. Minthogy a legtöbb ember, különösen a műveletlen ember, a munkát tehernek tekinti, gyakran beáll az az eset, hogy olcsó években csak úgy kaphatók munkások, ha igen magas jutalmazásban részesül, míg szükségévekben a munka minden áron kínáltatik. Az a körülmény is tekintetbe jön, hogy a legtöbb esetben a munkásnak csekély betekintése van a gazdasági élet menetébe, hogy a kedvező konjunkturákat kiaknázza. Innét jön, hogy a munkabér soká hagyomány, szokás szerint alakul és csak a termelési vagy fogyasztási viszonyok gyökeres átalakulása folytán a tunyaság állapotából kiragadtatik. Tényleg mutat a munkabér oly állandóságot, melyet az árak terén egyébként alig találunk. Ezt a következő adatok mutatják:

Az *Annuaire de France* (1879) szerint az átlagos hetibér a következő volt:

	Párisban	a vidéken (departements)
1873.	4 fr. 63 c.	2 fr. 76 c.
1874.	4 „ 62 „	2 „ 75 „
1875.	4 „ 62 „	2 „ 86 „
1876.	4 „ 63 „	2 „ 86 „

Ausztriában hasonlót észlelünk. A statisztikai évkönyv adatai szerint Sziléziában 1859—1865-ig a munkabér változatlanul 38 krajcár, Karintiában 1860—1868-ig 65—77 krajcár között ingadozott, Felső-Ausztriában 1861—1865-ig 71 krajcárt tett, Csehországban 1853—1860-ig 46—49 krajcár között ingadozott, s így tovább.

Ezen állandó irányzat mellett csupán a fejlődő kultúra, a *Standard of life*, a nélkülözhetetlen életszükségletek, s pedig az élelmiszerek, ruházat, lakás növekedő drágulásának hatása alatt mutatkozik a munkabérek határozott emelkedése. Ez a munkabér-emelkedés a gabonaárak felszállásával esik egybe, ami a kultúrával függ össze, bár nem kizárólag ebből ered. Ehhez járul

ujabban a fokozott termelés, a tőkének rendkívüli gyarapodása, amelyek egyidejűleg hatottak a munkabérrés az újabb és ama kor munkabérének különbségét idézték elő, amikor még ismeretlen a gőzgép s nem vezették be az iparszabadságot. A munkabérek változásában nagyobb rugalmasság csak akkor várható, ha a munkaerőpiacot szélesebb keretekben tökéletesebben szervezik.

Kísérletet kívánunk tenni annak a megfigyelése céljából, hogyan mutatkozik statisztikai számsorban a gabonaárak hatása a mai kor munkabérére. Előbb azonban reá kell mutatni a tudománynak e kérdésben elfoglalt álláspontjára.

A munkabérnek a gabonaáraktól való függését már korábban figyelemmel kísérték, sőt a két jelenség kapcsolata tekintetében többen határozott nézeteket vallottak. Nézzük a legjelentősebb írókat, akik az elmélet eddigi állását fogják megvilágítani. *Smith* arra a tényre utal, hogy Angliában a munkabérek a gabonaárak időszakos ingadozását nem követik. A következőket mondja (book I. chap. VIII): „A munkabér Nagybritanniában nem változik egyformán az élelmiszerek árával. Ezek évről-évre, gyakran hónapról-hónapra váltakoznak. Ezzel szemben sok helyen a munkának pénzértéke (a munkabér) egyenlően ugyanaz marad, gyakran egy fél évszázadon keresztül. Az élelmiszerek magas árát az utolsó tíz esztendőben a királyság sok részében nem kísérte a munkabér észrevehető emelkedése. (The wages of labour do not in Great Britain fluctuate with the price of provisions. These vary everywhere from year to year, frequently from month to month. But in many places, the money price of labour remains uniformly the same, sometimes for half a century together. The high price of provisions during these ten years past, has not, in many parts of the kingdom, been accompanied with any sensible rise in the money price of labour.“) *Malthus*nak is az a nézete, hogy magas gabonaárak esetén a munkabérek nem mindig emelkednek; ennek dacára a gabonaárak emelkedése, mert gyakran a gazdasági fellendülés-

sel kapcsolatos, ezekre előnyös, az árak esése pedig ugyanebből az okból hátrányos lehet. Az *Essay on population* (chap. XIV) a következőket mondja: „Bizonyos körülmények között, ha a termény és mindenfajta áru ára nő, a munka pénzértéke nem szokott mindig arányosan emelkedni; a munkásosztály e látszólagos hátrányát fokozott mértékben kiegyenlítik a foglalkoztatás gazdag alkalmai, a munka tömege, amelyet el kell látni, s a lehetőség, hogy nők és gyermekek a család jövedelmét jelentősen szaporítani tudják. Ebben az esetben a munkásosztálynak képessége, amellyel az életszükségleteket előteremti, jóval nagyobb, mint amit a munkabérek foka kifejezésre juttat és a népességre aránylag nagyobb hatással lehet. Ha azonban az árak esnek, gyakran előfordul, hogy a munkabér tétele nem esik arányosan. Ezt a látszólagos előnyt is kiegyenlíti, sőt tulszárnyalja a foglalkoztatás hiánya és az a baj, hogy a munkáscsalád ama tagjai nem jutnak keresethez, akik munkára képesek és dolgozni szeretnének. Ez esetben a munkásosztály képessége, amellyel az életszükségletekről gondoskodik, bizonyára kisebb, mint az a fok, amit a munkabérek fejeznek ki.

Még részletesebben és pontosabban nyilatkozik *Mill* (*Pol. Economy*, book II. chap. XI. § 2): Egy másik gyakran hangzottatott vélemény, hogy a munkabérek (nevezetesen a pénzben kifejezett bérek) az élelmiszerek árával változnak s pedig emelkednek, ha az is nő, és esnek, ha az is csökken. Ez a vélemény nézetem szerint csak részben igaz; s amennyiben igaz, nem érinti a munkabéreknek a tőkéhez és munkához való viszonyától való függését; az élelmezés ára ugyanis, amennyiben egyáltalán befolyásolja a munkabéreket, a következő törvény útján teszi ezt: drágább vagy olcsóbb élelmezés, amit az évfolyamok különbsége idéz elő, az árakat nem érinti (kivéve, ha törvény vagy jótékonyosság útján mesterségesen alkalmazkodnak az árak): illetve az élelmezés árának az a tendenciája, hogy ellenkező irányban befolyásolja a munkabéreket; ugyanis drágaság idején

az emberek rendszeren erőszakosan keresnek alkalmazást és egymással szemben saját kárukra nyomják a munkapiacot. Ha azonban az élelmezés drágulása vagy olcsóbodása huzamos ideig tart s előre kiszámítható, akkor a munkabérekre befolyást gyakorolnak.

Smith, Malthus és Mill megegyeznek tehát abban, hogy a munkabér a gabonaárak hullámzásait nem mindig és rendszeren csak a legszükségesebb élelmiszerek árában beálló állandó változásokat követi. Wade, *History of middle and working classes* című művében is hasonló eredményre jut: „Ha az élelmiszerek ára nő, a munkabéreknek is éppen úgy emelkedniök kellene, hogy a munkások helyzetének rosszabbodását lehetlenné tegye“. De nem mindig ez az eset; a munka és az élelmiszerek árainak párhuzamos változása helyett gyakran észlelhetjük, hogy a munkabérek a lehető legalacsonyabbak, amikor a gabonaárak a legmagasabban állanak.

A német közgazdasági irodalomban Roscher szentelt ennek a kérdésnek nagyobb figyelmet s megfigyeléseit a következő szavakban foglalta össze (*Grundzüge*, 7. Auflage, §. 164): „Amiként az élelmiszerek olcsóbodása, ha a munkásosztály szükségleti köre megfelelően nem nagyobbodik, a munkabérek csökkenését idézi elő, éppen úgy eredményezi az élelmiszereknek drágulása, ha a munkabér oly alacsony volt, hogy csak a nélkülözhetetlen szükségletek nyernek kielégítést, a munkabér emelkedését. Az átmenet az első esetben éppen oly kényelmes, amilyen szomorú válságokkal jár a második esetben. Minél lassabb az élelmiszerek áremelkedése, annál félőbb, hogy a munkások e baj ellen nem kívándorlással, a házasságok csökkentésével védekeznek, hanem életszükségeik mértékét szállítják le, s rosszabb élelmezéssel segítenek magukon. Egyébként mindez csupán az élelmiszerek árának változásai esetén következik be, amit pl. a mezőgazdasági rossz termelés, az adók idéznek elő. Futólagos hullámzások, amit egyetlen jó vagy rossz aratás okoz, nem járhatnak ily eredménny-

nyel. A rossz aratásnak egyik legrosszabb hatása az, hogy a munkabért határozottan leszállítani igyekszik. Az emberek nagy tömege, akik egyébként sok munkást foglalkoztatnának, az élelmezés drágasága miatt erre képtelenek. A másik oldalon nő a kínálat. Sokan, akik pénzért nem is dolgoztak eddig, erre kényszerülnek; az eddigi munkások a szükség nyomása alatt jobban meg-erőltetik magukat. Különösen olcsó években természetesen mindez fordítva történik“.

Vizsgáljuk már most a rendelkezésünkre álló ada-
tokat. A leggazdagabb anyag Ausztriára vonatkozik. A statisztikai központi bizottság által szerkesztett Sta-
tisztikai évkönyvek alapján a munkabérek alakulását* minden országrészben évről-évre 25 éven át figyelhet-
jük meg. Főleg ezeket az adatokat elemezzük, csupán azt jegyezzük meg, hogy egyes vidékeket az adatok hiá-
nyossága vagy egyenlőtlensége miatt figyelmen kívül kellett hagyni. Ezenkívül Salzburgra, Morvaországra és
Krajnára nézve hiányzanak az 1860—1861. évi adatok.

A szokásos (legkisebb) napszám (élelmezés nélkül) az osztrák tartományokban — a magas-, közép- és ala-
acsony buzaárakra tekintettel — az utolsó 25 évben a
következő módon alakul:

Wien			Alsó-Ausztria		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
évek			évek		
1851. 0.67	1860. 1.—	1854. 0.70	1851. 0.53	1853. 0.62	1854. 0.61
1852. 0.70	1861. 1.—	1855. 0.79	1852. 0.65	1856. 0.66	1855. 0.65
1853. 0.70	1866. 1.—	1856. 0.79	1857. 0.67	1860. 0.78	1861. 0.77
1857. 0.79	1868. 1.—	1871. 1.—	1858. 0.66	1862. 0.75	1867. 0.85
1858. 0.79	1870. 1.—	1872. 1.27	1859. 0.70	1866. 0.69	1871. 1.00
1859. 1.—	1875. 1.30	1873. 1.30	1863. 0.73	1868. 0.79	1872. 1.18
1862. 1.—		1874. 1.30	1864. 0.70	1869. 0.85	1873. 1.18
1863. 1.—			1865. 0.70	1870. 0.87	1874. 1.17
1864. 1.—				1875. 1.10	
1865. 1.—			átlag 0.66	0.78	0.94
1869. 1.—					
átlag 0.88	1.05	1.02			

* A statisztikai évkönyvben feltüntetett, a politikai hatóságok által beszo-
gáltatott ár- és munkabéradatokra nézve meg kell jegyezni, hogy ezek mint a
piaci forgalom átlagos árai, miként ezt a fent közölt évsorok mutatják, meg-
lehetősen megbízhatók, de teljességükben csak akkor értékesek, ha sikerül az
egyes piaci árak mellett a piaci forgalom terjedelmét is megállapítani.

Stájerország			Felső-Ausztria		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
évek			évek		
1851. 0.53	1853. 0.58	1854. 0.58	1851. 0.46	1856. 0.63	1854. 0.79
1852. 0.54	1857. 0.60	1855. 0.60	1852. 0.63	1860. 0.66	1855. 0.63
1858. 0.61	1860. 0.64	1856. 0.54	1853. 0.63	1862. 0.71	1861. 0.71
1859. 0.62	1861. 0.89	1872. 1.09	1857. 0.63	1863. 0.71	1867. 0.73
1863. 0.60	1862. 0.56	1873. 0.80	1858. 0.58	1868. 0.73	1871. 0.83
1864. 0.64	1866. 0.60	1874. 0.93	1859. 0.63	1869. 0.72	1872. 0.87
1865. 0.62	1867. 0.72		1864. 0.71	1870. 0.72	1873. 0.90
1869. 0.71	1868. 0.66		1865. 0.71	1875. 1.06	1874. 0.78
	1870. 0.76		1866. 0.72		
	1871. 0.87		átlag 0.63	0.74	0.78
	1875. 0.92				
átlag 0.61	0.71	0.76			

Karintia			Szilézia		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
évek			évek		
1858. 0.61	1851. 0.56	1854. 0.58			
1863. 0.66	1852. 0.54	1855. 0.61			
1864. 0.66	1853. 0.61	1856. 0.58	1851. 0.30	1852. 0.32	1854. ?
1865. 0.64	1875. 0.63	1861. 0.65	1857. 0.34	1853. 0.33	1855. 0.46
1866. 0.65	1859. 0.56	1873. 0.92	1858. 0.33	1860. 0.39	1856 0.34
1869. 0.70	1860. 0.67	1874. 0.93	1859. 0.38	1862. 0.41	1861. 0.38
	1862. 0.66		1863. 0.38	1868. 0.50	1867. 0.42
	1867. 0.66		1864. 0.38	1869. 0.54	1872. 0.76
	1868. 0.66		1865. 0.38	1870. 0.60	1873. 0.72
	1870. 0.70		1866. 0.39	1871. 0.67	1874. 0.70
	1871. 0.81		1875. 0.67		
	1872. 0.89		átlag 0.39	0.47	0.54
	1875. 0.94				
átlag 0.65	0.68	0.71			

Krajna			Salzburg		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
évek			évek		
1851. 0.60	1853. 0.61	1854. 0.58	1851. 0.63	1852. 0.54	1853. 0.58
1852. 0.56	1857. 0.63	1855. 0.61	1858. 0.63	1856. 0.67	1854. 0.58
1858. 0.63	1859. 0.61	1856. 0.63	1859. 0.63	1857. 0.61	1855. 0.65
1864. 0.66	1862. 0.62	1867. 0.59	1863. 0.81	1862. 0.82	1872. 0.90½
1865. 0.63	1863. 0.61	1873. 0.86	1864. 0.82	1867. 0.74	1873. 0.96½
1866. 0.59	1868. 0.64		1875. 0.80	1868. 0.73	1874. 1.11
1869. 0.60	1870. 0.70		1866. 0.76	1870. 0.80	
	1871. 0.77½		1866. 0.76	1870. 0.80	
	1872. 0.83		1869. 0.79	1871. 0.87½	
	1874. 0.88		1875. 1.12		
	1875. 0.89		átlag 0.76	0.72	0.80
átlag 0.61	0.71	0.65			

Csehország			Tirol és Vorarlberg		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
évek			évek		
1851. 0.39	1852. 0.42	1854. 0.46	1851. 0.58	1852. 0.72	1854. 0.72
1857. 0.47	1853. 0.46	1855. 0.46	1858. 0.68	1853. 0.72	1855. 0.68
1858. 0.46	1856. 0.46	1867. 0.68	1859. 0.58	1856. 0.68	1873. 1.21
1859. 0.47	1860. 0.49	1868. 0.58	1864. 0.88	1857. 0.70	
1863. 0.52	1861. 0.52	1872. 0.93	1865. 0.88	1860. 0.83	
1864. 0.52	1862. 0.49	1873. 0.99	1869. 0.80	1861. 0.80	
1865. 0.50	1866. 0.66	1879. 0.96		1862. 0.84	
	1869. 0.56			1863. 0.88	
	1870. 0.62			1866. 0.87	
	1871. 0.95			1867. 0.83	
	1875. 0.97			1868. 0.76	
				1870. 0.90	
				1871. 0.87	
átlag 0.47	0.60	0.72		1872. 0.95	
				1874. 1.25	
				1875. 1.30	
			átlag 0.73	0.87	0.87

Morvaország			Bukovina		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
évek			évek		
1851. 0.33	1852. 0.35	1854. 0.39	1852. 0.44	1851. 0.35	1856. 0.42
1853. 0.37	1862. 0.38	1855. 0.40	1853. 0.37	1855. 0.42	1866. 0.35
1857. 0.39	1868. 0.46	1856. 0.40	1854. 0.39	1857. 0.42	1867. 0.38
1858. 0.38	1869. 0.52	1867. 0.42	1858. 0.45	1861. 0.50	1868. 0.48
1859. 0.39	1870. 0.57	1871. 0.61	1859. 0.45	1862. 0.47	1871. 0.57
1863. 0.39	1875. 0.61	1872. 0.64	1860. 0.47	1870. 0.64	1872. 0.71
1864. 0.39		1873. 0.67	1863. 0.46	1875. 0.63	1873. 0.64
1865. 0.40		1874. 0.63	1864. 0.47		1874. 0.66
			1865. 0.41		
			1869. 0.51		
átlag 0.38	0.48	0.52	átlag 0.44	0.49	0.52

Az átlagos munkabér tehát:

	olcsó	közepes	drága		olcsó	közepes	drága
	években				években		
Wien	0.88	1.05	1.02	Csehország	0.47	0.60	0.72
Alsó-Ausztria	0.66	0.78	0.94	Morvaország	0.38	0.48	0.52
Felső-Ausztria	0.63	0.74	0.78	Szilézia	0.39	0.47	0.54
Stájerország	0.61	0.71	0.76	Salzburg	0.76	0.72	0.80
Karintia	0.65	0.68	0.71	Tirol és Vorarlb.	0.73	0.87	0.87
Krajna	0.61	0.71	0.65	Bukovina	0.44	0.49	0.52

A huszonöt esztendősi időszakban, amely vizsgáltunk tárgya, azok az évek, amikor magas a gabona ára, kivétel nélkül a legmagasabb, amikor alacsony a gabona ára, a legalacsonyabb munkabérekkel jelentkeznek. A bérkülönbségek az alsó bértétel 50%-áig terjednek. Ha a bértételt valamennyi koronaországra kiszámítjuk, ame-

lyekre nézve teljes adatok állanak rendelkezésünkre, akkor a következő eredményre jutunk:

olcsó évek . . .	0.60
közepes évek . . .	0.69
drága évek . . .	0.73

Ezek a számok megerősítik előbb hangoztatott, nagyobbára deduktív uton megállapított nézetünket, amely szerint a gazdasági fejlődésben a terményárak emelkedésével a munkabérek azonos emelkedése párhuzamosan jár.

Ha már most a második kérdésre térünk át, arra t. i., vajjon ez az összefüggés kisebb időszakokra érvényes-e, akkor bontsuk fel ezt a 25 éves időszakot két 10 éves és pedig 1851—1860. és 1861—1870. korszakra. A számítás részleteire itten nincsen többé szükség. Az eredményeket a következő számok mutatják:

a) 1851—1860.

	olcsó	közepes években	drága		olcsó	közepes években	drága
Wien	0.77	1.—	0.76	Csehország	0.45	0.46	0.46
Alsó-Ausztria	0.63	0.67	0.63	Morvaország	0.37	0.35*)	0.40
Felső-Ausztria	0.59	0.64	0.71	Szilézia	0.34	0.35	0.40
Stájerország	0.57	0.60	0.57	Salzburg	0.59	0.60	0.60
Karintia	0.61	0.59	0.59	Tirol és Vorarlb.	0.61	0.73	0.70
Krajna	0.59	0.61	0.60	Bukovina	0.43	0.40	0.42*)

Ha már most ezeket az eredményeket a fentnyert eredményekkel hasonlítjuk össze, akkor megállapíthatjuk, hogy amíg az egész 25 esztendő időszak összefoglalásánál magas terményárak éveiben a munkabér tételei is kivétel nélkül magasak voltak, addig kisebb időszak megfigyelésénél az élelmiszerek árának és a munkabéreknek összefüggése már nem ilyen határozott. Az 1851—1860-iki tíz éves időszak három esetet mutat, amikor a magas terményárak éveiben a munkabérek alacsonyabbak voltak, mint az olcsó terményárak éveiben. Két esetben a munkabérek olcsó és drága években egyenlők voltak s végre három esetben a munkabér a drága években csupán egy krajcárral volt magasabb. A tizenkét eset közül csupán négy oly eset marad tehát,

*) A csillaggal jelölt számok nem átlagok, mert erre a csoportra csupán egyetlen szám esett.

amikor a terményárak és a bértételek nagyobb megegyése nyilvánvaló. Hasonló az eredmény az

b) 1861—1870-iki időszakban

	olcsó	közepes években	drága		olcsó	közepes években	drága
Wien	1.—	1.—	—*)	Csehország	0.51	0.57	0.63
Alsó-Ausztria	0.71	0.79	0.81	Morvaország	0.39	0.48	0.42
Felső-Ausztria	0.71	0.71	0.72	Szilézia	0.38	0.51	0.40
Stájerország	0.64	0.69	—*)	Salzburg	0.79	0.77	—*)
Karintia	0.66	0.67	0.65	Tirol és Vorarlb.	0.85	0.84	—*)
Krajna	0.62	0.64	0.59	Bukovina	0.46	0.53	0.40

Itt csupán nyolc eset áll rendelkezésünkre s közülök csupán két olyan eset van, amikor magas terményáraknak magas munkabérek felelnek meg. Három esetben magas terményárak esetén a bérek alacsonyabbak voltak, egy esetben a különbség a drága évek javára csupán egy krajcárt tesz s ez egyéb esztendőkből sem volt sokkal jelentősebb.

Ezek az eredmények megerősítik tehát a második megállapítást, illetve feltevést, hogy a munkabérek a terményárak rövidebb időközökben bekövetkező emelkedését és esését nem követik szabályszerűen, sőt az sem kivételes eset, hogy magas terményárak alacsony munkabérekkel esnek egybe.

Ha végre a munkabérek és az árak hullámzását követjük évről-évre, akkor ugyanarra a jelenségre bukkanunk.

A végeredmények összefoglalása a következő áttekintést nyújtja:

	9 év alatt *)	8 árváltozás,	5 ellentétes áralakulás.
Wien	25	24	8
Alsó-Ausztria	25	24	13
Felső-Ausztria	25	24	9
Stájerország	25	24	15
Karintia	23	21**)	14
Krajna	25	24	10
Csehország	23	21**)	8
Morvaország	25	24	9
Szilézia	23	21**)	9
Salzburg	25	24	14
Tirol és Vorarlberg	25	24	13
Bukovina	25	24	13

*) Ebbe a csoportba ennek az időszaknak egyetlen évfolyama sem esik.

*) 1859—1871. a napszám különbség nélkül egy forinttal szerepel.

***) Az 1860—1861. évek hiányának; ezért a sor megszakítása folytán csupán 21 árváltozás szerepel.

Ezek szerint összesen 263 árváltozás közül csupán 136 esetben követi a magas gabonaárát magas munkabér, ellenben 127 árváltozás esetén a munkabérek a gabonaárak árváltozásával ellentétes irányt követnek. Az esetek többsége tehát a változás párhuzamosságára vall, bár rendkívül sok kivétel mellett.

Ha már most a fenti elemzés alapjául szolgáló anyagot más területek adataival kiegészíteni igyekezünk, akkor az a nehézség tolul elénk, hogy a munkabérek pontos, hosszú időre visszamenő adatai igen kevés országra nézve állanak rendelkezésünkre. Még Angliára nézve is csak azok az adatok vannak meg, amelyeket *Porter Progress of Nations* (456. old.) című munkájában, a greenwichi kórház kőműveseinek munkabérééről említ. Eszerint a munkabérek alakulása a következő volt:

1801—1810.		1811—1820.		1821—1830.	
olcsó	drága	olcsó	drága	olcsó	drága
é v é k	é v é k	é v é k	é v é k	é v é k	é v é k
1802. 30.0 d.	1801. 30.0 d.	1814. 31.6 d.	1811. 34.6 d.	1821. 30.0 d.	1824. 32.6 d.
1803. 30.0 „	1805. 30.6 „	1815. 31.6 „	1812. 31.6 „	1822. 33.0 „	1825. 32.6 „
1804. 30.0 „	1809. 34.6 „	1816. 31.6 „	1813. 31.6 „	1823. 33.0 „	1829. 31.6 „
1806. 31.6 „	1810. 34.6 „	1819. 30.0 „	1817. 31.6 „		1830. 31.6 „
1807. 34.6 „		1820. 30.0 „			
1808. 34.6 „					
átlag 31.8 d.	32.4 d.	átlag 30.9 d.	32.3 d.	átlag 32.0 d.	32.1 d.

Az átlagok azt mutatják, hogy egy-egy évtized drága évei tényleg valamivel magasabb munkabéreket mutatnak, mint az olcsó esztendők. Azonban a tényeknek ez az összeesése is eltűnik, ha az egyes évek változásait figyeljük, ami abból is kiderül, hogy amíg a gabonaárak nagy hullámzásokat mutatnak, addig a munkabérek nagy állandóságnak a jelzői. Így a munkabér

1801—1804 változatlanul	. . .	30.0 d
1807—1811	„ . .	34.6 „
1812—1817	„ . .	31.6 „
1818—1821	„ . .	39.0 „
1822—1830 ingadozik	31.6—32.6 „	között

A munkabérek összehasonlítása a gabonaárakkal

tényleg csekély összhangot mutat. Csupán a legfeltünőbb adatokat emeljük ki.

1801—1804. a munkabér állandóan	30.0	a gabonaárak változnak	62.3—119.6	köz.
1807—1811. „ „ „	34.6	„ „ „	75.4—106.5	„
1812—1817. „ „ „	31.6	„ „ „	65.7—126.6	„
1818—1821. „ „ „	30.0	„ „ „	56.1— 86.3	„
1822—1830. ingadozik	31.6—32.6	között	44.7—68.6	„

Porter azt a nézetet vallja ezek alapján, hogy a munkabérek nem követik az élelmiszerek árhullámszárait. Szavai a következők: Ha a kézműves hetikeresetének a legfontosabb élelmiszerek (buza) árhullámszáásával kapcsolatos változásait vizsgáljuk, észre vesszük, hogy a nyomor és az aránylag nagy felesleg mily nagy hullámszája fenyegeti a munkásosztályt.

Ugyanezt az eredményt közli a *Wages and Prices* című dolgozat, amely a Companion to the Almanac-ban (1834) jelent meg. A munkabérek 50 évig, sőt azonfelül is változatlanok maradnak. De a bekövetkező változások sem mindig párhuzamosak az élelmiszerek árváltozásáival. 1806-ban majdnem minden élelmiszer árában nagy emelkedés van, a munkabérek azonban alig emelkedtek valamivel. Ugyanez történik 1812-ben. Ebben az esztendőben a fonómunkások bére a magas árak dacára csökken. 1814-ben ellenkező jelenség észlelhető. Az élelmiszerek ára jelentékenyen csökken, a munkabérek változatlanok, sőt egyes foglalkozási ágakban emelkednek.

Azok az adatok is, amelyeket Hanauer kitűnő dolgozata: *Etudes économiques* (Tome deuxième: Denrées et salaires) közöl, lehetővé teszi a gabonaárak és a munkabérek viszonyának további vizsgálatát. Ebből a következő folyik:

1801—1810.			1811—1820.			1821—1830.		
olcsó	drága		olcsó	drága		olcsó	drága	
é v e k	é v e k		é v e k	é v e k		é v e k	é v e k	
1809. 165	1802. 134	1813. 165	1812. 176	1824. 165	1827. 160			
	1806. 105	1814. 180	1816. 180	1825. 165	1828. 160			
		1815. 180	1817. 180		1829. 160			
		1819. 180			1830. 153			
		1820. 180						
átlag 165	119	átlag 177	178	átlag 165	159			

1831—1840.		1841—1850.		1851—1860.	
olcsó	drága	olcsó	drága	olcsó	drága
é v e k		é v e k		é v e k	
1834. 160	1831. 159	1841. 158	1846. 170	1851. 170	1853. 180
1835. 170	1832. 165	1844. 167	1847. 155	1852. 180	1854. 190
1836. 154	1838. 165	1848. 155		1858. 190	1855. 150
	1839. 161	1849. 161		1859. 234	1856. 200
	1840. 155	1850. 170			
átlag 161	161	átlag 162	162	átlag 193	180

1861—1870.	
olcsó	drága
é v e k	
1864. 232	1861. 300
1865. 170	1867. 240
	1868. 230
átlag 200	256

Ezek az eredmények is nagyon értékesek. Csupán egy esetben (az 1861—1870-ig terjedő évtizedben) párhuzamos a magas gabonaár a magas munkabérekkel. Három esetben ellenben (az 1801—1810, 1821—1830, 1851—1860-ig terjedő évtizedekben) az átlagos munkabérek magas és alacsony gabonaárak mellett egyenlők vagy majdnem egyenlők voltak. Ime, itt is rövidebb időközökben a munkabérek és a gabonaárak között meglehetősen csekély a párhuzamosság. Hasonlót észlelünk, ha az egyes esztendők adataira térünk át. Ha a gabonaárak szempontjából legdrágább esztendőket vesszük szemügyre: kitűnik, hogy úgy 1811—1812, mint 1846—1847, végre 1853—1856-ban, az évszázad legdrágább éveiben ezek a drágasági évek a legalacsonyabb vagy megközelítően legalacsonyabb munkabérekkel esnek össze, ellenben a legolcsóbb évek nagyobbára a legmagasabb vagy megközelítően legmagasabb munkabéreket mutatják.

Amit az előző adatokban a jelenre vonatkozóan megfigyelünk, azt a statisztikai dolgozatok a korábbi időkre nézve is bebizonyították. Így mondja *Keller* (*Zur Geschichte der Preisbewegung in Deutschland während der Jahre 1466—1525; Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena 1880, S. 206*): „Nemcsak az ipari munka az, amely az élelmiszerek drágulásával lépést tartani nem volt képes, hanem a munkabéres mun-

kások viszonyai is erősen hanyatló irányt mutattak“. *Tooke*, az induktív árelmélet megteremtője, nagyszabású ártörténetében (I. 6. old.) ezt állítja: „A munkabér semmiesetre sem emelkedik ugyanabban az arányban, mint az élelmiszerek ára“.

Vizsgálódásunk eredményeire visszatekintve kiderül tehát, hogy a munkabér az idők folyamán követi ugyan a gabonaárak változásait, azonban az árakban évről-évre beálló hullámzások a munkabért nem befolyásolják feltétlenül.

II.

A gabonaárak és egyéb élelmiszerek árainak összefüggéséről szóló kutatás akkor alapos, ha előbb világos képet nyerünk e javak összefüggésének módjáról általában — a fogyasztás szempontjából. A gabonaárak egyéb áruk árára csupán három esetben gyakorolhatnak bebizonyítható befolyást. Az első eset oly áruknál következik be, amelyek természetöknél fogva helyettesíthetik a terményeket a fogyasztásban. Ha a gabona ára emelkedik vagy esik, akkor a gabonát helyettesítő árucikk ára is emelkedni fog. A második eset oly áruknál fordul elő, amelyeknek termelése az egyik vagy másik terményfajtától függ, mint pl. a szesz, sör, némely cukorfajta stb. A harmadik eset végre azokat az árukat illeti, amelyeket — minthogy kevésbé használják — kisebb mennyiségben fogyasztanak, ha a jövedelem nagyobb részét a nélkülözhetetlen élelmiszerek megszerzésére kell fordítani. Ehhez a három esethez fűzhetjük még azt a jelenséget is, amikor bizonyos áruk termelését ugyanazok a tényezők befolyásolják, mint a gabona termelését, így tehát azonos áralakulásnak kell mutatkoznia, mint amott, anélkül, hogy ezzel okozati összefüggésben lenne. Végre lehetséges, hogy e körülmények közül több összeesik, ha pl. a hus ára részben azért emelkedik, mert mint táplálék a gabonával versenyre kel, részben azért

is, mert a drágulás folytán az állatok hizlalását elhanyagolják s ezáltal a hus termelését csökkentik.

A közgazdasági elmélet és a történeti kutatások általában megerősítették a fentieket. Roscher *Kornhandel und Theuerungspolitik* c. értekezésében (62. old.) kifejti: Ehelyütt meg kell különböztetnünk a szükséges és a felesleges javakat. Mindazok az élelmiszerek iránt, amelyek tápláló erejük és olcsóságuk folytán a gabona pótlékai gyanánt szerepelhetnek, természetesen folyton nagyobbodó a kereslet; így pl. a burgonya ilyenkor rendszeren éppen olyan drága lesz, mint a gabona.*) Ellenben finomabb ételek, csemegék tekintetében másképpen áll a dolog. Marcipánt senki sem fog vásárolni, hogy kenyérhiányát megszüntesse; sőt a marcipán ára esni fog, mert némelyek, akik egyéb körülmények között ezt fogyasztották volna, keresletüket a legszükségesebbre korlátozzák. (Tooke ártörténetében nagyon egyszerű megfigyelés az, hogy a gyári és gyarmati cikkek ára emelkedik, amikor a gabona ára esik, és fordítva.) Amíg pl. 1846-ban a gabonaárak Németország sok vidékén kétszeresre emelkedtek, a marhahus ára csak 5—6 százalékkal nőtt. Mennél egyenletesebb a nemzeti vagyon eloszlása s mennél erősebb a középosztály, annál könnyebben válhatik a hus a kenyér pótlékává. Ez okozza azt, hogy egyenlő körülmények mellett a rozs ára jobban nő, mint a buzaár, mert a buzakenyérről a rozskenyér fogyasztására térnek át, ami fordítva nem esik meg. (A husárak bizonyos emelkedése egyébként a legtöbb drágasági év alatt és azután is be szokott következni. A hizlalás ilyenkor rendkívül nehéz; sok paraszt megvonja az állatoktól a szükséges táplálékot. Ekkor pusztít könnyen a marhavész.) Végeredményben nincs feltétlen szükség a ruhadarabokra, a háztartási felszerelésre; ily szükségletek kielégítése rendszeren elhalasztható. Nagyon érthető tehát, hogy drágaság idején ily áru kereslete csökken s az ár rendszeren ennek megfelelően leszállhat. Ha pedig ugyanekkor a szállítási költség jelentékenyen emelke-

*) Lásd az alábbi adatokat Strassburgra nézve.

dik, akkor a fenti tényt nem kell külön magyarázni; azonban sok külföldi, kivált tengerentuli nyersanyag ára is ebből az okból emelkedhetik.“

Hasonlót állít *Wade History of middle classes c. munkájában*: „Bread is not only the chief necessary of life, but its price influences the price of meat and most other articles of ordinary consumption“. A kenyér nem csupán elsőrendű életszükséglet, hanem ára a husnak és a mindennapi fogyasztásra való legtöbb cikknek árát is befolyásolja. Kísérletet teszünk már most arra, hogy az itt feltüntetett összefüggést pontosabban fejezzük ki.

Nézzük elsősorban az anyagot, amelyet a statisztikai központi bizottság feljegyzései tartalmaznak, amelyek az osztrák tartományokra vonatkoznak:*)

Wien			Felső-Ausztria		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
é v e k			é v e k		
1851. 0.21	1860. 0.22	1854. 0.23	1851. 0.14	1856. 0.18	1854. 0.21
1852. 0.21	1861. 0.26	1855. 0.25	1852. 0.18	1860. 0.20	1855. 0.18
1853. 0.21	1866. 0.23	1856. 0.26	1853. 0.18	1862. 0.22	1861. 0.22
1857. 0.23	1868. 0.30	1871. 0.34	1857. 0.18	1863. 0.22	1867. 0.24
1858. 0.21	1870. 0.33	1872. 0.35	1858. 0.18	1868. 0.25	1871. 0.29
1859. 0.23	1875. 0.32	1873. 0.34	1859. 0.20	1869. 0.26	1872. 0.31½
1862. 0.27		1874. 0.33	1864. 0.21	1870. 0.28	1873. 0.32
1863. 0.26			1865. 0.20	1875. 0.28	1874. 0.31
1864. 0.26			1866. 0.22		
1865. 0.23			átlag 0.19	0.24	0.26
1869. 0.32					
átlag 0.24	0.27	0.30			
Alsó-Ausztria			Stájerország		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
é v e k			é v e k		
1851. 0.19	1853. 0.20	1854. 0.22	1851. 0.18	1853 0.17	1854. 0.18
1852. 0.19	1856. 0.23	1855. 0.24	1852. 0.17	1857. 0.19	1855. 0.19
1857. 0.22	1860. 0.22	1861. 0.25	1858. 0.21	1860. 0.21	1856. 0.20
1858. 0.21	1862. 0.25	1867. 0.26	1859. 0.20½	1861. 0.21	1872. 0.29
1859. 0.22	1866. 0.23	1871. 0.32	1863. 0.23	1862. 0.24	1873. 0.32
1863. 0.24	1868. 0.28	1872. 0.33	1864. 0.22	1866. 0.20	1874. 0.29
1864. 0.23	1869. 0.29	1873. 0.34	1865. 0.18	1867. 0.23	
1865. 0.20	1870. 0.31	1874. 0.33	1869. 0.24	1868. 0.25	
	1875. 0.31			1870. 0.27	
				1871. 0.28	
				1875. 0.26	
átlag 0.21	0.25	0.28	átlag 0.20	0.23	0.25

*) Az anyag tekintetében ugyanaz az eljárás, amelyet fent a munkabéreknel említettünk.

Karintia			Szilézia		
olesó	közép é v e k	drága	olesó	közép é v e k	drága
1858. 0.19	1851. 0.16	1854. 0.16	1851. 0.17	1852. 0.17	1854. 0.19
1863. 0.21	1852. 0.14	1855. 0.16	1857. 0.19	1853. 0.17	1855. 0.23
1864. 0.19	1853. 0.15	1856. 0.16	1858. 0.18	1860. 0.18	1856. 0.30
1865. 0.17	1857. 0.16	1861. 0.21	1859. 0.19	1862. 0.21	1861. 0.19
1866. 0.18	1859. 0.19	1873. 0.29	1863. 0.20	1868. 0.23	1867. 0.22
1869. 0.24	1860. 0.20	1874. 0.26	1864. 0.20	1869. 0.24	1872. 0.28
	1862. 0.22		1865. 0.19	1870. 0.26	1873. 0.29
	1867. 0.22		1866. 0.19	1871. 0.27	1874. 0.27
	1868. 0.23		1875. 0.25		
	1870. 0.25		átlag 0.20	0.22	0.23
	1871. 0.25			Salzburg	
	1872. 0.27		olesó	közép	drága
	1877. 0.24			é v e k	
átlag 0.20	0.21	0.22	1851. 0.18	1852. 0.16	1853. 0.16
	Krajna		1858. 0.18	1856. 0.18	1854. 0.18
olesó	közép	drága	1859. 0.18	1857. 0.18	1855. 0.19
	é v e k		1863. 0.21	1862. 0.23	1872. 0.31½
1851. 0.16	1853. 0.14	1854. 0.14	1864. 0.21	1867. 0.24	1873. 0.34
1852. 0.14	1857. 0.15	1855. 0.15	1865. 0.20	1868. 0.25	1874. 0.34
1858. 0.16	1859. 0.17½	1856. 0.15	1866. 0.22	1870. 0.27	
1864. 0.18	1862. 0.19	1867. 0.16	1869. 0.25	1871. 0.29	
1865. 0.16	1863. 0.19	1873. 0.15	1875. 0.30		
1866. 0.16	1868. 0.20		átlag 0.21	0.23	0.25
1869. 0.20	1870. 0.22			Tirol és Vorarlberg	
	1871. 0.21½		olesó	közép	drága
	1872. 0.22			é v e k	
	1874. 0.25		1851. 0.19	1852. 0.21	1854. 0.21
	1875. 0.22		1858. 0.21	1853. 0.19	1855. 0.21
átlag 0.17	0.19	0.17	1859. 0.23	1856. 0.21	1873. 0.36½
	Csehország		1864. 0.26	1857. 0.21	
olesó	közép	drága	1865. 0.25	1860. 0.26	
	é v e k		1869. 0.31	1861. 0.27	
1851. 0.17	1852. 0.18	1854. 0.19		1862. 0.27	
1857. 0.18	1853. 0.18	1855. 0.19		1863. 0.26	
1858. 0.18	1856. 0.19	1867. 0.26		1866. 0.27	
1859. 0.19	1860. 0.21	1868. 0.26		1867. 0.28	
1863. 0.21	1861. 0.24	1872. 0.33		1868. 0.27	
1864. 0.21	1862. 0.24	1873. 0.34		1870. 0.30.	
1865. 0.20	1866. 0.24	1874. 0.33		1871. 0.32	
	1869. 0.28			1872. 0.35	
	1870. 0.29			1874. 0.35	
	1871. 0.31			1875. 0.32	
	1875. 0.31		átlag 0.24	0.27	0.26
átlag 0.19	0.24	0.27		Bukovina	
	Morvaország		olesó	közép	drága
olesó	közép	drága		é v e k	
	é v e k		1852. 0.09	1851. 0.09	1856. 0.14
1851. 0.18	1852. 0.18	1854. 0.19	1853. 0.11	1855. 0.14	1866. 0.14
1853. 0.18	1862. 0.20	1855. 0.21	1854. 0.09	1857. 0.14	1867. 0.12
1857. 0.19	1868. 0.24	1856. 0.21	1858. 0.07	1861. 0.11	1868. 0.15
1858. 0.19	1869. 0.25	1867. 0.22	1859. 0.07	1862. 0.12	1871. 0.18
1859. 0.19	1870. 0.27	1871. 0.28	1860. 0.08	1870. 0.18	1872. 0.18
1863. 0.19	1875. 0.29	1872. 0.30	1863. 0.11	1875. 0.18	1873. 0.19½
1864. 0.19		1873. 0.31	1864. 0.10		1874. 0.21
1865. 0.19		1874. 0.30	1865. 0.09		
átlag 0.19	0.24	0.25	1869. 0.17		
			átlag 0.09	0.14	0.16

Ezekből végeredményképen a következő átlagos husárakat találjuk:

Wien	0.24	0.27	0.30	Csehország	0.19	0.24	0.27
Alsó-Ausztria	0.21	0.25	0.28	Morvaország	0.19	0.24	0.25
Felső-Ausztria	0.19	0.24	0.26	Szilézia	0.20	0.22	0.23
Stájerország	0.20	0.23	0.25	Salzburg	0.21	0.23	0.25
Karintia	0.20	0.21	0.22	Tirol és Vorarlb.	0.24	0.27	0.26
Krajna	0.17	0.19	0.17	Bukovina	0.09	0.14	0.16

Az itt felsorolt összes esetekben — Krajna kivételével — a hus ára azokban az esztendőben, amikor a buza drága volt, szintén jóval magasabb volt. A fentebbi adatok egyuttal mutatják, hogy az emelkedés a nagyobb jólétnek örvendő országrészekben, amilyen Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, jóval nagyobb volt, mint a szegényebb országrészekben, amilyen Karintia, Tirol. Ez utóbbiak közül csupán Bukovina tesz kivételt, aminek az oka abban keresendő, hogy ehelyütt a hus ára az ötvenes években még rendkívül alacsony volt. Meg kell még jegyezni, hogy az olcsó és drága évek különbsége a husáraknak a magasabb buzaárak következtében beálló emelkedésére nézve azért nem szolgál zsinórmértékül, mert ez az emelkedés részben annak tulajdonítható, hogy a hetvenes években, amelyek a jólét emelkedésével a hus után való kereslet növekedését idézték elő, a legtöbb esztendő magasabb buzaárakat mutatott.

Éppen ezt a tényezőt kell kizárnunk, ha más részről egy oly élelmiszert vizsgálunk, amelynek kereslete a jólét emelkedésével kisebb lesz. Ez az élelmiszer a burgonya. Kutassuk ennek áralakulását változó gabonaárak mellett. Az eredmények a következők:

b) *Burgonya.*

Wien			Karintia		
olesó	közép é v e k	drága	1858. 1.37	1851. 1.47	1854. 2.01
1851. 1.51	1860. 1.81	1854. 2.12	1863. 0.93	1852. 1.59	1855. 1.61
1852. 2.19	1861. 1.90	1855. 2.21	1864. 1.02	1853. 1.65	1856. 1.33
1853. 1.37	1866. 1.51	1856. 1.65	1865. 0.97	1857. 1.37	1861. 1.53
1857. 1.49	1868. 1.62	1871. 1.62	1866. 0.99	1859. 1.29	1873. 1.46
1858. 1.75	1870. 1.87	1872. 1.88	1869. 1.12	1860. 1.47	1874. 1.64
1859. 1.59	1875. 1.75	1873. 2.79		1862. 1.35	
1862. 1.75		1874. 2.45		1867. 1.30	
1863. 1.76				1868. 1.88	
1864. 1.91				1870. 1.12	
1865. 1.23			1871—	1872. 1.28	
1869. 1.64				1875. 1.37	
átlag 1.65	1.74	2.10	átlag 1.07	1.36	1.60
Alsó-Ausztria			Krajna		
1851. 1.59	1853. 1.66	1854. 1.82	1851. 2.50	1853. 2.61	1854. 2.99
1852. 1.59	1856. 1.23	1855. 1.70	1852. 2.50	1857. 2.01	1855. 2.80
1857. 1.30	1860. 1.50	1861. 1.66	1858. 1.82	1859. 2.28	1856. 2.07
1858. 1.22	1862. 1.26	1867. 1.74	1864. 1.91	1862. 2.12	1867. 1.60
1859. 1.29	1866. 1.41	1871. 1.59	1865. 1.78	1863. 1.83	1873. 2.03
1863. 1.55	1868. 1.37	1872. 1.70	1866. 1.72	1868. 1.53	
1864. 1.23	1869. 1.31	1873. 2.14	1869. 1.48	1870. 1.81	
1865. 0.95	1870. 1.36	1874. 1.76		1871—1872, 2.06½	
	1875. 1.50			1874. 2.44	
				1875. 1.76	
átlag 1.34	1.40	1.76	átlag 1.96	2.05	2.29
Felső-Ausztria			Csehország		
1851. 2.10	1856. 1.86	1854. 2.07	1851. 1.21	1852. 1.28	1854. 1.93
1852. 1.96	1860. 1.47	1855. 2.03	1857. 0.77	1853. 1.33	1855. 1.61
1853. 1.45	1862. 1.49	1861. 1.92	1858. 1.89	1856. 1.07	1867. 1.49
1857. 1.49	1863. 1.29	1867. 1.88	1859. 1.01	1860. 1.29	1868. 1.44
1858. 1.38	1868. 1.41	1871. 1.67½	1863. 0.96	1861. 1.28	1872. 1.32
1859. 1.57	1869. 1.22	1872. 1.59	1864. 0.95	1862. 1.—	1873. 1.55
1864. 1.34	1870. 1.42	1873. 1.92	1865. 0.81	1866. 1.09	1874. 1.59
1865. 1.20	1875. 1.46	1874. 1.82		1869. 1.23	
1866. 1.49				1870. 1.08	
				1871. 1.22	
				1875. 1.13	
átlag 1.55	1.45	1.87	átlag 0.80	1.18	1.56
Stájerország			Morvaország		
1851. 1.96	1853. 2.07	1854. 2.43	1851. 1.02	1852. 1.52	1854. 1.94
1852. 2.15	1857. 1.80	1855. 2.36	1853. 1.33	1862. 0.95	1855. 1.93
1858. 1.93	1860. 2.50	1856. 1.89	1857. 0.98	1868. 1.30	1856. 1.40
1859. 1.85	1861. 2.59	1872. 2.12	1858. 0.95	1869. 1.15	1867. 1.45
1863. 1.67	1862. 2.31	1873. 2.40	1859. 1.07	1870. 1.16	1871. 1.10
1864. 1.64	1866. 1.82	1874. 2.66	1863. 0.98	1875. 1.85	1872. 1.25
1865. 1.54	1867. 1.87		1864. 1.33		1873. 1.56
1869. 1.52	1868. 1.56		1865. 0.83		1874. 1.47
	1870. 1.80				
	1871. 2.07				
	1875. 2.22				
átlag 1.78	2.06	2.31	átlag 1.06	1.32	1.51

hez magas és alacsony gabonaárak éveiben nemcsak az szükséges, hogy a már megkísérelt kutatásokat végézzük a munkabér és egyes élelmicikkek ára tekintetében, hanem az is, hogy minden fontos fogyasztási cikk ár-alakulását is alaposan megvizsgáljuk. Ez azonban különös nehézségeket okoz s így megelégszünk azzal, hogy még csak egy fontos fogyasztási cikk áralakulását vizsgáljuk a buzaárakkal összefüggésben. Ez a faárak alakulása.

Az eredmények a következők. Egy öl fa ára a következő volt:

Fa (puha).

		Wien				Stájerország						
olesó		közép		drága		közép		drága				
		években				években						
1851.	13.83	1860.	13.75	1854.	13.55	1851.	5.20	1853.	4.90	1854.	4.99	
1852.	14.88	1861.	13.87	1855.	12.86	1852.	4.53	1857.	5.86	1855.	5.13	
1853.	13.27	1866.	12.56	1856.	13.84	1858.	5.72	1860.	6.94	1856.	5.36	
1857.	14.96	1868.	12.98	1871.	16.—	1859.	4.84	1861.	6.61	1872.	9.95	
1858.	14.96	1870.	14.80	1872.	19.08	1863.	5.30	1862.	5.65	1873.	13.62	
1859.	14.39	1875.	18.83	1873.	19.67	1864.	5.61	1866.	5.33	1874.	10.05	
1862.	14.—			1874.	18.33	1865.	4.50	1867.	6.32			
1863.	14.—					1869.	7.39	1868.	7.34			
1864.	13.30							1870.	8.05			
1865.	13.—							1871.	9.06			
1869.	13.92							1875.	10.21			
átlag	14.05	14.46		16.19		átlag	5.39	6.93		8.18		
Alsó-Ausztria												
1851.	8.77	1853.	9.45	1854.	8.61							
1852.	9.24	1856.	8.98	1855.	8.70							
1857.	9.08	1860.	8.85	1861.	8.94							
1858.	9.14	1862.	8.99	1867.	9.99							
1859.	8.92	1866.	7.07	1871.	10.43							
1863.	8.55	1868.	8.45	1872.	11.82	1858.	3.96	Karintia*)	1851.	3.48	1854.	4.20
1864.	8.21	1869.	8.76	1873.	11.76	1863.	3.60	1852.	3.90	1855.	3.66	
1865.	7.31	1870.	9.25	1874.	11.34	1864.	3.51	1853.	4.01	1856.	3.76	
		1875.	11.90			1865.	2.87	1857.	4.13	1861.	3.89	
átlag	8.65	9.08		10.20		1866.	2.64	1859.	4.04	1873.	3.37	
						1869.	2.73	1860.	5.05	1874.	3.05	
Felső-Ausztria												
1851.	7.82	1856.	10.50	1854.	10.50			1862.	3.76			
1852.	11.69	1860.	9.54	1855.	11.55			1867.	3.09			
1853.	10.55	1862.	10.24	1861.	9.79			1868.	3.45			
1857.	11.20	1863.	9.24	1867.	9.10			1870.	3.25			
1858.	8.92	1868.	9.—	1871.	10.55½			1871.	3.04			
1859.	9.19	1869.	9.10	1872.	10.97			1872.	3.15			
1864.	9.—	1870.	9.45	1873.	12.56			1875.	3.02			
1865.	9.09	1875.	13.97	1874.	12.41							
1866.	8.98											
átlag	9.60	10.13		10.93		átlag	3.22	3.64		3.66		

*) Tizenkétcollos.

Krajna			Salzburg		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
1851. 3.87	1853. 4.03	1854. 3.87			
1852. 3.81	1857. 4.31	1855. 3.99			
1858. 4.11	1859. 4.17	1856. 4.10			
1864. 4.45	1862. 4.37	1867. 2.78	1851. 4.29	1852. 4.90	1853. 4.83
1865. 4.18	1863. 4.38	1873. 4.97½	1858. 4.50	1856. 4.59	1854. 4.50
1866. 3.93	1868. 4.64		1859. 4.67	1857. 4.27	1855. 4.46
1869. 4.73	1870. 4.84		1863. 7.63	1862. 7.73	1872. 8.28½
	1871. 5.00½		1864. 5.33	1867. 6.86	1873. 8.49
	1872. 4.74½		1865. 4.99	1868. 6.91	1874. 8.64
	1874. 5.06		1866. 6.86	1870. 6.96	
	1875. 5.19		1869. 6.84	1871. 7.76½	
			1875. 8.79		
átlag 4.15	4.61	3.94	átlag 5.99	6.25	6.53

Csehország			Tiroi és Vorarlberg		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
	években				
1851. 6.77	1852. 7.56	1854. 7.88			
1857. 7.46	1853. 7.95	1855. 7.18			
1858. 7.56	1856. 7.23	1867. 10.17			
1859. 7.73	1860. 7.86	1868. 10.19	1851. 5.88	1852. 6.25	1854. 6.93
1863. 7.45	1861. 8.—	1872. 10.79	1858. 7.77	1853. 6.32	1855. 6.39
1864. 8.41	1862. 7.48	1873. 11.89	1859. 8.40	1856. 7.05	1873. 9.95½
1865. 8.20	1866. 10.43	1874. 12.63	1864. 8.05	1857. 7.70	
	1869. 10.03		1865. 8.03	1860. 8.65	
	1870. 10.06		1869. 7.35	1861. 8.89	
	1871. 10.38			1862. 8.42	
	1875. 11.87			1863. 8.23	
átlag 7.65	9.02	10.10		1866. 7.97	
				1867. 8.81	
				1868. 9.—	
				1870. 8.54	
				1871. 9.73½	
				1872. 9.20½	
				1874. 10.60	
				1875. 9.17	
			átlag 7.58	8.41	7.76

Morvaország			Bukovina		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
	években				
1851. 6.02	1852. 7.25	1854. 7.33			
1853. 7.25	1862. 7.12	1855. 7.12			
1857. 7.09	1868. 7.76	1856. 7.09			
1858. 7.12	1869. 8.19	1867. 6.80			
1859. 7.22	1870. 8.46	1871. 8.87			
1863. 7.22	1875. 10.23	1872. 9.69			
1864. 7.30		1873. 10.27			
1865. 7.25		1874. 10.12			
átlag 7.06	8.17	8.41			

Szilézia			Bukovina		
olcsó	közép	drága	olcsó	közép	drága
	években				
1851. 4.78	1852. 5.43	1854. 6.18	1852. 5.22	1851. 4.74	1856. 6.59
1857. 6.49	1853. 5.81	1855. 6.90	1853. ?	1855. 6.72	1866. 3.14
1858. 6.49	1860. 6.54	1856. 6.56	1854. 4.83	1857. 6.74	1867. 3.30
1859. 6.57	1862. 6.52	1861. 6.54	1858. 4.37	1861. 4.87	1868. 4.—
1863. 6.52	1868. 6.38	1867. 5.99	1859. 4.37	1862. 5.02	1871. 4.81
1864. 6.60	1869. 6.45	1872. 8.11	1860. 5.18	1870. 6.18	1872. 4.09
1865. 6.58	1870. 6.85	1873. 8.33	1863. 4.62	1875. 5.07	1873. 4.18
1866. 6.50	1871. 7.30	1874. 7.89	1864. 3.12		1874. 4.51
1875. 7.74			1865. 4.06		
			1869. 5.32		
átlag 6.47	6.41	7.07	átlag 4.57	5.62	4.33

Ezekből végeredményképpen a következő átlagos faárakat találjuk:

	olcsó	közép	drága		olcsó	közép	drága
Wien	14.05	14.46	16.19	Csehország	7.65	9.02	10.10
Alsó-Ausztria	8.65	9.08	10.20	Morvaország	7.06	8.17	8.41
Felső-Ausztria	9.60	10.13	10.93	Szilézia	6.47	6.41	7.07
Stájerország	5.39	6.93	8.18	Salzburg	5.99	6.25	6.53
Karintia	3.22	3.64	3.66	Tirol és Vorarlb.	7.58	8.41	7.76
Krajna	4.15	4.61	3.94	Bukovina	4.57	5.62	4.33

Két eset kivételével tehát a faárak a gabonaárakat hiven kísérték, majd nagyobb, majd kisebb mértékben.

Ebből következik, hogy a gabonaárak hullámozásai a megfigyelt élelmiszerek — a hus, burgonya és a fa árát befolyásolják, leginkább a burgonya árát, a hus árát főleg a jólétnek örvendő tartományokban.

Abból a célból, hogy a vizsgált összefüggés pontos megállapítására lehetőleg sok és változatos anyagot nyerjünk, használjuk fel Hanauer Etudes économiques (Tome deuxième: Denrées et salaires) című művének gazdag adatait. A Strassburgra vonatkozó árak feldolgozása a következő eredményeket mutatja:

a) Hus*)

1801—1810.				1811—1820.		1821—1830.					
olcsó		drága		é v e k		olcsó		drága			
1809.	90	1802.	81	1813.	88	1812.	85	1824.	80	1827.	86
		1806.	90	1814.	100	1816.	102	1825.	80	1828.	87
				1815.	95	1817.	129			1829.	90
				1819.	88					1830.	96
átlag	90			1820.	89						
		átlag	85.5	átlag	90.2			átlag	80		89.7
1831—1840.				1841—1850.		1851—1860.					
1833.	110	1831.	98	1841.	110	1846.	122	1851.	90	1853.	100
1834.	100	1832.	108	1844.	127	1847.	102	1858.	115	1854.	113
1835.	106	1839.	118	1848.	102			1859.	118	1855.	122
1836.	110			1849.	104					1856.	115
				1850.	100						
átlag	106.5		108	átlag	108.6		112	átlag	104.3		112.5
1861—1870.											
				1861.	120	1861.	122				
				1865.	120	1867.	130				
						1868.	130				
				átlag	120		127.3				

*) Csupsán az olcsó és drága évek árainak kiszámítására szorítkozunk. A közepes éveket elhagyjuk.

Ha ezeket az eredményeket összeállítjuk, a következő áttekintést nyerjük:

olcsó		drága		olcsó		drága		olcsó		drága	
évek		évek		évek		évek		évek		évek	
1801—1810.	90	85.5	1831—1840.	106.5	108	1851—1860.	104.3	112.5			
1811—1820.	90.2	105.3	1841—1850.	108.6	112	1861—1870.	120	127.3			
1821—1830.	80	89.7									

Az első évtized kivételével, amelyben szélsőséges évek alig voltak, kivétel nélkül pontos a megegyezés a buza és a hus árai között: ha magas a buza ára, magas a hus ára is; ha alacsonyak a buzaárak, alacsonyak a husárak is. Kisebb a megegyezés a faáraknál:

b) Fa.

olcsó		drága		olcsó		drága		olcsó		drága	
évek		évek		évek		évek		évek		évek	
1801—1810.		1811—1820.		1821—1830.							
1809.	13.75	1802.	9.50	1813.	14.50	1812.	12.60	1824.	10.51	1827.	12.51
		1806.	11.90	1814.	12.50	1816.	11.50	1825.	11.—	1828.	11.81
				1815.	10.60	1817.	13.25			1829.	11.66
				1819.	11.51					1830.	12.90
				1820.	11.35						
átlag	13.75	10.70	átlag	12.09	12.48	átlag	10.75			12.22	

olcsó		drága		olcsó		drága		olcsó		drága	
évek		évek		évek		évek		évek		évek	
1831—1840.		1841—1850.		1851—1860.							
1833.	11.31	1831.	11.94	1841.	13.60	1846.	12.62	1857.	9.70	1853.	10.14
1834.	11.28	1832.	10.90	1844.	12.60	1847.	12.40	1858.	12.66	1854.	10.58
1835.	11.15	1839.	13.64	1849.	10.26					1855.	10.85
1836.	12.49			1850.	10.—					1856.	12.20
átlag	11.56	9.12	átlag	11.61	12.51	átlag	11.78			10.94	

1861—1870.		
1864.	12.63	
1865.	13.33	
	1861.	13.33
	1867.	12.65
	1868.	12.66
átlag	12.98	12.83

Ezek szerint ebben az évszázadban a fa ára a következő:

1801—1810.	13.75	10.70	1831—1840.	11.56	9.12	1851—1860.	11.78	10.94
1811—1820.	12.09	12.48	1841—1850.	11.61	12.51	1861—1870.	12.98	12.88
1821—1830.	10.75	12.22						

c) *Burgonya.*

olcsó		drága		olcsó		drága		olcsó		drága	
évek		évek		évek		évek		évek		évek	
1801—1810.		1811—1820.		1821—1830.							
1809.	2.20	1802.	2.93	1813.	2.90	1812.	3.20	1824.	1.78	1827.	2.14
		1806.	2.57	1814.	1.85	1816.	4.35	1825.	2.20	1828.	2.48
				1815.	2.40	1817.	9.45			1829.	2.72
				1819.	2.30					1830.	2.82
				1820.	1.80						
átlag	2.20		2.75	átlag	1.25		3.77 ¹⁾	átlag	1.99		2.54
olcsó		drága		olcsó		drága		olcsó		drága	
évek		évek		évek		évek		évek		évek	
1831—1840.		1841—1850.		1851—1860.							
1833.	2.45	1831.	3.50	1841.	1.75	1846.	5.33	1851.	4.30	1853.	6.30
1834.	1.78	1832.	4.55	1844.	2.36	1847.	6.40	1858.	3.—	1854.	7.10
1835.	2.62	1830.	2.98	1849.	2.50			1859.	3.65	1855.	5.60
1836.	2.46			1850.	2.95					1856.	5.04
átlag	2.32		3.67	átlag	2.39		5.86	átlag	3.65		6.01
				1861—1870.							
				1864.	4.51	1861.	5.47				
				1865.	4.12	1867.	6.35				
						1868.	5.35				
				átlag	4.31		5.72				

Ezek szerint ebben az évszázadban a burgonya ára a következő:

1801—1810.	2.20	2.75	1831—1840.	2.32	3.67	1851—1860.	3.65	6.01
1811—1820.	1.25	3.77	1841—1850.	2.39	5.86	1861—1870.	4.31	5.72
1821—1830.	1.99	2.54						

A burgonya ára tehát magas gabonaárakat mutató években kivétel nélkül magasabb s pedig nagyobbára jelentékenyen magasabb, mint azokban az években, amikor olcsó a gabona ára. Sokkal inkább, mint a hus, amely drágaság idején a kevesebb kínálat folytán még ár-esést is mutat, a burgonya a legtöbb országban a szegényeknek és nyomorgóknak legfontosabb élelmiszere. A burgonya ára két oldalról emelkedhetik, egyszer a rossz aratás folytán, majd azután a nagyobb kereslet következtében, mert ily időkben sok buza- és husfogyasztó burgonyafogyasztóvá lesz.

Strassburgra nézve még a következő három árucikknek: a cukornak, vászonnak, bőrnek áralakulását

¹⁾ Az átlagot az 1817. év elhagyásával számítjuk ki, mert az ár hihetetlenül magas és talán sajtóhibával van dolgunk.

vizsgáltuk a gabonaárak szempontjából, abból a feltevésekből indulva ki, hogy a fogyasztásnak a magas gabonaárak folytán bekövetkező korlátozása talán más áruban is árváltozást idéz elő. Csupán a főeredményeket közöljük:

a) *Cukor.*

olcsó		drága		olcsó		drága		olcsó		drága	
évek		évek		évek		évek		évek		évek	
1811—1820.	4.91	5.61	1831—1840.	1.36	1.97	1851—1860.	1.67	1.68			
1821—1830.	3.05	2.47	1841—1850.	1.67	1.53	1861—1870.	1.35	1.40*			

Hét közül négy esetben a cukor áralakulása a gabona árával párhuzamos, anélkül, hogy ebből a tényből lényeges következtetés volna vonható.

b) *Bőr.*

olcsó		drága		olcsó		drága		olcsó		drága	
évek		évek		évek		évek		évek		évek	
1811—1820.	5.26	5.40	1831—1840.	4.40	4.86	1851—1860.	4.97	4.79			
1821—1830.	3.99	4.12	1841—1850.	4.13	4.40	1861—1870.	5.69	5.98			

A bőr árai tehát a gabonaárakkal ugyszólván kivétel nélkül párhuzamosak.

c) *Vászon.*

olcsó		drága		olcsó		drága	
évek		évek		évek		évek	
1831—1840.	1.48	1.40			1851—1860.	1.65	1.48
1841—1850.	1.35	1.48			1861—1870.	1.52	1.46

Azért említjük ezt az árut, hogy egy speciális ipari terméket vizsgáljunk a gabonaárakkal való összefüggésben. A fenti számok az áralakulás fordított irányát igazolják, ami talán a kereslet csökkenésének a folyománya, mert az alsó osztályok ezt az árut esetleg kevésbé fogyaszthatják. Ezt Roscher már említett dolgozatában valószínűnek tartja. Határozott következtetésektől tartózkodunk, mert ezeknek a termelési ágaknak kölcsönös kapcsolatait kevésbé ismerjük.

Ime a vizsgált élelmi szerek ára tekintetében éppen úgy, mint a munkabér tekintetében, megállapíthatjuk a gabonaárakkal való összefüggést, ami arra a nagy jelentőségre vall, amelyre a gabona az emberek háztartásában és gazdálkodásában szert tett.

A BUDAPESTI RÉSZVÉNYTÁRSULATOK RÉSZVÉ- NYEINEK ÁRFOLYAMA ÉS OSZTALÉKA, VALAMINT EGYÉB ÉRTÉKPAPIROK ÁRFOLYAMA 1868—1877.*)

Két körülmény indított bennünket a következőkben közölt statisztikai tanulmányra. Először az, hogy 1877 végével a pesti tőzsdén jegyzett részvényeknek nagy része már tiz év óta szerepel a pénzpiacon és így feltehető, hogy ezen tiz évi időszak áttekintése bennünket az árfolyamra ható elég oly tényezőre fog figyelmeztetni, melyek alapján némi általános észrevételeket nyerhetünk az értékpapírok árhullámzására vonatkozólag. Másrészt időszerűnek tartjuk ezen vizsgálatot azért is, mivel jelenleg a tőke ismét nagyobb impulzussal keresi fel a tőzsdét és így talán háládatos feladat a tőzsde 10 évi játékára némi világosságot terjeszteni.

E szerint a következő sorokban azzal akarunk foglalkozni: milyen hullámzást mutattak általában a magyar értékpapírok az utolsó tiz év alatt, milyen határok közt mozogtak az árak, mik voltak a főbb papírok átlagos értékei az utolsó tiz évben.

Ismeretes dolog, hogy az áruk az árhullámzás tekintetében különböző természetet mutatnak. Vannak oly áruk, melyek gyakori, de csak kis árhullámzásoknak vannak kitéve, mások ritkábban, de nagyobbaknak, mint a föld értéke. Az értékpapíroknál úgy gyakran mint ritkán igen nagy árhullámzások fordulnak elő; gyakoriak azért, mivel a tőzsdén a papír értéke a kereslet és kínálat által minden nap új megbecslés alá vétetik, nagyok

*) Megjelent a fővárosi statisztikai hivatal „Havi füzetéi”-ben 1878 június.

azért, mivel a keresletre és kínálatra ezen papiroknál igen sok ideális tényező, így az üzérkedés hat, mely gyakran igen szeszélyes és végletek felé hajlik. Ezen körülményeknél fogva az értékpapirok árhullámozása körül a legérdekesebb, de természetesen a legkomplikáltabb tüneményeket lehet észrevenni. A mi az okokat illeti, melyek az árhullámozást előidéznek, azok nem igen különböznek azoktól, melyek minden más árunál előfordulhatnak; lehetnek azok vagy általános okok, mint a tőke bősége vagy szegénysége, nagy vállalkozási bizalom vagy félelem, vagy különös okok, melyek csak egyes papirokra hatnak, mint az illető vállalatok jó vagy rossz mérlege, nagy vagy csekély jövedelmezősége, nyereségek vagy veszteségek stb. Mindezekkel az adatok közelebbi megtekintése fog bennünket megismertetni.

Az I. számú táblán egymás mellé állítottuk azon nagyobb részvényvállalatokat, melyek vagy tíz év előtt már léteztek, vagy későbbben keletkeztek és nagyobbára jelenleg még fennállanak. Ezen vállalatokra nézve közöljük az említett táblán az utolsó tíz évre az árfolyamot, a részvénybefizetés nagyságát és az osztalékot. Nehogy azonban itt, hol ez adatokat már bonczkés alá akarjuk venni, a befizetés különbözősége zavarjon bennünket, a következőkben mindig az árfolyamot vonatkoztatva adjuk 100 frt tényleges befizetésre; a helyett, hogy tehát azt mondanók, a Pesti Kereskedelmi Bank részvénye 1877 végén 500 frt befizetés mellett 518 frton állott, azt fogjuk mondani: a részvény árfolyama tett 100 befizetés után 103.60 frt, olykép, hogy az itt felhozott számok szerint azt látjuk, milyen értéke van 100 frtnak a különböző vállalatok részvényeibe befektetve?

Ha már most a vállalatokat néhány nagyobb csoport szerint összeállítjuk, következő eredményekhez jutunk:

I. Bankok és takarékpénztárak. Befizetett száz forintnak értékét a következő intézeteknek részvényei képviselték:

	1868	1869	1870	1871	1872	5 évi átlag	
Pesti I. hazai tkp.	239.68	396.82	492.06	555.55	801.58	497.14	
Pesti keresk. bank	126.—	130.—	135.—	136.—	205.—	146.40	
I. magyar iparbank	140.—	185.—	180.—	252.50	370.—	225.50	
Ált. magy. hitelbank	115.62	100.—	102.50	156.25	221.25	139.12	
Angol-magyar bank	145.93	108.75	98.12	123.75	120.62	119.43	
Pesti iparbank	—	—	36.—	37.—	120.—	36.50	
Pestbudai kézművesb.	—	—	—	—	116.50	116.50	
Pesti külvárosi tkp.	—	—	67.50	96.50	125.—	96.33	
Egyesült fővárosi tkp.	—	118.—	156.—	200.—	218.—	173.—	
Magy. ált. földhitel rt.	—	—	—	170.62	141.25	155.93	
Municipális hitelbank	—	—	—	—	115.62	115.62	
Kisbirt. földh.-intézete	—	—	—	—	—	—	
Országos központi tkp.	—	—	—	—	114.50	114.50	
Budai keresk. bank	106.50	100.50	82.50	96.50	135.—	104.20	
	1873	1874	1875	1876	1877	öt	tíz
						évi átlag	
Pesti I. hazai tkp.	236.—	228.—	243.50	211.—	230.—	229.90	363.42
Pesti keresk. bank	153.—	138.40	128.—	111.—	103.60	126.80	136.60
I. magyar iparbank	210.—	180.—	110.—	55.—	57.50	122.50	174.—
Ált. magy. hitelbank	160.62	275.—	236.87	125.—	233.43	206.18	172.65
Angol-magyar bank	35.62	31.25	35.50	34.—	36.—	34.47	76.95
Pesti iparbank	35.—	50.—	42.—	39.—	37.—	40.60	39.43
Pestbudai kézművesb.	65.—	59.—	46.—	48.—	50.—	53.60	64.08
Pesti külvárosi tkp.	52.—	44.50	55.—	37.50	30.—	43.80	63.50
Egyesült fővárosi tkp.	172.—	160.—	124.—	151.—	162.—	153.80	162.33
Magy. ált. földhitel rt.	60.—	69.—	55.—	19.50	6.50	42.—	74.55
Municipális hitelbank	20.88	33.62	13.12	9.25	18.75	19.12	35.20
Kisbirt. földh.-int.	112.50	58.62	45.—	45.—	45.—	61.22	61.22
Országos közp. tkp.	62.—	85.25	76.—	68.—	77.—	73.25	80.49
Budai keresk. bank	82.50	82.50	71.50	32.50	—	67.25	87.77

A fentemlített bank- és takarékpénztári részvények majdnem kivétel nélkül az utolsó évtized első felében értékükben emelkedtek; csak az angol-magyar bank részvényei mutatják a vizsgálat alá vett korszak elején a legmagasabb értéket és a földhitel részvénytársulat részvénye is már 1872-ben csökkent; az emelkedés 1868-tól 1872-ig többnyire 100 százaléknál is magasabb, 1873 végéig azonban a részvények mind roppant értékvesztést szenvedtek; a legkisebb értékcsökkenés, az 1872-iki, az érték $\frac{1}{5}$ -e volt, de egyes papiroknál e veszteség $\frac{1}{2}$ -ig emelkedik, sőt az angol-magyar banknál $\frac{2}{3}$ -ig. Azonban a legtöbb részvény még az 1873-dik éven túl is folytonosan csökken és a legtöbb papírnál csak 1876 végén éri el a csökkenés a legmélyebb pontot. Mily

rendkívüli mérvben következett be az értékcsökkenés, arra csak néhány példa: az I. m. iparbank részvényének értéke volt 1873 végén *370 frt*, 1876 végén *55 frt*, az angol-magyar banké *120.60* és *34 frt*, a földhiteltársulaté *141.25* és *9.25 frt*, a budai keresk. banké *135* és *32.50 frt*. 1877-ben már több papír ismét emelkedést mutat, legjelentékenyebbet a m. hitelbank részvénye.

II. Malmok. Befizetett száz forintnak értékét a következő vállalatok részvényei képviselték:

	1868	1869	1870	1871	1872	5 évi átlag	
Hengermalom	254.—	185.—	166.—	130.—	147.—	176.40	
P. m. és süt. gőzm. rt.	97.—	80.—	83.50	72.50	93.50	85.30	
I. budapesti rt.	139.—	82.—	92.—	90.—	107.—	102.—	
Pannonia rt.	140.—	63.—	56.50	48.—	43.50	70.20	
Erzsébet rt.	—	75.—	60.—	44.—	48.—	56.75	
Victori rt.	93.33	66.66	70.—	46.66	33.—	61.93	
Lujza rt.	123.12	79.37	80.—	59.37	76.87	83.73	
Concordia rt.	128.—	78.—	90.—	66.—	67.—	85.80	
	1873	1874	1875	1876	1877	tíz évi átlag	
Hengermalom	146.—	134.—	156.—	154.—	122.—	122.40	159.40
P. m. és süt. gőzm. rt.	94.—	104.—	133.50	159.—	162.50	130.60	107.95
I. budapesti rt.	116.—	120.—	136.—	172.—	186.—	146.—	124.—
Pannonia rt.	34.—	38.50	55.—	93.—	99.—	63.90	67.05
Erzsébet rt.	48.—	56.—	59.—	99.95	102.50	73.09	59.24
Victoria	29.33	27.50	58.—	89.66	100.—	60.89	61.41
Lujza rt.	77.50	59.68	65.93	106.56	112.50	84.43	84.09
Concordia rt.	48.—	38.—	30.50	78.—	76.—	54.10	69.95

A malompapírok értékének ingadozása a pénzintézetektől jelentékeny eltérést mutat; emezek inkább a piac és különösen a belföldi üzlet élénkségétől, amaz pedig a belföldi mezőgazdasági termelés esélyeitől és a külső piac szükségleteitől, versenyképességétől függvén. Innét van, hogy a malompapírok, legalább az utolsó tíz év első felében a fent ábrázolt mozgalommal éppen ellenkező irányt mutatnak az árfolyam tekintetében. A papírok értéke legnagyobb a kornak elején, 1868-ban és pedig oly mértékben, hogy az első évtöd végén az előbbi érték felét, sőt egyesek kétharmadát elvesztették. Ezen a malomipar sajátlagos viszonyai által okozott árcsökkenéshez hozzájárulván a válság által előidézett általános kalamitás, a malompapírok nagyobb része további

értékvesztéséget szenved egészen 1874 végéig. Ezen csökkenés mérvét a fentebbi adatok teljes pontossággal mutatják: így csökken pl. a hengermalom részvénye 254 frtról (1868) 134 frtra (1874), a Pannoniáé 140 frtról (1868) 34 frtra (1873), a Victoriáé 93 frt 33 krról (1868) 27.50 forintra (1874), a Concordiáé 128 frtról (1868) 30.50 frtra (1875). A Concordia kivételével a papírok 1875 eleje óta emelkednek és ezen emelkedés még 1877 végén túl is tart, egy része a részvényeknek már 1877 végén haladván túl az 1868-diki magas árakat.

III. Biztosító és közlekedési intézetek. Befizetett száz forintnak értékét a következő vállalatok részvényei képviselték:

	1868	1869	1870	1871	1872	5 évi átlag
Első magy. bizt. int.	187.30	193.65	225.39	242.86	277.77	225.39
Hazai bizt. int.	140.—	96.66	63.33	80.60	103.33	96.78
Pannonia bizt. int.	85.—	106.—	95.—	165.—	130.—	116.20
Pesti bizt. int.	91.66	78.33	86.—	78.33	78.33	82.53
Unio bizt. int.	—	76.66	80.—	96.66	98.—	87.83
Pesti közuti vasp.	205.—	196.50	142.50	162.—	187.—	178.60
Budai közuti vasp.	—	87.—	55.—	44.—	64.—	62.50
Budapesti alagut	85.71	97.14	91.43	109.52	115.24	99.80
	1873	1874	1875	1876	1877	öt évi átlag
Első magy. bizt. int.	282.54	333.33	333.33	349.20	539.68	367.61
Hazai bizt. int.	—	38.—	65.—	27.—	—	76.74
Pannonia bizt. int.	126.66	118.33	115.—	121.66	126.66	121.66
Pesti bizt. int.	62.—	62.—	40.50	42.—	69.—	55.10
Unio bizt. int.	46.—	42.66	36.—	25.—	46.66	39.26
Pesti közuti vasp.	166.—	126.50	96.50	77.—	74.—	108.—
Budai közuti vasp.	40.—	37.50	27.—	10.—	6.—	24.10
Budapesti alagut	90.47	67.62	48.57	55.24	56.19	63.61

A biztosító intézetek közül az I. m. biztosító intézet részvényei, a korszak kedvezőtlen esélyeinek dacára, következetesen emelkedtek és pedig oly arányban, hogy 1877 végén ezen intézet részvényei alakjában 100 frt közel 549 frtot ér, míg a magyar állam által kibocsátott 5% vasuti kölcsönben 100 frtért csak 82.30 frtot adnak! A mi a többi intézeteket illeti, úgy a Pannonián kívül a „Hazai“ és a „Pesti“ részvényei még a kedvező első évtőlődben értékcsökkenést szenvedtek, az „Unio“ még ekkor emelkedőben volt, azonban 1873 óta az is a töb-

biek irányát követi. Ezen csoportban találjuk a budapesti értékpapírok leggyengébbjeit, melyek a legjelentékenyebb árveszteséget szenvedték. 1877-ben ezen papírok is élvezik az általában kedvezőbb hangulatot. — A közlekedési vállalatok közül a pesti és budai vasutak a kornak eleje óta csökkenést szenvednek; az alagut 1872-ig emelkedik, azontul szintén csökken 1875-ig. A közuti vaspályák részvényei még 1877-ben sem érezték a kedvezőbb viszonyok befolyását, a mely az elsőre vonatkozólag azonban a folyó évben már érvényesült, mert míg ezen intézet részvényei 1868 óta, midőn 205 frton állottak, 1877-ig 74-re csökkentek, addig most már közel állanak a pari-árfolyamhoz. Roppant nagy a budai vaspálya részvényeinek csökkenése: 1869-ben 87, 1877-ben 6 frt.

IV. Iparvállalatok. Befizetett száz forintnak értékét a következő vállalatok képviselték:

	1868	1869	1870	1871	1872	5 évi átlag	
Athenaeum	—	—	64.—	87.—	140.—	97.—	
Pesti részvénytnyomda	—	—	—	—	134.—	134.—	
Ganz-féle vasöntöde	—	—	68.—	51.—	98.—	72.33	
Schlick-féle vasönt.	—	—	70.—	70.—	140.—	93.33	
I. m. szeszfinom. rt.	97.—	60.—	44.—	—	45.—	61.50	
Gschwindt-féle rt.	—	76.—	86.—	101.—	132.50	98.87	
I. m. serfőzde rt.	105.—	133.—	115.—	96.—	108.80	111.56	
Kőbányai téglagy. rt.	—	—	—	61.—	110.—	85.50	
Köszén és tégl. rt.	—	—	40.—	119.—	124.75	94.58	
I. m. gyapjmosó rt.	—	—	—	—	46.50	46.50	
Salgótarjáni kősz. rt.	95.—	103.—	108.—	144.—	158.—	121.60	
I. m. spod. és csontl.	—	—	—	—	95.—	95.—	
I. m. sertéshizlaló rt.	—	—	123.50	110.—	104.—	112.50	
	1873	1874	1875	1876	1877	öt tiz évi átlag	
Athenaeum	121.—	117.50	119.—	116.—	126.—	119.90	111.31
Pesti részvénytnyomda	124.—	112.—	102.—	100.—	103.—	108.20	112.50
Ganz-féle vasöntöde	72.—	56.—	32.60	30.—	37.—	45.52	55.59
Schlick-féle vasöntő	79.—	79.—	58.—	38.—	35.—	57.80	71.12
I. m. szeszfinom. rt.	30.—	28.—	30.—	—	—	29.33	47.71
Gschwindt-féle rt.	117.50	104.—	109.—	104.—	111.50	109.20	104.61
I. m. serfőző rt.	88.—	87.60	71.—	54.—	41.40	68.40	89.98
Kőbányai téglagy. rt.	65.—	35.—	20.—	18.50	28.—	33.30	48.21
Köszén és tégl. rt.	87.50	55.—	25.50	19.50	19.50	41.40	61.34
I. m. gyapjum. rt.	40.—	40.—	61.50	56.—	72.50	54.—	53.30
Salgótarjáni kősz. rt.	100.—	77.—	67.—	72.—	81.—	79.40	100.50
I. m. spod. és csontl.	77.50	77.50	82.50	85.—	100.—	84.50	86.25
I. m. sertéshizlaló rt.	80.—	79.—	70.—	60.—	75.—	72.80	87.31

Az iparvállalatok nagyobb része is részt vett az 1868—1872-diki időszakot jellemző emelkedő irányban, azonban 1872 után mind jelentékeny értékvesztéseket szenvedtek. Ezen csökkenés nagyobb részt 1876 végéig tart, egyeseknél már előbb megállapodott, másoknál még 1877-ben is érvényesült. A legnagyobb veszteségeket szenvedték a következő papírok: Ganz-féle részvények 98 frtról (1872) 30 frtra (1876), Schlick-féle részvények 140 frtról (1872), 35 frtra (1877), I. m. serfőződe 133 frtról (1869), 41.40 frt (1877), kőbányai téglagyár 110 frtról (1872) 18.50 frtra (1876), kőszénbánya és téglagyár 87.50 frtról (1873) 19.50 frtra (1876). 1877-ben ezen papíroknak nagyobb része ismét értékemelkedést mutat.

V. Záloglevelek, állampapírok és az állam által biztosított vasuti részvények*). Száz forintnak értékét a következő intézeteknek részvényei képviselték:

	1868	1869	1870	1871	1872	5 évi átlag
M. földh. 5½% zál.	92.—	91.—	89.—	88.—	87.50	89.50
Keresk. b. 6% zál.	98.—	94.25	88.25	91.—	92.—	92.70
M. vasuti kölcsön	83.54	88.95	86.—	91.86	83.54	86.62
Sorsjegykölcsön	—	—	—	102.25	100.75	101.50
Földteherm. kötv.	77.50	—	77.50	79.75	79.50	78.56
Szőlődézsma	—	—	73.—	76.—	74.50	74.50
Pestváros kölcsöne	—	—	—	—	89.50	89.50
Tiszai vasp. részv.	89.25	125.75	111.87	129.—	121.—	115.37
Alföld-fiumei részv.	75.62	86.50	84.12	92.25	85.37	84.77
Erdély-fiumei részv.	74.75	84.—	82.25	88.12	87.50	83.32
Északkeleti részv.	69.62	81.50	79.12	81.—	78.25	77.89
Kassa-oderb. részv.	—	93.33	91.50	94.25	91.25	92.58
Tiszai vasp. elsőbbs.	—	—	—	—	—	—
Alföld-fium. elsőbbs.	83.—	88.10	88.—	92.15	90.20	88.29
Erdélyi elsőbbs.	83.50	88.25	86.75	89.75	86.75	87.—
Északkeleti elsőbbs.	—	—	83.—	86.75	83.80	84.52
Kassa-oderb. elsőbbs.	—	88.75	87.—	92.25	91.75	89.94

*) A vasuti részvények árfolyama a bécsi tőzsde jegyzése szerint vétetett fel, mivel a pesti tőzsdén nem szerepelnek.

	1873	1874	1875	1876	1877	öt évi átlag	tíz
M. földh. 5½% zál.	81.25	87.—	85.75	86.25	93.75	86.81	88.15
Keresk. b. 6% zál.	83.—	85.50	89.—	87.—	91.—	87.10	89.90
M. vasuti kölesön	77.79	82.70	84.79	82.70	82.30	80.24	84.61
Sorsjegykölesön	76.—	82.50	77.50	70.50	75.50	76.40	83.57
Földteherm. kötv.	77.—	78.25	79.75	74.—	78.50	77.50	77.97
Szöldrédzéma	69.75	73.—	74.75	72.75	79.—	73.85	74.09
Pestváros kölesöne	81.—	88.75	90.—	91.—	90.—	88.15	88.37
Tiszai vasp. részv.	97.25	96.62	99.—	78.50	85.25	91.32	103.34
Alföld-fium. részv.	73.75	69.25	61.25	46.—	54.62	60.97	72.87
Erdély-fiumei részv.	70.50	68.50	56.50	37.—	48.50	56.20	69.76
Északkeleti részv.	48.50	60.75	59.87	42.75	52.25	52.82	65.36
Kassa-oderb. részv.	68.50	68.50	61.75	41.50	47.50	57.55	65.80
Tiszai vasp. elsőbbs.	—	84.—	84.—	77.50	80.50	81.50	81.50
Alföld-fiumei elsőbbs.	86.50	78.50	71.—	63.—	67.—	73.20	80.74
Erdélyi elsőbbs.	84.—	77.25	69.—	55.50	62.75	69.70	78.35
Északkeleti elsőbbs.	69.—	70.50	70.—	59.—	63.—	66.30	73.12
Kassa-oderb. elsőbbs.	85.—	85.10	73.80	64.75	68.—	75.33	81.82

Ezen leginkább a tőkebefektetésre alkalmas papiroknál, melyek vagy mint állami papírok, vagy mint az állam által biztosított és elsőbbséggel felruházott értékek, végre mint jelzálog alapján kibocsátottak, különös garanciát nyújtanak a tulajdonosoknak, természetesen az árfolyam nem mutathat fel oly nagy ingadozásokat, mint az eddig ismertetett papírok. Tényleg látjuk, hogy a zálogpapiroknál az egész tíz évi időszak alatt az árfolyamban való különbség 15% körül volt; az állampapíroknál a legnagyobb árdifferencia a sorsjegykölesönnél észlelhető 30% körül, a legkisebb a földtehermentesítésnél 7% körül. Sokkal nagyobbak az árkülönbségek a vasuti elsőbbségeknél, hol az erdélyieknél az említett árkülönbség 38%-ra emelkedik, legnagyobb a vasuti részvényeknél, mint például az alföldi vasutnál, hol 50, a kassa-oderberginél, hol 56 és az erdélyinél, hol 58%-ra emelkednek. Ezen papírok közül csak kettő volt azon szerencsés helyzetben, hogy legalább ideiglenesen, a pari fölé emelkedjék és pedig a sorsjegy-kölesön és a tiszai vasut részvénye. A fentebbi sorozat világos kifejezést nyújt azon ténykörülményekről is, hogy ezen papírok értéke első sorban a megszilárdult bizalomtól függ, mert míg

a fentiekben azt láttuk, hogy számos papír már 1874-ben, de különösen 1875-ben ismét emelkedő irányt követ, addig ezen papírok, jóformán kivétel nélkül, 1876-ig csökkennek és csak 1877-ben, de most ismét általánosan a kedvezőbb alakulások hatását tükröztetik vissza.

Ha az eddigi statisztikai elemzésre visszatekintünk, a következő képben látjuk az utolsó évtized hatását az árfolyamokra: a kedvező társadalmi, politikai és gazdasági átalakulás, mely 1867-ben beállott, a tőzsdeértékekre is emelkedőleg hatott és az 1869-diki kisebb megrázkódtatás után az értékek nagyobbára emelkedtek egészen 1872 végéig. Kivételt ez alól csak a malmok képeznek, ami a kedvezőtlen üzleti viszonyokból származott. Az 1873-diki nagy tőzsdei pusztulás az egész papíriacszot megtámadta és az értékeket előre nem sejtett arányokban redukálta, legerősebben a bank- és iparvállalatok papírjait. Számos intézet tönkre jutott és csak igen kevés erős szervezetű intézet tudott ezen rohamnak ellentállani és papírjainak értékét az általános bomlás közepette is fentartani. Nem voltak ily szerencsés helyzetben a záloglevelek, állampapírok és az állam által biztosított papírok, azonban az értékcsökkenés itt mégsem öltött oly mérveket, mint a vállalatok papírjainál. Annak megvilágítására, mily arányokat mutat az áringadozás, talán a következő számítás is szolgálhat. Tegyük fel, hogy valaki tulajdonában bírja az előbbieken felsorolt értékpapírok egy-egy darabját 1872 óta (tehát csak azok jöhetnek tekintetbe, melyek 1872-ben már léteztek) és nézzük, mikép állott ezen vagyon mérlege 1872-ben, mikép 1877-ben:

	frtnak megfelelő tőzsdeért	1872 végén	1877 végén	
10 bank- és takp. részv. befiz.	1000	1749.24	774.78	= - 974.46
4 biztosító int. részv. befiz.	400	584.10	722.—	= + 137.90
3 közl. vállalat részv. befiz.	300	366.24	136.10	= - 230.05
2 nyomda részv. befiz.	200	274.—	226.—	= - 48.—
2 vasöntöde részv. befiz.	200	238.—	72.—	= - 166.—
2 záloglevél részv. befiz.	200	179.50	184.75	= + 5.25
5 vasuti részv. befiz.	500	463.37	288.12	= - 172.25
4 vasuti elsőbbség befiz.	400	352.50	260.75	= - 91.75

Az összes 3200 frtnyi befizetett részvényvagyon értéke volt e szerint 1872 végén 4206.95 frt, 1877 végén 2664.59 frt; míg tehát a tulajdonos még 1872 végén a befizetéshez képest 1006.95 frt vagyonszaporodással bírt, addig 1877 végén 535.41 frt vagyonszaporodással tapasztalt. Mindamellett éppen ezen számítás arról is tanuskozik, hogy az utolsó évben a papírok nagy mértékben közeledtek már a befizetett összeg felé és az azzal szemben érzett veszteség tetemesen leszállt.

Tekintettel különösen azon körülményre, hogy az utolsó évtized úgy kedvező, mint kedvezőtlen korszakot foglal magában, de máskülönben az átlagszámítások természeténél fogva is gyakorlati értékkel bír az értékpapírok tíz évi átlagértékének kiszámítása, mint ezt fentebb megtettük, a közölt adatokból csak azokat akarjuk még különösen kiemelni, melyek bennünket a pénzpiacz főbb értékei iránt tájékoztatnak. Az utolsó tíz évi átlag szerinti értéke (100 frt befizetéshez arányítva) volt:

A pesti I. hazai tkp. t. részv.	363.42	I. magy. biztosító-intézet	269.50
Pesti kereskedelmi bank	136.60	Pesti közuti vaspálya	143.30
Magy. ált. hitelbank	172.65	Athenaeum	111.31
Egyesült fővárosi tkp.	162.33	Ganz-féle vasöntöde	55.59
Országos központi tkp.	80.49	Gschwindt-féle szeszgyár	104.61
Hengermalom	159.40	Magy. földhitelint. záloglev.	88.15
Pesti molnárok és sütők	107.95	Földteherm. kötvény	77.97
I. budapesti gőzmalom	124.—	Tiszai vaspálya részvénye	103.34
Pannonia	67.95		

Ez a legjelentékenyebb papírok átlagos árfolyama 100 frtnyi befizetéshez arányítva. Az összes általunk közölt értékpapírokat tekintetbe véve azt találjuk, hogy a tíz évi átlag a bank- és takarékpénztári részvények közül 5-nél magasabb, 9-nél alacsonyabb a parinál, a malomrészvények közül 3-nál magasabb, 5-nél alacsonyabb a parinál, a biztosító és helybeli közlekedési intézetek közül 3-nál magasabb, 5-nél alacsonyabb a parinál, az iparvállalatoknál 4-nél magasabb, 8-nál alacsonyabb a parinál, az egyéb (állampapírok, záloglevelek, vasuti részvények stb.) 1-nél magasabb, 16-nál alacsonyabb a parinál. Legkedvezőtlenebb tehát ez utóbbiak árfolyama.

Végül fokozatos sorrendben összeállítjuk a felsorolt értékpapirokból azokat, melyeknek tőzsdeára a névleges áron tullelmedett az 1877 végén jegyzett árak szerint:

		névleges érték- nek megfelelt
I. magyar biztosító intézet részvényeiben	100 forint	539.68 forint
Általános magyar hitelbank részvényeiben	100 „	233.43 „
A pesti hazai takarékpénztár részvényeiben	100 „	230.— „
I. budapesti gőzmalom részvényeiben	100 „	186.— „
Pesti molnárok és sütők gőzm. részvényeiben	100 „	162.50 „
Egyesült főv. takarékp. részvényeiben	100 „	162.— „
Pannonia biztosító-intézet részvényeiben	100 „	126.66 „
Athenaum részvényeiben	100 „	126.— „
Hengermalom részvényeiben	100 „	122.— „
Lujzamalom részvényeiben	100 „	112.50 „
Gschwindt-féle szeszgyár részvényeiben	100 „	111.50 „
Pesti kereskedelmi bank részvényeiben	100 „	103.60 „
Erzsébet részvényeiben	100 „	102.50 „

Összesen e szerint csak 12 ilyen papir van — ezek közt azonban egyetlenegy állami kötvény vagy az állam által biztosított papir sincs, melyet a tőzsde a névleges értéknél nagyobbra becsül, néhány azzal egyenlőnek tartatik, a nagyobb része pedig csekélyebbnek.

Arra nézve, hogy mik voltak az ezen két évötödben észlelt egészen ellentétes ármozgalmaknak ható okai, talán nem szükséges bővebb fejtegetésbe ereszkedni. A gazdasági lendület korszaka 1868—1872-ig, a gazdasági bukás 1873—1877-ig sokkal határozottabb és hatályosabb okok, semhogy azok mellett szükséges volna még némi másodrendű tényezőkre, e tünetények megmagyarázására reflektálni; azok megvilágítására ezen egy ok is teljesen elég. A ki azonban mélyebben akar e tárgy vizsgálatába hatni, mit e helyen nem tehetünk, annak számára, azt hisszük, igen becses anyagot nyújtottunk az I. számú táblán közölt adatokkal, melyek az intézetek által az utolsó tiz évben fizetett osztalékokat tartalmazták.

	Biztosító intézetek				Közlekedési int.				Malmok			
	Első magyar	Pannónia	Pesti	Unió	Pesti közúti vaspálya	Budai közúti vaspálya	Budai hegyi-pálya	Budapesti alagút	Concordia	Erzsébet	Luiza	Molnárok és sütők
									gőzmalom	gőzmalom	gőzmalom	részvénytársulat
1868. Befizetés	315	200	300	—	200	—	—	105	500	—	160	200
„ Árfolyam	590	170	275	—	410	—	—	90	640	—	197	194
„ Osztalék %*)	23.80	2.50	10.66	10.—	21.—	10.28	—	8.66	13	—	11.25	—
1869. Befizetés	315	300	300	300	200	200	—	105	500	—	160	200
„ Árfolyam	610	212	—	230	393	174	—	102	390	150	127	180
„ Osztalék %	16.50	11.50	3.66	10.—	30.—	12.—	—	10.38	0	0.—	0.—	5.—
1870. Befizetés	315	210	300	300	200	200	100	105	500	200	160	200
„ Árfolyam	710	285	258	240	285	110	88	96	450	120	128	167
„ Osztalék %	38.73	20.—	11.66	12.66	14.50	0.—	8.33	10.—	20	0.—	6.25	15.—
1871. Befizetés	315	300	300	300	200	200	100	105	500	200	160	200
„ Árfolyam	765	495	235	290	324	88	—	115	330	100	96	145
„ Osztalék %	31.74	26.66	6.33	10.—	14.50	0.—	0.—	11.23	0	0.—	0.—	5.—
1872. Befizetés	315	300	300	300	200	200	100	105	550	200	160	200
„ Árfolyam	875	390	235	294	374	128	—	121	333	96	123	187
„ Osztalék %	15.87	6.66	6.66	5.—	17.50	0.—	0.—	11.23	0	0.—	12.50	25.—
1873. Befizetés	315	300	100	300	200	200	100	105	500	200	160	200
„ Árfolyam	890	380	62	138	332	80	50	95	240	96	124	188
„ Osztalék %	42.22	17.33	4.—	1.33	17.50	0.—	0.—	9.52	5	5.—	11.25	25.—
1874. Befizetés	315	300	100	300	200	200	100	105	500	200	160	200
„ Árfolyam	1050	335	62	128	251	75	67	71	190	118	95.5	208
„ Osztalék %	53.33	14.33	6.—	1.33	11.50	0.—	5.—	7.85	0	6.—	0.—	20.—
1875. Befizetés	315	300	100	300	200	200	100	105	500	200	160	200
„ Árfolyam	1050	345	40.50	108	193	54	56	51	151	118	105.5	267
„ Osztalék %	32.38	15.33	0.—	0.—	9.—	0.—	5.—	8.09	0	10.—	12.50	22.50
1876. Befizetés	315	300	100	300	200	200	100	105	500	200	160	200
„ Árfolyam	1100	365	42	75	154	20	50	58	390	199	170.5	318
„ Osztalék %	62.85	20.—	5.—	3.66	8.—	0.—	5.—	7.—	6	15.—	18.75	20.—
1877. Befizetés	800	300	100	300	200	200	100	105	500	200	160	200
„ Árfolyam	1700	380	69	140	148	12	53	59	380	205	180	325
„ Osztalék %	24.—	15.—	9.—	5.—	7.50	0.—	5.—	6.09	10	10.—	22.50	20.—

*) Megjegyzendő, hogy kevés kivételen esetben az osztalék egy évnél rövidebb időre vonatkozik.

	Malmok				Egyéb iparvállalato k							
	Pesti henger- malom	Viktória gőzmalom	Pannónia gőzmalom	I. Bpesti gőzmalom	Athenäum	Pesti könyv- nyomda r.-t.	Ganz és társa	Schlick-féle	Salgó-Tarjáni vasfőmítő	Gschwinds-féle szeszgyár	Első magyar serfőzde	I. m sertés- hizl. és elég
1868. Befizetés	500	300	1000	500	—	—	—	—	—	—	500	—
„ Árfolyam	1270	280	1400	695	—	—	—	—	—	—	525	—
„ Osztalék %	44.—	8.—	6.—	7.—	5.—	—	—	—	—	11.50	22.—	—
1869. Befizetés	500	300	1000	500	—	500	—	—	500	200	500	200
„ Árfolyam	925	200	630	410	—	—	—	—	—	152	675	—
„ Osztalék %	10.—	1.—	0.—	0.—	10.—	9.60	8.—	4.—	—	12.50	10.—	8.—
1870. Befizetés	500	300	1000	500	200	500	500	200	500	200	500	200
„ Árfolyam	830	210	565	460	128	—	340	140	—	172	375	247
„ Osztalék %	15.—	7.—	0.—	15.—	12.50	9.—	6.40	10.—	—	13.—	18.—	16.50
1871. Befizetés	500	300	1000	500	200	500	500	200	500	200	500	200
„ Árfolyam	650	140	430	455	174	400	255	140	—	202	480	220
„ Osztalék %	10.—	0.—	0.—	5.—	15.—	12.—	7.—	10.—	—	13.50	9.20	10.—
1872. Befizetés	500	300	1000	500	200	500	500	200	100	200	500	200
„ Árfolyam	735	99	435	535	280	670	490	280	—	265	544	208
„ Osztalék %	25.—	0.—	0.—	20.—	17.50	14.—	12.—	12.50	—	15.—	8.—	8.—
1873. Befizetés	500	300	1000	500	200	500	500	200	100	200	500	200
„ Árfolyam	730	88	340	580	242	620	360	158	—	235	440	160
„ Osztalék %	25.—	0.—	0.—	25.—	17.50	14.—	7.—	8.—	—	10.—	10.—	8.—
1874. Befizetés	500	300	1000	500	200	500	500	200	100	200	500	200
„ Árfolyam	670	82.5	385	600	235	560	280	158	33	208	438	158
„ Osztalék %	20.—	4.—	4.—	20.—	17.50	14.—	0.—	0.—	—	10.—	8.—	5.—
1875. Befizetés	500	300	1000	500	200	500	500	200	100	200	500	200
„ Árfolyam	780	174	550	680	238	510	163	116	33	218	355	140
„ Osztalék %	20.—	10.—	10.—	20.—	16.—	12.—	0.—	6.—	—	10.—	5.—	6.—
1876. Befizetés	500	300	1000	500	200	500	400	200	100	200	500	200
„ Árfolyam	770	269	930	860	232	500	120	76	25	208	270	120
„ Osztalék %	20.—	22.22	15.—	20.—	16.—	12.—	4.—	3.—	5.—	10.—	—	6.—
1877. Befizetés	500	300	1000	500	200	500	400	200	100	200	500	200
„ Árfolyam	610	300	990	930	252	515	148	70	70	223	207	150
„ Osztalék %	10.—	20.—	20.—	25.—	10.—	10.—	5.—	0.—	6.—	12.50	3.—	7.50

	Egyéb iparvállalatok								Bankok				
	Salgó-Tarjáni kőszén	Sósuti kőbánya	I. m. spodium és csontl.	Újlaki téglá és mészégető	Kőbányai téglagyár	I. magyar gyab- juni. és brom. reszv. társulat	Kőszénbánya és téglagyár részv. társulat	Alt. m. mun. hitelintézet	Angol-magy. bank	Alt. magyar hitelbank	Franco magy. bank	M. ált. földh. reszv.-társ.	
1868. Befizetés	100	200	200	—	—	—	80	—	80	80	—	—	
„ Árfolyam	95	95	—	—	—	—	—	—	116 ³ / ₄	92 ¹ / ₂	—	—	
„ Osztalék %	4.65	—	12.	—	—	—	15.62	—	12.—	11.64	—	—	
1869. Befizetés	100	200	200	—	200	—	200	—	80	80	60	—	
„ Árfolyam	103	103	—	—	—	—	—	—	87	80	46	—	
„ Osztalék %	8.—	—	12.	—	—	—	9.—	—	9.—	8.75	—	—	
1870. Befizetés	100	200	200	200	200	—	200	—	80	80	80	—	
„ Árfolyam	108	106	—	95	—	—	80	—	78 ¹ / ₂	82	68 ³ / ₄	—	
„ Osztalék %	10.—	—	12.	—	—	6.—	3.—	—	6.25	6.87	—	—	
1871. Befizetés	100	200	200	200	200	200	200	—	80	80	80	80	
„ Árfolyam	144	186	—	95	122	—	138	—	98	125	95 ¹ / ₄	186.50	
„ Osztalék %	14.—	—	12.	—	—	6.—	7.—	—	13.74	16.87	—	—	
1872. Befizetés	100	200	200	200	200	200	200	80	80	80	100	80	
„ Árfolyam	158	155	190	120	220	93	249 ¹ / ₂	92 ¹ / ₂	96 ¹ / ₂	177	99	113	
„ Osztalék %	12.—	—	11.	—	—	4.—	12.50	11.25	15.—	11.25	—	11.36	
1873. Befizetés	100	200	200	200	200	200	200	80	80	160	200	100	
„ Árfolyam	100	114	155	85	130	80	175	16 ³ / ₄	28 ¹ / ₂	128 ¹ / ₂	88	60	
„ Osztalék %	9.—	—	11.	—	—	6.—	12.50	0.—	0.—	5.62	—	5.—	
1874. Befizetés	100	200	200	200	200	200	200	80	80	200	200	100	
„ Árfolyam	77	70	155	55	70	80	110	27	25	225	69	69	
„ Osztalék %	6.—	—	10.	—	—	6.—	0.—	0.—	0.—	8.5	—	0.—	
1875. Befizetés	100	200	200	200	200	200	200	80	100	200	200	100	
„ Árfolyam	67	80	165	43	40	123	95	10 ¹ / ₂	35 ¹ / ₂	188 ¹ / ₂	30	55	
„ Osztalék %	6.—	—	11.	—	—	6.—	0.—	0.—	0.—	5.—	—	0.—	
1876. Befizetés	100	200	200	200	200	200	200	80	100	200	200	100	
„ Árfolyam	72	80	170	25	37	112	39	7.40	34	100	—	191 ¹ / ₂	
„ Osztalék %	7.—	—	11.	—	—	6.—	0.—	0.—	0.—	2.5	—	0.—	
1877. Befizetés	100	200	200	200	200	200	200	80	100	200	200	100	
„ Árfolyam	81	35	200	28	56	145	39	15.—	—	186 ³ / ₄	—	6.50	
„ Osztalék %	7.—	0.—	11.	0.—	0.—	6.—	0.—	3.—	0.—	10.5	—	0.—	

	Bankok								Takarékpénztárak						
	M. jelzőlog hitelbank	Kisbirtokosok földhitelintézete	Budapesti népbank	Törzsvárosi iparbank	Budai keresk. bank	Pesti keresk. bank	I. magyar iparbank	Pest-budai kézművesb.	Országos központi	Pesti első hazai	Bpesti egy. fővárosi	Pesti kül- városi	Ujpesti	takarékpénztár	
1868. Befizetés	--	--	30	--	200	500	200	--	--	63	--	--	--		
„ Árfolyam	--	--	42.5	--	213	630	280	--	--	1510	--	--	--		
„ Osztalék %	--	--	--	--	9.60	9.60	12.50	--	--	21.60	--	--	--		
1869. Befizetés	50	--	50	100	200	500	200	--	--	63	100	--	40		
„ Árfolyam	--	--	29	--	201	650	370	--	--	2500	112	--	36		
„ Osztalék %	--	--	--	--	10.30	10.30	15.50	--	--	28.80	8.--	--	--		
1870. Befizetés	50	--	60	100	200	500	200	--	--	63	100	40	50		
„ Árfolyam	--	--	29	36	165	675	360	--	--	3100	156	27.5	38		
„ Osztalék %	6.60	--	--	19.--	11.10	11.10	17.50	0.50	--	32.40	12.--	3.--	--		
1871. Befizetés	60	--	100	100	200	500	200	--	--	63	100	100	60		
„ Árfolyam	--	--	66	37	133	680	505	--	--	3500	201	96.5	36		
„ Osztalék %	8.--	--	--	10.--	12.50	12.50	18.--	1.50	--	36.--	14 -	7.--	--		
1872. Befizetés	60	--	100	100	200	500	200	100	100	1000	100	100	60		
„ Árfolyam	60	--	--	--	270	1010	740	116.5	114.5	5050	218	125	--		
„ Osztalék %	12.--	2.50	--	12.--	17.--	17.--	14.--	22.50	7.--	36 --	17.--	10.--	--		
1873. Befizetés	60	80	--	100	200	500	200	100	100	1000	100	100	60		
„ Árfolyam	66	90	--	35	165	765	420	65	62	2360	172	52	34		
„ Osztalék %	5.--	2.58	--	0.--	17.--	17.--	15.--	7.50	7.50	18.--	17.--	0.--	--		
1874. Befizetés	60	80	--	100	200	500	200	100	100	1000	100	100	50		
„ Árfolyam	--	47	--	50	165	792	360	59	85 25	2280	160	44.5	42		
„ Osztalék %	5.--	0.--	--	7.--	--	16.--	15.--	6.--	8.--	20.--	12.--	0.--	--		
1875. Befizetés	60	80	--	100	200	500	200	100	100	1000	100	100	90		
„ Árfolyam	34	36	20.75	42	143	740	220	46	76	2435	124	55	38		
„ Osztalék %	5 --	5.--	--	7.--	--	14.--	6.--	5.--	7.50	20.--	10.--	2.--	--		
1876. Befizetés	60	80	--	100	200	500	200	100	100	1000	200	150	90		
„ Árfolyam	--	36	--	39	65	555	110	48	68	2110	302	75	--		
„ Osztalék %	5.--	0.--	--	3.--	--	8 --	5.--	6.--	7.--	20.--	15.--	2.--	--		
1877. Befizetés	60	80	--	100	200	500	200	100	100	1000	200	150	--		
„ Árfolyam	--	36	--	37	--	518	115	50	77	2300	334	60	--		
„ Osztalék %	1.--	0.--	--	3.--	--	8.20	4.10	5.--	7.--	20.--	15.--	4.--	--		

Elég legyen itt néhány jelentékenyebb papir értékének az osztalékkal való összefüggésére utalni, mire a következő összeállítás szolgál:

1868	érték %/o osztal. "	187.30 23.80	205.— 21.—	115.62 11.64	126.— 9.06	239.68 21.60	254.— 44.—	139.— 7.—	140.— 20.—	— 7.50	— —	— —	105.— 18.—	89.25 14.76
1869	érték osztal. "	193.65 16.50	196.50 30.—	100.— 8.75	130.— 10.30	386.82 28.80	185.— 10.—	82.— —	63.— 6.—	— 10.—	— 9.60	— —	133.— 22.—	125.75 8.28
1870	érték osztal. "	225.39 38.73	142.50 14.50	102.50 6.87	135.— 11.10	492.06 32.40	166.— 15.—	92.— 15.—	56.50 —	64.— 12.50	9.— —	70.— 10.—	115.— 10.—	111.87 7.50
1871	érték osztal. "	242.86 31.74	162.— 14.50	156.25 16.87	136.— 12.50	555.55 36.—	130.— —	90.— 5.—	48 —	87.— 15.—	— 12	70.— 10.—	96.— 18.—	129.— 10.—
1872	érték osztal. "	277.77 15.87	187.— 17.50	221.25 11.25	205.— 17.—	801.58 36.—	147.— 25.—	107.— 20.—	43.50 —	140.— 17.50	134.— 14.—	140.— 12.—	108.80 9.20	121.— 5.75
1873	érték osztal. "	282.54 42.22	166.— 17.50	83.12 5.62	153.— 17.—	236.— 18.—	146.— 25.—	116.— 25.—	34.— —	121.— 17.50	124.— 12.—	79.— 8.—	88.— 8.—	97.25 8.50
1874	érték osztal. "	333.33 53.33	136.50 11.50	112.50 8.50	138.40 16.—	298.— 20.—	134.— 20.—	120.— 20.—	38.50 4.—	117.50 17.50	112.— 14.—	79.— —	87.60 96.62	5.— 5.—
1875	érték osztal. "	333.33 32.38	96.50 9.—	94.75 5.—	128.— 14.—	243.50 20.—	156.— 20.—	136.— 20.—	55.— 10.—	119.— 16.—	102.— 12.—	68.— 6.—	71.— 8.—	99.— 5.—
1876	érték osztal. "	349.20 62.85	77.— 8.—	50.— 2.50	111.— 8.—	211.— 20.—	154.— —	172.— 20.—	93.— 15.—	116.— 16.—	100.— 12.—	38.— 3.—	54.— 5.—	78.50 5.—
1877	érték osztal. "	539.68 24.—	74.— 7.50	93.37 10.50	103.60 8.20	230.— 20.—	122.— 10.—	186.— 25.—	99.— 20.—	126.— 10.—	103.— 10.—	35.— —	41.40 —	— —

Ha a papír értéke egyszerűen csak a fizetett osztalék eredménye volna, úgy a fentebbi táblában az osztalék emelkedésével és csökkenésével az árakban is hasonló irányu mozgalommal kellene találkozni. De a fentebbi adatokban azt látjuk, hogy némely papírok gyakran még kisebb osztalék mellett is megtartják a régi árakat vagy talán még emelkednek, hogy más papíroknál az ár már csökken, a mint az osztalék nem emelkedik sat. Milyen kulcs szerint itéli meg a közönség a papír értékét, azt legjobban láthatjuk, ha néhány főbb papír tíz évi átlagos osztalékát a tíz évi átlagos árral hasonlítjuk össze:

I. magyar biztosító társulat	269.50	34.14
Közúti vasáplya	143.30	15.10
Általános magyar hitelbank	112.93	8.72
I. hazai takarékpénztár	363.42	25.28
Hengermalom	159.40	16.90
I. budapesti malom	124.—	15.70
Athenaeum	111.31	13.90
Schlick-féle vasöntöde	71.12	6.17
I. magyar serfőzde	89.98	10.82

Ha ezen számoknak összátlagát vesszük, azt látjuk, hogy befizetett 100 forintnak értéke volt 10 évi átlag szerint 160.55 frt. 16.30%-nyi osztalékkal szemben, azaz az osztaléknak éppen tizszerese, ami annyit jelent, hogy a közönség átlagban a papírokat az évi osztalék tizszeresére becsüli, avagy a papírokért csak oly árt fizet, hogy a befektetési tőke 10%-ot hozzon.

Az egyes éveket tekintve azt látjuk, hogy egészben és nagyban a legmagasabb osztalékok az 1872-ik évben fizetettek, a mi a papíroknak akkori magas árát eléggé magyarázza. Csak a malmok tettek kivételt, melyek 1877-ben fizették a legmagasabb osztalékokat: az előbbi évek közül az 1868 volt a legjobb, midőn minden malom fizetett osztalékot: 1869-ben volt: 5, 1870: 2, 1871: 6, 1872: 4, 1873: 2, 1874: 2, 1875: 1, 1876: 1, 1877:0 malom, mely osztalékot nem fizetett.

AZ AGIO BEFOLYÁSA A KÜLKERESKEDELEMRE.*)

A statisztika egyik legfontosabb feladata azoknak a kutatásoknak előmozdítása, amelyek a társadalmi jelenségek természetét és kapcsolatait hivatják megvilágítani. Némelyek a statisztika ez alkalmazását úgy fogták fel, hogy alárendelt szerep jutott osztályrészeül. Itt is igaz azonban az a szép szó, amit Kant hangoztatott a logikáról: ha igaz az, hogy szolgál szerepet játszik, akkor ez a szolgáló az, aki világító fáklyával halad elől. A statisztika adja a világító fáklyát, s ha a társadalmi jelenségek homályos, bonyolult zürzavarában valamikor világosság lesz, akkor bizonyára a statisztika fényéből fog a leggazdagabb sugárkéve fakadni. A társadalmi élet vizsgálatánál a statisztika jelentősége annál nagyobb, mert a történelem mellett az ő hivatása a társadalmi tudomány területeit, amelyek sűrű, ismeretlen őserdőhöz hasonlítanak, felderíteni. Bár egyszerű az a tétel, hogy a társadalmi jelenségek sokoldalú ismerete szükséges ezeknek alapos felismeréséhez, mégis nagy azoknak a társadalmi kutatóknak a száma, akik éppen úgy, mint Rousseau, Ricardo, Bentham még az abstrakció álláspontján vannak. Bármennyire becsüljük is az intuitió és a képzelet erejét, éppen a mi korunk mutatja ezer és ezer ponton, hogy egyetlen, látszólag jelentéktelen tény gyakran fontosabb felvilágosítást nyújt, mint egész bölcséleti rendszerek, s a tudományt jobban fej-

* Statistische Monatschrift (Bécs) 1878.

leszti, mint elmélyedő gondolkozók nemzedékei. Nem érvényes-e mindez a társadalmi tudományokra is, ahol a tudás főleg annak ismereteiből áll, ami *volt* és *van*, s ahol ritkán vetődik fel a kérdés: *hogyan* van és *hogyan lesz*? Elképzeltető-e, hogy a társadalmi élet mérhetetlen területét a statisztika segítségével, önmagunkból megismerjük és törvényeit feltárjuk? A válasz egyszerű. Minél gazdagabb az aratás, amit a statisztika nyújt, minél gazdagabbak a jelenségek, amelyeket a statisztika camera obscura-ja örökít meg, minél gazdagabbak a típusok, pontosabb a jelenségek tömege, annál biztosabb, hogy a társas emberről szóló ismeretek tartalmasak és világosak lesznek. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a statisztika alkalmazásának nincsenek korlátjai. Nem szabad a statisztikának megtévesztő tekintélyé fejlődnie, azonban el kell ismerni, hogy a társadalmi viszonyok és ezek láncolatának hü képét nélküle megfesteni nem tudjuk.

A következőkben azt a feladatot tűzzük ki, hogy a statisztikát a jelzett módon a gazdasági élet egyik fontos jelenségének felderítésére, s annak a kimutatására használjuk fel, hogyan alakul ez a jelenség egy igen jelentékeny tényező befolyása alatt. Vizsgálni akarjuk, miképpen fejlődött az utolsó 25 esztendő alatt Ausztria-Magyarországban a külkereskedelem az ebben az időszakban uralkodó magasabb ezüst-agió hatása alatt — a forgalomban levő papírpénzzel szemben, melynek értéke lezárult. E célból a kereskedelmi forgalmat minden oldalról megvilágítjuk, amennyire lehetséges, elemekre bontjuk, hogy a lehetőség szerint az agió hatásának nyomára jöjjünk és felismerjük, vajjon ez a hatás határozott, jellemző vagy változó, vajjon eléggé jelentékeny-e arra, hogy a külkereskedelemre ható számos tény dacára kifejezésre jusson, s előtörjön vagy pedig oly gyenge, hogy egyéb tényezők megfelelően ellensúlyozzák? Mindez csak a statisztika segítségével ismerhető fel. Az agió nagy fontosságáról elterjedt meggyőződés megérdemli, hogy ebből a célból a statisztika se-

gitségével lehetőleg alapos, tárgyilagos és induktív vizsgálódáshoz fogjunk.*)

II.

Egy értékében csökkent pénznek, különösen a papírpénznek bevezetése, amely természetesen törvényes pénz erejével van felruházva, számos jelenséget teremt, amelyek részben ennek egyenes következményei, részben indirekte keletkeznek, részben a viszonyok oly lánccolatának tulajdoníthatók, amelyeknek elő kell állaniuk a gazdasági fogalmak teljes zavarából, ami az elértéktelenedett valuta természetes kísérője. A közvetlen következmény a fémpénz kiszorítása és ugyancsak a fémpénz árfolyamának keletkezése: az agio felbukkanása. Minden egyéb, ami a rendezetlen valuta, a legnagyobb gazdasági érdekeknek, egy értékében csökkent papírpénz kibocsátása által történt megsértése folytán beáll, mindez indirekt hatás, amely éppen ezért nem mindenütt következik be. E helyütt nem a papírv valuta hatásait akarjuk kifejteni, csupán érintjük e kérdést ott, ahol tárgyunkkal összefüggésben van. A rendezetlen valutának legnagyobb hátrányai annak tulajdoníthatók, hogy a dolgok igaz felismerése helyett a külső szín után indulnak. Így nem feltétlenül szükséges, hogy a valuta a termelésre, a megoszlásra és a fogyasztásra jelentős befolyással legyen; a valóságban azt látjuk azonban, hogy mindezek a funkciók rendesen visszatükröztetik az agio hatását. A termelés nemcsak látszólag, hanem gyakran tényleg drágább, a fogyasztás és a gazdasági jószágok kezelése pazarló, a forgalom is zavart, gyakran éppen ártalmas és igazságtal-

*) Hertzka Tivadar derekas munkája (Währung und Handel. Wien, 1876.) az agio-ingadozás jelentőségéről szóló elméletet számos pontban tisztázza, az agiónak a kereskedelmi forgalomra való hatásával azonban alaposan nem foglalkozott.

lan*) lesz. A külkereskedelem terjedelmére és változására az agio szintén jelentős befolyással van, mely részben természetes, részben azonban a körülmények téves felfogásának tulajdonítható. Ugyanis a papirvaluta bevezetése után közvetlenül a behozatalnak a legtöbb esetben emelkednie kell, mert a pénz kibocsátásának pillanatában a pénzkészlet a szükségleten felül szaporodik, s az árak nemcsak látszólag, a valuta értékcsökkenésének arányában, hanem az impulzus folytán könnyen valósággal is emelkedni fognak. Ily országban pillanatnyilag előnyösen lehet eladni, de nem vásárolni. Ez az állapot azonban rövid ideig tart, s rövidesen az ellenkező végletbe csap. Ha a papirvaluta hosszabb ideig tart, akkor könnyen áll be a termelés rosszabbodása, ami ismét nem marad hatás nélkül a külső kereskedelem alakulására, amennyiben a behozatalt előmozdítja s a kivített akadályozza. A külkereskedelem legjelentősebb ingadozásai azonban abból erednek, hogy a kereskedő a belföldön az agio emelkedését kedvező alkalom gyanánt fogja fel az eladás céljaira, az agio esését pedig kedvező alkalomként ragadja meg a vásárlás eszközlésére, ami a teljes értékű fémpénznek magas vásárló erejére tekintettel a legtöbb esetben tényleg lehetséges, bár nem kell mindig így lennie. Ezzel függ össze, hogy fordított esetben ilyen ország iparosai az emelkedést magukra nézve kedvező, a csökkenést kedvezőtlen alkalomnak veszik. Ez az alkalom azonban a valóságban csak akkor következik be, ha valamely konjunkturából kifolyólag az ellenkező eredményre spekulálnak. Ha pl. egy adott pillanatban a fém értéke emelkedik, így például az ezüst értéke papirosban számítva 100-ról 200-ra szökik fel, akkor természetesen minden árunak papirban kifejezett értéke nő. Ha már most valaki ebben a pillanatban a külföldre ad el, akkor papirosban magasabb árat ér el, ott-

*) Bonamy Price: The harm inflicted by such a currency goes uninterrupted year after year; it never stops; it is always working fresh injury. It goes on persecuting society at every turn. It poisons every sale as time rolls on every exchange. The undulations of the disastrous fall of the stone in the water spread in ever-widening circles.

hon azonban mindent ugyanilyen mértékben drágábban kénytelen megfizetni. Csak akkor, ha abban a helyzetben van, hogy eladásra a magas, vásárlásra az alacsony agio idejét aknázza ki, tehet szert külön nyereségre. Kérdés azonban, vajjon kívánatos-e, hogy a termelés félig-meddig a spekuláció szédületes forgatagába kerüljön?

Ime a priori kitünik, hogy az agio ingadozása nem lehet hatás nélkül a kereskedelmi forgalomra. Itt sem szabad azonban a következőket figyelmen kívül hagyni. A behozatalt és a kivitelt a szükséglet hozza létre; ez a szükséglet közvetlenül a fogyasztás céljait szolgálja vagy indirekte a termelésen át. Amennyiben ez a szükséglet tényleges szükségén alapul, azaz a termelés és fogyasztás céljaira szükséges cikket ad, az agio ingadozása az árakra befolyást gyakorolhat, ezeket emelheti vagy csökkentheti, azonban a behozatal és a kivitel nagyságára nem tud egykönnyen hatást gyakorolni. Amennyiben a szükséglet nem feltétlen, nem szükségszerű, hanem ingadozó, rugalmasabb, a behozatal és kivitel alakulása, sőt mennyisége is megváltozhatik, közben eltekintünk attól is, hogy ebben az esetben is ezt a hatást módosíthatja, elháríthatja, megszüntetheti párhuzamosan haladó vagy elmentéses tényezőknek hatása.

Midőn most tulajdonképpeni feladatunkra, az agionak a külkereskedelemre gyakorolt hatásának vizsgálatára térünk reá, a következő jelenségeket fogjuk röviden szemügyre venni: az összes kereskedelmet és ennek mérlegét, a kereskedelmet az egyes tarifaosztályok és áruk szerint, a behozatalra és kivitelre kerülő árumennyiséget, szintén tarifaosztályok és egyenként a főbb áruk szerint, a kikészítési áruforgalmat, a bizonytalan eladásra szánt áruk forgalmát, a havi forgalmat, a nemes ércműveleteket. Anyagul szolgál az Osztrák-magyar monarchia kereskedelmi forgalma az 1852—1876. években. Az alábbi tanulmány egyuttal a monarchia utolsó 25 évi külső kereskedelmére is visszapillantást vet.

1. *Az összes kereskedelem.* Az összes kereskedelem az utolsó 25 évben a következő forgalmat mutatja:

Évek magas ársíóval			Évek alacsony ársíóval		
	Összes ke- reskedelem	Ezüst- ársíó		Összes ke- reskedelem	Ezüst- ársíó
1852.	405.1	19.7	1853.	433.1	10.6
1854.	433.3	27.7	1856.	518.4	5.4
1855.	474.4	21.6	1857.	496.2	5.5
1859.	418.0	20.6	1858.	486.9	4.1
1860.	473.6	32.3	1863.	545.5	13.2
1861.	520.5	41.7	1865.	601.3	8.4
1862.	532.0	28.1	1868.	816.3	14.8
1864.	578.2	15.9	1872.	1001.7	9.5
1866.	547.4	20.0	1873.	1006.7	8.6
1867.	701.7	24.8	1874.	1026.6	5.2
1869.	857.0	21.3	1875.	1057.0	3.4
1870.	827.3	22.2	1876.	1026.6	4.7
1871.	1008.4	20.6			

Ezeket az adatokat három szempont szerint foglalhatjuk össze: először úgy, hogy az évek kronologikus rendjét változatlanul meghagyjuk, másodsor úgy, hogy azokat a fentebb eszközölt módon a magasabb és alacsonyabb agio évei szerint csoportosítjuk, végre úgy, hogy előbb a kereskedelem fejlődését az 1852—1866-ig terjedő időben és ezenfelül még az 1852—1876-ig terjedő egész időközben figyeljük meg. A következőkben az 1852—1866. évek eredményeit fogjuk különösen kiemelni, mert az 1852—1866. évi időszak megfigyeléséből az agio befolyására jóval biztosabb következtetést vonhatunk le. Ugyanis az 1867. évben, az új kereskedelmi szerződések megkötése, a politikai átalakulás, s az azt nyomon kísérő gazdasági fellendülés, továbbá az ezüst árának az utolsó esztendőben bekövetkezett csökkenése folytán sok új és zavaró tényező éreztette hatását, amelyek az agio befolyásának éppen úgy, mint a kereskedelemnek új irányokat és impulzusokat adtak. Egészen eltérő az 1852—1866. évi időszak. Ez az időszak közgazdaságilag zárt egész, amely gazdasági jellegénél fogva meglehetősen egyenletes. Ez a korszak az agio hatásának kérdéséhez közelebb visz, könnyebben világítja meg azt, mint a későbbi évek.

A kereskedelem kronologikus fejlődését követve, ha az 1852—1875. korszakot három egyenlő időszakra osztjuk, a következő eredményeket találjuk:

az első nyolcéves időszakban

1852—1859-ig: az agio állása 14.4% 458.2 millió forint összforgalommal;

a második nyolcéves időszakban

1860—1867-ig az agio állása 23% 562.4 millió forint összforgalommal;

a harmadik nyolcéves időszakban

1868—1875-ig az agio állása 13.2% 949 millió forint összforgalommal.

A kereskedelem növekedése évről-évre állandó. A magas agio befolyása a második korszakban rejtett. Észre vesszük azonban, hogy a második korszakban a magas agio mellett a kereskedelem gyarapodása kisebb, mint a harmadik korszakban, amit azonban mindenestre befolyásol a második korszak általánosan kedvezőtlen gazdasági helyzete.

Ha az 1852—1866. évi időszakot az agio állása szerint két sorban csoportosítjuk, akkor az összes forgalom a következő képet mutatja:

Magas agiót mutató évek:

(1852., 1854., 1855., 1859., 1860., 1861., 1862., 1864., 1866., átlag 25.3%) 488.8 millió forint.

Alacsony agiót mutató évek:

(1853., 1856., 1857., 1858., 1863., 1865., átlag 7.8%) 508.6 millió forint.

A magas agiót mutató esztendőkből az összes forgalom kisebb, az alacsony agiójú években nagyobb.

Ha végre az 1852—1876. egész időszakot figyeljük meg, az összes forgalom a következőképpen alakul:

Magas agiót mutató évek:

(1852., 1854., 1855., 1859., 1860., 1861., 1862., 1864., 1866., 1867., 1869., 1870., 1871., átlag 24.3%) 598.1 millió forint.

Alacsony agiót mutató évek:

(1853., 1856., 1857., 1858., 1863., 1865., 1868., 1872., 1873., 1874., 1875., 1876., átlag 7.8%) 748.1 millió forint.

Itt is a magas agióju éveknél kisebb összforgalom, alacsony agióju éveknél nagyobb összforgalom felel meg. Ezek szerint ebből az első kísérleti sorból kitűnik, hogy a külkereskedelem élénksége az agió állásával fordított arányban van.

2. *Behozatali és kiviteli kereskedelem.* Ebben a második kísérleti sorban vizsgálni fogjuk a behozatal és kivitel alakulását az agió állásával való viszonyában.

Magas agiót mutató évek				Alacsony agiót mutató évek			
Behozatal	Kivitel	Ezüstagio		Behozatal	Kivitel	Ezüstagio	
1852	194.7	210.4	19.7	1853	197.6	235.5	10.6
1854	212.3	221.—	27.7	1856	262.8	255.6	5.4
1855	235.7	238.7	21.6	1857	263.9	232.3	5.5
1859	200.6	217.4	20.6	1858	257.2	229.7	4.1
1860	208.9	264.7	32.3	1863	254.2	291.2	13.2
1861	243.8	276.7	41.7	1865	256.7	344.5	8.4
1862	238.9	293.—	28.1	1868	387.4	428.9	14.8
1864	254.8	323.4	15.9	1872	613.7	388.—	9.5
1866	217.9	329.5	20.—	1873	583.1	423.6	8.6
1867	294.3	407.4	24.8	1874	563.7	449.3	5.2
1869	418.9	438.1	21.3	1875	552.5	504.5	3.4
1870	431.9	395.4	22.2	1876	518.—	508.6	4.7
1871	540.8	467.6	20.6				

Ha ezeket a számokat nyolcévi időszakokban foglaljuk össze, a következő áttekintést nyerjük:

	Behozatal	Kivitel	Ezüstagio
I. időszak 1852—1859	228.1	230.1	14.4%
II. „ 1860—1867	246.2	316.2	23.0%
III. „ 1868—1875	512.1	424.4	13.2%

Éppen úgy, mint az összes kereskedelemben, a behozatalnál és a kivitelnél is időszokról-időszakra emelkedést látunk, ami a fejlődésnek indult közgazdaság jellegének teljesen megfelel. Azonban a szaporulat mértékében lényeges különbséget észlelünk, ami az ezüstagio hatásának tudható be. A magas ezüstagio korszakában a behozatal nőtt, azonban csak 7.9%-kal, ellenben a kivitel szaporodása 37.8%-ot mutat. Az alacsony ezüstagio harmadik korszakában a behozatal 51.9%-kal emelkedett, míg a kivitel csupán 34.2% szaporodást mutat. A kivitel ezek szerint az ezüstagio hullámmásával párhuzam-

mos változást jelez, viszont a behozatal ennek fordítottját mutatja.

Ha a kronológiai csoportosítást elhagyva, az agió állása szerint végezzük a csoportosítást, akkor az 1852—1866-ig terjedő korszak képe a következő:

	Behozatal	Kivitel
Magas agiók évek (25.3%)	223.1	263.8 millió frt
Alacsony agiók évek (7.8%)	248.7	264.8 millió frt

Azokban az esztendőkből, amikor alacsony az agió, a behozatal jelentékenyen nőtt, a kivitel azonban alig, úgy hogy majdnem változatlan maradt.

Körülbelül hasonló az 1852—1876. évig terjedő korszaknak eredménye.

	Behozatal	Kivitel
Magas agiók évek (24.3%)	284.1	314.1 millió frt
Alacsony agiók évek (7.8%)	392.9	357.6 millió frt

Míg tehát az alacsony agiók évek behozatali többlete 38.3%-ot mutat, addig a kivitel emelkedése csak 13.8%, oly eredmény, amely világosan megmondja, hogy a magas agió a kivitelnek, az alacsony agió a behozatalnak kedvez.

3. Az általános árumérleg. További kérdés az, milyen az árumérleg állása az agióra való tekintettel. Van-e itt határozott, világos vagy valószínű összefüggés vagy nincsen? Erre a kérdésre a következő számok válaszolnak:

Magas agiók évek.				Alacsony agiók évek.			
	Az árukereskedelem mérlege		Ezüst- agió		Az árukereskedelem mérlege		Ezüst- agió
1852	+	15.7	19.7	1853	+	37.9	10.6
1854	+	8.7	27.7	1856	—	7.2	5.4
1855	+	3.0	21.6	1857	—	31.6	5.5
1859	+	16.8	20.6	1858	—	27.5	4.1
1860	+	55.3	32.3	1863	+	37.1	13.2
1861	+	32.9	41.7	1865	+	87.8	8.4
1862	+	54.0	28.1	1868	+	41.5	14.8
1864	+	68.6	15.9	1872	—	225.7	9.5
1866	+	111.5	20.0	1873	—	159.5	8.6
1867	+	113.1	24.8	1874	—	119.4	5.2
1869	+	19.2	21.3	1875	—	48.1	3.4
1870	—	36.5	22.2	1876	—	9.4	4.7
1871	—	73.2	20.6				

Kövessük itt is előbb a kronologikus sorrendet. Az eredmény a következő:

I. nyolcéves korszak:

1852—1859. az agio állása: 14,4%, árumérleg: +15.8 millió frt;

II. nyolcéves korszak:

1860—1867. az agio állása: 23%, árumérleg: + 560.3 millió frt;

III. nyolcéves korszak:

1868—1875. az agio állása: 13,2%, árumérleg: — 601.7 millió frt.

Az első korszak aránylag alacsony agióval ezek szerint kis fölösleget ad. A második korszakban, amikor az agio jelentősen emelkedik, a felesleg 560.3 millió frtra nő. A harmadik korszak, amely alacsony agiót mutat, jelentős hiánnyal, tehát behozatali többlettel jár. A párluzamosság folytonos, bár a mérték különböző, ami azt jelenti csupán, hogy a mérleg változását, alakulását nem egyedül az agio határozza meg.

Ha már most az agio állása szerint végezzük el az osztályozást, akkor az eredmény az 1852—1866. évekig terjedő korszakra nézve a következő:

Magas agiók évek (25,3%)	árumérlege:	+ 40,72	millió frt évi átlagban
Alacsony „ „ (7,8%)	„	+ 16,1	„ „ „ „

Az árumérleg tehát az egész időszakban aktív, magas agiók években kétszer akkora, mint alacsony agiót mutató esztendőkből.

Ez a hatás még élesebben mutatkozik az 1852—1876-ig terjedő egész korszakban, nem feledkezvén meg arról, hogy az 1868. utáni korszak gazdasági jellege teljesen eltér az 1868. előtti korszaktól, olyannyira, hogy

az így nyert eredményekre csak akkor vetünk súlyt, ha az egyébként nyert eredményeknek megfelelnek.

Magas agiós évek (24·3%) árumérlege: + 29·9 millió frt évi átlagban
Alacsony „ „ (7·8%) „ „ „ „ „ „ „ „

Az illető időszakra tehát a magas agiós korszak aktív, az alacsony agiós korszak passzív árumérleget ad.

4. *A külső kereskedelem az áruk csoportjai szerint.*
Az agio hatása annál világosabb kell hogy legyen, menél hasonlóbbak azok a jelenségek, amelyekre az agiót vonatkoztatjuk. Mert természetes, hogy különböző árucsoportok az agio hatásával szemben különböző módon viselkednek. Ezért elsősorban a gazdaságilag legfontosabb csoportokat: élvezeti cikkeket, segédanyagokat, gyártmányokat vizsgáljuk, amint azt a hivatalos kimutatások megkülönböztetik.

	Magas agiót mutató évek:						Ezüst- agio
	Élvezeti cikk		Segédanyagok		Gyártmányok		
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	
1852	47.3	9.0	70.8	45.5	76.6	155.9	19.7
1854	52.0	10.2	74.3	48.1	86.0	162.7	27.7
1855	49.0	15.0	76.5	49.4	110.2	174.3	21.6
1859	37.0	17.1	66.4	62.9	97.2	137.4	20.6
1860	38.2	32.3	83.4	74.2	102.7	145.3	32.3
1861	42.7	41.4	91.7	73.4	109.4	162.0	41.7
1862	40.9	37.6	82.1	98.8	116.0	156.6	28.1
1864	41.4	25.3	98.4	105.3	115.0	192.8	15.9
1866	34.9	43.3	92.0	100.9	91.0	185.3	20.0
1867	41.9	78.4	109.0	96.7	143.4	232.3	24.8
1869	51.2	74.3	115.3	91.2	254.1	272.6	21.3
1870	55.3	50.2	117.8	86.7	262.9	258.5	22.2
1871	63.2	60.4	149.5	104.6	328.0	302.6	20.6

	Alacsony agiót mutató évek:						
	Élvezeti cikk		Segédanyagok		Gyártmányok		
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	
1853	43.1	9.1	73.6	53.0	80.9	173.4	4.7
1856	41.2	23.3	82.2	56.9	139.3	175.4	10.6
1857	35.6	20.2	82.6	52.4	145.7	159.7	5.4
1858	40.6	16.3	74.6	53.4	142.0	160.0	5.5
1863	41.0	24.2	91.8	104.5	121.4	162.5	4.1
1865	38.7	44.9	99.3	110.6	118.8	189.0	13.2
1868	52.4	94.1	118.1	104.4	216.9	230.4	8.4
1872	97.8	28.8	145.0	94.1	375.4	265.1	14.8
1873	101.0	33.6	139.5	124.0	352.6	266.0	9.5
1874	106.7	39.1	149.5	108.1	312.6	302.1	8.6
1875	70.6	55.5	145.1	115.5	336.8	333.5	5.2
1876	77.5	66.8	145.5	112.7	295.0	329.1	3.4

Kisérjük meg ez adatok elemzését. A kronológiai sorrendet követve, az eredmény a következő:

Élvezeti cikkek			Segédanyagok			Gyártmányok			Ezüst- agio
Behoz.	Kivitel	Mérleg	Behoz.	Kivitel	Mérleg	Behoz.	Kivitel	Mérleg	
Millió forintok									
<i>I. Korszak 1852—1859.</i>									
345·8	120·2	— 225·6	601	421·6	— 179·4	877·9	1298·8	+ 420·9	14·4%
<i>II. Korszak 1860—1867.</i>									
319·7	327·4	+ 7·7	747·7	764·4	+ 16·7	917·7	1425·8	+ 508·1	23 0%
<i>III. Korszak 1868—1875.</i>									
593·2	436·0	— 157·2	1069·8	828·6	— 241·2	2439·3	2230·8	— 208·5	13·2%

Az élvezeti cikkeknel és a segédanyagoknál azt találjuk, hogy az alacsony agiót mutató két időszak nagy mérlegdeficitet ad, ellenben a magas agiót mutató korszakban az eredmény: mérlegfelesleg. Hasonlót jelez a gyártmányok rovata. A legalacsonyabb agiót jelző korszak mérlegében deficit mutatkozik, a behozatal emelkedése óriási, a legmagasabb agiót mutató korszakban a mérleg feleslege a legnagyobb, a kivitel a behozalt jelentékenyen túlhaladja. A gyártmányok csoportjánál egyébként már évről-évre észlelhető az agio hatása. A 24 esztendő között ugyanis csak 7 évet találunk, amikor az ezüstagio változása a behozatal alakulásával nincsen összhangban. A többi esetben az agio csökkenésének a kivitel emelkedése felel meg és fordítva.

Még határozottabban mutatkozik ez az agio alapján eszközölt következő csoportosításnál. Vegyük első sorban az 1852—1866-ig terjedő korszakot:

Magas agiót mutató évek (25·30/0)			
Élvezeti cikkek	Segédanyagok	Gyártmányok	Millió forintokban
Kivitel	25·7	73·2	163·2
Mérleg	— 16·9	— 8·5	+ 62·8
Alacsony agiót mutató évek (7·80/0)			
Behozatal (évi átlagban)	40·1	84·0	124·7
Kivitel	23·0	71·8	173·3
Mérleg	— 17·1	— 12·2	+ 48·6

Kitűnik ebből, hogy élvezeti cikkeknel éppenugy, mint segédanyagoknál és gyártmányoknál az alacsony agió folytán az árumérleg rosszabbodott, amennyiben amott a deficit csökkent, a gyártmányoknál pedig a főlőleg megcsappant. A gyártmányoknál az alacsony agió folytán a kivitel is emelkedett, de a behozatal ennél fokozottabb mértékben.

Vége itt adjuk még az 1852—1876-ig terjedő egész korszak áttekintését:

	Magas agiót mutató évek (24. 30/0)		
	Élvezeti cikkek	Segédanyagok	Gyártmányok
	Millió forintokban		
Behozatal (évi átlagban)	45·8	94·4	145·5
Kivitel „ „	38·0	79·8	195·2
Mérleg „ „	— 7·8	— 14·6	+ 49·7
	Alacsony agiót mutató évek (7·80/0)		
Behozatal (évi átlagban)	61·7	111·4	219·7
Kivitel „ „	37·9	90·8	228·8
Mérleg „ „	— 23·8	— 20·6	+ 9·1

Az utolsó 25 esztendő időszak alacsony agiót mutató éveiben tehát az évi deficit az élvezeti cikkeknel és a segédanyagoknál a magas agiót mutató évekkkel szemben kétszeresére emelkedett. Ez a különbség még jelentősebb a gyártmányok forgalmában, amennyiben az évi többlet az alacsony agiót mutató esztendőekben majdnem négyötöddel csökkent.

5. A külkereskedelem az egyes tarifaosztályokban. A fent észlelt és megállapított tények a részletek tanulmányozásában is megerősítést nyernek. Itt is különösen jellemző az 1852—1866. évig terjedő időszak eredménye. Ami elsősorban a behozatalt illeti, kitűnik, hogy a behozatal az alacsony agiót mutató időszakban minden tarifaosztályban jelentősen emelkedett s pedig:

	Magas agiót mutató évek	Alacsony agiót mutató évek
Gyarmatárúk és déligyümölcsök . . .	22·9 millió forint	27·0 millió forint
Dohány és dohánygyártmányok . . .	6·7 „ „	19·0 „ „
Kerti és mezei gyümölcsök	17·4 „ „	28·6 „ „
Állatok	16·7 „ „	19·1 „ „
Állati termékek	13·7 „ „	13·7 „ „
Zsirok és zsiros olajok	13·4 „ „	17·3 „ „
Italok és ételek	2·8 „ „	3·9 „ „
Építő- és tüzelőfa	8·7 „ „	13·2 „ „

	Magas ágió	Alacsony ágió
Gyógy-, illatszerek- és festékárúk . . .	19·5 millió forint	28·9 millió forint
Fémek, érc, nyers, félgyártmányok . . .	12·4 „ „	16·3 „ „
Szövött- és kötött anyagok	60·1 „ „	67·2 „ „
Fonalak	23·7 „ „	27·9 „ „
Szövött- és kötött árúk	21·1 „ „	39·7 „ „
Szalma-, nemez- és kefeárúk	1·6 „ „	2·8 „ „
Bőr, bőr- és szücsárúk	8·3 „ „	11·4 „ „
Csont-, fa-, üveg-, kő-, agyagárúk . . .	11·6 „ „	16·7 „ „
Fémárúk	6·8 „ „	9·9 „ „
Szárazföldi és vízi szállító eszközök . .	0·8 „ „	2·1 „ „
Szerszámok, gépek, rövidárúk	10·0 „ „	15·8 „ „
Vegyí termékek, festék-, zsír-, gyújtó- árúk	2·8 „ „	4·3 „ „
Irodalmi és művészeti tárgyak	7·4 „ „	10·6 „ „
Hulladékok	0·1 „ „	0·3 „ „
Nemes fémek	29·6 „ „	27·3 „ „

Mindegyik tarifaosztályban a magas ágiót mutató évek nagyobb behozatalt mutatnak. Csupán a nemes fémek tesznek kivételt, ami természetes, mert itt a behozatal kisebb.

Nem ily egybehangzó a kivitel eredménye. A legjobb tájékoztatást nyerjük itt is, ha a kivitel és behozatal mérlegét figyeljük meg. Az eredmények a következők:

	Magas ágiót		Alacsony ágiót	
	mutató évek			
	1852—1866	1852—1876	1852—1866	1852—1876
	millió forintban			
Gyarmatárúk és déligyümölcsök	— 21·0	— 17·5	— 24·1	— 16·8
Dohány és dohánygyártmányok	— 4·2	— 4·7	— 7·1	— 16·3
Kerti- és mezői termékek	+ 10·9	+ 27·1	+ 8·6	+ 13·3
Állatok	— 8·7	— 8·1	— 8·2	— 9·2
Állati termékek	— 6·0	— 6·3	— 5·6	— 3·1
Zsírok és olajok	— 10·3	— 8·7	— 14·2	— 14·2
Italok és élelmiszerek	— 0·1	+ 1·7	— 0·2	+ 1·8
Tüzi-, épület- és munkafák	+ 12·8	+ 12·5	+ 10·9	+ 15·4
Gyógy-, illat- és festékárúk	— 11·2	— 14·9	— 13·3	— 18·3
Fémek ércben, nyersen és félgyárt- mányban	+ 0·9	— 6·9	— 4·4	— 10·0
Szövött és kötött anyagok	+ 6·3	— 2·8	+ 17·7	— 12·5
Fonalak	— 16·0	— 18·4	— 17·9	— 18·8
Szövöttárúk	+ 29·5	+ 22·6	+ 22·1	+ 7·8
Szalma-, háncs-, sörteárúk	+ 3·2	+ 4·2	+ 2·9	+ 4·8
Bőr, bőr- és szücsárúk	+ 6·2	+ 4·1	+ 1·1	— 1·1
Csont-, fa-, üveg-, kő-, agyagárúk . . .	+ 9·6	+ 9·9	+ 7·4	+ 10·0
Fémárúk	+ 4·1	+ 2·7	+ 2·2	+ 2·4
Szárazföldi és vízi járóművek	+ 3·1	+ 3·1	+ 1·0	+ 3·2
Eszközök, gépek, rövidárúk	+ 22·7	+ 26·0	+ 10·4	+ 24·0
Kémiai termékek, festék-, zsír- és gyújtóárúk	+ 1·4	+ 1·8	+ 0·6	+ 1·1
Irodalmi és művészi termékek	— 3·0	— 3·7	— 3·7	— 5·1
Hulladékok	+ 0·2	+ 0·5	+ 0·3	+ 0·6

Kevés kivétellel azt tapasztaljuk, hogy mindkét vizsgált időszakban s minden tarifaosztályban alacsony agio mellett az árumérleg rosszabodást mutatott.

6. *A külkereskedelem az egyes árukban.* Meg kell vizsgálnunk, hogyan alakul az agio egyes fontosabb áruk forgalmában. E célból azokat az árukat állítottuk össze, amelyeknek forgalma 1876-ban akár a behozatalnál, akár a kivitelnél 5 millió forintot meghaladott. Itt is az az észlelés, hogy a behozatal az alacsony agio korszakában tekintélyesen nőtt. Kutassuk a legfontosabb adatokat. 1852—1876. évig terjedő korszakban a behozatal a következő:

	Magas ágiót mutató években millió forintban	Alacsony ágiót mutató években millió forintban		Magas ágiót mutató években millió forintban	Alacsony ágiót mutató években millió forintban
Pamut	32·0	34·3	Dohánygyártmány	1·9	9·0
Termények	9·3	15·7	Pamutfonál	3·3	6·4
Kávé	14·3	17·4	Vasárúk	4·7	8·3
Pamutfonál	9·7	12·3	Gépek	4·7	7·2
Vágó- és igásmarha	14·9	16·8	Legfinomabb rövid- árúk	4·0	6·2

Az 1852—1866-ki időszak adatai kevésbé egyezők. A kivitelnél az ellenkező jelenséget észleljük. A legtöbb áru a magas agiót jelző években nagyobb kivitelű mutat, mint az 1852—1866. korszak alacsony agiót jelző éveiben, amíg viszont az 1852—1876. korszak eltérő eredményekre vezet. Az 1852—1866. korszakban még a következő adatokat emeljük ki:

	Magas agiót mutató évek millió forintokban	Alacsony agiót mutató évek millió forintokban
Vágómarhák	8·7	6·2
Rövidárúk	23·7	21·9
Gyapju	32·2	31·4
Gyapjuárúk	14·1	12·3
Pamutárúk	4·0	2·9
Liszt és lisztermékek	6·5	4·9

Kétségtelen, hogy egyes áruk forgalmának vizsgálatánál nem oly határozott a megegyezés, mint a nagy árucsoportokban, ahol másodrendű tényezők befolyása, ame-

lyek a részleteknél kirivók, elenyészik. Egyébként egyes áruk forgalmának évről-évre megfigyelt változása is tanulságos. Ragadjunk ki néhány példát. A pamutfonalak behozatala az 1852—1866. korszak magas agiót mutató éveiben alig egy millió forintra rugott, az alacsony agiót mutató években rendszeren egy millió forintot meghalad és maximuma 4 millió forinton is túl van. Finom vasárúkat 1852-ben 5·6 millió forint értékben hoznak be; 1853-ban emelkedik az agió, amikor a behozatal is 9·7 millióra nő. A következő évben csökken az agió, amikor a behozatal csak 6·8 milliót tesz. 1856. és 1857-ben nő az agió és vele a behozatal 1859-ben csökken az agió és vele a behozatal is.

7. *A kereskedelmi forgalom a forgalomba hozott árumennyiségek figyelembevételével.* Bár az eddigi fejtegetések az agió és a külső kereskedelem összefüggését feltárták, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül a teljesség kedvéért a forgalom vizsgálatát a mennyiség szempontjából. Az eddigiekben a forgalomban levő áruk értékét figyeltük, ami tévedésekre adhat alkalmat, mert hiszen hivatalos becslésekről s nem évről-évre megújított érték-megállapításokról van szó. Ez pedig az áruforgalom pontos felismerését nem engedi. Az árak minden emelkedése és csökkenése alkalmas arra, hogy az értékek alapján szerkesztett kereskedelmi lajstromoknak, táblázatoknak használatát megnehezítse. Az értékek emelkedése látszólagos szaporodásra, az értékek esése látszólagos csökkenésre enged következtetni. Ezek az okok késztetnek arra, hogy a mennyiség alapján vizsgáljuk a forgalmat. Az adatok csupán 1869., illetve 1860. óta állanak rendelkezésünkre. A főeredmények, amelyeket a kereskedelmi táblázatok alapján nyertünk, a következők:

1860—1866.*) az ezresek elhagyásával.

*) A mérték általában a métermázsa, csupán az állatoknál a darabszám. A tűzifát elhagytuk, mert részben hossz mértékben, részben súlyban mutatták ki.

		Behozatal		Kivitel	
		magas ágiót	alacsony ágiót	magas ágiót	alacsony ágiót
		m u t a t ó é v e k			
Gyarmatarúk és déligyümölcs	Mmázsa	405·6	424·0	48·4	126·5
Dohány és dohánygyártmányok	„	45·4	46·5	36·0	56·5
Kerti- és mezei termékek	„	1690·4	1679·0	4841·6	4663·5
Állatok	Darab	644·4	671·5	560·2	546·5
Állati termékek	Mmázsa	89·4	87·5	49·6	55·0
Zsírok és zsiros olajok	„	251·2	33·5	82·4	65·5
Italok és élelmiszerek	„	85·6	105·5	208·2	255·0
Gyógy-, illat- és festékárúk	„	562·2	814·5	650·6	604·5
Fémek, érchen, nyersen, félgvártmány- ban	„	221·2	371·0	181·6	198·5
Szövő anyagok	„	531·0	497·5	217·4	264·0
Fonalak	„	98·2	95·0	33·2	45·5
Szövött és kötött árúk	„	10·6	11·0	105·0	108·5
Sörteárúk, papír és papirárúk	„	15·2	19·0	60·8	76·0
Bőr, bőr-, gummi-, szücsárúk	„	25·4	26·0	14·0	15·0
Csont-, fa-, üveg-, kő-, agyagárúk	„	70·8	75·0	207·8	225·5
Fémárúk	„	32·0	32·0	85·0	75·5
Eszközök, gépek, rövidárúk	„	64·6	79·0	47·6	47·5
Kémiai termékek, festék-, zsír-, gvujtó- árúk	„	28·0	30·0	63·2	66·0
Irodalmi és művészeti tárgyak	„	11·4	13·5	5·6	6·5
Hulladékok	„	14·6	18·5	64·6	78·0

A behozatalnál a mennyiség szempontjából is az áruosztályok többsége az alacsony agiót mutató években nagyobb behozatalt mutat. A kivitelnél azonban nem kapjuk meg a várt eredményt, amennyiben a legtöbb árucsoportban a kivitel is valamivel emelkedik az alacsony agióval. Meg kell jegyeznünk, hogy a kivitelre fontos csoportokban, amilyen a gabona és a mezei termékek, az állatok, a magas agiót mutató években nagyobb kivitelt mutatnak. Egyébként az eredmény megfelelőbb, ha a fenti számokból a végösszegeket vesszük. Amig ugyanis a métermázsákban kimutatott árúk a behozatalnál alacsony agiót mutató korszakban 4252·8 ezer métermázsáról 4795·5-re emelkednek, addig a kivitel 7002·6 métermázsáról csak 7033·0-re emelkedik. Nézzük még az egész korszakot:

1860—1876 (000 elhagyásával).

		Behozatal		Kivitel	
		magas	alacsony	magas	alacsony
		ágiót mutató években			
Gyarmatárúk	Mmázsa	441·4	583·3	264·2	578·8
Dohány és dohánygyártmányok	„	58·1	147·7	67·1	69·7
Kerti- és mezeti termékek	„	1666·4	4517·2	7110·6	7312·3
Állatok	Darab	764·0	1015·7	631·7	667·1
Állati termékek	Mmázsa	116·6	132·5	58·5	154·8
Zsírok és zsiros olajok	„	265·6	382·7	130·9	85·0
Italok és élelmiszerek	„	97·6	150·3	332·4	448·3
Orvosi-, illat- és festékárúk	„	841·6	1495·2	734·4	780·7
Fémek, ércben, nyersen, félgyártmányban	„	1313·3	1396·3	180·3	456·0
Szövő anyagok	„	666·3	829·6	203·7	152·3
Fonalak	„	122·3	145·2	41·5	75·5
Szövött árúk	„	41·0	80·3	112·6	125·6
Sörteárúk, papír és papíráruk	„	24·2	47·2	72·5	110·6
Bőr, bőr-, gummi-, szücsárúk	„	41·1	59·0	18·2	22·1
Csont-, fa-, üveg-, kő-, agyagárúk	„	100·6	172·3	270·4	409·3
Fémárúk	„	112·3	139·3	93·2	112·7
Eszközök, gépek, rövidárúk	„	133·9	201·7	60·1	96·8
Kémiai termékek, festék-, zsír-, gyújtóárúk	„	30·0	44·4	75·6	86·0
Irodalmi és művészeti tárgyak	„	14·6	22·7	65·5	10·1
Hulladékok	„	30·3	85·5	155·2	243·5

Ebben a korszakban is a behozatal tömege minden áruosztályban nagyobb alacsony ágio, mint magasabb ágio mellett. A kivitel is körülbelül hasonló eredményt mutat. Ha itt is a végösszeget vizsgáljuk, akkor az alacsony ágiót mutató évek behozatala 6117·2 ezer méter-mázsáról 10,632·4-ezerre emelkedik, a kivitel pedig 10,046·9-ről 11,330·1-re. Ebben az esetben is kedvezőtlenebb a mérleg alacsony ágiót mutató években.

Ha az egyes árukat vizsgáljuk, akkor a legfontosabb cikkekre nézve a következőket észleljük:

A behozatal kitett:

		a magas ágiós az alacsony ágiós			
		é v e k b e n			
		1859-1866	1859-1876	1859-1866	1859-1876
Kávé	Mmázsa	363·4	220·7	216·3	277·7
Liszt és liszttermékek	„	141·5	161·5	158·6	458·5
Sertés	Darab	412·1	466·3	553·0	759·1
Állati bőrök, nyersen	Mmázsa	80·0	92·6	85·0	83·5
Bor	„	83·1	76·4	60·3	49·0
Vas, nyers, ócska, törött	„	102·8	585·3	515·6	866·5
Pamut	„	320·6	375·1	286·6	426·8
Pamutfonal, nyers	„	55·6	69·0	69·3	89·3
Pamutárúk	„	1·8	3·7	3·0	9·7
Lenárúk	„	1·1	16·2	12·0	33·3
Faárúk	„	22·5	35·6	32·0	53·1
Gépek	„	28·0	41·5	38·0	64·5
Rövidárúk	„	61·6	123·7	93·0	190·7
Kémiai termékek és festékárúk	„	19·1	21·4	22·6	40·7

Kevés kivétellel mindkét korszakban a behozatal alacsony agió mellett emelkedett. Ami a kivitelt illeti, a legfontosabb áruknál a következők az eredmények:

		a magas agió az alacsony agió években			
		1859-1866	1859-1876	1859-1866	1859-1876
Liszt	Mmázsa	383·1	828·0	767·3	753·8
Sertés	Darab	193·3	223·5	145·0	188·7
Állati bőr, nyersen	Mmázsa	14·6	18·0	19·0	28·8
Bor	„	104·6	121·2	145·0	146·7
Gyapju	„	147·1	137·7	152·6	132·0
Lenfonal	„	22·5	30·7	35·3	63·5
Pamutárúk	„	12·0	11·4	9·6	12·8
Lenárúk	„	44·5	50·2	56·3	65·3
Faárúk	„	68·0	90·9	93·3	163·0
Gépek	„	22·1	25·4	18·6	62·8
Rövidárúk	„	21·0	28·7	30·3	30·0
Kémiai termékek és festékárúk	„	16·3	23·7	22·3	34·8

Ezek szerint tehát a felsorolt áruknál az alacsony agiót mutató időszakban a kivitel is rendszeren jelentéke-nyebb volt.

8. *Kikészítési forgalom.* Minthogy a kikészítési for-galom a belföldi, illetőleg a külföldi kikészítő ipar fel-használását jelenti, világos, hogy ez a forgalom is ugyan-olyan, illetve hasonló ingadozásnak van alávetve, mint az ipari termékek forgalma. Ezt a következő adatok is igazolják.

	Magas agió évek			Alacsony agió évek	
	Behozatal	Kivitel		Behozatal	Kivitel
1852 ¹⁾	5·7	2·6	1853 ¹⁾	7·4	3·3
1854 ²⁾	4·7	3·2	1856	13·9	3·5
1855	7·4	1·8	1857	12	3·5
1859	7·1	3·2	1858	13·7	3·7
1860	8·2	3·6	1863	9·5	10·2
1861	8·7	4·8	1865	9·5	7·2
1862	9·1	5·8	1868	10	10·1
1864	10·7	10·9	1872	17·6	15·3
1866	10·8	5·3	1873	17·2	15
1867	9·5	7·6	1874	16·5 ²⁾	14·7
1869	10·7	9·9	1875	23·1	15·6
1870	10·3	11·3	1876	18·5	13·1
1871	11·7	13			

Vizsgáljuk először a kronologikus sorrendet:

		Behozatal	Kivitel	Ezüstágió
I. korszak	1852—1859	71·9	24·8	14·4
II. „	1860—1867	76·0	55·4	23·0
III. „	1868—1875	135·6	117·9	13·2

¹⁾ A csökkenés a gabona szabad behozatala folytán következett be.

²⁾ És bizonytalan eladásra; ez azonban csekély.

A már ismert jelenség megismétlődik. Az agio emelkedésével a kivitel több, mint kétszeresére nő. A behozatal meglehetősen állandó. Kevésbé megfelelő a forgalom a harmadik korszakban.

Az agio magassága szerinti csoportosítás a következő eredményeket mutatja az 1852—1866. korszakban:

		Behozatal	Kivitel
Magas ágiós évek	(átlag 25·3%)	8·0	4·6
Alacsony „ „	(átlag 7·8%)	11·0	5·2

Az alacsony agiót mutató években tehát a behozatal jelentékenyen nő, míg a kivitel nagyon kicsiny emelkedést eredményez.

Az 1852—1876. egész korszakot majdnem ugyanez jellemzi.

		Behozatal	Kivitel
Magas ágiós években	(átlag 24·3%)	8·8	6·4
Alacsony „ „	(átlag 7·8%)	14·1	9·6

A behozatal szaporodása alacsony agio mellett jóval jelentősebb, mint a kivitel növekedése.

9. *Áruforgalom bizonytalan eladás céljából.* Ez a forgalom meglehetősen csekély, a kedvezmény alacsony vámok és számos mentesség folytán kisjelentőségű. Mindazonáltal ezek az adatok is világot vetnek az agionak a forgalomra gyakorolt befolyására. Az átmeneti forgalom figyelmen kívül maradhat, mert az agio alig érinti.

Magas ágiós évek		Alacsony ágiós évek	
1855 ¹⁾	2.215.000 forint	1856	3.329.000 forint
1859	2.662.000 „	1857	2.945.000 „
1860	3.441.000 „	1858	2.838.000 „
1861	5.405.000 „	1863	3.596.000 „
1862	3.510.000 „	1865	3.829.000 „
1864	3.207.000 „	1868	3.516.000 „
1866	3.479.000 „	1872	3.251.000 „
1867	4.320.000 „	1873	3.322.000 „
1869	3.753.000 „	1874	3.809.000 „
1870	3.362.000 „	1875	4.313.000 „
1871	3.598.000 „	1876	5.208.000 „

¹⁾ Az 1852—1854. években a bizonytalan eladásra vonatkozó forgalom nincs kimutatva.

Ami elsősorban az 1852—1866. korszakot illeti, ez a következő képet adja:

Magas ágiós évek (átlag 25·3%)	3.417.000 frt évi átlag
Alacsony ágiós évek (átlag 7·8%)	3.307.400 „ „ „

A bizonytalan eladásra vonatkozó forgalom magas agió mellett valamivel jelentősebb volt; a különbség általában nem nagy.

Ugyanez áll az 1852—1876. egész korszakra nézve.

Magas ágiós évek (átlag 24·3%)	3.723.000 forint
Alacsony ágiós évek (átlag 7·8%)	3.632.000 „

10. *Hónaponkénti forgalom.* Az évi agiónak az évi forgalommal való összehasonlítása az egyenlő egység fikcióján alapul. Ámde a valóságban az esztendő kis időegységekből álló egység, amelynek részei ugy a forgalom, mint az agió szempontjából eltérők. Amidőn tehát az átlagot vesszük, elmosódik az eredeti kép, amely különböző, részint egymást kiegészítő, részint egymást keresztező vonalakból áll. Az agió hatását legjobban akkor látjuk, ha a forgalmat hónapról-hónapra ellenőrizzük, főleg azokban az években, amikor az agió nagy ugrásokat tesz. Ez a priori helyes volna. Kérdéses azonban vajjon a kereskedelem bonyolultsága mellett ez a megfigyelés az észlelt jelenségek párhuzamosságának felderítésére vezet-e? Nem hisszük, mert a hónaponként való megfigyelésnél újabb nehézségek támadnak. Ha ugyanis az agió emelkedése vagy csökkenése a kereskedő eljárására kétségtelen befolyást gyakorol is, viszont sok vásárlás azal a spekulációval történik, hogv az agió emelkedni vagy csökkenni fog, végre eladásokat, melyek pl. csak augusztus havában realizáltaknak s behozatalra vagy kivitelre kerülnek, két, három, esetleg még több hónappal korábban kötnek meg. Nem várható tehát, hogy a hónaponként megfigyelt agióhullámváz világosabb képet ad az eddiginél. Ennek dacára nem kiméltük a fáradságot, hogy az „Ausustria“ két évfolyamából két évre kiszámítsuk a forgalmat, oly két esztendőre, amikor az agió jelentős ingadozást mutatott:

1871				1872			
ezüstagió *) behozatal kivétel				ezüstagió behozatal kivétel			
Január	121·5	34·8	29·5	Január	113·5	42·9	31·6
Február	121·5	34·4	30·9	Február	111·5	45·8	26·9
Március	127·5	47·6	44·5	Március	108·9	49·1	37·2
Április	122·4	53·1	39·0	Április	109·3	53·7	34·1
Május	122·5	49·9	42·3	Május	111·2	46·1	32·4
Junius	121·5	43·2	53·3	Junius	109·5	42·8	30·8
Julius	121·2	46·4	49·4	Julius	108·7	54·1	34·6
Augusztus	120·4	46·8	43·9	Augusztus	108·0	54·4	42·2
Szeptember	118·9	44·8	33·1	Szeptember	108·1	51·3	33·5
Október	117·7	39·8	46·6	Október	106·5	47·2	24·8
November	116·3	43·9	40·4	November	107·2	60·5	32·6
December	116·1	39·8	10·1 (?)	December	107·9	44·5	21·6

Ezekből a következőket látjuk. 1871-ben a behozattal áprilisban, májusban a legerősebb, miután az agio valamivel csökkent; ezekben a hónapokban a kivitel is csökkenést mutat. Az év utolsó hónapjaiban, amikor az agio újra csökkenést mutat, a forgalom ismét csökkenést jelez. Érthetőbb az 1872. év forgalma, amikor az agio csökkenésével a behozatal emelkedő, a kivitel csökkenő irányzatot mutat.

Ha az egyes árucikkekre térünk rá, nem érdektelen a behozattal forgalomban a pamut és kávé forgalma, a kiviteli forgalomban pedig a gyapju és rövidáru forgalma, amely áruk a legjelentősebbek és igen jellemzők. Az adatok 1872-re vonatkoznak és az „Austria“-ból vettük azokat.

	Ezüstagió	Pamut m.	Kávé m.	Gyapju m.	Rövidáru frt.
Január	113·5	127	46	22	2
Február	111·5	130	44	18	2·3
Március	108·9	110	48	17	4·9
Április	109·3	110	40	10	3·6
Május	111·2	86	45	11	3·5
Junius	109·5	82	50	14	4·0
Julius	108·7	54	66	36	4·1
Augusztus	108·0	63	54	38	4·3
Szeptember	108·1	60	51	52	3·7
Október	106·5	86	53	?	5·9
November	107·2	143	53	?	3·6
December	107·9	64	53	?	?

Nem merünk ez adatokból következtetéseket vonni. A többi jelentéktelen agióváltozás befolyása nem jellemzi a helyzetet. A fenti adatok egyébként megmutatják, hogy

*) A legmagasabb és legalacsonyabb árfolyam átlaga.

a rendes üzleti forgalomban az élénkebb és kevésbé élénk üzleti időszak hatása irányadó. A forgalom bizonyos hónapokban megnő s a piac viszonyait és időszakait egyes árucikkekben ismernünk kellene, hogy az adatok tengerében, részleteiben eligazodhassunk.

Érdekes volna az áruforgalom változásait két oly ország között is vizsgálni, melyeknek papírvalutájuk van és így disagiót mutatnak fel, p. Ausztria és Oroszország, Ismerjük azonban e vizsgálódás nehézségeit egy gazdasági területen is, éppen ezért eltekintünk ettől a kísérlettől. Csupán az adatokat közöljük:

Oroszországgal való forgalmunk (nemesfémek nélkül).

Magas ezüstagio évei Ausztriában			Alacsony ezüstagio évei Ausztriában		
	behozatal	kivitel		behozatal	kivitel
	Ausztriába	Oroszorsz.-ba		Ausztriába	Oroszorsz.-ba
1852	9·6	10·1	1853	8·5	12·7
1854	15·4 ¹⁾	6·1	1856	11·3	11·3
1855	13·5 ¹⁾	6·7	1857	9·8	10·4
1859	8·2	13·3	1858	8·1	11·0
1860	8·5	15·5	1863	8·9	15·6
1861	9·4	17·6	1865	8·9	16·5
1862	9·8	16·4	1868	11·8	21·7
1864	10·5	17·2	1872	12·6	26·0
1866	7·2	18·6	1873	16·9	27·0
1867	7·5	20·7	1874	27·5	34·0
1869	11·3	20·5	1875	12·5	44·4
1870	10·9	23·2	1876	10·4	31·9
1871	9·5	24·1			

11. A *nemesfém-forgalom*. Még a nemesfém-forgalom és az ezüstagio összefüggését kell vizsgálnunk. Kiindulásul az 1855. évet vesszük, mert az előző évek feljegyzései nem pontosak.

	Nemesfém-forgalom	Ezüst- agio		Nemesfém-forgalom	Ezüst- agio
1855	+ 5·9	21·6	1866	— 23·6	20·0
1856	+ 28·9	5·4	1867	— 12·7	24·8
1857	+ 16·6	5·5	1868	— 5·8	14·8
1858	+ 5·8	4·1	1869	+ 12·8	21·3
1859	— 5·7	20·6	1870	+ 6·9	22·2
1860	— 21·7	32·3	1871	+ 3·8	20·6
1861	— 3·4	41·7	1872	— 29·6	9·5
1862	— 8·4	28·1	1873	+ 9·7	8·6
1863	+ 0·09	13·2	1874	+ 0·9	5·2
1864	— 10·1	15·9	1875	— 2·5	3·4
1865	+ 1·4	8·4	1876	+ 4·4	4·7

¹⁾ 1854. és 1855-ben a gyapjubehozatal jelentékenyen nőtt.

A nemesfém-forgalom és az ezüstagio összefüggése ezekből a számokból világosan kitünik. Az 1856., 1857. és 1858. években a nemesfém behozatali többlete jelentős és a nemesfém ára majdnem paritásra csökken. A következő években állandó nemesfém kiszivárgás észlelhető, az agio 20·6 és 41·7 között ingadozik. 1863-ban és 1865-ben nemesfemből kis behozatali többlet van, s mindkét esetben javul az agio. 1866—1868-ig a kiszivárgás újra erősödik, s az agio nő, amit a háboru és háborus hírek is fokoznak. 1869—1871-ig a nemesfémek behozatala megint nagyobb, mint a kivitel. Az agio ennek dacára 20 fölött marad, valószínűleg a francia-német háborunak hatása. Az 1872. év is kivétel, mert erős nemesfémkiszivárgás dacára alacsony ágiót mutat. 1873 óta a nemesfém behozatala és kivitele meglehetősen egyensúlyban van. Az ágió csökken, nagyrészt az ezüsthévíz devalvációja folytán a világpiacon.

Nem érdektelen, hogy a nemesfém-forgalom de facto nem felel meg az áruforgalomnak. Ezt a következő összeállítás mutatja:

Nemesfém-forgalom	Árumérleg	Nemesfém-forgalom	Árumérleg
1855 + 5·9 behoz. töbll.	+ 3·0	1866 . . — 23·6	+ 111·5
1856 + 28·9	— 7·2	1867 . . — 12·7	+ 113·1
1857 + 16·6	— 31·6	1868 . . — 5·8	+ 41·5
1858 + 5·8	— 27·5	1869 . . + 12·8	+ 19·2
1859 — 5·7	+ 16·8	1870 . . + 6·9	— 36·5
1860 — 21·7	+ 55·3	1871 . . + 3·8	— 73·2
1861 — 3·4	+ 32·9	1872 . . — 29·6	— 225·7
1862 — 8·4	+ 54·0	1873 . . + 9·7	— 159·5
1863 — 0·09	+ 37·1	1874 . . + 0·9	— 119·4
1864 — 10·1	+ 68·6	1875 . . — 2·5	— 48·1
1865 + 1·4	+ 87·8	1876 . . + 4·4	— 9·4

Mire tanítanak ez adatok? 1855-ben az árumérleg aktív, a nemesfém-behozatal a kivitelt 5·9 millió forinttal haladja meg. A következő 3 évben az árumérleg 66·3 millió forint deficitet mutat, a nemesfém-behozatali többlet ennek dacára 51·3 millió forintot tesz. 1859—1869-ig az árumérleg szabályszerűen jelentős felesleget mutat, mindazonáltal a nemesfémek kivitele erősebb, mint behozatala, úgy hogy az árumérleg feleslege 637·8 millió

forintra, a nemesfém deficitje 58·7 millió forintba rug. Ebből következik az is, hogy a nemesfém-forgalom semmiesetre sem tekinthető az áruforgalom lebonyolításának, hanem ennek más tényezői vannak. Ebből azt a fontos következtetést vonjuk le, hogy egy ország nemesfém forgalma és valuta-viszonyai nem függnék egyenesen az árumérlegtől.

III.

Vessünk egy tekintetet az eddigi vizsgálódásra, Kitünik kísérleteinkből, hogy az áruforgalmat az agio befolyásolja. Ez a befolyás főleg a behozatal és a kivitel összeredményeiben tükröződik vissza; a részletekben eltérések és ellentétek sem hiányoznak. Minthogy azonban az agio alapjában véve nem jelent egyebet, mint az országban használt értékmérőben beálló változást, s ez a változása az egész piacra egyenletesen kiterjed s így az agionak a forgalomra való befolyása el kell hogy tűnjék, világosan következik ebből, hogy az áruforgalomban az agio által bekövetkezett változás egy külső körülménynek tudható be. Ez a körülmény a következő: Az agio mindkét oldalon, a vevő és az eladó ország oldalán a spekuláció tényezője lesz, mert az agio gyors emelkedésére és csökkenésére s ezáltal külön nyereségre számítanak, ami a fém pénz nagyobb mennyiségű papírpénzzel való kicserélése által nyerhető, amely papírpénz értéke a spekulációnak megfelelőleg emelkedik. Ez magyarázza meg azt, hogy rendes üzletmenet mellett az agio módosítólag hat, nem tekintve a termelésre, megosztásra, fogyasztásra, majd a kereskedelemre való indirekt hatását. Ez a külön nyereség a belföldi kereskedőre, illetve termelőre nézve akkor érhető el, ha magas agio mellett ad el, a külföldi kereskedőre, illetve termelőre pedig akkor, ha alacsony agio mellett elad. A belföldire nézve előnyösebbnek látszik az, ha alacsony agio mellett vásárol, a külföldire pedig magas agio mellett. Ez a szembeállítás mutatja, hogyan jön létre a külön nyereség. Magas agio mellett a honi termelő szívesen ad el, mert a külföldi fémért sok

papirost kap. Ugyanebből az okból vásárol a külföldi is szívesen s minthogy ezáltal semmi vesztesége nincsen, a belföldi eladó csak azután érhet el külön nyereséget. Ez csak akkor áll be, ha az agióban további változás következik be, valamelyes változás a papír vagy a fém javára. Ha tényleg nyereséget érnek el, akkor téves ezt az áruforgalomnak tulajdonítani, mert hiszen az nagyobbára a valutával való spekulációból keletkezik. Ez a valuta ama tranzakciótól teljesen független.

Az agió befolyásának irányára és mértékére nézve a fenti vizsgálódások a következő eredményekre vezetnek:

1. A megfigyelt időszakban a külső kereskedelem függetlenül és az agió ingadozásai daczára állandóan emelkedik, mindazonáltal a magas agiók évek kisebb összereskedelmet mutatnak, mint az alacsony agiók esztendők.

2. A kereskedelem nagyobbodása ugy a behozatalra, mint a kivitelre terjed ki, még pedig úgy, hogy magas agió mellett a kivitel, alacsony agió mellett a behozatal növekedik.

3. Az árumérleg feleslege a legnagyobb a magas agió korszakában volt.

4. Ugyanezek az eredmények mutatkoznak az egyes áruosztályokban és árukban, bárha következetlenségek is észlelhetők. Nevezetesen a kivitel némi eltérést mutat, ami talán részben a kiviteli listák kisebb pontoságának (ezek pontos vezetéséhez pénzügyi érdekek nem fűződnek), részben a kivitelnél elsősorban szereplő áruk jellegének tulajdonítható.

5. A nemesfémek behozatala és az agió egymással fordított arányban van.

6. A nemesfém forgalma az árumérleggel nem párhuzamos.

7. Az agió befolyása a forgalomra más, ha az a fém pénzértékének változásából, s más, ha ez a papír pénzértékének változásából ered.

8. Mennél fejlettebb a közgazdaság és a gazdasági

műveltség, annál gyorsabban követik az árak az agió ingadozásait, annál kisebb tehát a hatása a forgalomra.

9. Határozott mértéket, amely szerint az agió a forgalomra hat, adni lehetetlen.

10. Számos eltérések, amelyeket a részletek mutatnak, igazolják, hogy a forgalom változásaira számos oly tényező hat, amelyek az agiót jelentőségében erősen felülmulják. Így tehát az agió befolyásait a napi forgalomra alig lehet követni.

Az agió emelkedését vagy csökkenését nem szokta megfelelően követni az áruforgalom változása s természetesen a változás mértéke sem felel meg az agió változásának. Ebből következik, hogy gyakran a változás az agió irányával és határával párhuzamos, de jóval erősebb tényezőktől származik. Ezt egy példa fogja megvilágítani, amely egyrészt az agió emelkedésének és csökkenésének mértékét mutatja be százalékokban, másrészt a gyártmányok csoportjának mértékét.

Az ezüstágió ingadozásai az előző év %-aiban.			A feleleg, illetve a deficit ingadozásai a gyártmányok nehozatalában az előző év %-ában.				
százalék		százalék	főlöleg + deficit		főlöleg + deficit		
1853 . . .	— 46	1865 . . .	— 47	1853 . . .	+ 16	1865 . . .	— 97
1854 . . .	+ 161	1866 . . .	+ 138	1854 . . .	— 17	1866 . . .	+ 34
1855 . . .	— 22	1867 . . .	+ 24	1855 . . .	— 16	1867 . . .	— 57
1856 . . .	— 75	1868 . . .	— 40	1856 . . .	— 44	1868 . . .	— 84
1857 . . .	+ 18	1869 . . .	+ 43	1857 . . .	— 61	1869 . . .	+ 37
1858 . . .	— 25	1870 . . .	+ 4	1858 . . .	+ 28	1870 . . .	— 124
1859 . . .	+ 400	1871 . . .	— 7	1859 . . .	+ 123	1871 . . .	+ 464
1860 . . .	+ 57	1872 . . .	— 54	1860 . . .	+ 37	1872 . . .	+ 334
1861 . . .	+ 29	1873 . . .	— 9	1861 . . .	— 33	1873 . . .	— 21
1862 . . .	— 32	1874 . . .	— 39	1862 . . .	— 22	1874 . . .	— 87
1863 . . .	— 51	1875 . . .	— 34	1863 . . .	+ 12	1875 . . .	— 68
1864 . . .	+ 20			1864 . . .	+ 89		

Ezekből az adatokból nemcsak azt látjuk, hogy számos esetben az agió emelkedésével a gyártmányok kivitelének csökkenése áll be, hanem azt is, hogy mind a két változás mértéke nagyon egyenlőtlen. 1859-ben az ezüstágió az előző évvel szemben 400 százalékkal nő, a gyártmányok kivitelének feleslege 123 százalékkal nő, 1871. évben az agió az előző évhez képest csak 7 százalékkal csökken, a gyártmányok csoportjának a deficit 464 százalékkal emelkedik. Az ezüst értékének jelentős változása

folytán a kereskedelem egészen kicsiny változása észlelhető, s fordítva az ezüstagonak nagy eltérése az áruforgalomban kicsiny változást okoz. Mindkét jelenség a gyakorlati életben nemcsak nem congruens, hanem nem is arányos.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az agio csupán egyike azoknak a tényeknek, amelyek az áru forgalmára hatnak. S ez a tényező nem is erős. Ez a kronologikus rendben végzett csoportosításból is kitűnik. Az áruforgalom az agio ide-oda ingadozása dacára az egyszer követett irányzattól nehezen tér el és a kereskedelem növekedésének és csökkenésének időszakai az agio ellenkező hatásainak erősen ellenállanak. Ez természetes is, mert minden ország közgazdaságában a termelés és a fogyasztás állandó viszonyai fejlődnek ki, amelyek a külső kereskedelemmel szoros kapcsolatban vannak. Ezt csakis hatalmas befolyások változtathatják meg. Oly országba, amelynek fejlett szövőipara van, kétségtelenül sok fonalat kell behozni, s ha ez a behozatal kedvezőtlen feltételek között is történik a gyárak azért nem fognak szünetelni. Hasonló igaz a fogyasztásra nézve is. Csakis a tényezők tudják ezek irányát és mértékét megváltoztatni. E szerint a külső kereskedelem mennyisége nem is fog oly könnyen változni. Ebben az esetben az árak magaságától s hasonlóktól egészen eltekintünk.

Az volt a feladatunk, hogy a külső kereskedelem lefolyását szigoru tárgyilagossággal vizsgáljuk az agio ingadozásai alapján. Ezzel nem az egyik vagy másik elmélet javára akartunk bizonyítékot szolgáltatni. Az volt csupán a cél, hogy a statisztikai módszerrel adjunk választ arra a kérdésre, vajjon az agio gyakorol oly befolyást, amely a kereskedelem gyakorlati eredményeiben tényleg érezhető befolyást gyakorol-e?

Az agio hatása nemcsak a kereskedelem változásaira szorítkozik. Kifejezést nyer még a váltóárfolyamban, az árakban, az államhitelben, a fogyasztásban, a termelési költségben. Ezeknek a tényezőknek egyike-másikát újabb kutatások világították meg.

*John Stuart Mill és a Trades-Unions.**

Minden tudománynak vannak ellenségei, minden igazságnak vannak üldözői. Az anyagi érdek mind ráfekszik a gazdasági igazságok fejlődésére és minden kedvezőtlen felfogást elvet. Ezt lépésről-lépésre tapasztalja a nemzetgazdaságtan és részben ez az oka, hogy oly lassan fejlődik. Mindenütt ráakad az önérdek molochjára, amely visszavonásra akarja kényszeríteni. Mindamellet folyton halad és az igazságon át vezet jóléthez.

Ezeket az eszméket ébresztette bennem egy, a „Journal des Economistes“ című folyóiratban közölt dolgozat: „De quelques opinions de M. John Stuart Mill sur l'unionisme ouvrier.“ E dolgozatban kísérlet történik ezen logikus nemzetgazdának a „Fortnightly Review“-ben legújabbán közölt nézeteinek cáfolására. Ugyanis Mill, ki eddig nagyjában a szigorú dogmatikus iskola híve volt és mint olyan, a nemzetgazdaságtannak természetörvény jellegével felruházott irányzatok kérlelhetetlen szigorát védelmezte, ezen halála előtt irt és így utolsó tanulmányában bevallja, hogy a munkásoknak a Trades Unionsban való egyesítése valóban a bérek emelését keresztülviheti. Ez a nézet tudniillik ellentétben áll a Ricardo-féle iskolának — mely iskolának Mill is híve volt — logikai spekulációival, azzal a spekulációval, mely a manchesteriskolának is legjobban tetszik. Most ezek soraiban riadalom támad, miután Old-England legtekintélyesebb gondolkozója és nemzetgazdája röviden kijelenti, hogy eddig tévedett, most pedig kétségtelennek tartja, hogy a munkások egyesülés által béreiket fölemelhetik.

* Österreichischer Ökonomist (1871.)

Az egyszerű parasztszre nézve a dolog eléggé világos. Ha bizonyos foglalkozási osztály tudósítások útján magának tájékozást szerez a munkapiac állásáról az ország különböző részeiben, tagjait mindig azokra a helyekre küldi, hol munkájuk után legnagyobb a kereslet, ellenben megtiltja nekik, hogy olyan helyre menjenek vagy olyan helyen maradjanak, ahol a bérvisszonyok kedvezőtlenek, kedvező konjunkturák esetében pedig a munkásokat ezeknek előnyeiben részesíteni törekszik (mikor a munkás kénytelen a kedvezőtlen konjunkturák hatásait elszenvedni) ha a foglalkozási ágból kontárok és rossz munkásokat kizárnak, hogy a silány, értéktelen munka a béreket le ne nyomja, ha végre más osztályokkal szemben öntudatos egészet akarnak képezni stb., ugy mindenki ezt helyeselni fogja, mindenki ilyen szervezetet jótékony dolognak fog tartani. Hogy természetesen addig, míg ilyen szervezetre nem találták meg a megfelelő alakot, hibák történnek, azon segíteni lehet, de ezt a világtörténelem tanúsága szerint elkerülni nem lehet. Igazság rejlik Hegel eszméjében, hogy a világszellem önnönmaga felett gondolkozik.

Ha Mill bírálójának nézete, hogy a bér felemelése nem lehetséges, mivel a bér az iparra fordított tőke nagyságától és a munkások számától függ, ugy ez némi módosításra szorul. Mindenekelőtt meg fogja engedni, hogy az iparra fordított tőke mennyisége nem annyira fix, változatlan és a tőkés a vállalattól csak akkor fog visszavonulni, ha már nem nyújt neki elég alapot a boldogulásra. Ezen felsőbb határ azonban még nincs elérve és csak ezen vonalnál volna a bér további emelésére irányuló törekvés öngyilkosság!

Ha az értekezés szerzője azt hiszi, hogy a bér felemelése nem használna semmit, mivel akkor a munkások száma azonnal emelkedik, ez sem felel meg teljesen az igazságnak. Először azért, mert egészben véve a népesség szaporodása csak 20 év mulva gyakorolna nyomást a bérekre, mert hiszen a magasabb bér azért csak kevés más rendhez tartozó embert bírna arra, hogy

munkás legyen; a hivatás választásánál végre más indító okok is működnek, mint a gazdaságiak. Ellenben a bérek igazságos felemelése lehetővé tenné a munkásra nézve, hogy gyermekeit más pályákra vezesse, különben pedig általában a férfikor eléréséig — amint az a középosztályban is történik, — a kereseti munkától visszatarthatná, tehát a munkakinálattól inkább csökkentené. A gazdasági életben végre sokféle lehetőséggel állunk szemben. Semmi esetre sem fog a régen elavult nézet hirtelen találni, hogy a munkabér emelése lehetetlen, mert abban a pillanatban, amelyben az történnék, a munkások száma is emelkednék, tehát a munkakinálat is.

Ha végül azt mondják, hogy a nemzetgazdaságban megdönthetetlen természettörvények uralkodnak, úgy az általánosságban véve igaz. Csakhogy viszont be kell vallani, hogy még nem ismerjük teljesen ezeket a törvényeket. Amit gazdasági törvényeknek nevezünk, azok többnyire gyakorlati esetekből levont tételek, részben az emberi természeten alapuló és mint ilyenek, szükség-szerű észleletek. A tulajdonképpeni természettörvények még csak felfedezendőek. De ha már tudnók is azokat, azokkal még nem bizonyíthatunk volna semmit. Mert a való életben az emberek nemcsak gazdasági motívumokból cselekednek, így tehát cselekedeteiknek irányát sem lehet tisztán gazdasági okokból konstruálni és előre mondani. Ahogy a festészet csak optikai benyomásokat nyújt és mégis gyakran plasztikai formákkal csal minket, míg meg nem tapintjuk a vásznat és így a csalódást konstatáljuk, úgy az élet közelébe kell férköznünk, hogy lássuk, hogy a nemzetgazdaságtan nekünk a dolgokat igaz oldalukról, de mégis csak egy oldalról mutatja.

Ellentétben a francia folyóirat írójával, mi csak örvendetes jelenségnek tekintjük, hogy most már Mill is — mindenestre a kor legzseniálisabb nemzetgazdájára — végre levetette a dogmatikus tudomány, a dogmatikus módszer békóit, amit a tudomány haladása érdekében már régen kívánatosnak tartottunk. Ezzel Mill

elismerte elégtelenségét a spekulatív módszernek, melynek ő eddig hódolt.

De gyakorlati szempontból is örvendetes Mill újabb állásfoglalása. Mi is a Trades-Unionst oly szervezetnek tekintjük, melyet csak helyes irányba kell terelni, hogy áldásosan működjék. Mert a Trades-Unions idővel igazi érdekeik iránt fel fogják világosítani a munkásokat és a felvilágosításnak mindig csak jó hatása volt. De hogy ez a szervezet tulajdonképi célját betöltse, szükséges, hogy az azokat megillető hatáskör nekik megnyittassék, nehogy tilalmak, üldözések, törvény és korlátozások által helytelen irányba tereltessenek. Akkor a Trades-Unions az állam fontos tagjainak igen hasznos köteléke lesz, melyet a mi nagyiparunk nem is nélkülözhet.*

* Ezt a több mint negyven év előtt felállított tételmet a későbbi fejlemények szó szerint igazolták.

A SZOCZIÁLIS KÉRDÉSRŐL.

I.*

A fa minden évben új gyűrűket képez, új sejtsoportokat, és gyökér és levél szigorú igazságossággal vezetnek mindenfelé egyenlő nedvmennyiségeket, egyenlő táplálóanyagot. Nem úgy az emberi életben. Az erők fejlődése szüntelen az örök harcot és minden idő új szervezési alakzatokat létesít. Az örökös lenni képezi a társadalmi alakzatok törvényét, ennek alapját pedig az örökké változó hatalmi viszonyok képezik.

Ilyen hatalom rejlik a mai munkásosztályban. Aki nem vak, aki a társadalmi kozmogoniát megérti, aki minden földinek alaptörvényét ismeri, mely szerint minden erőt követi a hatása, az előtt világos, hogy a munkáskérdés itt van és hogy azt megoldása felé kell vezetni. Ez a megoldás nem állhat abban, mint amaz utópista szociálisták álmodják, hogy a tenger limonádévá alakul át, a világ paradicsomkertté; nem abban, hogy a munkások kezeibe tétessék le a társadalom napkocsijának aranygyeplője és hogy a tőkés a jogtalanság pellengérére állíttassanak. De a társadalom láncolatába be fog illeszteni egy új gyűrűt, hogy a munkás megtalálja a társadalomban megfelelő helyét és az annak megfelelő hatalmat. Szükség van a munkás érdekeinek képviselőjére is, nem a munkáséra egyedül. Nehéz az élet gazdagságát hatalmas belső ösztöneivel és állandó továbbhaladásával rideg szavakba foglalni. Mindenki képes korunk magyát megítélni, ama mozgalmakat becsülni, melyekkel céljainkhoz közelebb jutunk és tekintettel erre, kérdezzük: melyek voltak az utolsó évben (1871) a legfontosabb mozzanatok a munkáskérdés terén?

*1 Neue Freie Presse 1872 febr. 13.

A gyakorlati élet felé fordulunk és mindenekelőtt az „Internationalea” vesszük szemügyre, mint ama csúcspont, melyben többé-kevésbé formailag az összes munkásszervezetek egyesülnek. Az utolsó év világosan bizonyította, hogy az Internationalének hatalmát úgy, mint célját részben félreismerték. Manapság világos, hogy az a félelmetes hatalom csak filiszterek agyrémeiben létezett, hogy az Internationaleban is a központositott hatalom több frakcióra oszlik szét és hogy távol van attól, hogy mint fizikai hatalom, a mai társadalomra nézve élelveszélysé válhatnék. Másfelől céljai iránt is jobban vagyunk tájékozva. Ha a minden egyesületben, tehát az Internationaleban is előforduló legszélsőbb elemeket kiküszöböljük és a mérsékelt többség tendenciáit vizsgáljuk, úgy azt látjuk, hogy a szövetség célja nem a teljes harcz az ember és a társadalom természetében rejlő vad pusztíthatatlan erők ellen, hanem egy a munkás érdekei iránt jóindulatu állami és társadalmi rend, a társadalmi csoportok tágabb szervezése, az ipari élet emberségesebb alakulása, sokféle kinövésének irtása, az állam humánusabb felfogása nem mint rideg jogintézmény, hanem mint sokoldalú, nagyszerű kultur-intézmény; szóval korunk reformátori vágyai szerint teljesen jogosult és a viszonyokból kiinduló továbbfejlesztése a politikai és társadalmi életnek. Ezt a különben államilag támogatott önségély elvével összeegyeztethető felfogást az Internationale bátran terjesztheti is.

Ez egyike azoknak a nagy tanulságoknak, melyeket az elmúlt esztendőnek köszönünk. Amellett nem kevésbé fontos az a tapasztalat, hogy az ipari társadalom egész terén a társadalmi kérdés hatalmas mindinkább érezteti hatását. Már nem Anglia a színhely, hanem egész Európa, már nem egyedül a munkás védi a negyedik rend érdekeit, a tőkés gyárában, a diplomata a zöld asztalnál, a tudós könyvei között, mindannyian érzik az idő intelmét. Nem bocsátkozhatunk abba, hogy példákat soroljunk fel, azonban csak át kell lapozni az utolsó év hírlapjait és ezer és ezer közleményből kihallatszik ez az

igazság. Nem kevésbé bizonyos az a tény, hogy a múlt évet tekinthetjük azon évnek, amelyben az „Önsegély“ mindinkább összhangba kerül az újabb állami felfogás hatalmával. Mindig mélyebbre hat az a meggyőződés, hogy a társadalmi kérdés megoldása oly kulturfeladat, mely az állam és az egész társadalom tevékenységét is igénybe veszi oly célból, hogy az egyesületek autonom törekvése elöl minden akadály eltávolíttassék, hogy az mindenüft buzdíttassék és előmozdíttassék, hogy a koalíciók és asszociációk szabadsága, a társadalmi harcoknak megtartott szigorú neutralitása a verseny korlátainak mellőzésére, tudás, oktatás által csakugyan minden *önsegélyző* előtt a tevékenység mezeje megnyíttassék. Ezen és csak ezen az uton engesztelődik ki az államsegély és önsegély hibásan kihegyezett ellentéte, a Lassalleban és Schulze-Delitzsch személyében még hibásabban személyesített ellentét; ez uton éretik el a középut igazsága; ez uton éretik el a munkásosztálynak egyedül természetes, azaz fokozatos, organikus érése.

Együttal a tudomány is több fontos ténytet hozott napfényre. Így a Brentano által bebizonyított ténytet, hogy a szakszervezetek, a bourgeois ez a réme, semmi egyebek, mint a most még atomizált munkásosztály szükséges organizációja. Mint olyan, a szakszervezet alakja jogosult, célpontja természetes és csak kétségbevonhatlan érdekek találnak benne képviselertet. Ami valamikor a család volt, az volt később a gilda, a czéh. A czéhet helyettesíti ma a szakszervezet, az ipari munkásosztály természetes egyesülése mint önkormányzati érdekképviselertet. Ugyanezen időben John Stuart Mill visszavonta az eddig mereven fentartott azon nézetét, hogy a munkások egyesülése és a strikeok nem vezethetnek a bérek emeléséhez. Ezzel rombadől a régi dogmatikus nemzetgazdaságtan egy jó darabja, mely a munkabéralap stabilitásának elvével vétó volt a munkásosztály törekvései ellen. Az elmélet egy lépést haladt. Tudjuk, hogy a bérek fizetésére szolgáló, az angol ökonomisták által állandónak képzett tőkealap nagyon is szaporít-

ható, csak a fogyasztásban találja határát; hogy változatlan tőkealap mellett bekövetkező béremelkedés nem jelenti a termelés megszorítását, hanem csak cserét a fogyasztók személyében, miáltal a munkások abba a helyzetbe jutnak, hogy a felmenő osztálymozgalomban résztvehetnek — oly eredmény, melyet bizonyára minden társadalmi és állami politikus kívánni fog.

De a munkásoknak is jutott egy fontos tanulság az angol konzulok által az utolsó évben közzétett jelentésben. Tudniillik az az észlelet, hogy a munkabérek magassága, az összes életszükségleti tárgyak olcsósága és azzal a munkabérből élő osztályok magasabb fogyasztóképessége az ipar fejlődésével lépést tart és ugyanazon irányban a munkásosztály társadalmi helyzete is emelkedik — mindaddig persze, míg túlságosan nagy népszaporodás (mint p. Sziléziában) ezt a hatást nem paralizálja. Így tehát ez irányban is az utolsó évben haladást konstatálhatunk, a régi zavarosság helyett világosság és igazság, több egészséges realizmus, több valóság a régi álmódosítások helyett. Az elfogulatlan konstatálni fogja, hogy főleg a társadalmi jelenségek és lefolyásuk egyes stádiumának józan észlelése, tehát az ugynevezett természettudományi módszer az, mely ezen eredményekhez vezetett. Azért az összes ideologusoknak és bölcselkedőknek, korunk tudós nemzetgazdáinak ajánljuk, szálljanak le magas trónjukról az élet színhelyére és nézzék meg egy kissé, mi van, nemcsak azt, hogy mi lehetne.

II.*

Alig van nagyobb szerű jelenség, tanulságosabb észlelet, mint ha látjuk, hogy az egyedül igaz, a magasabb eszmének egyedül megfelelő, ellenkező áramlatok, személyes ellentétek daczára győzelmesen utat tör

* Pester Lloyd 1872 okt. 13. — Ezen kis tanulmányt azért közlöm, mert ha ma, 41 év után, e cikk tartalmára visszatekintek, azt hiszem, nem egészen hamisan projiciáltam a társadalmi probléma evolúciójának főbb mozzanatait. Csak a Németországra vonatkozó prognózis egy részében tévedtem, aminek az az oka, hogy ott a szocializmus alig talált hívőkre, mikor annak főbb iránya másutt már hanyatlóban volt és a győzelmes háboru után annak meggyökerezése valószínűnek nem látszott.

magának. Alig van nagyobb és jelentősebb tér, ahol ezen tény hatalmával gyakrabban találkozunk, mint a társadalmi kérdés. Mennél tovább vizsgáljuk ezt mindennapi jelenségeiben, annál világosabb lesz előttünk annak természetete és ha már a jelen pillanatban nem is vagyunk képesek a kérdést megoldani, úgy komoly kötelességünk azt legalább megérteni, egyáltalában a kérdést helyesen felállítani. Ha egyszer magát a kérdést jobban értjük, úgy hamar egy lépéssel előbbre jutunk.

A társadalmi kérdés az ezer alakban ismétlődő proteus, mely jogi, politikai, társadalmi életünket minden ponton megrázkódtatja. Lassalle szerint a társadalmi kérdés a szerzett jogok megingatása, Stein szerint a tőkenélküli munka harcza tőkékért, St. Simonnál az új kereszténység, az „internationale“ szerint a harc a társadalom ellen, Marx szerint a kisajátítók kisajátítása. A társadalmi kérdés mindez és mindez lehet is. Csak egy dolog nem lehet és ne legyen és ez a haladás tagadása, a harc a kultúra ellen. És ha a társadalmi kérdés történetét szem előtt tartjuk, úgy mindezt teljesen megerősítve látjuk. A 18. század végén tagadják a tulajdonjogot — Baboef —; a 19. század harminczas éveiben a tőkét — St. Simon és Fourier —; az ötvenes években a munkabérrendszert — Lassalle és Louis Blanc —; napjainkban pedig mindinkább keresztülhat ama nagy tény, hogy tulajdonjog, tőke, munkabér eltörülhetlen gazdasági kategóriák, hogy azonban azokat a társadalom és közigazgatás társadalmi szelleme által a munkával összhangba kell helyezni. Mennyire igaz ez és mennyire tarthatatlanok az ezzel ellentétes összes viszonylatok, azt két tény mutatja, mely az utolsó héten tudomásunkra jutott és melyet minden embernek tudomásul kell vennie. Mert ne felejtjük el soha, hogy egy áramlat veszélye soha nem rejlik abban, vajjon bír-e igaz alapelvvel vagy sem, hanem abban, hogy az ellenesek lomha tömege nem rendelkezik a szellemi hatalommal, hogy az áramlat gyengeségét felfedezze.

Alig van korunkban félelmetesebb fantom, mint az

internationale. A kis gyermekeket ijesztik a kéményseprővel, a nagyokat az internacionaleval. És végre is mi rejlik ezen társadalmi kéményseprő mögött, ha a filiszterszerű rettegés kormát letöröljük. Meg vagyunk győződve, nem sok. És ha százezrekre menne az internationale tagjainak száma, egy hatalmas korlátot nem fog tullephetni, mely egyenlőségi törekvéseinek határt szab: *ez a nemzeti jelleg*. Az internacionalenak soha nem fog sikerülni, hogy a gyakorlatilag gondolkozó józan angol munkást pesszimiztikus szőrszálhasogatásokra csábítsa, ellenben sohasem sikerülend neki a politikailag és társadalmilag félrevezetett francia fanatikus tömegnek a hegeli logika és a történeti fejlődés jelentőségét Marx szerint megmagyarázni. Ezt a tények ellentállhatatlanul bizonyítják. Bizonyos, hogy az Internationale bár Londonban székel, ott a népben legkevésbé sem vert gyökeret, Sőt, ahogy azt épp az utolsó postából olvassuk, még az ultrák is Angliában, kikhez különösen Odgers tartozik, az Internationaletől elpártoltak és azt a meggyőződést merjük kifejezni, *hogy amint a Trades-Unions törvényileg el lesznek ismerve, az angol munkáskérdés a forradalmi törekvések stádiumából a békés reformatori tevékenység irányában fog haladni*. A Trades-Unions a munka nagy szervezete, a jövő céhe, mely a verseny dezorganizáló hatásának áldozatul esett industriálizmust egységes társadalmi szervezkedés felé fogja vezetni. Ami pedig a francia szociálizmust illeti, annak az Internationalehoz semmi köze. Elszigetelten áll mint magánjogi küzdelem politikai szabadságért. Mig Angliában és más országokban a politikai tevékenység a társadalmi ügy érdekében folyik, addig a francia szocialista ezt megfordítja; társadalmi elemekkel küzd politikai célokért és így a társadalmi kérdést tulajdonképp kivetkőzteti saját természetéből. A francia szociálizmus épp azért természetellenes; de egyuttal történetellenes is, mert az elvont elmélet, a racionalizmus alapján áll és ellenkezik a történeti fejlődés nagy törvényével. Ennek igazolását is egy újabb mozzanatban találjuk, az „Augsb. Alig.

Zeitung“ egy cikkében, melyből a következő passzust vesszük ki: „Franciaország az Internationalet kényelmes bünbaknak használta fel, hogy saját erkölcsi züllését, saját rothadását és bomlását idegen vállakra hárítsa. Az Internationale nagyon ártatlan volt a kommün alapításában. Igaz, tőkét próbált kovácsolni az uralkodó anarchiából. De még Assyra magára a londoni főtáborban bizalmatlansággal tekintettek és csak későn lépett az egyesületbe; Pyat és Blanqui meg éppen ellenségesen viselkedtek a Marx által vezetett szövetségi tanács zsenijeivel szemben. Az Internationalisták Franciaországban soha sem ismerték el a londoni előhely tekintélyét!“ Láthatni ebből, hogy az egyforma ruha alatt különböző dolgok rejtőzködtek. Franciaországban az Internationale jóformán az ottani szociálisták egészen önálló szervezete, Angliában a trades-unions-mozgalom a radikálizmust mindinkább háttérbe szorítja, Németországban pedig a szociálizmus soha nem fog talajra találni. Hívei elszigetelten és lenézve állanak és meg vagyunk győződve, hogy éppugy mint Angliában, itt is a társadalmi kérdés mihamarább gyakorlati kérdéssé fog válni.

Meddig fog ez tartani, azt ma senki előre meg nem mondhatja, de az az egy bizonyos, hogy a társadalomnak szociális szellemmel való áthatása elé megyünk és talán kevés évtized mulik el és az industrializmus új ösvényen fog haladni. Ez nem fog egyszerre történni, de következetesen ki fog domborodni. Mindennap egy homokszemet visz az új társadalmi épülethez. Anélkül, hogy próféták lennénk, megmondhatjuk, hogy itt különösen négy mozzanatnak kell hatalmasan érvényesülni. Mindenekelőtt szükség van arra, hogy a munkásokat egy nagy és egészséges szervezet hassa át, mely érdekeiket védi; aztán szükséges, hogy a munkás magasabb műveltség által a felmenő osztálymozgalomra képesíttessék; továbbá szükséges, hogy a törvényhozást és közigazgatást a szociális igazságosság szükségének érzete áthassa; végül szükséges, hogy a társadalom új, altruisztikus irányzatok által nemesíttessék. Az egoizmusnak fent, az

irigységnek lent, az esztelen háborúnak mindkét oldalról véget kell vetni. Annak a felfogásnak, mintha az ember tisztán gazdasági gépezet volna, — melyet az elvont nemzetgazdaságtan védett és terjesztett — meg kell szűnnie; a gazdasági jószágoknak el kell foglalni természetes helyét és nem foglalhatja le a legmagasabb szellemi és erkölcsi javak helyét; ezeket a magasabb javakat ismét vissza kell helyezni természetes jogukba; egyszóval, a társadalmi életnek magasabb tartalmat, nemesebb létet kell adni. Itt rejlik egyedül a társadalmi kérdés megoldása, mert itt az emberi természet határtalan és a kielégítési források is kimeríthetetlenek. Ellenben az anyagi javak korlátoltak és az ellenmondás szükséglet és kielégítés között örökké megoldhatatlan.

Igaz, hogy a közvetlen feladat mindazon bajoknak orvoslása, melyek az ujkori industrializmushoz és kapitalizmushoz tapadnak és meg vagyunk győződve, hogy annál gyorsabban fog ez történni, mihelyt a francia szocializmus elvont és utópisztikus irányai lényegesen megenyhülnek, míg Anglia és Németország azon elemek helyes vegyülékével rendelkeznek, melyek nélkül semmi haladást el nem képzelhetni. Főleg Anglia volt az, melynek tulajdonképp a társadalmi viszonyok minden reformja köszönhető s azon erély mellett, melyet ott a valóban gyakorlati eszközök alkalmazására fordítanak, nem lehet kételkedni, hogy Anglia tovább is például fog szolgálni a kontinensnek. A trades-unions legközelebb a parlament elé kerülnek. Érdeklődéssel kísérhetjük ezt, mert amint már mondtuk, a trades-unions képezik az industrializmus alapszervezetét és azt az intézményt, mely gazdasági irányban a társadalmi kérdést meg fogja oldani, amennyire az egyáltalában lehetséges.

GLOSSÁK AZ ÁRAKNAK A TERMELÉSI KÖLTSEGEKTŐL VALÓ FÜGGÉSÉNEK ELMÉLETÉHEZ.*

(A termelési költségek befolyásának határai.)

A nemzetgazdaságtani elmélet egyik legerősebb pontjait képezi az áraknak a termelési költségektől való függése. Ez egyike azon kevés eseteknek, melyekben tudományunkban bizonyos exakt törvényszerűségről, szigorú függőségről beszélhetünk. És még sem szabad elfelejteni, hogy ezen törvény is számos kivételt mutat. Az árelmélet egyik hiánya, hogy amaz esetek nem találtak behatóbb tárgyalást, melyek az áraknak a termelési költségektől való függése határára vannak. *Hermann*, ki „*Staatwirtschaftliche Untersuchungen*“ című munkájában az árak elméletének külön fejezetet szentel, mely a régi német nemzetgazdaságtannak egyik legalaposabb fejtegetése, ezen kérdést még nem érinti. *Marshall* ugyan utal arra, hogy az a tan, mintha az ár a termelési költségeknek felelne meg, többrendbeli megszorítást szenved, de ő ezt csak azzal a körülménnyel hozza összefüggésbe, hogy ez a folytonos változások mai korában természetes. De ha az ember a piacnak ezen hullámzásaitól eltekint, azt az általános szabályt lehet felállítani, hogy mennél hosszabb a vizsgált korszak, annál nagyobb lesz a termelési költségeknek befolyása az árakra.** Az egyedüli theoretikus, aki a kérdéssel né-

* *Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik* (Jena 1906.)

** A német fordítás itt tévesen „érték“-ről szól, ami különben a még mindig ingadozó angol terminológiának tulajdonítandó.

mileg foglalkozik, Neumann (a Schönberg-féle kézikönyvben). De vizsgálódása hamis irányba terelődik, mi újabban más írókkal is megtörtént (így Eberstadt-tal). Mert nem abban kell a termelési költség befolyásának határát keresni, hogy a termelési költségek mellett más tényezők is, így a használati érték, nyernek befolyást az árakra. Hisz ez magától értetődik, mert senki sem állította, hogy a termelési költségek az egyedüli ármeghatározó tényezőt képezik. Ha két jószágnak egyenlő a termelési költsége, annak a jószágnak az ára, mely a szükségletet tökéletesebben elégíti ki, természetesen magasabb lesz. A termelési költségek befolyásának igazi határai ott keresendők, ahol kitűnik, hogy a termelési költségek maguk nem irányadók (a fentebbi esetben pedig a termelési költségek irányadók, csak hogy a termelési költségek mellett más tényező is) vagy egyáltalában pontos megállapítást nem engednek meg. A következőkben néhány ide tartozó esettel óhajtunk foglalkozni.

Előbb azonban még egy megjegyzést. Termelési költségek alatt mindig a javakban hozott áldozatok összességét értjük, mellyel valamely jószág termelése jár. Ami a termelésben tulajdonképp végbemegy, az bizonyos minőségű erő átváltozása más minőségű erővé. Tehát a tényleges erőben, a létező javakban hozott áldozat, az képezi a termelési költségeket. Nem e javak egyenértéke pénzben, hanem a tényleges erőben való áldozat, mely erő vagy az emberi munkában, vagy annak javakban való megtestesítésében létezik. Továbbá termelési költségek alatt nem az egy termelőnél előfordult termelési költségeket értjük, hanem a társadalmi, nemzeti termelési költségeket. Így Magyarországon egy pár cipő termelési költsége az a költség, mely, összefoglalva az egész magyarországi cipőtermelést, egy-egy pár cipőre esik. Ezen termelési költségekbe például beszámítandók azoknak a költségére is, kik bizonyos termelési ágban tevékenykednek, de a célt el nem érik, mert árujokra nincs kereslet, vagy rossz, vagy megromlott, továbbá azoknak a költségére, kik az illető termelési ágra

készültek, tehát már költségeket tettek, de céljukat el nem érték, például azért, mert tehetségtelenek, vagy elhálnak vagy betegeskednek stb. Mert a nemzet szempontjából a termelésnél csak akkor nincs veszteség, ha minden felmerült, megtett költség visszatérül, különben a nemzet szempontjából a termelés veszteséggel járna, a fogyasztók, vevők pedig jogosulatlan előnyhez jutnának. Ha a fentebbi példánál megmaradunk, álláspontunk helyessége következőkből derül ki. Hogy a szükséglet cipők után kielégítették, minthogy mindig a termelők, illetőleg a termelés egy része célját el nem éri, kell, hogy többen foglalatostkodjanak, mint ahányan a célt elérik. Ha 10,000 cipész a szükségletet cipők után kielégíti, minthogy mindig előfordul az eset, hogy egyes cipészek működése sikertelen, kell, hogy több cipész dolgozzék, p. 10.500; ha 10,500 tevékenykedik, akkor tényleg 10,000 olyan munkát fog szolgáltatni, mellyel a szükséglet kielégítettik. Az 500 képezi mintegy a termelési ág holt terhét. Hozzájárul, hogy az illető termelési ágra való előkészítéssel olyanok is el vannak foglalva, kik az említett különböző okokból a célt nem fogják elérni, olyanok, kiknek arra nincs tehetségük, olyanok, kik a vizsgáknál megbuknak, olyanok, kik korán elhálnak. Minthogy a nemzet már ezekért is bizonyos áldozatokat hozott, ezeket is a termelési költségekhez kell hozzászámítani, mert ezek elkerülhetetlenek. Hogy 100 orvos legyen, ki tényleg gyakorlatot folytat, 105-nek kell arra a pályára készülni, kik közül 5, akik már költségeket okoztak, elesik.

Ha az árak magyarázatára a termelési költségek tényezőjét igénybe vesszük, természetesen jól tudjuk, hogy a jelenségek áradatában nem tudunk a végső okokra visszanyulni. Mert mik tulajdonképpen a termelési költségek? Természetes, hogy a termelési költségek a termelésnél felhasznált javak, erők stb. árából állanak. Tehát tulajdonképpen egy circulus vitiósusban mozgunk. Arra a kérdésre: mik az ármeghatározó tényezők? a felelet: a termelési költségek. Arra a kérdésre: mik a termelési költségek? a felelet: a termelésnél felhasz-

nált javak ára. Annyit tehát be kell vallani, hogy az áraknak a termelési költségekre való visszavezetésével nem adunk a jelenségek láncolatának első gyűrűjére visszanyúló magyarázatot. De ez nem is szükséges. Mi általában mindig csak egy jelenség-párt magyarázunk, melynek tagjai úgy viszonylanak egymáshoz, mint ok és okozat. A jelenségek láncolatában a mának okozata a holnapnak oka és a mának oka a tegnapi okozata. Az utolsó elemzés aztán mint termelési költségeket azokat az áldozatokat tünteti fel, melyek a termelés által elhasznált termelési erőkből mutatkoznak.

Most néhány esettel akarunk foglalkozni, melyekben a termelési költségeknek az árakra gyakorolt befolyása korlátozott.

Itt első sorban tekintetbe jön, hogy a termelési költségek csak egy része enged pontos számításra; ezek a különleges költségek, tudniillik azok a költségek, melyeket minden egyes jószág külön-külön okoz. Így p. a zsebórák készítésénél minden órának külön fedél, külön számlap, külön mutató stb. és valahány órát akarunk gyártani, annyiszor merül fel az ezekkel járó költség. Ha kétszerannyi órát akarunk gyártani, kétszerakkora mennyiség kell az illető órárészekből. Ezzel szemben vannak olyan termelési költségek, melyek a termelés általános szervezésével összefüggnek, melyek nem tapadnak az egyes termelvényekhez és melyek nem emelkednek és csökkennek párhuzamosan a termelés terjedelmével. Ilyen pl. a műhely, a gyár bére, a világítás, a fűtés, az iroda, a berendezés, a vezetés, az igazgatás költsége stb. A termelés megnövekedhetik vagy csökkenhet — legalább bizonyos pontig, — de az illető tételekre eső költségek változatlanul maradnak; azért nem változik az irodai személyzet, a bérköltség, a fűtés, világítás költsége, a könyvvezetés költsége stb. Ezen termelési költségek felosztása az egyes termelvényekre adja csak az egyes termelvényt terhelő költséget, ez tehát a termelés nagyságától függ. Ha a termelés nagyobb, akkor minden termelvényre a termelési költség

egy kisebb része esik, ha kisebb, nagyobb része. De a termelés nagyságát sok esetben csak utólagosan lehet megállapítani, akkor, mikor a termelvény rég forgalomba került; a termelvény árának megállapításánál tehát a termelési költségek pontos megállapítása nem történhetik. Hogy mennyivel kell valamely áru árát emelni, hogy pl. a házbér költsége fedezve legyen, az attól függ, mennyi termelvény adatott el, azt pedig csak utólag lehet megállapítani. Ez okból tehát a termelési költségek ezen részére vonatkozólag az árak a termelési költségek arányában való pontos megállapításáról szó nem lehet. És a gyakorlati életben bizonyára nem hiányoznak az esetek, ahol valamely vállalat tönkrement az általános költségek helytelen számításának következménye.

Amit az általános költségekre vonatkozólag kifejtettünk, azt általánosságban lehet a termelési költségekre vonatkozólag állítani. A termelési költségek nagysága egy föltételes mennyiség. Tulajdonképpen nem mondhatjuk azt, hogy egy szeg előállításának költsége X , mert a termelési költségek különböző nagyságúak, bizonyos termelésnél lehetnek x ., nagy termelésnél lehet $x/2$., nagyon csekély termelésnél lehet $2/x$. Tehát mindig a termelés terjedelmétől függ, amely ismét különböző tényezőktől függ. Tehát bizonyos adott időpontban, adott helyen, adott termelési rendszer mellett csak azok a termelési költségek irányadók, melyek a termelés helyes mértékének felelnek meg. Azok a termelési költségek pedig, melyek ott merülnek fel, ahol a termelés vagy tulságos nagy, vagy tulságos szűk terjedelemben folytattatik, ezek irányadó befolyást a termelési költségekre nem gyakorolhatnak.

Tovább haladva azt észleljük, hogy számos termelési ágban a termelési költségek pontos számítása azért nem lehetséges, mivel különböző javak termelése egymással összefüggésben van. Hányféle termelvény állítatik elő együttesen a mezőgazdasági üzemekben, melyek rendszerint állattenyésztéssel és mezőgazdasági iparral vannak összekötve, vagy vegyészeti gyárakban, vagy a

bányászatban, melyek tehát együtt okozzák a termelési költségeket. Sőt a legtöbb termelési ágban a termelés első sorban bizonyos javak termelésére irányul, míg a többiek termelése mellékágnak tekinthető. A termelési költségeknek az egyes konnexitásban termelt javakra való felosztása lehetetlen. A legtöbb esetben úgy járnak el, hogy a főtermelvény ára fedezi megközelítőleg az összes termelési költségeket, a melléktermelvény pedig azon az áron adatik el, melyen egyáltalában eladható. Ez tehát szintén nem felel meg az ár pontos megállapításának a termelési költségek szerint. Vagy pedig a termelő azt mondja, a főtermelvény kell hogy körülbelül fedezze a költségeket, a melléktermelvény az adót, a lakbért, a reklám költségét, stb. Tehát itt sem történik az árnak kiszámítása pontosan a termelési költségek szerint. Minthogy pedig az itt tárgyalt eset igen gyakori, sőt talán azt mondhatjuk, körülbelül a szabály, úgy az a terület, melyen az ár szigorúan a termelési költségek szerint állapítatik meg, nagyon megszőkül.

Nagy nehézségekkel találkozunk továbbá az árnak a termelési költségekre való redukálása tekintetében, ha a termelés fő erőit, a termelési erőket szem előtt tartjuk. Lehet például szigorúan a munka termelési költségeiről szólni? Annyiban igen, amennyiben bizonyos munkák elvégzésére szerzendő speciális képességek áldozatokat követelnek a kiképzés szempontjából. Ami pedig a pusztá testi munkaerőt illeti, hisz az sem egyéb, mint következménye bizonyos fiziológiai állapotoknak, mondjuk a fizikai jólétnek, melyről életünk fentartása érdekében gondoskodunk és nem munkaerő előállításáért. Hisz ugyanazok a költségek fölmerülnek akkor is, ha nem dolgozunk és azoknál, kik nem dolgoznak. Legfeljebb történeti ténynek tekinthető, hogy számos ember meg van fosztva az élethez szükséges jószágtól és azért azoktól, kiknek számára dolgoznak, követelik, hogy legalább az élet fentartásához szükséges javakat bocsássák rendelkezésre munkájuk fejében. Egyes

munkateljesítményeknél nem is lehet azt megállapítani, a munka termelési költségeinek melyik része esik rájuk.

Ezzel nem akarjuk igazolni azt a tényt, hogy a munka a munkás életfentartási költségeinek megfelelően díjaztatik, hanem csak arra utalni, hogy még a termelés legfontosabb tényezőjénél, a munkánál is, az árak meghatározása a termelési költségek szerint inkább az elméleti absztrakció, mint a társadalmi tény jellegével bír.

Az áraknak a termelési költségek alapján való magyarázata más nehézségekbe is ütközhetik. A termelési költségek ugyanis az egyes termelvényekre különbözőképp oszthatók fel. Egy termelő például áldozatokat hozhat, de amelyeket egy nagy piac megszerzése céljából egyelőre csak részben számít fel, hogy így több vevőt vonzzon magához. De a termelő viszont ellenkező szellemenben is járhat el és mindjárt az első darabnál az összes költségeket megtérített magának (pld. a fényképész egy példánynál), míg a többi daraboknál csak a reprodukció költségeit számítja fel. A termelő bizonyos áldozatokat egészen vagy részben ingyen teljesíthet, hogy más teljesítményeknél magát teljesen kárpótoltassa. (Vasúti tarifák az érték tekintetbe vételével.) Viszont lehet fiktív termelési költségeket is felszámítani, törlesztést, biztosítást, melyeknek szüksége talán fel sem merül. Sokszor a termelési költségek azért nem találják az árban fedezetüket, mert a vállalat hanyatlóban van.

Sok esetben tudvalevőleg az árak előbb határozottan meg, mielőtt még az áruk megvolnának, a termelési költségek pontos ismerete tehát ki van zárva. Esetleg léteznek már az áruk, de kötések történnek későbbi időre, későbbi évekre, amidőn hasonlóképpen különböző tényezők befolyása alatt a termelési vagy reprodukcionális költségekben eltolódás következhetik be. Igen sok esetben tehát nem a tényleges, hanem csak a valószínű termelési költségekkel van dolgunk.

Végül még a következő esetekről emlékezzünk meg: A termelési költség szerinti számolás természetesen teljesen ki van zárva azokban az esetekben, amelyekben a

termelés a jelenben már nem lehetséges. További eset az, midőn a termelő a forgalom emelése érdekében egy időre a termelési költségek fedezetétől eltekint. Aztán arról sem szabad megfeledkezni, hogy olyan korszakokban, amidőn a termelés nagy, gyors, gyakori változásoknak van alávetve, az áraknak pontos kiszámítása a termelési költségek alapján nem lehetséges. Hogy számos esetben nem a termelési, hanem az újból való termelési költségek (reprodukcionális költségek) irányadók, — mire már Carey figyelmeztetett, — az tulajdonképpen nem kivétel a szabály alól, hanem csak annak némi modifikációja a verseny vagy egyéb tényezők befolyása alatt. Ellenkező jelleggel bírnak ama, különösen az ipar terén nem ritka esetek, amelyekben az árakban szigorúan véve a valódi termelési költségeknek csak egy része talál kifejezést. Azokat az eseteket értem, ahol az első vállalkozó tönkre megy — sajnos, gyakori esetek ezek — az utódja az egész telepet potóm áron megkapja és aztán a tulajdonkép csak részben felszámított termelési költségek alapján elfogadható árakat tud szabni. Arra talán nem is kell figyelmeztetni, hogy a Ricardo-féle földjáradéktörvény is tulajdonképp egy kivétel a termelési költségek elvének szigorú alkalmazása alól. Ezt Ricardo is igen jól tudta és minthogy elméletére nézve a termelési költségek törvényét alapvetőnek tekintette, a földjáradék jelenségében anormalis, a gazdaság alaptörvényeivel ellenkezőt látott. Végül még azt is említem, hogy személyes szolgálatoznál, legyenek azok magasabb vagy alacsonyabb természetűek, az áraknak a termelési költségek szerinti szigorú megállapításáról szó nem lehet.

Az itt letárgyalt esetek mindenekelőtt arra tanítanak bennünket, hogy a termelési költségek törvénye — bármilyen fontos és jelentős is — nem talál általános alkalmazást és nem alkalmazható mechanikusan minden árjelenségre. A gazdasági jelenségek éppen nem fizikai, hanem pszichikai jelenségek: a jelenségek szabálya mögött mindenütt ott áll az ember kimeríthetetlen indító okaival és számtalan szükségleteivel. Ebből következik

továbbá, hogy a szociálpolitika nem állhat meg annál, hogy a legáltalánosabb elveket megállapítja, hanem a jelenségek részleteit, az eltéréseket és variánsokat vizsgálja, azok természetét, jellegét, lényét. A termelési költségek régi, általános elmélete mellett szükségünk van a termelési költségeknek részleges elméletére.

KISEBB DOLGOZATOK.

A NEMZETGAZDASÁGTAN VISZONYA A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKHOZ.*

Századunk ösztöne, egész jelenkori fejlődésünknek funkciója odairányul, hogy a tudományt és a tudományos élet minden körét individualizáljuk, hogy a jelenségek nagy tömegét az öntudatlan egységből a különbözőség, az organikus egészévé összefoglaljuk. Ahol azelőtt a tények zavaros diszharmóniája az önkényszerű hypothézisek efemer alkotásával összegabalyodott, ott korunk amazokat a mindent átható elvek láncolatában összefűzte, fogalom és tartalom szerint egy tudományban. Ez történt különösen Laplace által a csillagászatban, Humboldt által a természettudományban, Buckle által a történelemben, Quetelet által a statisztikában, Smith által a nemzetgazdaságtanban, ott a természet birodalmában, itt az ember és az emberi társadalom birodalmában. Ismeretek helyébe lépett a *felismerés*, a tudomány többé nem belső ragasztéknélküli konglomeratuma a tényeknek, hanem egy szellemi légkör határozott egyéniséggel, átható elvekkel.

De éppen ezzel a fejlődéssel, az új ismeretkörök individualizálásának és munkamegosztásos szervezésével egy új nagy ténynyel ismerkedtünk meg, melyet így fejezhetünk ki: A tudomány egy. Valamint az egész szerves életet, szerveinek és más folyamatainak sokféle és rendkívül gazdag fejlődésével, az anyagcsere elvére visszavezethetjük, úgy az összes tudományok, legyenek bármennyire különbözők, egy közös tengely körül forognak, közös törvények szerint alakulnak. Megjegyez-

* Der Oesterreichische Oekonomist 1870. dec. 17. és 24. Nr. 50—51.

hetjük itt, hogy meggyőződésünk szerint a nemzetgazdaságtan abban a veszélyben forog, hogy elméleti álomhüvelyezések fövényében fog elszikkadni és csak akkor fog új korszakba lépni, ha a történeti kutatás éltető eleméhez az indukció górcsője járul, ha a nemzetgazdaságtan ki fog lépni az életbe, s a rendszerek felállítása helyett inkább a közgazdasági jelenségek kutatását tüzi ki feladatául. Valamint az ujkori természettudomány teszi, a nemzetgazdaságtannak is a tények világába kell kilépni. Követeljük ezért a természettudományi módszert. Ez épp úgy fog termékenyítőleg a nemzetgazdaságtanra hatni, valamint a vegytan arra szolgált, hogy a csillagászat a csillagos ég legfontosabb tüneményeivel megismerkedjék, valamint a növényföldrajz arra szolgált, hogy a kulturtörténet legtitkosabb változatával megismerkedjék, valamint a filológia új világításba helyezte az ókor történetét. És e példáknak nincs hossza-vége. Mindjárt a következő sorokban kísérletet teszünk annak kimutatására, hogy egy fontos természettörvény a gazdasági életben is évezredek óta uralkodik, bár nem sejtve, mélyen ható következményekkel, jelentőségteljes tartalmával. Értem az erő megtartásának törvényét.

A természettudományra nézve kevés törvény vált olyan nagy horderejűvé, mint az erő megtartásának, vagy mint némelyek szellemesen nevezték, halhatatlanságának elve. Új utakat nyitott az indukció elé, új módszereket teremtett. De bizonyos is, hogy kevés törvény bír azzal a jelentőséggel, mint ez. A természet erői pusztíthatlanul működnek évezredek óta, mindig változatlanul tartalmukban, csak funkcióikban, hatásaikban változó. De az emberi életben is, a gazdasági mikrokozmos világában is működik e törvény és az a tevékenység, melynek feladata ugyanezt az emberi gazdaságban is keresztülvinni, a termelés. Itt mindjárt egy tévedés ellen védekeznünk kell. Korántsem állítjuk, hogy a gazdaság nem semmisít meg erőket, vagyis értékeket helytelenül. Rengeteg sok érték pusztul el munkaerőnek, tőkeerőnek, gazdaságilag értékesítendő természeterőknek pusztulása,

illetőleg fel nem használása által. De a termelésnek éppen az a feladata, az értékeket megtartani, azokat magasabb funkciók felé vezetni, amint ez mindig történik is, ha a közgazdaság magasabb álláspontjára helyezkedünk. A termelő erők mindinkább kiaknáztatnak, gazdasági értékük emelkedik korszakról-korszakra és a történelem szerves folyama mellett észlelhetjük, ha nagyobb korszakokat összefoglalunk, hogy az értékek folyton szaporodnak.

Ez irányban a termeléssel párhuzamosan hat egy más tényező, mely eddig kevés figyelemben részesült, mely pedig az emberi gazdaságban nagy szerepet játszik. Ez a *törlesztés elve* (amortizáció). A törlesztés feladata sem más, mint az erők megtartásának biztosítása. Az a funkció, melynél fogva a világgazdaság folyamatában minden jószágot önönmagát, vagyis jobbanmondva értékét gazdasági hozadékában reprodukálja és mintegy gazdasági utódjaiban fentartja a „jószágvilág fajfentartásának“ is nevezhetnök.

Azonban menjünk tovább. Azt mondtuk, a termelés feladata, hogy az erők megtartásának törvényét az ember gazdasági világában megvalósítsa. Az a gazdasági műfolyamat az, mely a természet anyagcseréjének megfelel és mely az értékben hasonlót mutat, mint a természet a létkörüli harcban. A termelés tehát a gazdasági személyiség munkája, melynek segítségével az új értékeket teremti és a teremtetteket frissíti. Ha az egyesek életét vizsgáljuk, ha Lesage sánta ördögével bejárjuk az életet és beletekintենék az emberek gazdaságába, ahol az államférfi okmányai fölött töprenkedik, a fuvaros gabonáját viszi a legközelebbi városba, az ügyvéd irodájában a jogot keresi, a kereskedő áruaktárában tevékenykedik, mindnyájan ugyanarra törekednek, mindnyájan tevékenységükkel gazdasági személyiségüket szükségleteik kielégítése után akarják fentartani, mindnyájan konzerválni akarják az értékeket, mindnyájan az erőmegtartás törvényének hatása alatt állanak.

Mindazonáltal nem csupán erre szorítkozik a termé-

szet és az emberi gazdálkodás. Hol volna haladás, ha igaz volna az, hogy mindenki csak gazdasági értékének fentartására törekednék, s nem igyekeznék gazdasági tevékenységét oly módon kifejteni, hogy nagyobb, értékesebb termékeket hozzon létre? Egészen azonos folyamat észlelhető a természetben. Itt is fejlődés mutatkozik, itt sem uralkodnak és működnek az erők a kezdetleges kaoszban, hanem a kaoszból először a szervezetlen, sok évezred után pedig a szerves világ, a növényi, állati, emberi természet fejlődött ki. Tehát ugyanazon erő, azonban folytonosan fokozódó funkciókban. A nyers Alpeseiken, amelyek fölött most a szélvész dühöng, s amelynek kövezetén még a szervetlen erő uralkodik, évek múltán gyöngéd haraszt nő, megmutatva a magasabb, szerves funkciót, mert él, mert organismus. Lassanként talaj képződik rajta, ázalékállatkák fejlődnek ki s ugyanazon erőknek még különb funkciói. Így hatnak ezek az erők mind egyszerűbb jelenségek alakjában.

Ugyanezt látjuk a gazdasági életben. Az élelem, amit a munkás szerez, hasznos termékek előállítására kell hogy képessé tegye, melyek jóval nagyobb értékeket képviselnek. Az életbe való egyszerű pillantás világossá teszi ezt. A földmivelő kevés költséggel jóval nagyobb értéket termel. Ezt a fiziokraták is észrevették. De a kereskedő, az iparos is magasabb funkciókba fűzi a termelő elemeket; ezek értékek alakjában és pedig az értéktöbbletben jelentkeznek. Mindegyik termelő tehát nem csupán saját erejét tartsa meg, nemcsak azt az értéket teremtse, amely erejének tartalmát fentartja és amortizálja, hanem az erőknek magasabb gazdasági funkciót kell adnia, azaz nagyobb értéket kell termelnie, mint amennyit a termelésbe fektetett. Épen úgy kell az embernek szellemi erejét fokoznia. A történelem is azt mutatja, hogy a nyers mechanikai munkánál, amelyhez hozzáfogott, meg nem állapodott; a mechanikai elemet a gépekre háritotta át és erejének fenmaradt részével a szellemi termelést fokozza. Az erő fentartása és funkcióinak emelkedése mindig előre halad. És az annál inkább érvényesül, mennél

jobban tér-reá az észlelésnek és indukciónak arra az útjára, amelyet a természettudományok követnek. Köz-tudattá lesz, hogy az általánosítást nem lehet tovább foly-tatni, különben a közgazdaság üres elmélet lesz, amely a valóságos igazságok helyett hamis következtetéseken épül. A jelenségek világát számos alakulatában, végtelen teremtéseiben kell észlelni és megalapozni. A kereskedelem és forgalom, a mezőgazdaság és ipar történeti és természetes kifejlődésében adja majd a jövő nemzetgazda-ság tanát.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG MAI ÁLLÁSA.*

II.

Magyarország egyik legáldásosabb vidékén való hosszabb tartózkodás adott alapot az írónak, aki az ország egyéb részeit is ismeri, a következő fejtegetésekre. E fejtegetések nem alkotnak rendszeres egészet s a mezőgazdának sem mondanak újat. Csupán a magyar mezőgazdasági üzem fontosabb sajátosságait akarjuk a *közgazda* megfigyelése alapján megvilágítani. A viszonyok pontos ismerője előtt fel fog tűnni, hogy a magyar mezőgazdasági termelés terén lényegileg ma sincs másképen, mint évekkel ezelőtt, bárha azóta sok minden történt. Legáltalább az írónak ez a benyomása.

A mezőgazdaság mint rendszeresen üzött foglalkozási ág tudvalevően zsenge korban van. Akkor kezdődik, amikor a középkori hűbéri terheket megszüntették. Csak amikor a föld szabaddá lett, lehetett azt szigoruan számító gazdaság alapjává tenni. A mezőgazdaság tudománya született meg, amely az emberi tudás minden ágából hordotta össze anyagát. E tudományos haladásnak nagy volt a hatása, annál inkább, mert a mezőgazdaság segédtudományai ismereteiket eddig ismeretlen erővel fejlesztették. Ehhez járult a közgazdasági ismeretek fejlődése és terjedése, továbbá a gépipar, a közlekedési eszközök, a hitel-szervezetek bámulatos fejlődése, amelyek a mezőgazdaságot egészen átalakították s az egyszerű mesterséget bonnyolult, valósággal művészi üzemmé fejlesztették. Egy pillantás Németországra és Angliára világossá teszi ezt.

Vajjon a fejlődés ugyane folyamatát látjuk-e Ma-

* Der Oesterreichische Oekonomist 1870. december 17. és 24. Nr. 50—51.

gyarországban? Sajnos, nem. Magyarország az utolsó évtizedig a korszellemtől majdnem egészen elmaradt, a civilizált Európa történeti fejlődésén kívül esett, kormányváltozásoktól, háboruktól kimerülten és elszegényedetten a „lenni vagy nem lenni“ létkérdéseért küzdött a legutóbbi időkig. Hiányzott a pénz, a hitel, a munkaeszközök, a munkaerő s talán az igyekezet is. Ezért akkor, amikor Magyarország önállóságát ismét visszanyerte, az ország az európai államok mögött messze elmaradt. Az utolsó évek, évtizedek mulasztásait nem tudták pótolni. Magyarország mezőgazdasága nagyjában ma is a fejlődés azon kezdőfokán van, amelyet Európa kulturnemzetei régen meghaladtak s amíg ezek szervezetüket erősen kifejlesztik, mi még a *nuces projicere* küszöbén állunk. Itt-ott haladás észlelhető ugyan, de általában ennek előkészítéséről lehet csak szó.

A mezőgazdasági fejlődésnek egyedüli jelentős mozzanatai 1848-ban a *hűbéri terhek megszüntetése, a földtehermentesítés végrehajtása, a földhitelintézet alapítása* és ujabban a vasúthálózat kiépítése. Ezek mélyen bele nyulnak a magyar közgazdaságba és új kornak hajnalát jelentik. Azonban a vasúti hálózat az utak javítása nélkül, amelyeket teljesen elhanyagoltak, a földhitelintézet új és megfelelő jelzáloghitelintézetek nélkül, a földtehermentesítés az adók méltányos megoszlása nélkül kielégítő eredményre nem fognak vezetni. E téren nagyon kevés történik. Vannak vidékek, ahol a földadó egymaga 50%-ot tesz. Ez a tény elég ok arra, hogy gazdaságunknak az éghajlat által előidézett sanyaru helyzetében rablógazdaságot üzzenek. A földhitelintézet nem tudja kielégíteni a rendkívül megnőtt hitelszükségletet, hogy jobb gazdálkodásra, gépek bevezetésére térhessenek át. Más jelzálogintézet pedig ugyszólván nincs is.

A magyar mezőgazdaság legsürgősebb szükséglete a tőke, a folyó tőke, amely mezőgazdasági országban ritkán gyűl össze, nálunk azonban a politikai helyzet, az 1848 előtti korszakban az ipar és kereskedelem rendszeres elnyomása, az államháztartás rendkívüli szükségletei, a

tulspekuláció által az utolsó években okozott tőkepusztítás folytán teljesen hiányzik. Hogyan lehetséges ily körülmények között javulás? Hogyan szerezzük meg a gépeket, hogyan vezessük be az okszerű gazdálkodást, hogyan fejlesszük a mezőgazdasági ipart? A tőke tulságosan drága, a mezőgazdaság jövedelmezősége pedig ingadozó.

Természetesen az okszerű gazdálkodásra való átmenet más okokból is nehéz. A munkabér is drága, az adók tulságosan sulyosak, az éghajlat nagyon változó, úgy hogy a gazdálkodás valóságos szerencsejátékká lesz, amelyben magas tételekkel kell játszani, hogy egy huzással száz veszteséget fedezzünk. Így jutnak el a buzának erőltetett termeléséhez, amelynél minden mozzanat a rablógazdálkodást mozditja elő. A föld kimerüléséről természetesen még szólni nem lehet, azonban mind közelebb jutunk hozzá, ha minden a régiben marad. Ehhez járul, hogy a folytonos válság aláásta a bizalmat s a mezőgazdasági népesség konzervativizmusát s minden javítást, okszerű ujitást megakadályoz. Nem akarjuk ezzel sötétre festeni a valóságot, mert hiszen a természet itt is megtalálja az ellenszert. Amíg ugyanis gyakran éveken át rossz termés, addig nyugszik a föld s új erőt gyűjt. Ez az oka annak, hogy a trágya Magyarországon oly kis szerepet játszik. Eltekintve attól, hogy a talaj gazdag, gyakran évekig pihen. Ha aztán az időjárás kedvező, a talaj elég erőt és elég anyagot nyert, úgy, hogy a trágyát nélkülözheti. Ez még egy körülménnyel függ össze. Az állattenyésztés ugyanis, amelynek 1848 előtt nagy jelentősége volt, évek óta hanyatlást mutat. Ebben nem kis része van annak, hogy nagyobb árterületeket szabályoztak, amelyeket feltörték s most szántóföldekké lettek. Csupán a Tisza szabályozására utalunk. A legelőterület s ezzel az állatállomány mind kisebb lesz. Az istállóban való táplálás ugyanis Magyarországon ritka. Hogy az állattenyésztés hanyatlása mily hátrányos a mezőgazdasági üzemre, ezt kbülön ki sem kell emelnünk.

II.

Vizsgáljuk a magyar mezőgazdaság rendelkezésére álló *munkaerőt*. A nagyobb népesség hiánya és a földhöz viszonyított helyenként gyér megoszlása, tehát a relativ sűrűség csekélyisége egyik főjellemző vonás. E ténynél nem akarunk tovább megállani, csupán azt emeljük ki, hogy a vasutak fejlődése, amelyek az emberi erő szállítását is végzik, kiszámíthatatlan előnyökkel jár Magyarország mezőgazdasági termelésére. Ehhez még a következőket fűzzük:

1. a magyar faj propogativ aránya meglehetősen gyenge, a gyermekek halandósága jelentős;

2. az éghajlat és ezzel a termés szabálytalansága bőséget és nyomort okoz, mert szabályos forgalomról nem gondoskodtak, hiszen a gazdasági élet szervesen nem is fejlődött.

Ami a munkás minőségét illeti, meg kell jegyezni, hogy a tót munkást gyengébb munkáknál szívesen alkalmazták, a magyar jóval derekabb, de nagyobb igényekkel lép fel. Nőket is alkalmaznak a mezőgazdasági munkánál. Általában a tót jobb napszám mellett, a magyar pedig a felesgazdaságban. A földtulajdonos és a munkás viszonya egyébként szerződésen alapul, amelyet rendszeren májusban kötnek meg, amikor a munkabért és a természeti járandóságot állapítják meg. Ezek a szerződések ritkán valósítják meg a „*Clara pacta, boni amici*“ elvét. Rossz esztendőkből kiaknázza a földesur a munkást, jó években fordított az eset. Az igazságszolgáltatásra való hivatkozás rendszeren hasztalan, mert minden alkalommal azt tapasztaljuk, hogy egyik vagy másik fél kényszerhelyzetben van.

A külső munkásokon kívül minden nagyobb gazdaságban zsellérek találhatók, akik egy kis darab földet megművelés céljából, bizonyos természeti járandóságot és készpénzben 40—60 forintot kapnak évenként. A paraszt természetesen egészen szabad, nincsen alattvalói viszonyban s csak a szerződés köti, amely szolgálati kö-

telességeit szabja meg. Családostul megél a munkabérből, ha a gazdálkodáshoz ért, ami a magyarnak — legyen paraszt vagy főúr — igen kényelmetlen. Ha vasárnap megjelenik a házaló, szívesen adnak egy szakajtó buzát egy pohár pálinkáért vagy valami haszontalan édességért. Szorgalmat is csak oly mezőgazdasági munkában fejt ki, amely nézete szerint nemesebb foglalkozást jelent. Ipari foglalkozást, ami pl. tél idején kisebb keregettel járna, megvetéssel kerül el. Ez az oka annak, hogy a szövőszék, amelyet terjeszteni akartak, nem vezethető be vagy pedig csak nagy nehézséggel. Ezek akadályozzák a mezőgazdasági ipar fejlődését.

De a földesurak is messze elmaradnak a kor követelményeivel szemben. A tulajdonosok gondtalansága párosul a bérlők lelkiismeretlenségével, amit a rövid bérleti szerződés még fokoz is. Vannak itt-ott szakemberek, sőt olyanok is, akik a jövedelmezőséget, a gazdálkodás alapelvét, az okszerű gazdálkodás elvének feláldozzák. Egyébként a mezőgazdasági gépek terjednek már, főleg a cséplő- és aratógépek. A faültetés is fejlődik és az Alföldön, ahol azelőtt napokig utazhattunk anélkül, hogy egyetlen fát láttunk volna, mindenfelé faültetvényeket találunk, nagyobb gazdáknál faiskolákat és a pusztákat ma már élő fák kerítik be. Főleg az akácfák váltak be e téren, amelyek a magyar síkságon virágzásnak indultak. Mindennek dacára — bárha vannak gazdák, akik gyümölcsfák ültetésével is kísérletet tettek — még a kezdet kezdetén állunk, ami annál természetesebb, mert a fagazdaság a legtöbb vidéken fényüzésszámba megy, oly alacsony a jövedelem a rendszerint kedvezőtlen éghajlat miatt.

Ezzel egyik legfontosabb mozzanat ötlük szemünkbe: az *éghajlat* kérdése. Hosszu tapasztalatok erősítik meg azt a ténytet, amelyet Dietz ismert munkájában egyébként alaposan tárgyal, hogy Magyarország éghajlata éppenugy, mint mezőgazdaságának számos más tényezője, szélső ellentéteket mutat. Véget nem érő esők váltakoznak a legnagyobb szárazsággal, amikor hiába

eped a föld néhány cseppért. Az évszakok átmenete sem egyenletes. Nyáron valóságos fagy és hirtelen szárazság, ősszel forróság és hirtelen hideg nem tartoznak a ritkaságok közé. Gyakran hónapokig hiányzik az eső, akkor azután sötét felhők jelentkeznek, de csak azért, hogy gyorsan elvonulva, ismét a forró napsugarak égessék a gyöngye vetést. Más esztendőkből viszont, ami ritkább, mint az idejé is, majd minden második nap esős. A derült égből pillanatok alatt beborul s áradásokban zúg az esővíz, amit ismét pillanatok alatt a forró napsütés vált fel, hogy a növények hüvelyeit megpattantsa s a magvakat elszórja. Igaz, hogy ez utóbbi esetek ritkábban fordulnak elő. A pusztá, a magyar mezőgazdaság gazdag forrása, általában pusztító szárazságtól szenved, de olyan szomorú esztendő, mint az idejé, csak nagy ritkán tér vissza. A pusztá képe: egy európai sivatag, amelynek nincsenek oázisai. A talaj és a vetés megperzselődik, a kutak elszáradnak, hónapokig hiába keresünk felfrissülést. Ez a magyar mezőgazdaság állandó baja, oly baj, amely talán sohasem fog megszűnni s létérdekét veszélyezteti. Ez a baj okozza, hogy okszerű, szerves gazdálkodás nem fejlődhetik, mert szabályszerű váltakozó gazdaság ugyszólván lehetetlen. Lehetetlen, mert a gazda, a kedvező években a talajt teljesen igénybevenni kénytelen s nem teheti azt, hogy, miután buza- vagy egyéb gabona-termését elvesztette, takarmányt termeljen. Ennek a bajnak a folyómánya az állattenyésztés elhanyagolása, mert a fenti okból a legelőt fel kell törnie s szántóföld céljára felhasználnia. Ennek a bajnak a folyómánya a nagybirtok keletkezése, mert erős középosztály a jövedelem bizonytalansága folytán nem virágozhatik fel s a tőkét sem tudja előteremteni, amely a gazdálkodáshoz szükséges.

Ezekben az akadályokban rejlik az alaphiba, amit sem a talaj gazdagsága, sem a természeti előfeltételeknek egyéb előnyei nem ellensúlyozhatnak. Ezen csak egy következetesen keresztülvitt öntözőrendszer segíthetne, amit belátó mezőgazdák is nélkülözhetetlennek tartanak. De ennek is hihetetlen akadályai vannak. Ugy látszik,

hogyan az Alföld homokos altalaja — pedig az öntözés első-sorban itt szükséges — lehetetlenné teszi a víziépítéseket, mert folytonos beomlásokra kell számítani. Az egész Alföldön hiába keresünk egy folyamrendszert, patakokat és egyéb vizeket, amelyek e célra használhatók volnának. Lombardiában, ahol ily víziépítkezések nagy fejlődést tettek, ezek a vízmedencék fölös mennyiségben megvannak. Vajjon a Tisza, az Alföld egyedüli jelentős folyama, elláthatna-e egy kiterjedt öntözőhálózatot? Nehezen, az alapvizek ugyanis oly mélységben huzódnak meg, hogy felhasználásuk alig jövedelmezne.

Ezeket a körvonalakat megrajzolva, a magyar mezőgazdaság helyzetét a következőkben összegezhetjük:

A magyar mezőgazdaság ma egyetlenegy teljesen ép tényezőn nyugszik: a talajon. S ezzel a magyar közigazdaságban való szerepét is jellemeztük, mert minden termelés, tehát a mezőgazdaság is, inkább a tőke és munka támogatásától függ, mint a természeti tényezőktől. Magyarországon mindkettő hiányzik, de még ha e hiányokat pótolják, akkor is hosszú időre és kitartó tevékenységre lesz szükség. Egyelőre a mezőgazdasági műveltség gyenge, a gazdasági rendszer a talaj kiaknázásából áll, az adózás a földtulajdon kizsákmányolását jelenti s a főbaj az, hogy az egész országot szárazság gyengíti, amit a megfelelő öntözéssel nem enyhítenek s talán nem is enyhíthetnek. Így tehát a magyar mezőgazdaság képe nem örvendetes s e téren is talán az egyetlen reményt Széchenyi szavai adják: Magyarország nem volt, hanem lesz.

Magyarország kezében van a lehetőség, hogy e szavak annak idején testet öltsenek.

TERMÉSZETTUDOMÁNY ÉS NEMZETGAZDASÁGTAN.*

Korunk fejlődésében a tudományos haladás legélénkebb bizonyítéka a természeti és az emberi világ mély felismerése. A növényföldrajz a növényi szervezetek elhelyezésének és megoszlásának törvényszerűségeivel, a geológia a bolygók ércbe és kőbe vésett krónikájával, amelyet a föld sok ezer lábnyi mélységéből varázsoltak ki, szellemi és anyagi életünk fejlődése, az erkölcsi és népességi statisztika mind azt a meggyőződést kelti, hogy az emberi szellem, amely Schiller rajza szerint csupán a képzelet képeivel festette be a függönyt, amely a természet felismerését takarta el szemünk elől, ezt a függönyt itt-ott fellebenté. Azonban még mindig a kezdet kezdetén vagyunk s még annyira sem vagyunk, hogy Mózeshez hasonlóan lelki szemünkkel beeléssünk az emberi élet Kanaánjába.

Ahová tekintünk, mindenütt derekas munkát végeznek a napszámosok és a királyok, hogy az elmúlt idők hamuját eltávolítsák:

In der Beschäftigung, die nie ermattet,
Die zu dem Bau der Ewigkeiten
Wohl Sandkorn nur um Sandkorn reiht,
Doch von der großen Schuld der Zeiten
Minuten, Stunden, Jahre streicht.

A világ életének egysége, illetve ennek az egységnek a felismerése évszázadunk szellemi munkájának legszebb gyümölcse. Áthatva ettől a gondolattól, világosan látjuk, hogy a társadalomtudománynak nemcsak politikai, ha-

* Der Oesterreichische Oekonomist. 1871. jan. 21. 3. száma.

nem fizikai, élettani jelenségekkel is dolga van. A természet a fizikai és mechanikai erőket, a szervetlen és szerves anyagokat emberestül belevetette abba a retortába, amelyből a mikrokosmosznak elő kellett állania. Az emberi társadalom a pyramis csucsat alkotja, amelynek alapja az egész anyagi világ a porszemtől az emberi szív veréséig, a Sahara sivataghomokjától a tengeri hullám sóatomjáig, a gépeket etető szénbánya-erdőktől a föld belsejében az emberi agy gondolatalkotó foszforjáig. Az anyagi élet e nagyszerű szöveteiből egy fonalat kiemelni, ez a következő fejtegetések célja. Ez tudomásunk szerint az *első* kísérlet arra, hogy természettudományi elveket a nemzetgazdaságtan egészére alkalmazzanak.

Vajjon valóban lehetséges-e a közgazdaság és a természet egységét vagy legalább összhangját kimutatni? Az elvont tétel, amely szerint a közgazdaságon is változhatatlan természeti törvények uralkodnak, a valóságnak megfelel-e? Mielőtt mindkét kérdésre választ adnánk, a közgazdaság fogalmát tisztán ki kell hámozni, s megmondanunk, hogy az *emberi szükséglet kielégítésének* nagy és szükséges organizmusa az, amely a világ egységét térben és időben átöleli.

Ha a világgazdaság elemeit összefüzzük, kettőt látunk: a természetet és az embert, oly két elemet, amelyben örök, változatlan törvények uralkodnak, akár mechanikai, kémiai vagy szerves módon hatnak. Ezek a gazdaság elemein uralkodó törvények ez elemek tendenciáit jellemzik, legyen az a népesség szaporodása vagy csökkenése, a termelési eszközök korlátoltsága vagy a szél és időjárás. Ha megfigyelésünk eszközei valamikor tökéletesednek, s az emberi világ jelenségeit éppen úgy fogjuk tanulmányozni, mint az anatomus az izomszálak szöveteit, ha a statisztika a természet jelenségeit az emberi élet tünetényeivel párhuzamosan fogja összefoglalni, amikor mindkét világ causalitása mint egy Veronese-kép színhatása ötlük majd szemünkbe, akkor ez igazságok bizonyítéka a matematikai igazságok pontosságával rendelkezésünkre fog állani.

Néhány természettudományi elvet akarunk kiragadni, s a nemzetgazdaságra való alkalmazásukat vizsgálni. Vegyük szemügyre az *erő megtartásának* elvét. Hogyan hat ez a gazdaságra? Alapjában minden érték természeti erők alakjában jelentkezik, a különbség csupán abban az időben van, amikor ezek az abszolút értékek a gazdaság konkrét tömegébe jutnak majd. A természeti termékek, például az érc, a talaj ereje, a mechanikai erő, a meleg stb. készen van, ez adja a kulcsot ahhoz az eljáráshoz, amelyet oly közgazdák is követnek, mint Nebenius, aki nem idealista, hogy a nemzet vagyoni közé sorolják a bizonyos fokig lekötött, rejtett erőket is. A tájékozás nem nehéz. Az emberi erő, a munka, már a termék előtt, amelyben mint minősített érték jelentkezik, megvan, sőt a nevelés költségeiben, az élelmi szerekben, mint elfogyasztott érték jelentkezik. Ez oldja meg elvileg a Marx által ki-pellengérezett jelenséget, hogy a tőkés az erőmegtartás törvényének homályos sejtésével a munkanapot a fizikai lehetőség határáig terjesztik ki, sőt gyakran ezt a határt átlépik. Tőkéjük ugyanis a tétlenség folytán veszt erőben. Felfogásuk hibája az, hogy a legdrágább erőt, az emberi erőt pazarul fogyasztják.

Az erőmegtartás elvéhez a közgazdaságtanban még a következőket jegyezhetjük meg. Sajnos, még kevésbé megfigyelt tény az, hogy a termelés nagy része nem egyéb erőmegtartásnál, a már meglévő, tevékeny erő megőrzésénél, s hogy minden termelés első sorban az erő megtartását célozza. Marx felismeri ezt a munkások termékeire nézve. Kniesnek köszönhetjük a „rejtett termelés“ kifejezését, ami alatt mindazt a foglalkozást érti, amivel a már létező gazdasági erők megtartását akarják biztosítani. Ide tartoznak a legelőkelőbb foglalkozások, pl. az orvosi foglalkozás éppen úgy, mint a legkülönbözőbb kézi munkák, ha javítás címén olyat teljesítenek, ami csupán a fentartásra való. Ez a célja a kémiai termelés sok termékének, ha az a céljuk, hogy más anya-

gokkal összeolvadva, ezeknek tartósságát fokozzák, pl. a vízüveg.

Csak annyiban nem egyezik a gazdaság az erőmegtartás elvével, amennyiben a természeti erők összege mindig ugyanaz marad, a gazdasági erők összege azonban, az értékek végtelenül szaporodhatnak. De éppen ebben nyilatkozik meg a különbség emberi természet, a melynek nincsenek határai, mert a szellem munkájának határtalan készüléke ez. Ez az a magasabb fok, amelyet az ember elfoglal, mert az erők szaporodásának korlátozó törvényeit nem ismerve, szelleme az élettelen anyag korlátait keresztültöri.

Egy magasabb elvhez jutunk. A természetes létezésnek fokozatai, e fokozatok egymásutánja a természettudomány által még fel nem ismert tény és még a gyermeki kedély sejtésein túl nem vagyunk. Ennek dacára senki sem kételkedik e fokozatokban, s bizonyos, hogy a növény magasabban áll, mint a kristály, az állat magasabban, mint a növény és az ember mindenképp fölötte áll. A geológia elegendő anyagot nyújtott annak a felismerésére, hogyan alakult át a szervetlen anyag növényi és állati organizmussá. Amint itt a kezdetleges funkciók emelkedését észleljük, a közgazdaságban is öntudatlanul, de nem haszon nélkül — ugyanez a folyamat megy végbe. A gazdasági termék nyersanyag alakjában körforgást tesz mindig azzal az igyekezettel, hogy magasabb értékű organizmussá legyen s végre a legkülönb alakban szolgáljon az embereknek. A nyers pamut magasabb értéket nyer a fonásban, a szövetben, a posztóban, a ruhában — oly folyamat révén, amely száz funkcióra oszlik. Mindezeknek az a tendenciája, hogy magasabb értékű organizáció legyen.

Kövessük mindkét jelenség alaknak családi hasonlóságát. Mindenki ismeri az *erő-átvitel* jelenségét. Ez a jelenség sem ismeretlen a gazdasági életben, a *csere* álcájában jelentkezik. A társadalom gazdaságára jellemző, hogy minden termék egy másik terméké lesz a termelőre nézve, tehát minden erő más erővé alakul át. Ez az

életcélja. Ez az erőátvitel a jószág physiognómiájában is kifejezést nyer, pl. azt mondjuk, hogy ez a kocsi annyi kabátot, annyi kalapot, annyi cipőt, kenyeret ér. A kocsi — vagy ennek gazdasági ereje — arra törekszik, hogy más erővé alakuljon át, s ez az átvitel, mindenütt, a gazdasági világ minden pontján és minden időben helyt foglal.

A létért való küzdelmet a gazdasági életben Lange, a „Történeti materializmus“ (Geschichte des Materialismus) szerzője, az „Arbeiterfrage“ című művében kifejtette már. Kevesebb méltatásban részesült a „természetes kiválasztás“ elve, amely a gazdaságra nézve egyaránt fontos. A gazdasági életben *verseny* és *járadék* alakjában jelentkezik; az utóbbi jelenségek elvét Schäffle fejtegetései világították meg, aki különben nem fogadja el természettudományi álláspontunkat.

Kevés hiányzik képünk teljességéhez. Ne felejtkezünk meg arról, hogy az a két jelentős ösztön, amelyet a természet állatba és emberbe oltott — az *önfentartás* és a *fajfentartás* — az emberi gazdaság ösztönei is. Az előbbit a gazdaságban *biztosításnak* és *amortizációnak*, az utóbbit reprodukciónak hívják.

Ezen az uton az emberi gazdaságnak ugyyszólván egész körét befutjuk, közte és a természet között nagy-szerű összhangot fedezünk fel. A termelés és megtartás természeti jelenségek alakjában jelentkeznek. A fogyasztást kirekesztjük, s joggal, mert nem gazdasági tény, de amennyiben új termelés csirája, az erő megtartás törvénye uralkodik rajta. Új képet nyerünk ezzel tudományunkról. Ez a kép harmonikusan illeszkedik a Kosmos nagyszerű képéhez, s mesés szép színárnyalatokkal, oly jövő látszatával kecsegtet, amelyet a közgazdaságtanban hiába kerestünk.

A SKÓT BANKOK ÉS A MEZŐGAZDASÁGI HITEL.*

I.

Az Ausztriában és Északnémetországban folyó vita, amely ugyan különböző szükségletekből és így különböző célokból indult meg, nagyon időszerűvé teszi Wolowski francia szakembernek művét (Die Banken von Schottland von Wolowski. Aus dem Französischen übertragen von Jul. v. Holtzendorf, Berlin 1870). Taglaljuk ezt a munkát kissé alaposabban s közöljük belőle mindenekelőtt egy részletet, amely a magyar bankankét alkalmával elhangzott nézetek megvilágítására különösen alkalmas.

A bankjegyek értéke, írja a szerző, amelyek egész Skótországra forognak, rendszeren csak 2 millió font sterlinggel, azaz 50 millió frankkal haladják meg a nemes fémek teljes értékét, amelyek tartalékul szolgálnak, hogy a jegyek beváltására irányuló követelményeknek megfeleljenek.

A skót bankokra bizott letétek összege — nem szólva egyéb pénzüzetek kezéhez jutott értékekről — 60 millió font sterlingre rugnak, ami óriási összeg. Kiviláglik ebből, mily elenyésző a jegykibocsátás eredménye ez óriási mennyiséggel szemben. A skót bankok virágzásának ez a titka, s titka azoknak az előnyöknek, amelyeket az ország három alakban élvez. Ezek a kereskedelmi, az ipari és a mezőgazdasági hitel. Ténylegesen meglevő tőkékkel dolgoznak itt, amelyeket a takarékoság halmozott fel. Tehát nem a jog teremti meg a csereeszközöket,

* Der Oesterreichische Oekonomist. 1871. jan. 21. 3. száma.

amelyeknek haszna korlátozott, s szigoruan megszabott határok között mozog.

Az a haszon, amit a bankjegyek kibocsátásával érnek el, az osztalékok alakjában kapott nyereségnek csupán tizenkettedrészét, tehát igen kicsiny részét teszi. A skót bankok szervezete és létezése korántsem függnek ettől, hanem főleg a megtakarított tőkétől, amely felesleges mennyiségben rendelkezésükre áll, amit a biztonság fokoz, amely viszont a csereeszközök szoliditásán nyugszik. A kibocsátás szabadsága, amelyet némely írók kívánnak, Skótországbán nincsen meg. Csupán tizenkét banknak van az a kiváltsága, hogy bankjegyeket bocsásson ki.

A bankjegyek és a készpénz a civilizált országok vagyonának aránylag igen kicsiny részét teszik. Értéktelen és veszélyes a csereeszközök szerepét a tőke funkcióival összetéveszteni s azt hinni, hogy a munka hatalmát fokozzuk, ha azokat a jeleket szaporítjuk, amelyek segítségével az üzleti forgalom lebonyolódik.

Skótországból nem bizakodott egy szomorú mechanizmusban, hanem az éltető erőt keltette új életre. Mire szolgálnának a hitelnek nyújtott megkönnyítések, ha a nép ezeket nem tudja kiaknázni? Ez hiányzik nálunk, a vállalkozó és gyakorlati szellem, amely a skótokat jellemzi, ez azoknak az eredményeknek a magyarázata amelyek a megtakarítások egyesítésének és a munkára szánt eszközök alkalmazásának köszönhetőek. Ha ezeket a tulajdonságokat magunkévá tesszük, akkor az intézetek önmaguktól fognak szaporodni, mert megtalálják majd azt, ami létezésük éltető eleme. Nem bankjegyek kellenek, hiszen ebből nem sokra van szükség. Nem a hitel intézetek versenye, ami ott nincsen meg s nem a bankok tömege. Nem sok a bank Skótországbán, hiszen meg kell különböztetni a bankot a sok fiókintézettől. Nem az alaptőkéknek előlegezés céljaira való felhasználása, amelyeket járadékokba fektetnek, sem a kamatoknak pénzügyi mesterkéeltséggel történő leszorítására van szükség, mert a kamatokat a normál

kamatláb szerint fizetik; ezt a kamatlábat pedig a kinált tőkék bősége és a kereslet intenzitása határozza meg. Mindezek a varázseszközök nem okozták Skótországnak a hitel kiterjedt szervezetét. A hitel fejlődése egyszerűen annak az eredménye, hogy két elemnek: a mindinkább egyesülő tőke és az állandóan fejlődő munka közeledésének értékét felismerték. Mihelyt ezt hasonló módon a többi európai államban is megértik, erők fecsérzése, zaj, szinpadai jelenetek nélkül megjön az eredmény — az egyéni kezdeményezés erőteljes érvényesülése és az egyének segítőeszközeinek gyors felhalmozása útján. Ekkor a mezőgazdaság a bankok mély medencéiből végtelen segítőeszközöket merítenek, anélkül, hogy oly papírpénz veszélyes alkalmazására gondolniok kellene, amely minden készpénzalapot nélkülöz.

II.

A skót bankok tevékenysége Wolowski szerint a következőkben foglalható össze:

1. A 12 központi hitelintézet, amelyeket Skótország népessége számára — Ausztria-Magyarország $\frac{1}{6}$ része — alapítottak, oly mértékben vesztett jelentőségéből, amint a fiókinézetek, amelyek minden kis városra, falura kiterjesztették működésük körét, jelentőségben nyertek. A hitel szervezeténél nem a centrálizációra, hanem decentrálizációra, nem egyesítésre, hanem lokalizálásra, nem függésre, hanem kölcsönösségre vetették a sulyt. Így az Angol Bank pl., amely az egyesült királyság valamennyi hitelintézetének természetes központja, a skót bankoktól a szükség pillanataiban a készpénz egy részét igénybe vette, viszont a skót bankok az Angol Bank segítségével egyenlítették ki a felmerülő hiányokat.

2. Mindegyik speciális hitelszervezetnek, amely egy bizonyos kereseti ágra szorítkozik, nincsen létjogosultsága. A reális hitel minden kereseti ág összefüggésén alapszik, tehát lehetetlen külön mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi hitel. Csupán oly hitelalakzatokról lehet szó, amelyek a kamatláb, a kölcsön mértéke és a

kölcsön határideje szempontjából térnek el egymástól, pl. a kereskedelemnek nagyobb összegeket kíván rövid határidőre, a földtulajdonosnak azonban az ő termelésének megfelelő hosszabb határidőre van kölcsönre szüksége, amelynek határát a rendelkezésre álló kezesség szabja meg (cash accounts). A hitel megítélésénél főleg a hitelképességre kell súlyt vetni.

3. Nincsen hitel letét nélkül, a személy vagy a vagyon reális biztosítéka nélkül. Az értékpapírok mennyisége tehát sohasem haladja meg a tényleg meglévő érték-tárgyak határát, tehát a munkán és termelésen alapuló személyi hitel a termelőképeség köréből soha ki nem lép s így minden olyan tőkemozgalom, amely csupán spekuláción és változó fogyasztáson alapszik, a reális hitel szervezetéből ki van zárva. Eszerint a bankjegvek kibocsátása csak oly mértékben megengedett, amennyi szükséges ahhoz, hogy a tőkét gyorsan átruházzák, gyorsan értékesítsék és mindenfelé elosszák. Itt szétfoszlik az ábránd, hogy a papír révén pénzt lehet teremteni s reámutatnak a veszélyre, amely a csereeszköz és a tőke funkcióinak összetévesztéséből származik. A skót bankok bankjegyforgalma kb. 5 millió font sterling, ennek legalább a fele értéke erejéig készpénzkészlettel rendelkezik, azonban a benyújtott letétek értéke a bankjegyforgalmat tizszeresen meghaladja és kb. 60 millió font sterlingre rug. Így a skót bankok szabadsága a jegykibocsátás terén Peel Róbert 1844. évi reformtörvénye mellett önmagát tudta korlátozni.

4. A banküzlet terén nem tulságosan szabad és nagy a verseny. A skót bankok jegyeiket hetenként kétszer kicserélik egymás között és az egyenleget kincstári jegyekben vagy az Angol Bankra szóló váltókkal egyenlítik ki.

5. Az egyedüli biztosíték, amely mindig éber, a kétes vállalkozásokat kizáró ellenőrzést biztosít, a bankalapítóknak egész vagyonukkal helytálló, tehát korlátlan és egyetemleges felelőssége.

6. A bank résztvevőinek egész nyeresége az a különbség, amely a benyújtott letétek kamatozása és a nyuj-

tott hitel kamatlába között van. Az igazgatási költségeket azoknak a bankjegyeknek a kamataiból fedezik, amelyek kamatkötelezettség nélkül teremtenek. A kamat megállapításánál és vételénél mindenkor a tőkepiachoz alkalmazkodnak.

Ezen az egészséges alapon a bankok oly medencékké lettek, ahová a kisemberek megtakarított fillérei csöppenként folynak bele s ahová a termelés különböző csatornáinak feleslegeiket levezetik. Ez a rendszer a vízlecsapolás és az öntözés rendszeréhez hasonlít, amely mellett a felesleges tőkét a jóllakott talajtól elvonják s oda vezetik, ahol a munkát megtermékenyítik és a növényzetet szaporítják.

A skót bankok a letétek rendszerét és a nyílt hitelt szervezték, a letéteket kettős alakban veszik át: a *deposit receipt*, a nyugvó letét és az *operating deposit account*, a működő (dolgozó) letétszámla alakjában. A *cash credit accounts*-ban ellenben nyílt hitelt nyújtanak, amely fölött a hitelt élvező két vagy több kezes érvényes biztosítéka mellett, amelyet elfogadtak, a hitelnyitás pillanatában rendelkezhetik 100—1000 font sterling erejéig. Ezek a nyílt hitelek, a pénztári hitelszámlák virágzásuknak főforrásai, mert minden mezőgazdának évenként egyszer feleslege, egyszer hiánya van: üzemi tőke nélkül nem boldogul s mindent egyszerre el nem fogyaszt. Ez az egész eljárás egyszerű oka.

Ha ezeket az elveket egy racionálisan megalapozott bankrendszer alapjául elfogadjuk és ezt kell tennünk, akkor a mi bankjaink alapelveivel összehasonlítva észrevesszük, mily nagy távolság választ el bennünket azoktól az alapelvektől. Csak az osztrák nemzeti bank, az alsó-ausztriai leszámítoló bank, néhány földhitelintézetünk és takarékpénztáraink közelítik meg a skót bankrendszer szervezetét és igazgatás elveit. Minden egyéb, hangos programmal megindult bankunk csupán alapítási bankok (Gründungs-Bank), Credit-Mobilier intézetek, amelyek könnyelműen alkalmazzák a tőkét, előmozdítják a szenvedélyes tőzsdejátékot, vezetésükben a komolyság és tisztesség hiányzik.

A TERMÉSZETTUDOMÁNY ÉS A KÖZGAZDASÁGTAN VISZONYÁHOZ.*

Jäger a Cotta-féle Ausland 11. számában egy különös „tanulmányt“ közöl, amelyben a következő tételek foglaltatnak:

„A legalacsonyabb emberi fajok, mint a tasmanok, ausztráliai négerék még szigetlakók. Ahol a szervezkedés különb, ott a gyengébb faj a hegységet, az erősebb, képe-
sebb faj a síkságot és dombos vidéket foglalja el. Így élnek a pirénei hegységben a baszkok, viszont szigeten, Angliában élnek a valamikor az egész földkerekségén elterjedt kelták utolsó maradványai. A magas Alpokban néhány régi néptöredék található még. A Kaukázus és a Himalája néptöredékek valóságos sereglete. A kontinentális fajok fölénye a sziget és félszigeti fajokkal szemben a népek történetében világosan kidomborodik; először is az ó-világ emberfajainak fölénye az amerikai vörösbőrűekkel szemben, azután Európa népeinek története is ezt mutatja feltűnő módon. A régi kontinentális pelaszkok elvesztették Görögországot, a görögöket legyőzték később a még inkább kontinentális macedónok, akiket átmeneti sikerek után a még inkább kontinentális törökök igáztak le. A római történet előtti korról pontos adataink nincsenek ugyan, tudjuk azonban, hogy a régi rómaiak a kontinentális indogermánok ága, akik a nem indogermán, peninsularis etruszkokat leigázták. Mihelyt ők önálló peninsularis fajként szerepeltek, a kontinentális germánok győzelmének áldozatai lettek, amíg a peninsularis baszkokat, akik valamikor egész Spanyolországban és

* Der Oesterreichische Oekonomist. 1871. ápr. 1., 13. száma.

Dél-Franciaországban terjedtek el, a kontinentális kelták győzték le, az utóbbiakat pedig az ázsiai indogermánok. A politikai organizációk is a kontinentális és a peninsularis ugyanilyen ellentétét mutatják.“

Itt is, mint oly gyakran tapasztaljuk, felületes, szellemesnek látszó, azonban minden alapot nélkülöző eljárással találkozunk, ami a legfontosabb kulturkérdések tárgyalásánál észlelhető, hogy természettudományi mozzanatokot a társadalmi és gazdasági fejlődéssel hoznak kapcsolatba abból a célból, hogy a társadalmi jelenségeket természeti okokra vezessék vissza. Ilyen kölcsönhatás tényleg van, a népek és fajok kulturájának fejlődése mai alakjában nem véletlen, történeti, hanem szükségszerű, természeti alapokon nyugszik. Ez természetes. A kutató nehéz, de jutalmazó munkája éppen az, hogy ezeket a véletlen és természetes mozzanatok kölcsönös hatását minden egyes esetben észlelje és megállapítsa. Egy faj egész fejlődését csupán természeti, még pedig egyetlen okra visszavezetni, legyen ez az ok akár a talaj alakulása, akár az éghajlat vagy egyéb alakulat, a felületes szellemeskedésnek netovábbja. Mily hamisak Jäger tanai, fejtegetései a jelen esetben, azt az ismert tények igazolják.

Kezdjük a régi történeten. Az ó-kor egész művelődése a földközi tenger medencéje körül összpontosul: Fönícia, Karthago, Róma, Görögország. A kontinensek, amelyek az emberi élet legszebb virágzásának tanúi lesznek, sötétségben voltak éjszaka borul rájuk. Minden kísérlet, a mellyel Ázsia belsejét a nagy népélethez akarták csatolni, sikertelen maradt. Az egész történet a partvidéken, a félszigeti országokban és a hegyes földszegélyeken játszódott le.

A középkor történetében nem Oroszországnak nagy steppéje vagy Magyarország pusztája játszószék a főszerepet, ami Jäger szerint természetes volna, hanem a tengerjáró normannok, akik a kontinentális keltákat győzik le; a velenceiek, a lagunák gyermekei, Genua a kontinentális bizantinusokon uralkodik, a tengerövezte

Hollandia, a német Hansavárosok; a kontinentális hunnokat és avarokat leigázzák. Nagy földterületek még nem játszanak szerepet, az egész középkori történet félszigetekre és tengerparti városokra szorítkozik.

Hasonló érdekes példákat mutat az ujjkor. A szigetlakó angol a földkérekség felén uralkodik. A félszigeti amerikaiak hatalmas államot alkotnak, míg a félszigeti Spanyolország, amely Angliával szemben Amerika kontinentális tömegeit hódítja meg, erkölcsileg és politikailag tönkremegy. A kontinentális Németország csak 1871-ben jut politikai hatalomhoz, míg a kontinentális Ausztria gyengül, s a kontinentális Oroszország még nem halad a civilizáció élén.

Azt a csekélységet is feledte Jäger, hogy Európa, melynek a legfejlettebb félszigeti alkata van, a világtörténet színpada, amelynek bölcsője a félszigeti Kis-Ázsiában volt, míg a kontinentális Afrika, a kontinentális belső Ázsia még mindig Jäger elmélete ellen küzd.

De elég! Jäger ur figyelmét csupán Curtius Görögország történetének bevezetésére, Mommsen Római történetére akarjuk felhívni, Fraas: „Klima und Pflanzenwelt“ című munkájára, akit ő is bizonyára tekintélynek fogad el s aki megtanítja arra, hogy kombinációi tévesek. A természet — sajnos — nem ad könnyű munkát, a felismerés nem oly egyszerű.

Végezetül még egy tekintélyre hivatkozunk, akit Jäger ur bizonyára elismer, Humboldt Sándor, aki a következőket mondja:

„Minden, ami a bolygók felszínén, az emberi nem lakóhelyén, a formák változatosságát és a sokféle alakulást előidézi, alacsony, elkülönült fensík-részeknek és síkságoknak keverékét, amit Nyugat- és Dél-Európa oly szerencsésen mutat és ami a meteorológiai folyamatokat és a növényvilág termékeit oly változatossá teszi, a népéletnek sajátos jelleget ad; s minthogy pedig minden földszallagnak, még ugyanazon szélességi fok alatt is, más-más kultúra felel meg, szükségleteket

teremt, amelyeknek kielégítése a lakosokat tevékeny munkára sarkalja.“

„A földközi tenger a legfontosabb világeseményeknek kiinduló pontja volt, gyakran öbölformájára behasított, amihez a keleti kontinens közelsége járul, az Aegei tenger szigetgazdagsága, amely az átmeneti kultúra hidja volt.“

„Európának Ázsiával szemben még más előnyei is vannak. Idetartoznak a kicsiny és egyenlőtlen kontinentális fejlődés észak irányában.“

„A kontinens alakulását külső tagolás befolyásolja így többszörösen behasított partszegélyek az éghajlatra, a kereskedelemre és a kultúra fejlődésére jótékonyan hatnak.“

Ritter: Földisméje (Erdkunde) is érdekes tényeket tartalmaz, amelyek Jäger elméletének ürességét bizonyítják. Ilyen elméleteket meg kell cáfolni, mert az induktív módszer erejében vetett bizalmat aláássák. Ez veszélyes volna a tudományra nézve, mert ennek köszönhető sok értékes tudományos vivmány, amelynek sorát még le nem zárták.

A NEMZETGAZDASÁGTAN ELMÉLETÉHEZ.*

Gyakran hangoztattuk, hogy a természettudomány újabb tényei, különösen pedig az egyes jelenségek felé haladó módszer a nemzetgazdaságtant meg fogja termékenyíteni. Mily világosságot vetettek a népek gazdasági életére *Ritter* Károly, *Peschel* Oszkár és *Humboldt* kutatásai. Az ujkori tudományos fejlődésben az az örvendetes, hogy az összes tudományok egymást támogatják, termékenyítik, fejlesztik. A földrajz a fizikának, a csillagászat a kémiának, a történelem a nyelvészetnek nem egy kincset köszön. Aki a nemzetgazdaságtan újabb fejlődését ismeri, tudja, hogy újabban eltér a skót doktriner iránytól és a való élet tanulmányának köszönheti virágzását. A speciális, az észlelhető e tanulmányozása a tudomány előkelőinek neveivel függ össze. Csúpan *Thünen*-t, *Tooke*-ot, *Roschert* említjük.

Kísérletet teszünk arra, hogy induktív alapon vizsgáljuk az értékelméletet, amellyel azután egy a nemzetgazdaságtanban is fontos természettudományi elv alkalmazását is összekapcsoljuk.

Ha mindarra visszatekintünk, amit eddig az értékről mondtak, akkor *Göthe*-vel kell tartanunk:

Mir wird von Alle dem so dumm,

Als ging mir ein Mühlrad im Kopfe herum!

Smith szerint az érték a munkában rejlik, amelyet egy jószággal vásárolunk meg. *Ricardo* szerint az érték a munkában rejlik, amelyért egy jószágot vásárolunk, vagy a termelési költségben. *Say* azt állítja, az érték a használhatóságban van. Mások a használati értékben keresik, *Carey* azt mondja, hogy az érték a természetnek

* Der Oesterreichische Oekonomist. 1871. május 20., 20. száma,

az emberrel szemben kifejtett ellenállási mértéke. Ujabbban pedig az a hit: érték nem egyéb, mint nyert munkaidő.

A dogmatika ily többé-kevésbé érthető magyarázatokkal szolgál. Ha azonban a kérdést a természethez, a józan élethez intézzük, a nehézségeken túl leszünk, amelyeket az elmélet mesterségesen idézett elő. Ha az értéket mindennapi megjelenésében vesszük szemügyre, amint minden pillanatban élénk tárul a jószágok álarcában, a gazdaságban, az üzleti életben, a piacon, közelebb jutunk az igazsághoz. Az érték életre kel s élettörténetét elmondja. Ekkor látni fogjuk, hogy az érték nem oly egyszerű, amint azt az iskolai tudományosság képzeletli, hanem bonyolult, mint minden, amit a természet alkot. Néha csakugyan a termelési költség képviselője, ez az eset áll be, ha a verseny egy árucikkre veti magát, korlátlan mennyiségben a piacra dobja, ahol a vevő könnyen jut hozzá azon áron — pénzben kifejezett értékben — amely éppen a gyáros költségeit fedezi. De az ellenkező eset is bekövetkezhetik. A rossz aratás a gabona árát emelheti, az ár oly magas lehet, hogy ennek a határa csupán a fogyasztó fizetési képessége. Más is történhetik: az érték sem a termelési költséghez, sem a fizetési képességhez nem alkalmazkodik, hanem a *pretium affectionis* esetével állunk szemben, amikor valamely árunak *mi* valamely képzelt okból különös értéket tulajdonítunk. A divatcikkek, ritka műtárgyak és régiségek esete ez. Az élet végre ezeknek az eseteknek néhányát összekapcsolhatja, ami az érték alakulását újra más módon befolyásolja.

Csak azt mondhatjuk, hogy minden értékbecslésnek oka a szükségletekben és abban a jelentőségben rejlik, amelyet a jószágoknak tulajdonítunk, de ez még nem gazdasági mérőeszköz, mert az élet, mint minden élő, nem mérhető vagy legalább is, mint minden ethikai, nem objektív és külsőleg nem mérhető meg. Az érték valójában éppen oly sokféle, mint a gazdasági értékbecslés motívumai: sok gazdasági erő componense. A való élet meg-

figyelése mutatja ezt. Az érték sok tényező terméke, amelyek közül a legjelentősebbek: a termelési költségek, a kínálat és kereslet, a használhatóság, az ujratermelés költségei. Az egyik jószágban tulsúlyban lesz a költség, a másikban a használhatóság megbecsülése, a harmadikban pedig az előszeretet. A gazdasági életet folytonos változásaival nem szabad a meghatározások szűk medrére szorítani, hanem a gazdasági élet valóságát kell feltárnunk.

Oly elv fejtegetését ígértük meg, amely fontos a nemzetgazdaságtanban, bár eddig csupán a természetben figyelték meg. Ez a *helyettesítés* elve. Akármilyen feleslegesnek látszik az alábbi analogia, mégis az a meggyőződésünk, hogy ezeknek a tényeknek szigorú megfigyelése és világos felismerése közgazdasági szempontból fontos gyakorlati eredményekkel fog járni.

Ha az emberi testet vizsgáljuk, e hatalmas, fenntartó elvnek nagyszerű érvényesülését látjuk. Egyik vese pl. nem működik, de azért a húgyany, a húgysav, a kén-savas sók kiválasztása tovább folyhatik, mert a másik vese annak munkáját is elvégzi, úgy hogy munkájának fokozásához mérten meg is növekedik. Hasonló történik a tüdőnél, csak hogy itt az egyik működésben nem levő részt gyakran a még épp tüdőhólyagocskák helyettesítik, amelyeknek kiterjedése azután a kiegészítő lélekzőmunkát idézi elő. Sok eset van, amikor az organizmus pótolja a hiányokat s kiegészítő berendezésekkel segít magán. A beteg testnek életképessége attól az időtől függ, amely a kiegészítő berendezések teljes kifejlődéséhez szükséges. Egy nagy véredény eldugul pl. de ha ez nem halálos kimenetelű, akkor e véredény feladatát a mellékes edények veszik át s a vérkeringés akadálytalanul folyik tovább. Egy szivbillentyű pl. nem zár rendesen, amiáltal nemcsak a vér áramlása fordul meg részben, hanem a rendesen folyó résznek nyomása is csökken; ezzel szemben a jól táplált egyéneknél erősebb lesz a szivizom, a gyengült nyomás újra megerősödik s a bajok, amelyek

a vérkeringés folyamán kezdetben jelentkeztek, enyhülnek.

Ezt tette a természet az ember javára, hogy életét lehetőleg biztosítsa. A közgazdaságtanban sajnos sokszor éppen az ellenkezőt tették, mert minden erőt egy pontban egyesítettek, hogy a gazdasági jólétet fokozzák, de a várt eredmény helyett majd az egyik, majd a másik szerv tultengését idézték elő. Ahelyett, hogy a gazdasági életet minden elemében fejlesszék s az egyes szerveket szaporítsák, miként ez a természetben történik, a legnagyobb eredmény elérése céljából, a merkantilizmus idején minden ütőeret bekötöttek s minden gazdasági erőt egy pont felé irányítottak — a fémgazdagság felé. A fiziokraták idején az őstermelés szerveit, Smith óta az ipar szerveit fejlesztették tulságosan s sok közgazda van még, akik a Smith-féle elv tulhajtásával félreismerik azt, hogy mindegyik szervet egyenlően kell fejleszteni s a nemzetközi munkamegosztás elvét nem alkalmazzák. Szükséges, hogy a lehető legnagyobb sokféleséget fejlesszünk ki, erre tanít a természet, amely ott a legtökéletesebb, ahol a leggazdagabb a szervezet munkája. Hamis a gazdasági erők egyesítése egy pontra, nem is sikerült soha seholy ilyen koncentráció, bár sok elmében megfordult e gondolat. Így pl. a Manchester-iskola Angliában a földmivelést megvetette és ideálját abban látta, hogy a gabona Angliában csupán disznóvényként forduljon elő. Az abszolút szabad kereskedelmi elv époly kevésbé válik be, mint más szélső elv. A sokoldalú fejlődés megköveteli a helyettesítés elvét, hogy a gazdasági életben is az egyik vagy másik szerv helyi vagy időbeli baja ne járjon a gazdasági test pusztulásával, hanem hogy a részek egymást helyettesítsék, támogassák, s ezzel a gazdasági élet legelső követelménye: a continuitás biztosítsék.

A GAZDASÁG MIKROSKOPIKUS ÉLETE.

A gazdaságnak van oly oldala, mely eddig legkisebb figyelemre sem méltatott, és ez a festői oldala. A történetnek van egy Macaulayja, egy Treitschkeje, a természettudománynak egy Humboldtja, egy Schleidenje, a filológiának egy Müllerje, a jognak egy Iheringje, az orvostannak egy Kirchhoffja, egy Hyrtlje, a nemzetgazdaságtanban hiába keressük a tollat, mely nem annak praktikus és chrematisztikus, hanem hogy úgy mondjuk, aeszthetikai, leíró részével foglalkoznék. Mindenki ezen szó, „gazdaság“ mellett mindjárt bukott vagy bukófélben levő részvénytársulatokra, ravasz nemzeti bank igazgatóságra, pöffeszkedő börzianerekre, vasuti kalamitásokra, feles számban levő nemzetgazdákra, talán még elégedetlen munkás tömegekre gondol és ezzel kimerítettnek véli a gazdaság nagy körét. Mintha hiján volna a gazdaság olyan mozzanatoknak, olyan jelene-teknek, olyan processzusoknak, melyek inkább a szé-pek, a művészetinek, a költőinek fogalma alá esnek.

Nem áll rendelkezésünkre Humboldt tolla, sem Ruysdael mesteri keze, nem Pouchet vagy Ehrenberg buvárló szeme: mégis vessünk egy pillantást a gazdasági mikrokozmosz körére.

A gazdaság amaz egész életkört körülfogja, mely az emberi szükségleteken és azok kielégítésén alapul. A vad ember, ki a patak szélén a halra, mint egyedüli táplálékára leskelődik, az anya, ki sötét éjjel könybe lábadt szemekkel varr vagy köt, pihenés nélkül, hogy a mellén csüngő kis csecsemőnek éltető tápanyagot nyujt-

* Reform, 1872. augusztus 8.

hasson, a pionier, ki az amerikai őserdőben az emberi kultúra minden fokozatát egymaga éli át, a vándorlegény, ki munkát keresve faluról falura gyalogol, a hajós a messze tengeren, ki félve látja a vihar közeledését és fájdalmasan emlékszik otthon lévő családjára, a földművelő, ki örömittas arccal átkarolja gyermekeit és nekik mindent ígér, mi szép és jó, mert a nap áradozó arany sugarai jó terméssel kecsgetetik, a buvár, ki leereszkedik a tenger fenekére és ottan a kis biborkagylót és gyöngyöt keresi, egy idegen nagyszerű rejtélyes tengervilágban, a kereskedő, ki megtört szívvel olvassa a bukást könyveiből, a koldus, ki nélkülözésekkel küzd, a szegény varróleány, ki az első forintot viszi a takarékpénztárba: nem képezik-e ugyanannyi költői típusait a gazdaságnak, ugyanannyi tárgyát érdeklődésünknek, részvétünknek, érzelmeinknek: nem képeznek-e ugyanannyi csoportot, épp ugy alkalmasak arra, hogy a legmeghatóbb leírás tárgyai legyenek, mint Sándor hódító seregei, mint Don Juan sybaritikus kalandjai, mint Fauszt küzdelmei, Child Herald világfájdalma, mint az Orinoko megrendítő zugása, az amerikai őserdő buja vegetációja, mint a sz. Magdolna, vagy mint Jezaias álma, avagy a canai menyegző?

És mi azért, hogy a gazdaság ezen oldala parlagon hever, hogy ezen nagyszerű gazdag, kimerithetlen mikrokozmust alig sejtik, egyenesen a nemzetgazdákat vádoljuk. Eddig mindent tettek, irtak, szóltak, vitattak, de senkinek nem jutott eszébe figyelemmel észlelni, vizsgálni mindent, nagyot és kicsinyt, jelentékenyt és jelentéktelent, mindent, eltekintve gyarló emberi mértékunktől. Így történt aztán, hogy a nemzetgazdaságtan már azon veszélynek van kitéve, hogy közhellyé fajuljon el, mert nem tápláltatik és gazdagíttatik a kis patakokból és erekből, melyek minden egyes gazdasági alanyban erednek, mert nem veszi föl azon csillogó gyöngyöket, melyeket a mindennapi élet szünetlenül duzzadó folyama magával hord. Nem találkozott senki, ki a gazdasági monadokat akarta volna megismerni, ki a nagyot

a kicsinyben keresné. Pouchet évekig vizsgálta a fecskék fészkeit, Calame a zivatarban felment a hegyre, hogy vizsgálja, milyen színekben törí a kő az esővízcseppet. Hol van a tudós, aki a gazdaság terén ilyen speciális vizsgálódásokra gondolt volna? Vagy az eszményi ethos, mely a gazdaság főrugója, nem-e olyan finom mikroszkópikus valami, mint a természet akármilyen jelene, melynek szubsztatuma mindig külső jelentkező tárgy, anyag?

Akármelyik oldalról tekintenők, nincsen igazolva, hogy a gazdaságban mindig csak a makrokozmust tekintsük. A legkisebb élet és jelenei, legyenek vidámak vagy szomorúak, egyaránt tanulságosak. És valamint a természettudomány csak úgy tudta a tömegeket áthatni, hogy leszállott a spekuláció merev sziklájáról, leböcsátkozott a valósághoz, azt vizsgálta és a vizsgáltakat melegen előadta, úgy a nemzetgazdaságtan csak akkor válik majd népszerű tudománnyá, és csak akkor üli győzelmeit, ha majd közeledik az élet sokoldalú alakzataihoz, vizsgálja annak érdekes és változatos mozgalmait, ha majd azáltal, hogy az életet megérti, maga is megértetőbbé válik. Ez erős meggyőződésünk, ez erős hitünk, és ha nem is érezzük magunkat elég erősnek azt bizonyítani, de mutatóványt még is akarunk szolgáltatni a gazdasági élet mikrokozmosából.

Asmodi levette a házokról a tetőket és így beletekinteni engedett az élet nagy végzetes regényébe. Gondolatban mi is tehetjük, és tán érdektelenebb volna azon világ, melyet mi találunk? A házi élet, a családi öröm és bu, a siker és a bukás, a szerencse és a szerencsétlenség, az ünnep és hétköznap: nem huzódik mindezen keresztül a gazdasági aether rezgése? A jó vagy rossz nevelés, a szorgalom vagy hanyagság, a remény és a kétségbeesés: nem hangzik-e mindezeket keresztül az a hang, melyet mi gazdaságnak nevezünk? Nem lesz-e abból egészen más ember, ki képes szellemi tehetségeit minden oldalról kiképezni, mint abból, aki már gyenge korában kényserítve van minden nevelést nélkülözve a mindennapi

kenyér keserű keresetére? Avagy tekintsük mindazok sorát, kik a föl- és lemenő osztálymozgalomban bármily esemény által letaszítottak, mint az árvák- és özvegyekét, szerencsétlenségbe jutottakat, vagy azokat, akik egyszerre a gazdagság körébe fölvetetnek. Mily különbözően fejlődik ama gyermek jelleme, kinek atyja hivatalnok, avagy kereskedő, ki földesur vagy munkás, ki városban vagy falun nevelkedik? Milyen lesz az élet ott, hol a kultúra előrehaladottabb, ott, hol hátramaradt, hol az éghajlat mérsékelt, hideg vagy forró? Milyen különböző az élet, annak eredménye és processzusa, valahányszor ezen faktorok, ezen reagenciák közül az egyik vagy másik változik?

És menjünk tovább. Tekintsük azokat a legkisebb gazdasági jeleneteket, melyek mindennap előfordulnak; ama munkás embert, ki mindennap reggel számot vet kiadásával s kérdi, hogy mi lesz az ő mai kenyere; ama munkás embert, ki naponta a reggeli órákban a vásárra megy szükségletei kielégítése végett és akik viszont bejönnek faluról s behozzák a százazreknek a táplálékot; a különféle irányokat, melyekben az egyes emberek mindennap foglalkozási helyeikre sietnek; nem változatos-e a kép? És ha valaki elkésik, valaki nem találja a forintot, amely anyagi szükségleteit fedezné és ha a piac nincs ellátva mindazokkal és annyival, mi a fogyasztónak kell? Nem-e ezer árnyalatu helyzete fejlődik itt ki a népéletnek?

És midőn mindenki el van látva, mit tesznek, hogy dolgoznak? A kereskedő adás-vevési, az ügyvéd tárgyalásai, a mesterember munkája, a nő házi gondja, a gyáruk műfolyamai, nem nyujtanak annyi meg annyi érdekes mozzanatot? Tanulságosak, érdekesekek, meglepők az emberi munka különféle nemei.

Gondoljunk aztán a számtalan gazdasági műveletre, melyet a villamos szikra közvetít: az árukat mozgásba hozza, ezer meg ezer kezet foglalkoztat, mindennap ugyanazon pillanatban az egész világ értékeit tudatja, emeli, nyomja és kiegyenliti. Gazdagokat és szegényeket

teremt és folytonos folyamat idéz elő a gazdasági értékekben.

Mindez oly kicsiny, hogy a mindennapi életben alig veszik észre. És ki van-e merítve a jelenségek sorozata? Korántsem. Vegyük csak a gazdasági fogyasztást; hány alakban szokott az fellépni, hány álarcot öltetni? Majd a természet lép fel mint fogyasztó, mint villám és szélvész a magas hegyekről lecsapván, megsemmisíti a büszke tölgyet, megrontja az emberek vetését, majd mint vízcepp lassan-lassan átszivárogván, házakat bont, partokat mos, gazdag hajókat emel, hord és eltemet. A porszemek láthatatlanul lerakodnak és lassan-lassan megállítják a legnagyobb toronyórákat, a legdrágább szövetet tönkreteszik. Egy-két fokkal több hőség megérleli ezer és ezer ember számára az eleséget, egy-két fokkal kevesebb hőség elrontja a szőlők borát és lefagyasztja a fák gyümölcseit. A provençei napsugár szépíti a lyoni selymet, az angol köd, eső és harmat dus legelőt biztosít a legszebb állatfajoknak.

Emlékezzünk a kis hirdaplai hirdetésről, emlékezzünk a postaforgalomról, a kis levelezőlapról s el fogjuk ismerni, hogy nagyot látunk a kicsinyben, egy mikroszkopikus makrokozmust.

SZERVEZETI ELVEK.

TÖRLESZTÉS, ANKÉT, FELÜGYELET.*

Mindenütt, ahol valamely cél lebeg szemünk előtt, úgy a jogi, mint a gazdasági életben, a siker biztosítására kell törekedni. Különösen a gazdasági tevékenység, mely egy vállalat alapítására törekszik, két irány felé tekint: egyfelől mindazokat a szempontokat akarja egyesíteni, melyek a célzott eredményt biztosítják, másfelől mindazokat a szempontokat akarja mellőzni, melyek az eredményt megghiúsíthatják, minden kárt távol akar tartani. Amint tudjuk, ez utóbbi különböző módon történik, a szerint, amint a kár a külső természeti erők működéséből, szomszédos tárgyak hátrányos behatásából, a termelési eszközök belsejében végbemenő természeti folyamatokból, elhasználásból, hasztalan áldozatokból és az eszközök zavaró tevékenységéből származhatik; ezért biztosítunk, ezért alkalmazunk minden képzelhető technikai elővigyázatot. Mindennek dacára azonban az értékek örökös konzerválása lehetetlen. Nem vagyunk képesek a természeti erők hatását feltartóztatni. Az egyedüli, ami részünkre fenmarad, az, hogy ezen szükség-szerű körülményre tekintettel vagyunk és a kövér években a jövő sovány évekre gondoljunk, azaz termelésünk eredményéből időközönként valamit félreteszünk, hogy későbbben a gazdasági értékek megsemmisülése ne foszson meg az anyagi erőtől. Az erről való gondoskodásnak kétféle alakja van. Az első módszer egy kedvezőtlen eset bekövetkezésére való biztosítás, legyen az halál, tűz, jég-

* Neue Freie Presse 1872.

eső, áradás vagy más. A biztosítás, a tulajdonképpeni élet- és járadék biztosítás kivételével, a véletlen nagy terénümával foglalkozik, mértéke pedig a valószínűség. De a gazdasági javak egy szabályszerű elértéktelenedésnek is áldozatai vagy legalább annak ki vannak téve. Ezen elértéktelenedés ellen véd a *törlesztés, amortizáció*.

Az amortizáció kiindul abból a meggyőződésből, hogy az összes gazdasági erőforrások idővel elhasználtatnak. Ha tehát változatlan és tartós hatásokat akarunk elérni, úgy rendszeresen pótlásról, az elhasznált javak, erők újbóli előállításáról gondoskodnunk kell. Ez a rendszeres újjáteremtés, helyettesítése az enyésző jószágvilágnak egy új jószágvilággal, képezi az amortizáció feladatát.

Ezen feladata folytán nagy szerepet játszik az amortizáció a gazdasági és különösen az üzleti életben, mely azonban még mindig nem eléggé méltányoltatik. Önállóan és öntudatosan először az angol ipar nagy korszakában lép fel, még pedig legérthetőbb szervezését a kereseti társaságokban találja, ami természetes is. A nagy részvénytársulatokban először lép a tőke az előtérbe, önállóan, tulnyomó jelentőséggel és hosszabb élethatással. A tőke jelentőségét természetesen legelőször ismerik fel a gazdasági életben, ellenben a személy értékét kevesen sejtik, senki világosan föl nem ismeri, ezért csak azt a tőkét törlesztik, mely az embertől elválasztva, a termelésnek szolgál. Hozzájárul, hogy a tőke elhasználását könnyebben lehet kiszámítani, mint a személyi erőket, melyeket bizonyára éppugy kellene törleszteni, mint minden értéket. Némi kárpótlást nyújtanak ugyan az élet- és járadék biztosítások, különösen pedig az ugyanevezett elhalasztott életjáradékok, amennyiben csak a személyi munkaerőnek az agkor folytán beálló elhasználására azt tőkével helyettesíteni akarjuk; azonban rendszeres, ésszerű törlesztésnek még nyoma sincs. Talán egykor elérjük; egyelőre kívánatos volna, hogy a törlesztés legalább mindenütt érvényesüljön, ahol tőke elfogyasztatik.

Sajnos, e tárgyról még keveset gondolkoztak és így megjegyzéseknél egyebet alig adhatni. Míg a gyakorlat helyes ösztönével a törlesztés számításainál tekintetbe veszi, addig az elmélet, mint sok más dolognál, annak jelentőségét még nem ismerte fel. Sem törlesztési táblákat egyes iparágakra nem állítottak fel, sem kellő világításba nem helyezték a törlesztés fontosságát. Pedig itt tág mező nyílik a statisztika és alkalmazott nemzetgazdaságtan számára, melynek ápolása hasznos, sőt fontos volna. Vannak már sok irányban tapasztalati tételek az alaptőke bizonyos gyakran előforduló alakjainak elhasználásáról, így a gőzgépek, mozdonyok, sinek, épületek használhatóságának tartamáról; azonban ez adatok nincsenek még tudományosan feldolgozva és a vállalkozók közhasználatára bocsátva, míg gyakrabban egyáltalában sötétben tapogatódnak a törlesztés magassága iránt.

Az elmélet ezen vizsgálódások elhanyagolásával arról is megfeledkezett, hogy egy törlesztett vállalat helyzete egészen más, mint egy nem törlesztetté. Minden vállalat, mely törlesztve van, legyőzi nem törlesztett versenytársait, minden vállalat, mely általában nem törleszt, előbb-utóbb tönkre fog menni. Bátran állíthatni, és a védvám párt erre sokszor hivatkozott, hogy Anglia ereje a világpiacon nem kis mértékben azzal függ össze, hogy számos iparágban a befektetett tőkét már törlesztette, midőn az európai kontinensen az illető iparág még csak keletkezőfélben volt.

Ez okból nem vonakodom állítani, hogy a törlesztés éppugy a nagyjelentőségű szervezeti elvek közé tartozik, mint a társulás, biztosítás stb. Sőt mélyebben belenyul a gazdasági életbe, mint a biztosítás, melynek tárgya csak a véletlen, míg a törlesztés az erőforrások állandó és mindennapi pusztulásával szembe száll.

De a törlesztés napjainkban más jelentőségre is tett szert, mely figyelmet érdemel. *A törlesztés által lehetségessé válik, hogy vállalatok, melyek különös fontossággal bírnak és a nyilvános igazgatás jellegét nyerik, idővel az állam tulajdonába átmehetnek.* Ezzel adva van egy esz-

köz, mellyel az állam, mely a kulturfeladatok szaporodásával mindinkább igénybe vétetik, idővel azon szervek birtokába jut, melyek a nép jólétének fontos elemei; emlékeztetünk csak a vasutakra és csatornákra. Ezen a téren is a törlesztés sokszoros alkalmazást találhat és fontos tényezővé válhatik, és így remélhetjük, hogy nem végeztünk háládatlan feladatot, midőn a társadalmi gazdaság egy lassan, de hatásosan működő agensére figyelmezteltünk.

Kevés jelenség van, mely az elme nagyszabásu képességét annyira mutatja, mint gazdasági életünk sokoldalú szervezete. Ahová tekintünk, új elméletek, új gyakorlati eredmények, új szervek, sőt új emberek, új munkák, új gondolkozási és cselekvési irányok. Kétségtelen, szemben állunk itt egy kosmossal, mely várja Humboldtját, mint a nagy világegyetem és ezen kosmos képe nem volna kevésbé nagyszerű, kevésbé megható, mint a berlini természettudós halhatatlan alkotása. Van világ-gazdaságunk, világkereskedelmünk, világforgalmunk, világiparunk; van a világmunka nagy organizmusa, mely szüntelenül dolgozik és erejét folyton új képződményekben és alkotásokban megmutatja. Egy-egy gyűrűt a világgazdasági jelenségek ezen nagy láncolatában képeznek az ankét és a felügyelet, melyre itt különösen figyelmeztetni akarok. Csak az szükséges, hogy ezen fontos tárgyak és azoknak eminens gyakorlati jelentőségük iránt a gondolkozást felébresszük, mert hisz az egyikkel mindennap dolgunk lesz, a másikkal későbben folyton dolgunk lesz.

A zseniális angol szellem gyakorlati irányának köszönhető, hogy az ankét és a felügyelet napjainkban egy élő, hatalmas szervvé fejlődött. Szigoruan aktiv gondolkozásával az angol gyorsan arra a meggyőződésre jutott, hogy minden haladás a létező állapotok ismeretével kezdődik. Ha egy reformot kell keresztülvinni a vasútügy, a vámügy, az igazságügy terén, mindenekelőtt szükséges tudni, milyen kívánságok, panaszok, viszonyok

léteznek tényleg az illető téren. Ezen tények ismertetése történik ankét és felügyelet által és pedig a dolog természeténél fogva a feladat két részre oszlik: a felügyelet feladata a társadalmi és gazdasági jelenségek mindennapi folyamát, szabályszerű menetét ábrázolni; az ankét csak egyes fontos, sürgős problémák körül szükséges; legsajátosabb terét képezik az ugynevezett napikérdések. Másfelől azonban ismét egymásba nyulnak, mert pillanatnyi bajok krónikus betegségek kiindulási pontjai lehetnek és a nagy problémák akut betegségek alakjában léphetnek fel. Mindkettő tehát egyenlően szükséges, fontos része a közgazdasági szervezetnek. Ankét és felügyelet szolgáltatják az anyagot további reformmunkálatokhoz; gyakran lökést adnak a legfontosabb intézmények létesítésére, mint ahogy az angol munkásvédő törvényhozás is a nagy gyári ankétekből indult ki.

Nem szenved kétséget, hogy a modern állam csak a felügyeletnek az összes közigazgatási ágakra kiterjedő hálózata által képes üdvös tevékenységet kifejteni. Valamint általában az állam hivatva van az emberi képességeket a legmagasabb társadalmi kifejlődésre emelni, így a legmagasabb társadalmi öntudatot is kell képviselnie, erre pedig a felügyelet szükséges. Ehhez járul még a következő: korunkban nem óhajtjuk, hogy az állam egyenesen belenyuljon a gazdasági életbe, az állam a magántevékenységet ne szorítsa ki, csak az egészséges fejlődés feltételeit biztosítsa, ehhez pedig a társadalmi jog rendszere szükséges, mely a felügyelet közegei által megvédtetik, sőt tőlük származik. Kétséget nem szenved, hogy előbb-utóbb ezen fontos intézményt meg kell teremteni és meg fogjuk teremteni.

Igy ankét és felügyelet, mint modern közgazdaságunk fontos részei jelentkeznek. Mint sok más, öntudatlanul keletkeznek, lassan-lassan behatolnak a gazdasági épület eresztékeibe és megtöltik azokat. Lépésről lépésre kísérik tárgyukat, megragadják annak minden oldalát és a gyakorlati tevékenység számára kezünkbe adják az Ariadnefonalat. A gazdasági szervezet fiziolo-

giáját teremtik meg és a kögazda számára jelentik azt, amit, a természettudós számára a megfigyelés, az orvos számára a diagnózis, a jogász számára a tényálladék, mint ilyenek feltétlenül szükségesek és mindenütt vannak, habár sokszor kezdetleges, nyers alakban. Korunknak nagy ankéteiben és az állami felügyelet rendszerében megtalálják legtökéletesebb, legkifejlettebb alakjukat.

A VÁMTARIFA REFORMJÁHOZ.*

A legfontosabb reformok egyike, amelyre a jelenlegi vámviszonyok módosításánál törekednünk kell, kétségtelenül a vámtarifa egyszerűsítése. Nem kell éppen közgazdaságilag ideális jövő nemzedékhez tartoznunk, hogy az osztályozásban és alosztályozásban, az árufajokban és árunemekben, kedvezményezett és nem kedvezményezett árucikkekben s az egyes árucikkek leírásában és körülírásában a közgazdasági élet egyik legnagyobb barbarizmusát felismerjük. Az akadályok, amelyeket ilyen tarifák az áruk forgalma elé gördítenek, a termelőknek állandó bizonytalansága, a vámhivatalnokok önkényeskedése szinte le sem írhatók, s ha statisztikájukat vizsgálhatnók, látnók, hogy lépten-nyomon beleakaszkodnak a közgazdaság szekerének kerékküllőibe és azt cammogó mozgásra kárhóztatják, sőt olykor-olykor meg is állítják. Emellett egy ennyire sallangos vámtarifa két olyan mozanatot is rejt magában, amelyek sohasem maradhatnak megboszulatlanul, ha törvénybe vagy szabályrendeletbe kerülnek bele. E két mozzanat a lehetetlenség és az erkölcstelenség. A lehetetlenség abban áll, hogy a vámtarifa az áruforgalom gyorsan változó jellegét rögzíteni és sablónba erőszakolni akarja. Dacára annak, hogy korunknak találékony s elmés ipara nap-nap mellett új áruegyedeket vet a piacra, a vámtarifa az árukat szigoruan osztályokba és kasztokba akarja sorozni, mint ahogyan valamikor az embereket osztályozták. Csúpnán egyes árukat ismer el törvényeseknek, míg másokat mintegy a folytonosan változatosságra törtető ipar

* Pester Lloyd 1875.

törvénytelen szülötteinek tekinti. A vámtarifa soha nem lesz képes ezt a gyorszárnyu termelést korlátozni és ebben áll a lehetetlenség momentuma. S mi a következmény? Vita, veszekedés, kereskedőknek és tisztviselőknek kellemetlen szóváltásai, felebezések, az ügyiratok szaporodása — s a gyár ez alatt vesztég állhatna s áruit raktárakba tömhetné. Az ilyen tarifának másik következménye az erkölcstelenség. Egy ilykép elpuskázott tarifa valósággal jutalmazása olyan áruk előállításának, amelyek látszólag olcsóbb áruosztályba tartoznak, avagy egyikbe sem sorozhatók, ami a törvény kijátszására vezet. De ezenfelül még az az erkölcstelen hatása is megvan, hogy nagy teret enged a vámkezelő tisztviselő önkényének és erősen csábít vesztegetési kísérletekre. Mellőzni akarjuk azon körülmény kiemelését, hogy a vámkezelésben engedett ezen latitude feltétlenül az áruk egyenlőtlen kezelésére vezet, ami különösen nálunk, ahol a vám igazgatását két különböző kormány irányítja, sok visszásságra vezet, amit a valóság igazol. Ámde manapság, a money interest korában a legnemesebb elvek és eszmék sem állhatnak helyt a pénzügyi szempont ellenében. Egyetlen pillantás az angol vámpolitika korszakalkotó fejlődésére meggyőz bennünket arról, hogy Smithnek magasztos eszméi, Huskisson, Peel és Cobden gyönyörű beszédei mind nem lettek volna képesek a vámtarifa egyszerűsítését keresztül vinni, ha Anglia vámügye nem szolgáltatott volna kézenfekvő bizonyítékot arra, hogy a brit királyság egész vámjövödelme az áruknek egész kicsiny csoportjára esik, hogy nevezetesen 17 árucikk az, (Peel korában még 700-on felül volt) amely a jövedelem több mint 90%-át szolgáltatja. Ez még az angol lelkeket is, amelyek csak százalékok iránt fogékonnyak, meggyőzte a régi tarifa alkalmatlanságáról.

Ugyanennek bizonyítékát szolgáltatják a mi vámkimutatásaink is. Vessünk egy pillantást az Osztrák-Magyar Monarchiának 1873. évi külkereskedelméről szóló kimutatásaira és adjuk át a szót a számadatoknak. Huszonkét osztályban és nyolcvan alosztályban nem keve-

sebb, mint 1053 árutételt, azaz helyesebben vámtételt találunk. Valóban nem kis feladat a vámhivatalnokra, hogy az erdei gyapottól egészen az aréka-dióig, a legdurvább és durva üvegtől a finomig és legfinomabbig, a száz és száz árucikket mind pontosan ismerje! Az ezerféle árufajok összesen 26.000,077 frt vámjövédelmet hoztak. Nézzük már most miképp oszlik meg ez a 26 millió az egyes árucikkek között. Azt találjuk, hogy

1. 741 tétel az összjövedelem egytized %-ánál (2600 frt) kevesebbet jövedelmezett.

2. Együttvéve csak 110 tétel jövedelmezett 1%-nál (26,000 frt) többet,

3. 23 cikkre, tehát az összes tételek 2%-ára esik az összes vámjövedelem több mint 60%-a.

E cikkek a következők:

Nyers kávé 5.126,912 frt, mazsola 350,922 frt, tengeri 602,944 frt, hámozott rizs 220,019 frt, sertés 568,610 frt, ökrök és bikák 533,358 frt, disznó- és libazsir, szalonna 327,622 frt, petróleum 967,903 frt, nyers vas 887,229 frt, vasuti sinek 1.309,804 frt, fekete vasbádó, vas- és acélrudak 251,120 frt, nyers gyapot 733,488 frt, tarka gyapotárúk 290,490 frt, közönséges gyapjuárak 538,305 frt, középfinom gyapjuárak 1.127,140 frt, selyemárúk 371,120 frt, közönséges bőrárúk 200,205 frt, durva vasárúk 922,238 frt, vasuti koscsik 298,822 frt, gépek öntött vasból 541,375 frt, gépek kovácsolt vasból 285,826 frt.

E számadatokhoz nincsen hozzáfűzni valónk, olyan tényt képeznek, amely logikai kényszerűséggel követeli a vámtarifá egyszerűsítését. Nem kell kiemelnünk, hogy ezen egyszerűsítés a vámkezelés költségeit is szükség-szerűen csökkenteni fogja.

Ujabb világitásban tűnik fel a kérdés, ha azt vizsgáljuk, hogyan oszlik meg a vámjövedelem fejenkint a lakosság között, mert ezáltal biztos fokmérőt kapunk azon kérdés eldöntésére, hogy milyen mérvben terhelik a vámok a fogyasztást. Az eredmény a következő:

A vám kitesz fejenkint Észak-Amerikában 8 frt 6 krt, Norvégiában 5.22 frt, Nagybritániában 5 frt, Spanyolországban 4.2 frt, Görögországban 2.9 frt, Franciaországban 2.6 frt, Svájcban 2.2 frt, Szerbiában 2.2 frt, Portugáliában 1.5 frt, Olaszországban 1.4 frt, Németalföldön 1.3 frt, Németországban 1.2 frt, Belgiumban 1.2 frt, Svédországban 1.2 frt, Oroszországban 1.1 frt, Romániában 0.8 frt és Ausztria-Magyarországban 0.7 frtot osztrák értékben. Ha ezen arányszámokat a fentebb közöltekkel egybevetjük, érdekes tényadatokat találunk. Látjuk, hogy az amerikai Egyesült-Államok, amelyeknek a vámok nagy jövedelmet hoznak, szintugy Norvégia óriási vámterhet rónak az egyes polgárokra. Látjuk, hogy Svájc szabadelvű módszerével, Franciaorsszággal összehasonlítva több mint 4-szeres relativ vámjövedelmet ér el s emellett polgárait mégis kisebb mérvben terheli, mint Franciaország. Ugyanezt találjuk, ha Németországot Olaszországgal hasonlítjuk össze. Németország bevételeinek 20% -át vámokból nyeri, Olaszország csak 7% -át, sőt Olaszország még ezen csekély összeg elérése végett is kénytelen a belföldi fogyasztást súlyosabban megterhelni, mint Németország.

Ezzel kapcsolatban fontos lesz arról is tudomást szereznünk, hogy a vámok beszedésének költségei mennyit tesznek ki. Nyilvánvaló, hogy ez különbözőképpen alakul az egyes országok fekvése, környezete, gazdasági természete és nagysága, a lakosság jellege, a vámok mérvé és egyéb körülmények szerint. Angolországban, kedvező fekvése s szigetjellege dacára, ami tökéletes elzárását és az egész vámkezelésnek kevésszámú kikötőben való összpontosítását teszi lehetővé, ezen költségek a nagy vámreformok keresztülvitele előtt 16% -nál többet tettek ki. Ki kell emelnünk, hogy ezalatt kizárólag a tulajdonképpeni vámbeszedési költségek értendőek, míg ellenben külön költségvetése van a quarantine-kezelésnek és a statisztika céljából eszközölt hatósági értékkipuhatólásnak. Ausztriában egy korábbi időszakban ezen költségek a bevételeknek 20% -ára, az 50-es

években 37—38%-ra voltak előirányozva, míg pl. az 1875. évi osztrák költségvetés szerint az osztrák határ-vámkezelésnek beszedési költségei a bevételeknek 37.8%-~~ra~~ a rugtak. Németországban ugyancsak egy korábbi időszakban ezen költségek 16%-ra voltak előirányozva, az 1874. évről szóló zárszámadások szerint csupán 9.9%-ra rugtak. Volt azonban eset arra is, hogy e költségek 40—50% között mozogtak.

Megkíséreltük, hogy a nemzetközi áruforgalmat néhány igen fontos és gyakorlati közgazdasági politikai szempontból vizsgálat tárgyává tegyük. Ámde a szempontok oly sokfélék és annyira fontosak, hogy a kereskedelmi statisztika beszédes számadatait nem győzzük eléggé az érdeklődő közönség figyelmébe ajánlani. Ezek mellett az egyes államok vámszervezetének történelmi fejlődése lesz hivatva a kereskedelmi politika utjainak és céljainak tekintetében ítélőképességünket fokozni. A közel jövőben, amely e téren fontos átalakulásokat rejt méhében, lesz még alkalmunk e kérdést egynémely szempontból megvilágítani.

STEIN LŐRINC.*

Magyar hallgatók ezrei ültek az évtizedek folyamán lábainál; teljesen megérdemelte, hogy frissen hantolt sírjára mi is az emlékezés néhány levélkéjét tegyük le.

Kivülről-belülről előkelő egyéniség volt Stein Lőrinc. Magas alakja, finoman szelt profilja, vékony ajkai, hullámzó, habár ritkult ősz haja különösen emelték megjelenésének előkelőségét. Ha suttogó hanggal előadását megkezdte, odavetve a hatalmas koncepciók egész sorát, úgy csakhamar felemelkedtünk a gondolkozás tiszta világába, oda, ahol, mint mondani szokta „a világszellem önnönmaga felett gondolkozik“. Ki hallgathatta mélyebb meghatottság nélkül, ha jóformán drámai erővel fejtegette a fel- és lemenő osztálymozgalom fázisait, ha annak a tragédiának festésébe belebocsátkozott, mely minden az életstandard magasabb fokán álló családban bekövetkezik, ha a kereső családfőt a halál családjának köréből kiragadja? Milyen meghatóan változta a gyermekek törekvését a régi társadalmi állás visszaszerzésére! Époly lebilincselő és tanulságos volt, ha a szociális forradalmak történeti ábrázolásába, a jószágvilág organikus életének felépítésébe, az állam személységének konstrukciójába belé bocsátkozott. Előadása is egyéni jelleggel bírt; már kiejtése is, melynek több sajátossága volt, így „szüstém“ systéma, „käuft“ kauf, „korz“ kurz helyett stb. Sajátszerű volt gyakran az előadás, mely nem ritkán a dialogus alakját vette fel.

* Pester Lloyd 1890. szept. 25.

Például. Az állam szól a bankhoz: adjál pénzt. A bank válasza: Nincs. Az állam válasza: De kell lenni. A bank válasza: - Még sincs. Az állam válasza: Nyomassál bankjegyeket. Gyakran, ha sietett, csak a jelszavakat mondta, bocsánatot kérve, hogy az ígéket kihagyja. Gyakran hízegően aposztrofálta hallgatóit: Önök, uraim, mint leendő képviselők! Néha a csipős megjegyzések sem hiányoztak. A részvénytársulati igazgatók felelőségéről szólva, így aposztrofált minket: Önök, uraim, mint ennyi és ennyi időre becsukható igazgatótanácsosok.

Egy magyar hallgatónak, ki előadta, hogy valamit meg nem értett, azt mondta: Akkor Önnek erről könyvet kell írni.

Stein tudományos jelentőségével és állásával jelenleg bővebben foglalkozni nem óhajtok. Munkái felkarolják az államtudományok egész mezejét; minden sor át van hatva attól a törekvéstől, a dolgok legbelsőbb lényegét felismerni. Kevés ember tudta úgy, mint ő, minden jelenséget a nagy világtörténeti processzusokkal összeköttetésbe hozni és a legkisebb dologban is felismerni azt, ami azt az örök igazsággal összeköttetésbe hozza. Milyen magasan választotta mindig álláspontját, azt az a levél mutatja, melyet tőle kaptam, midőn mint másodéves jogász hazatérve előadásairól, bővebben akartam a szociális kérdéssel foglalkozni. Stein egész gondolkozásában történetbölcse volt, közel állott a kutatók ama fényes sorához, mely a modern államtudományok épületét emelte. A szocializmusról és a társadalmi tudományról irt dolgozatában nagyon megelőzte korát és így kellően nem is méltányolták. Azonban már a múlt század vége felé változás állott be. Évről-évre nőtt a nagysága és imponáló tudományos egyénisége minden táborban el van ismerve. Szélesen ecsetelt koncepcióinak egyikét-másikat a történeti kutatás talán kiigazítja, a részletekben egyes hibákat is fognak kimutatni, de azért mindenki kénytelen a gondolkozás nagysága előtt meghajolni, mely sajátosságát képezi. A közigazgatást megmen-

tette az elcsontosodástól; Steinnal e tudomány új korszakba lép: a pénzügytant magasabb értelemben tudományá tette, a hadügyet először ő merete az államtudományok sorába beiktatni és ő egyike az elsőeknek, aki a német tudományba a társadalmi eszmék kovászát belekeverte.

Stein Magyarország iránt is mindig nagy érdeklődéssel viseltetett. Számos magyar hallgatója tartozott azon szűkebb, kiváltságos körhöz, mellyel közelebbi érintkezésben állott. Midőn 1870-ben a közigazgatásról szóló kitünő kézikönyvét előkészítette, egy előadás után felszólított, hogy munkáját a magyar anyaggal kiegészítve, magyarra fordítsam. Azt mondta, nem egyszerű fordításra gondol, ez háladatlan feladat; „de amit ketten csinálnak, az mindig jobb lesz“ és ilyen munkával az összehasonlító közigazgatás sokat nyerne. Én a munkára vállalkoztam, már a megjelenendő munka kefelevonatait is kaptam Cottától Steinnal együtt és készült a megegyezés Ráthtal mint kiadóval. Akkor Kautz Gyula ajánlkozván, hogy testvére, Kautz Gusztáv fogja lefordítani, a munka e fordításban jelent meg. Stein gyakran kifejezte óhaját Magyarországot meglátogatni, a nemzetközi statisztikai kongresszus 1876-ban erre alkalmat nyújtott és egyesek emlékezhetnek a szellemes beszélgetésre, melyben egy kis kör előtt Tocqueville magyarázta az ismerkedési estélyen. Többször kifogásolta, hogy a magyar költségvetésben oly csekély összeggel van a közoktatásügy dotálva. „Hát a magyarok a tengert sörskáncsókkal akarják kimeríteni?“ — jegyezte meg egyszer sarkastikusan.

A sorsnak nagy iróniáját vélték abban a körülményben felfedezni, hogy Stein, az ujkor egyik legkiválóbb nemzetgazdája, gazdasági vállalataiban szerencsétlenül járt és csődbe jutott. Persze ezzel szemben vannak szakemberek, akik tudásukat magángazdaságilag fényesen tudják fruktifikálni. Nincs itt helye Stein gazdasági tevékenységének sikertelenségével és annak okaival foglalkozni. Csak egy érdekes vonást akarok az

ő gondolkozásában kiemelni, melynek némi socialisztikus mellékize volt. Stein többször nyilatkozott a munkanélküli jövedelem ellen és vállalatának is talán részben az a rendeltetése volt, hogy nem óhajtott munkanélküli jövedelemre szert tenni, mint szelvény-tulajdonos. Steintől többször hallottam ugyanis azt a paradox kijelentést: nem akarok gyermekeimre vagyont hagyni. E kijelentés értelme iránt megkérdezte, azt mondta: Nem akarok gyermekeimnek munkanélküli vagyont hátrahagyni. Ezért fekteti vagyonát vállalatokba; ha gyermekei szorgalmasok és tehetségesek lesznek, a vállalatok gyümölcsözni fognak. Különben a vagyoni romlás váratlanul jöhetett; alig egy héttel előbb nála voltam: tisztán tudományos kérdésekről beszélt.

Stein gyakran ismételte a panaszt, hogy nem alapított iskolát. Ez a panasz csak részben volt jogosult, mert a tudomány és a tudósok nagyrésze abban a mederben mozog, melyet ő ásott, még olyanok is, akik maguknak néha azt az ártatlan mulatságot megengedik, hogy magukat nálánál nagyobbak képzelik és őt lekicsinylik. Hogy nem lehet egyenesen Stein-féle iskoláról beszélni, az részint azzal függ össze, hogy Németország nem akarta az osztrák tudomány vezető szerepét elismerni és akkor inkább Gneist körül csoportosult. De mindazok között, akik ma, a tudományban és az életben az államművészettel foglalkoznak, alig van egy, kinek gondolatai legalább részben nem tartoznának Stein hagyatékához. Még tévedéseiben is imponáló, mindig egyike marad ő a legnagyobb gondolkozóknak, kiket az államtudományok felmutathatnak.

TARTALOM

A kapitalizmus jellege, előnyei, kinövései — — — — —	3
A magyar tud. akadémia nemzetgazdasági bizottságának jubileuma —	32
Emlékezés Kautz Gyula fölött — — — — —	62
Az 1911-diki nagy angol strikeok — — — — —	119
Az uzsora valódi lényege — — — — —	128
Az ellentétek törvénye — — — — —	134
A socialpolitika — — — — —	143
Az individuális és kollektív irány a zenében — — — — —	154
Az ipari békéltetésről — — — — —	160
Vasuti politikánk kérdései — — — — —	166
A kvótaügy negyvenéves történetének fő mozzanatai — — — — —	189

Kisebb dolgozatok.

A Thünen-féle körök és Pest — — — — —	199
A jótékonyaságügy történetéhez — — — — —	204
Árhuflámszások — — — — —	211
Aranytermelés és drágaság — — — — —	215

MÁSODIK RÉSZ.

A pesti légszeszkerdés — — — — —	223
A gabonaárak befolyása a munkabérekre és némely fontosabb czikk árára — — — — —	252
A budapesti részvénytársulatok részvényeinek árfolyama és osztaléka, valamint egyéb értékpapírok árfolyama 1868—1877. — — — — —	279
Az agio befolyása a külkereskedelemre — — — — —	296
John Stuart Mill és a Trades Union's — — — — —	324
A socialis kérdéssről — — — — —	328
Glossák az áraknak a termelési költségektől való függésének elmé- letéhez — — — — —	336

Kisebb dolgozatok.

A nemzetgazdaságtan viszonya a természettudományokhoz — — — —	345
A magyar mezőgazdaság mai állása — — — — —	350
Természettudomány és nemzetgazdaságtan — — — — —	357
A skót bankok és a mezőgazdasági hitel — — — — —	362
A természettudomány és a gazdaságtan viszonyához — — — — —	367
A nemzetgazdaságtan elméletéhez — — — — —	371
A gazdaság mikroszkopikus élete — — — — —	376
Szervezeti elvek. Törlesztés, ankét, felügyelet — — — — —	380
A vámtarifa reformjához — — — — —	386
Stein Lőrinc — — — — —	391

JOURNAL

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]